Одеський альманах

№ 97

2025

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

УДК

Літературно-художнє видання
«Дерибасівська – Рішельєвська». Альманах

№ 97, 2025 рік

Видається з 2000 року

Засновник і видавець: Видавнича організація «ПЛАСКЕ»

Редактор Фелікс Кохріхт

Заступники редактора: Михайло Пойзнер, Єлизавета Радішевська

Редакційна колегія: Євген Голубовський, Олег Губар, Анатолій Глущак, Євген Дєменок, Іван Ліптуга, Анна Михалевська, Олена Яворська

Відповідальний секретар Тетяна Коцієвська

Не періодичне видання

Надруковано з оригінал-макету у типографії «Такібук»
Україна, Одеса ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД 21 від 20.01 2023 р.
Тел.: +38 (067) 486-20-34
E-mail: takibook.odessa@gmail.com
www.takibook.od.ua

Наклад 300 примірників

Замовлення № 1711

ISBN

© «Дерибасівська – Рішельєвська», 2025

Від редактора

Вже багато років я перед тим, як надіслати черговий номер до друку, уважно переглядаю його, для того, аби бути впевненим: несподіванок немає. Так було і з першим номером, який вийшов у 2000 році, – то редакторська практика. Проте несподіванка все ж виявилася, і я побачив її тільки-но та друкую на комп'ютері нотатки про свою першу реакцію.

Виявилося, що в номері якщо не домінує, то, образно кажучи, майорить поезія. Вона міститься не тільки у розділі, який так і зветься, але й відлунює частіше, ніж проза! Треба пояснити: йдеться не про кількість рядків, а про пафос та настрій. Номер починається з традиційної рубрики «Під звуки повітряної тривоги», і цього разу на голос війни наші автори відгукнулися саме віршами. А ще у розділі «Поезія» крім членів літературного клубу «Зелена лампа» представлені поети, твори яких відомі у багатьох країнах. Це Ілля Камінський, який народився в Одесі та став сучасним класиком у США: він пише англійською та українською мовами. Тепер, під час війни, Ілля приділяє багато уваги землякам-одеситам, всіляко допомагаючи колегам, а найбільше – талановитим дітям. Ми відзначаємо ювілей відомого поета та перекладача Анатолія Глущака – публікуємо вірші з його нової збірки. А на сусідніх сторінках Анатолій Степанович продовжує спогади про друга – провідника нової української поезії Бориса Нечерду.

Прочитавши ці два абзаци, я зрозумів, що неможливо зараз не сказати про вихід друком нової книги прозаїка Леоніда Лейдермана. Саме за збірку оповідань «Кохана вийде…» він одержав всеукраїнську премію на честь класика єврейської літератури Шолом-Алейхема (цей псевдонім

означає «мир вам»). Звістка про це прийшла тоді, коли номер був уже готовий, та йшла остання коректура, але ми переверстали його, і тепер ви маєте змогу прочитати одне з нових оповідань лауреата.

Ще один ювіляр – наш земляк, відомий художник Василь Рябченко, творчість якого представлена в номері статтею та репродукціями картин, написаних у різні роки.

Саме у дні, коли ви отримаєте цю книгу, в нашому місті проходитиме декада заходів під девізом «Одеса мультикультурна», присвячена грецькій діаспорі.

А що до поезії та прози різного жанру та стилю сучасних та минулих років, то ми друкуємо рейтинг популярності літературних творів серед читачів, які беруть книги в міських бібліотеках. До речі, наш альманах – серед таких видань… Вже двадцять п'ять років, з першого номера до дев'яносто шостого, ми передавали його в бібліотеки. Маємо надію, що і цей приєднається до них.

Фелікс Кохріхт

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Під звуки повітряної тривоги

6 **Олег Ладиженський**
Із циклу «Балада солдатів»

12 **Інна Квасивка**
Перекричи сирену…

14 **Кларисса Ярошевич**
Кружат стервятники над головою

17 **Виктория Коритнянская**
Миллион поводов для счастья

20 **Семен Абрамович**
Войны пугающие муки

21 **Володимир Крижанівський**
Вірний завжди

Олег Ладиженський

Із циклу «Балада солдатів»

Балада царя

Якщо люди – прах, і банкує страх, і поля засіваються мертвими,
Зійде там навесні, як у дикому сні,
легіон злих опудал з метлами,
Якщо батальон пішов на бульон,
а в котлі кипить каша з зеками,
То в очах царя червона зоря,
й геть біжить відображення з дзеркала.

– Може статись, – каже нам Іра, –
Він правий, шановний цар Ірод,
Бо не з дівства воду, бач, пити,
Бо важливо немовлят вбити,
Головою вдовольнити Саломію,
Ось і я роблю те, що я добре вмію.

Якщо партактив з рук годує чортів, а дияволу суне причастя,
Та ідуть раби міряти гроби, щоб у них, як на зоні, чалитись,
І горить вогонь, б'є в убивчий гонг,
їсть будинки й божі створіння,
То душа царя, гола і стара, не душа, а золи роїння.

– Може статись, – Вася припуска різне, –
Він правий, шановний цар Грізний,
Ми не люті, то часи люті:

Псячий череп, диба та Малюта.
Виводи на двір родину, боярин,
Прикопаємо в Бабинім Ярі,
Черв'яки повзуть по трупах, ще й змії,
Ось і я роблю те, що добре вмію.

Якщо світ – лубок, цар – то майже бог,
бог – то майже цар, тільки в небі він,
То рабам не вистачить домовин, їй-бо, лягуть стервом,
наче і не були,
Стане партактив сам себе пекти,
і поля більш не будуть тирами,
І блисне вінець гаслом «Все, кінець»,
побіжить внизу рядок титрами.

– Може статись, – шкірить цар зуби, –
Він правий, той Каїн, пан згуби,
Першим треба камінці брати,
Ми, царі, не вартові браттям,
Ми, царі…

Знов вишкіря зуби
Голий череп – кістяний, грубий.
Важить, лічить смерть царів, мірить,
Кожен робить те, що добре вміє.

Балада чудовиська

Ось «Р», писав Бредбері, значить «ракета»,
а «В» значить «вобла», а може, не вобла,
Дивись, як із тумбочки, як з-під паркету воно вилізає,
стозевно та обло,

В контактах і чатах чудовисько рика,
чудовиську в телику тісно, хоч трісни,

І дибки бруківка стає на загривку,
яку сильний вибух висмикує з місця.

Чудовисько лізе зі сварок негайно,
в мовчанні ховається, днює й ночує,
Себе у промови вождя одягає, говорить саме і саме себе чує,

Рве в клапті родини і дружбу, і пам'ять,
жере почуття і думки, ще й ригає,
А те, що любили, трималися, спали,
то вже не на часі, не допомагає,

І діти загиблі його не турбують, і вбиті дорослі його не бентежать,
Зате туго віжжі натягнуті будуть,
зате порубають гаї – хай полежать!

Чудовисько лізе зі шторму істерик,
із валу депресій, дев'ятого валу,
Так з піни Венера виходить на берег,
їй піна солодка, їй піни замало,

Все піна повинна узяти до ладу,
щоб всесвіт у піну без виходу вдерся,
І треба одразу гуртом невідкладно,
і треба отут, а не десь там, не десь там.

Стою біля дзеркала – наче залізо,
холодна душа і важка, наче камінь,
Чудовисько лізе з очей моїх, лізе, бажає на волю.
Мовчу, не пускаю.

Касида слів

Холодно влітку, мов кригою миють,
крикнув би вголос, та звуки німіють,
Ложкою меду в бочці помиїв тонуть і гинуть слова,

Прахом залізо, пряме окривіє, насип осінніми зливами змиє,
Світ пожирається дикою міллю, міль промовля: «Дайте два!»

Час прокрутили на фарш у кунсткамері,
пекла бруківка – то благосні наміри,
Ось до кобил женуть сивого мерина; хто божевільний – мудрець,

Вірша рядки – то є кулі суцільні,
випили, брякнули, стрільнули, вцілили,
Учні сенсея, як зграя, обсіли, хай ім, безжалісним, грець!

Падають бомби, руйнуються принципи,
тут головне – виглядати, мля, принцами,
В юні роки цілував ручку жінці я –
знайдуть, розкрутять, як млин:

Жінка не та, я не той, а лобзання –
просто, бач, у непристойність сповзання,
Брате, чекаємо на покаяння, термін – п’ятнадцять хвилин.

Чи ти живий, чи помер ти – все супер,
все почуття з’їсть, яке зветься гумор,
Сутінки світу – немирні по суті, тхір наведе вовчий лоск,

Кожен чиряк закипає воронкою,
кожен дзвінок віддає похоронкою,
А на руїнах, отут, під сосонкою, був продуктовий кіоск.

Примхи у вічності ріжуть краями,
звіри навчають людей рити ями:
«Будете, – кажуть, – живими мерцями.
Це ж, мабуть, вище, ніж звір?»

Вище, звичайно, і рух суто правильний,
так доростемо ми і до диявола,
Стиснемо яблуню райську по-справжньому;
жало блищить: «Мені вір!»

Тут і підкажемо Євам з Адамами стати Адольфами,
стати Саддамами,
Вчора були королями та дамами, нині вже вийшли в тузи.

Стіл затрусивсь. Б'ють і бубни, і черви –
вибухи рвуть забудови і нерви,
Фенріра-вовка приваблять консерви, вивалив Фенрір язик.

У лексикона великі новації – ось під артою мирняк на локації,
Бачиш, як грона душисті акації тонуть у сивим диму?

Мова нова грізно брязкає траками, ломить зеленкою,
гупає страхами,
Місто спотворює рвами, бараками – ні, не сприйму, не сприйму.

Горлом німим, ротом рваним, як рана,
я навздогін домовин каравану
Хрипом давлюся, і лазні криваві піною скрізь повстають,

Слово старе, як нове, мене кличе, хоч несучасне, але пересічне,
Боже, нехай зберігається вічно! Жити йому у раю.

Касида безсоння

Від тривоги до тривоги не знайти шляху-дороги,
Хтось жбурнув той шлях під ноги – жмут ганчір'я злий.

Дайте спокою! Слабкою не поворухнеш рукою –
Ось, накапай із флакону, ще й горілку лий.

Пам'ять відьмою завила: від прильоту до розриву
Лише мить – лікарня, ринок… Клубочиться дим.

Вікна геть, згоріла стріха. Старість – ось у чому втіха,
Маєш що згадати. Лихо, лихо молодим.

Ніч суцільну до світанку п’єш безсоння. Навіть зранку
Мовкне птах. На башті танку крапельки роси.

Кіт нявчить: йди геть, ледащо! Світ фортуну в клуню тащить,
Хоче світ, щоб стало краще. Шансе, сучий син!

А від мене і до тебе кілометрів як до неба,
Якщо раптом мапу треба, лікаря поклич.

Ми і так до серця серцем, бо ми разом попри все це:
«Що, гуркоче? Чую, чесно. Як ти? Знаю, ніч».

Бог між слів, а чорт між крапель, піднімай-но вище прапор,
Хай побачать: ще не крапка, ось такі діла,

Хоч флагшток мов сигаретка, ще й не оксамит – серветка,
Але вже пішла «ответка», добренько пішла.

Щось було, а інше буде, цей згадає, той забуде,
Б’є шаман у древній бубон, ліжко ходуном,

Чи то разом, чи окремо, дрібним бісом пальців тремор,
Затихай, мовчи, сирено, все, підйом, підйом.

Інна Квасивка

Перекричи сирену...

* * *

Перекричи свист ракеты, перекричи
жуть от жужжания дронов, когда почти
над головой твоею они летят,
дочку и сына, как шебутных котят,
разом гоня из кухни; перекричи
страх, легион имен его и причин.

Перекричи сирену и каждый взрыв,
пылко взывая к Богу, молясь навзрыд,
даже у страха – собственный бастион –
пусть же падет и этот иерихон,
неразрушимую стену вокруг него
не защитит новейшее ПВО.

Перекричи соседку, чей грудничок
возле парадной тихо лежит ничком
между крылом калибра и грузом плит
в шапочке, мамой связанной; отмоли
каждый не совершённый им грех, ори
так, чтобы небо вспыхнуло до зари!

Перекричи ворон у могил родных,
смерть еще будет бить –
бей и ты под дых
(криком, рыданием, возгласом и мольбой) –

мобилизуй бессмертную на убой,
но если смерть покажется вдруг в ночи–
перемолчи тень ее, перемолчи.

* * *

Смерть на підборах, життя на милицях,
кожен – іде, як може,
хто мені холодом диха в потилицю,
на хуртовину схожий?

Хто тобі скаже, яким повернешся ти,
з ким та коли додому,
між побратимів заблудлих вештатись
скільки іще самому?

Цокають туфлі, у тебе цокають
зуби від переляку,
мрякою кров обернеться, мокрою
каркне весна… Дякую,

Боже, за те, що хоча б під ковдрами
грію холодну душу,
син твій очима, як смерть, голодними
вже не промовить: «Мушу».

Кларисса Ярошевич

Кружат стервятники над головою

Птицы Чауды

Ночи Одессы – с тревожными снами:
В небе шахеды бегут табунами.
Нет, не бегут, а летят из Чауды.
Может, из Ейска, но чуда не будет.

Ночи в Одессе мрачнее и громче
Детских страшилок и лживых пророчеств.
В самом безжалостном из одиночеств
Сон мимолетен, а разум непрочен.

В небе летят персиянские птицы –
Черные страшные птицы-убийцы.
Бросить стремятся своих кукушат
В гнезда домов, что в руинах лежат.

Что позабыли тут злобные джинны –
Дикие демоны дикой земли,
Что и во снах о степях Украины
Даже помыслить себе не могли?

Кружат стервятники над головою
Мирного города, Города-сна.
А на востоке не солнце, а с кровью
Выкидыш дня порождает война.

Прогноз

Внимание, граждане, слушайте наш прогноз.
Ожидается сезон гололеда, а может быть – сезон гроз.
Ожидаются осадки из обломков высокоточных ракет.
Возможно, в каких-нибудь городах сегодня выключат свет.

Мы знаем, что было сегодня и, возможно, что позавчера.
Но что будет завтра, не знаем – все это полная ерунда.
Если смотрите нас, то отчаялись вы вконец.
Значит, время делить – кому золотой телец, а кому песец.

Пристегните ремни – наш ковчег совершил кульбит
В безвоздушном пространстве, вдали от любых орбит.
И повсюду законы Мерфи и Шредингера коты,
Бифуркации точки и всяческие скоты.

Пристегните ремни – мы все вместе летим на дно.
Будем счастливы просто узнать, где оно и когда оно.
В эпицентре электромагнитных бурь и кровавых рос
Если есть прогноз, то он прост – прогноз слёз.

Окно

– А знаешь, там, за окнами, весна уже давно.
Тебе мешает стеклами лишь грязное окно.
А знаешь, там на улице уже тепло и свет.
А ты сидишь, сутулишься, и солнца в доме нет.

– Нет, ни за что не стану я приотворять окно.
Ты знаешь, что по нраву мне, когда вокруг темно.
Ты веришь, что за окнами трава и птиц полет,
А я боюсь, и горько мне
Знать, что окно мне врет.
Ты занавески вешала, а я чернил стекло.

Ты, может, и не веришь мне, но нас оно спасло.
От ненависти, плесени, от ядерной войны.
Закрашенная гладь его спасала нам умы.
Ты сильная, ты смелая, но ты не дашь ответ.
На мир взглянуть не смею я –
Боюсь, что мира нет.

Виктория Коритнянская

Миллион поводов для счастья

Война в Украине не заканчивалась, в Одессе было сыро и холодно, поэтому Бог…

Всю ночь в окнах Божественной опочивальни горел свет, а на рассвете… Бог, уставший, но счастливый, позвал к себе Верховного ангела.

– Смотри, что наваял! – сияя от радости, кивнул Он на мешки у стены. – Пусть ангелы отнесут их в Одессу. Сегодня же!

– Как оформить?

– Оформить? А напиши… Поводы для счастья! Да! Лучше не придумать!

– Сколько?

– Миллион!

«Миллион поводов для счастья. В семи мешках. Отправлено в Одессу 12 января 2024 года», – записал в лежавшую тут же, на рабочем столе Господа, «Книгу расходов и перемещений Божественных творений» Верховный ангел.

Семь ангелов принесли мешки с поводами для счастья в парк Шевченко.

– Здесь разделимся, – скомандовал старший. – Вы, – показывая на четырех ангелов, – полетите по Трассе здоровья до Аркадии, потом по набережной до Семнадцатой станции Большого Фонтана. Ты, – кивнул он стоявшему рядом ангелу Егору, – будешь работать со мной в центре города, а ты, – посмотрел старший на Андрея, – отправишься на поселок Котовского. Класть поводы для счастья на скамейки, у тротуаров и дорожек, вешать на видном месте на заборы и кусты. А эти, – показал старший ангел

на лежавшие в пакетах разноцветные банки, – открывать опечаленным людям, чтобы нюхали. Все ясно?

– Нет! Непонятно: что вешать? Что класть? – загалдели ангелы.

Старший открыл один из мешков, внутри лежали… блестящие, будто полированные, желуди на длинной изогнутой ножке, изумительные по красоте сосновые и еловые шишки, орешки лещины в обрамлении резной бахромы листочков, пучки разноцветных листьев, перышки диковинной расцветки, еще что-то…

Тяжелое молчание повисло среди ангелов, и вопрос «С ума Он, что ли, сошел?» витал не озвученным в соленом морском воздухе.

– А ну!.. – схватив горсть поводов для счастья, метнулся вдруг в сторону старший. Обогнав идущую по дорожке девушку, он бросил перед ней пучок листьев, и те рассыпались у ее ног разноцветным ковром.

– Ой! – бросилась собирать листья девушка.

Даже на расстоянии ангелы почувствовали охвативший ее восторг. Поняв наконец замысел Бога, они помчались выполнять поручение.

Ангел Андрей, как и договорились, полетел на поселок Котовского. Весь день он раскладывал и развешивал там поводы для счастья, к вечеру его мешок был уже пуст, но в пакете лежали еще разноцветные банки…

«Ну где же? Где найти опечаленного человека?» – метался Андрей по району, а потом вдруг увидел ее… Она сидела на скамейке и плакала.

– Чего печалишься? – подлетев, спросил он ангела-хранителя девушки.

– С любимым поссорилась… – тяжело вздохнул тот.

– Сейчас мы ее… – достал Андрей банку черного цвета.

Ангел-хранитель в страхе забил крыльями. Не зная, что задумал незнакомец, он хотел броситься на защиту своей подопечной, но Андрей стремительно сорвал крышку и… вокруг разлился опьяняющий аромат крепкого свежесваренного кофе.

Ангелы зажмурились от удовольствия. А девушка?

Она продолжала плакать.

Тогда Андрей открыл желтую банку – и воздух вокруг тут же наполнился запахом свежей, только что испеченной сдобы.

– О… – застонал в восторге ангел-хранитель.

– С корицей… – млея от наслаждения, отозвался Андрей и посмотрел на девушку.

Та была безучастна.

– Тогда – последняя! – решительно открыл Андрей банку зеленого цвета.

В этой банке были собраны ароматы сотни цветов, запахи хвойного леса, мяты и сена, пряных букетов на праздник Маковея и первых «котиков» на ивовых ветках. Каждый должен был услышать в этой смеси что-то свое, то, что было дорого его сердцу. И девушка… Ей почудился вдруг запах далекого детства. Аромат тюльпанов на бабушкиной клумбе… А затем вспомнилось яркое солнце, пение скворца на высоком орехе, мама и папа…

– Смотри, смотри, улыбается! – дергал Андрея за тунику ангел-хранитель.

– Да вижу я, отстань… – слабо отбивался Андрей, и непонятно было, кто счастливее в это мгновение: девушка или ангелы.

В тот вечер Андрей осчастливил еще много печальных людей… И сам – счастливый, возвратился на небо. И шесть других ангелов тоже вернулись счастливыми. А видели бы вы, как радовался Бог, наблюдая, как люди, любуясь его твореньями, забывали на миг о жестокой войне, и в душах их искоркой загоралось тихое счастье…

Цю фігурку з пластиліну зробила Іра Данілова, але не в Одесі, а у Бат-Ямі. Ірина закінчила наше Театрально-художнє училище та вже багато років живе в Ізраїлі, де також вирує війна, а люди ховаються у бомбосховищах. Ця налякана пташка – звідти

Семен Абрамович

Войны пугающие муки

Гнетет и давит тишина –
войны пугающие муки…
И в каждом шорохе и звуке
душа из сна извлечена…
И восседая в позе пня,
осознавая жизни бренность,
испытываешь откровенность
всепоглощающего дна…
Скорей, подальше от окна,
ища спасительные стены,
туда, где ты, и непременно
с тобою прячется весна.

Володимир Крижанівський*

Вірний завжди

За майже десять років війни, яку розв'язала Росія проти України, доля військового журналіста доволі часто зводила мене з багатьма справжніми героями: генералами, офіцерами, солдатами. Більшість з них, на їхню думку, не здійснювала якихось величних подвигів, а просто робила свою роботу – щоденну важку небезпечну роботу. Багатьох з них, на жаль, вже немає в живих. Але про всіх них, і живих, і мертвих, треба розповідати! Бо їхні долі – це вже історія нашої країни, її найсуворіші, найважчі, але й між тим найгероїчніші сторінки!

Роман Городенський на церемонії вручення нагород Асоціації ветеранів армії США «Army Week '2022»

Розвідник однієї з бригад морської піхоти ЗСУ Роман Городенський народився на Вінничині у 2000 році, але з дитинства мешкає в Одесі. Обидва його діди та дядько були військовими, але мама хотіла, щоб Роман став моряком. Після

* Полковник, редактор телерадіостудії Міністерства оборони України «Бриз».

закінчення Одеського морського коледжу рибної промисловості він вирішив об'єднати сімейні традиції та мамині побажання і вступив до лав морської піхоти. Майбутні побратими переконали його, кремезного спортивного хлопця, що морпіх – це не менш романтична професія, ніж моряк. Роман уявляв, як пишався би дід, коли онука приїздив би до нього у формі. То й мама раділа би, коли бачила б, що син і до моря має стосунок! Після практики у кількох навчальних центрах Роман пройшов непростий іспит на право носити берет кольору морської хвилі, іменуватися справжнім морським піхотинцем та потрапив у розвідку.

Початок повномасштабного вторгнення зустрів на бойових позиціях поблизу Павлополя на Донеччині. Звідти з важкими боями бригада відступала до Маріуполя, а далі вже в повному оточенні близько місяця тримала оборону на металургійному комбінаті імені Ілліча на північних околицях міста. Такий самий укріплений район був на заводі «Азовсталь». Хлопці вже знали, що фронт далеко за Маріуполем, але не занепадали духом. Зіткнувшись із запеклим спротивом українських воїнів, ворог почав нищити все місто.

– Не стільки важкі були зіткнення з їхньою піхотою, скільки постійні бомбардування авіації та артилерійські обстріли, – згадує Роман. – Вони весь час практично без перерви били по місту артилерією та авіацією. Гатили по заводах, по мирному населенню, по житлових будинках. Я стояв на позиціях біля кінотеатру «Іскра», напроти нас був звичайний житловий будинок – дев'ятиповерхівка, і танки просто прошивали її снарядами наскрізь. Літали меблі, якісь речі людей… А там і в цей час жили люди! Вони не те щоб саме по нам прицільно били, вони просто рівняли з землею весь Маріуполь.

У своєму розвідувальному підрозділі Роман був ще й кулеметником, вдало стримував атаки ворога та рятував життя побратимів. День свого поранення, 4 квітня 2022 року, Роман запам'ятав на все життя. Обстріл, свист 120-міліметрової міни, вибух у п'яти метрах за спиною, один осколок відірвав ліву ногу, інший пошматував праву руку. На ній потім лікарі нарахували сім відкритих переломів.

Перед початком церемонії в офісі Асоціації ветеранів армії США. Нью-Йорк

– Поставили турнікет хлопці, затягнули палкою, ще одну палку – і так евакуація після цього десь годину тривала. Тому що нам із поля бою треба було відійти під шквальними обстрілами… Так ми проривалися до підвалів заводу, хлопці мене несли на ношах до місця, де за нами машина могла приїхати. Це десь кілометра з півтора, може, навіть більше. Пацани мене несли… Я їм дуже вдячний: вважаю, це вони мене врятували…

Медична рота бригади в одному з підвалів заводу Ілліча облаштувала польовий шпиталь, де Роману зробили першу операцію, щоб затягнути рану на втраченій нозі та врятувати поранену руку. Скільки життів в тих умовах тоді врятували військові лікарі! Поранених ставало дедалі більше, тому анестезія, ліки та навіть звичайні пов'язки швидко закінчилися. Звичайна вода теж була скарбом! І це було останнє, чим лікарі могли допомогти пораненим. Чотири рази медики намагалися евакуювати тяжкопоранених на гелікоптерах. Але жодного разу не вдалося.

Отже, ще тиждень, з 4 по 12 квітня, Роман з іншими пораненими перебував у підвалі цеху, поки ворог повністю не оточив цю частину заводу.

– Тоді нас винесли з підвалу, і я побачив, що всюди стоять росіяни. І білий прапор. Так і зрозумів, що все… Полон…

Усіх наших поранених бійців окупанти привезли до складського ангару у селищі Сартана на околиці Маріуполя. Там у Романа почався сепсис – зараження крові, та його перевезли до районної лікарні в Новоазовську в так званій ДНР, де йому ампутували руку. Потім доправили до колишнього профілакторія в Донецьку, де не було ніякої медичної допомоги, лише допити місцевих та російських феесбешників. Попри важкий стан Романа та інших поранених товаришів російські військові їх били та катували.

– З 12 на 13 квітня цілу ніч мене катували. Там був офіцер, лейтенант так званої військової комендатури ДНР, який мене і тортурив: сував викрутку мені в ногу, шокером бив, інші об нас бички гасили. Потім приходили й били нас прикладами чеченці, казали, щоб ми кричали: «Ахмат – сила!» – а хто не кричав, того починали бити ногами. Знеболюючих та взагалі ніяких ліків не давали. Той лейтенант мене шокером б'є, а мені легше стає, бо біль від руки переходить в іншу частину тіла. Не розумію, яка ціль була тих допи-

тів, що вони хотіли дізнатись, якщо все командування на той момент вже було в полоні? Мені здається, всі ці тортури були наче для забавки якоїсь або від злоби, що ми так довго їм в оточенні опиралися… В Донецьку почався ще один сепсис. Чув, як лікарі казали, що мені залишилось два-три дні, не більше. Тоді, звісно, руки в мене опустилися: мені залишається жити два-три дні, я в полоні, ніякої медичної допомоги немає. Давали лише воду та по ложці каші. Я важив сто три кілограми, а з полону вийшов шістдесят вісім кілограмів. Тому були думки, що тут все й скінчиться, – пригадує Роман.

Але о дванадцятій годині ночі в лікарню приїхав якийсь російський полковник і почав питати: «Де Городенський?». Далі дав вказівку, щоб наступного дня на сьому ранку я був уже зібраний. Але я не знав, куди їду. Яка різниця вже, коли мені два-три дні залишилось?..

Після того, як увесь світ побачив нелюдське ставлення російських військових до наших полонених воїнів, не варто дивуватися,

Ветерани Корпусу морської піхоти США вітають Романа з нагородою

Вручення Роману Городенському нагороди «Army Week '2022»

що своїх живих полонених вони в першу чергу обмінюють на тих наших поранених, яких вважають безнадійними. Отже, вже зовсім не переймаючись хоча б якоюсь медичною допомогою, Романа доправили з Донецька до Таганрогу, звідти до Криму, а далі до місця обміну у Василівці в Запорізькій області звичайною бортовою вантажівкою. Весь цей час він навіть не знав, куди його везуть.

– Так ми їхали, мабуть, годин вісім з Криму. І тут дівчина наша, що поруч сиділа, каже: «Херсон!». Що? «Серйозно!» Вісім годин ані води не давали – нічого. Водій цей руський так їхав, ніби він спеціально намагався зловити кожну ямку! Кожної хвилини – бах, бах! І мене підкидує! Побратимів теж, які поранені поруч лежали – також! В мене відкрилася кровотеча, я її рукавом затиснув – і не можу більше нічого зробити. Не знаю, як я це пережив. Він так віз, як дрова. Але коли я почув, що Херсон проїхали, вже так кажу: «Можеш і надалі ловити всі ями, тільки топи! Топи бігенько!». І отак з Крима через Херсон на Запоріжжя!..

Роману Городенському довірена честь розрізати історичною шаблею торт щорічної церемонії «Army Week '2022»

Обмін полоненими близ Василівки відбувся 28 квітня.

– Я побачив хлопців у нашій військовій формі. Поруч люди кричать: «Слава Україні!». Все! Дома! Які ж ці слова приємні! «Вітаємо вас в Україні, хлопці! З поверненням додому!» Це я назавжди запам'ятав! «Хлопці! Дайте закурити!» – «Зараз все буде!» – кажуть. Мені дуже боляче, дуже! Але й така радість! Такі змішані почуття! Я через біль посміхаюся! «Ну дайте ж закурити!» – «На!» Закурив я ту сигарету – і мене від першої затяжки понесло вже!

Перше, що зробили наші військові лікарі, – вкололи знеболювальне та одразу повезли до лікарні, де зробили першу термінову операцію. Дорогою медсестра дала Роману телефон, і він зателефонував мамі. Через три дні вона вже була поруч із сином. Ще через два дні вони разом перебазувалися до Одеси. За наступні півтора місяці він переніс одиннадцять операцій та нарешті був готовий до протезування. Між іншим, саме у шпиталі він освідчився своїй нареченій Вікторії.

– Я захожу в палату, а він лежить з великим букетом червоних троянд та з каблучкою. Я була в шоці, але в дуже приємному легенькому шоці… – згадує Вікторія.

Разом із мамою, з Вікторією, з усією своєю великою дружньою родиною Роман почав заново вчитися ходити. За відсутності руки на протезі важко було втримувати рівновагу. На нозі натиралися болючі мозолі. Доводилося тижнями чекати, доки вони загояться. Потім по програмі протезування та реабілітації українських воїнів, які втратили кінцівки внаслідок війни з Росією, Роман полетів до Америки. У Флориді, в місті Орландо, йому зробили постійний протез для ноги. Впевнені у тому, що героїчний морпіх, незважаючи ні на що, буде вести активний спосіб життя, американські лікарі зробили йому ще й спеціальний протез для бігу. Ще через місяць він переїхав до Філадельфії, де йому зробили протез руки та навчили користуватися новою високотехнологічною кінцівкою. В Америці Романа запросили на чергове урочисте зібрання Асоціації ветеранів Збройних Сил

Почесна варта Корпусу морської піхоти США на церемонії «Army Week '2022»

та Корпусу морської піхоти США та вручили почесну відзнаку «Army Week». Американські ветерани Морської піхоти та журналісти були цілком згодні з нами, що про те, як склалося життя Романа за дев'ять місяців 2022 року, варто знімати окремий фільм або писати «роман про Романа» – детальну розповідь про один з прикладів незламності, мужності та героїзму українських воїнів у протистоянні російській агресії.

Одразу після повернення додому Роман довго не відпочивав, а став волонтером своєї бригади морської піхоти. Завдяки корисним зв'язкам, набутим в Америці, він налагодив постачання військової форми, амуніції та медичних препаратів для своїх побратимів. Бо про те, що їм необхідно, він чудово знає із власного досвіду.

– Зараз хлопцям відправляю аптечки та інше корисне знаряддя. В Америці я дуже багато з ким познайомився. Вони надсилають посилки мені, я вже передаю особисто в руки хлопцям.

Окрім волонтерської допомоги побратимам Роман вже рік як працює в Києві в Координаційному центрі з питань поводження з військовополоненими при Головному управлінні розвідки Міністерства оборони України. Його досвід тут дуже став у пригоді. Більшість побратимів з його бригади морської піхоти, яка боронила Маріуполь, ще й досі перебуває в полоні. Триває складна робота задля їхнього визволення. Крім того, Роман опікується родичами хлопців. А в планах ще більш серйозні перспективи – повернення до лав ЗСУ в якості повноцінного військовослужбовця, новоспеченого молодшого лейтенанта морської піхоти! Так, так! Саме так, як неймовірно це не виглядало б! Роман зараз отримує відповідну освіту, а бойового досвіду в нього більш ніж досить. Каже, що завдяки американському біонічному протезу може впевнено тиснути на гачок та стріляти з будь-якої зброї, навіть зі свого улюбленого кулемета. Тож неймовірна історія героїчного морського піхотинця триває!

Його поради хлопцям, які опинилися в схожій ситуації, пройшли полон, поранення, війну, дуже прості:

– Головне – вірити та знати, для кого ти все це робив. Я це робив для своєї родини, для держави, щоб діти жили у незалежній Україні, а не під якимось «русским миром». Ми вже побачили, що цей

Американські морські піхотинці на церемонії вручення нагород «Army Week '2022»

«русский мир» зробив з Маріуполем. Головне – не занепадати духом, знати, що ти робив правильну роботу, і життя на цьому точно не закінчується.

Особисто в мене почуття, що я щось не закінчив, що я ще чогось недоробив, що в мене є якась незакінчена справа. Мене тягне до хлопців, моїх побратимів, щоб підтримувати їх. Навіть моральна підтримка їм стане в пригоді. Може, це моя така думка, що я навіть на протезах буду їм корисний. Бо вони побачать: он воно як! Він на протезах все це робить! Тож і нам треба це робити, принаймні не гірше!

І в Маріуполь ми обов'язково повернемося! Я впевнений, що буду при цьому присутній! Хочу брати участь у звільненні Маріуполя! І це також те, що я поки ще недоробив, але обов'язково дороблю!

У 2024-му Роману виповнилося лише двадцять чотири роки, а попереду в нього ціле життя. Нормальне, повноцінне, щасливе. Бо він насправді один із тих, хто відповідно гаслу Морської піхоти ЗСУ «Вірний завжди!».

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Одеса багато-культурна

32 Елліни Чорного моря

34 **Єлизавета Кузьминська (Поліхроніді)**
Іван Амвросійович Амвросіо (1770 (?) – 1852)

46 **Єлизавета Радішевська**
Хрістос Захаропулос: «Я мав можливість дізнатися, чому одесити так пишаються своїм містом»

50 **Єлизавета Радішевська**
З Одесою в серці

Елліни Чорного моря

Сьогодні ми починаємо нову рубрику: «Одеса багатокультурна». Саме під цим гаслом почався й Тиждень грецької культури – перший з тих, що присвячені внеску представників різних етносів та народів у створення та станолення Одеси.

Історія незалежності грецького народу тісно переплетена з історією еміграції греків до наших країв і як наслідок – зі створенням та становленням нашого міста. Одеса відіграла почесну та вирішальну роль у грецькому визвольному русі проти османської тиранії на початку дев'ятнадцятого століття, прихистивши у грецькому кварталі організацію «Філіки Етерія».

Кажучи про внесок греків Одеси в історію та економіку міста, зазвичай заведено розглядати два основних періоди життя грецької колонії – діяльність «Філіки Етерія» у першій чверті XIX століття, та час роботи Г.Г. Маразлі на посаді міського голови.

Насправді грецька колонія, громада, була самодостатня з перших кроків свого виникнення в Одесі та протягом усього сторіччя, аж до фатальних революційних подій XX століття. Найкращі представники грецької діаспори Одеси показали у цей період приклади високого ставлення до Батьківщини, назавжди залишивши Одесі, та й Греції, численні приклади свого меценатства. Заповзятливість одеських греків дозволила в короткі терміни вивести наше місто на перші позиції через сімейні торгові будинки грецьких підприємців, які поступово, але неухильно завойовували ринок пшениці в Росії та Європі, дорогою захоплюючи ринки Азії та Африки. В Одесі тоді було лише два райони, один з яких мав назву Грецький форштат. Він охоплював кілька вулиць, від Катерининської

з грецькою церквою Святої Трійці до Грецького базару.

Ставлення радянської влади до греків і грецької громади мало трагічні наслідки. Розмах репресій був нищівним. Розгром громади почалося з церкви та священнослужителів, оскільки сталінські ідеологи добре розуміли, що православ'я та греки нероздільні, тому результати цього краху виразно відчутні й досі. У греків силоміць відібрали найдорожче – віру, національність, мову, а в багатьох випадках – саме життя.

Незалежна Україна з перших днів надала грекам можливість самореалізації та відродження, проте надто багато втрат – незнання мови та нерідко відсутність документального підтвердження національності через різні причини – призвели багатьох греків до часткової чи повної втрати своєї національної свідомості. Проте грецька громада Одеси робить все можливе для відродження грецьких традицій та вивчення колись рідної мови.

Книгу Є.Г. Кузьминської (Поліхроніді) «Відомі греки Одеси» складено у вигляді збірки біографічних відомостей у двох томах. Ця робота – про видатних членів грецької діаспори Одеси позаминулого, XIX, та минулого, XX, століть. Греки зробили видатний внесок в історію, культуру, науку та розвиток Одеси, Російської імперії, України та Греції.

Матеріали книги складалися також як можливість зберегти пам'ять про людей, які вміють жити не тільки для себе. Широкий загал читачів, особливо молодь, має знати приклади шляхетності та меценатства одеських греків, взаємодопомоги та справжнього патріотизму, численні факти мужності та альтруїзму, щедрості та взаємної підтримки греків Одеси. Ми хочемо та прагнемо усвідомити, вивчити та оцінити золотий фонд нашого минулого – саме тоді прийде осмислення внеску представників грецької діаспори Одеси в історію, культуру, науку та розвиток нашого міста.

Єлизавета Кузьминська (Поліхроніді)

Іван Амвросійович Амвросіо (1770 (?) – 1852)

Двічі міський голова Одеси, керівник «Філіки Етерія», меценат, купець першої гільдії, судновласник

Книга Єлизавети Григорівни Кузьминської (Поліхроніді) «Известные греки Одессы» є логічним продовженням багаторічних досліджень автора з історії грецької громади Одеси та краю. Тема є надзвичайно актуальною та цікавою. Незважаючи на сталу увагу до родоводу грецької громади як вагомої частини багатонаціональної історії півдня України, розвиток цього культурного пласту в історії Одеси, зокрема в жанрі біографістики, залишається малодослідженим, і тому науковий доробок авторки є надзвичайно цінним.

Основними об'єктами роботи є персоналії, люди, які здійснили вагомий внесок в економіку та соціокультурне життя міста та регіону. Авторка виклала матеріал у логічній послідовності та взаємозв'язку. Біографічні нариси яскраво висвітлюють життєвий шлях кожної персоналії, серед яких відомі та відновлені імена представників грецької діаспори.

Презентація книги «Известные греки Одессы» у Всесвітньому клубі одеситів 15 листопада 2024 р.

Презентація книги «Известные греки Одессы» у Всесвітньому клубі одеситів. Спільне фото

Все це підкреслює не тільки регіональний, а й міжнародний аспект теми роботи, що має цінність і науково-практичне значення.

Робота написана на підставі широкого кола першоджерел та літератури, серед яких роботи вітчизняних та зарубіжних науковців – фахівців з даної тематики, періодичні видання, інтернет-ресурси, опрацьовані документи численних фондів Державного архіву Одеської області, бібліотек, музеїв.

Книга Є.Г. Кузьминської-Поліхроніді є оригінальною, цікавою та єдиною на теперішній час науково-популярною роботою, яка узагальнює історію одеської громади греків, що має міжнародне значення. На тлі визначних ювілейних дат грецько-української історії – двісті років від початку Грецької революції 1821-1829 років (лютий-березень 2021 г.), тридцять років організації одеської громади греків (2024 р.), двісті десять років від дня заснування грецького таємного товариства «Філікі Етерія» в Одесі (вересень 2024 р.), тридцять років побратимства Одеси та Пірея (2023 р.) – робота, безумовно, є соціально значущим виданням.

Лілія Білоусова,

кандидатка історичних наук, заступниця голови Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин

Одеський порт у XIX столітті

Іван Амвросійович Амвросіо приїхав до Одеси з Константинополя у віці двадцяти п'яти років, а народився він, за даними історика Миколи Кордісіса, у Тріполі (сучасна Лівія).* На жаль, біографічних даних про нього збереглося вкрай мало. Представник грецької громади, згодом купець першої гільдії, спадковий почесний громадянин. Володів він чотирма лавками, у тому числі на Дрібному ряду на Грецькому базарі, між Дерибасівською, Грецькою та Колодязьним провулком.** Дві з них перейшли до Грецького комерційного училища, тобто гроші за оренду цих торгових закладів направлялися на потреби училища.*** На 31 січня 1800 року І.А. Амвросіо значиться купцем другої гіль-

* Микола Кордісіс. «Філіки Етерія». – Mantos Gtalamas. 15 червня 2014 р.

** Олег Губарь. Путеводитель по Пушкинской Одессе. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах «Дерибасовская – Ришельевская». № 79. – Одесса, 2019 г.

*** Олег Губарь. Всемирные одесские новости. № 3. – Одесса, 2015 г.

дії з оголошеним капіталом 5010 рублів. Можливо, в цей час він ще не одружений.

Один із найяскравіших представників не лише грецької громади, але й усієї Одеси, видатний благодійник. Субсидував устрій Міського шпиталю та грецьких навчальних закладів, під його керівництвом створювалася перша система водопостачання міста – громадські ставки, колодязі, оформлялися природні джерела. Один із діяльних комісарів у ході ліквідації катастрофічної чумної епідемії 1812-1813 років.**** Заснував одну з перших у місті страхових компаній (1808).*****

Виступав клопотаєм від міської громади у фінансових суперечках з верховною владою (1817). Орлов наводить список купців першої гільдії з Іваном Амвросієвим, з капіталом в 5010 рублів (с. 124).****** У цьому ж документі на сторінці 117 наводиться список греків, що прибули до Одеси. Під номером 80 іде Іван Амвросій, син Ікономопуло, у віці двадцять п'ять років, прибулий з Турецької області, міста Константинополя 1795 року, з оголошеним капіталом 5010 руб. Якщо у 1795 році йому було двадцять п'ять років, можливо приблизно обчислити дату його народження – 1770 рік.*******

Міським головою Одеси Іван Амвросійович Амвросіо обирався двічі – у 1806-1809 роках та у 1821-1824-х, одразу після Дмитра Спиридоновича Інглезі.********

Представник грецької громади Іван Амвросійович Амвросіо, згодом купець першої гільдії, нащадний почесний громадянин, міський голова, вперше керував Одесою в період, коли Російська імперія воювала з Туреччиною через Дунайські князівства. Про те, що він був уважним міським головою, є кілька донесених до нас історією свідчень, що дивом збереглися. 24 грудня 1806 р.

**** С.З. Мошенський. Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. – London, Xlibris, 2015 р.

***** А. Скальковский. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793-1823. – Одесса: Городская типография, 1837, с. 295.

****** Олег Губарь. Путеводитель по Пушкинской Одессе. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах «Дерибасовская – Ришельевская». № 81. – Одесса, 2020 г.

******* Там само.

******** Історія Одеси. Керівники міста. – odessaguide.net/history_mayors

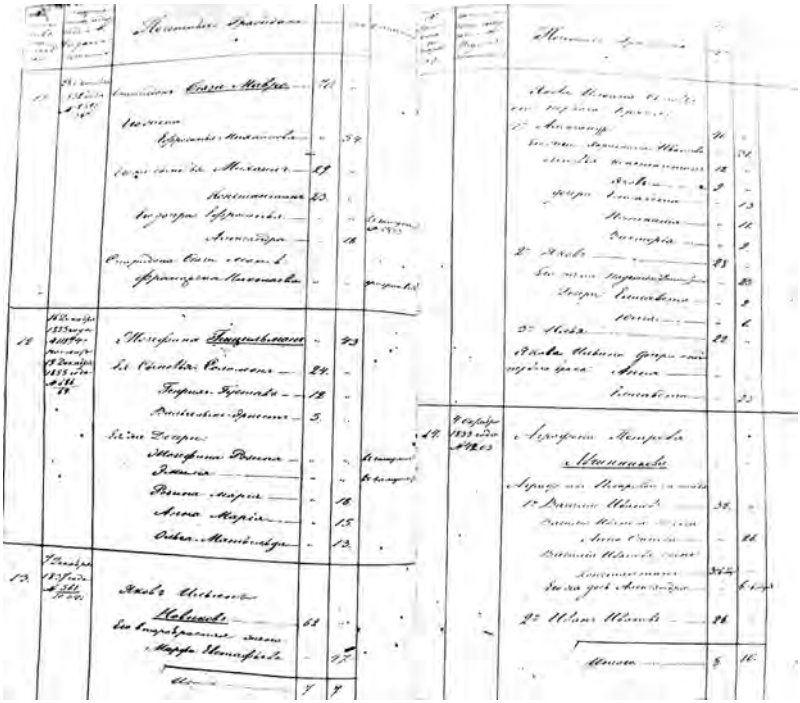

Списки почесних громадян міста

одеський міський голова Амвросіо обревізував «м'ясні різничні лавки» та виявив, що дійсно потрібно ще дві брами, які й було дозволено зробити під наглядом архітектора.* Війна створила величезні перешкоди молодому місту через неможливість вести торгівлю, а це викликало в свою чергу труднощі з витрачанням міського бюджету. Бюджетний дефіцит відбивався на розвитку Одеси, тому в 1807 році в Одесі нарівні з іншими містами схвалюють збирання чверті відсотка з капіталів купців.

* Олег Губарь. Путеводитель по Пушкинской Одессе. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах «Дерибасовская – Ришельевская». № 66. – Одесса, 2016 г.

Грецька Свято-Троїцька церква. Початок XIX ст. Архів К. Авгітідіса

Іван Амвросіо мав довіру греків Одеси, неодноразово призначався опікуном померлих співвітчизників. Наприклад, зберігся документ магістрату 1824 р.: 5 серпня 1824 року магістрат робить запит до Будівельного комітету: чи немає якихось перешкод на видачу свідоцтва опікунам над маєтком покійного одеського купця Олексія Мімі – одеському купцю Івану Амвросіо та ніжинському греку Олександру Кумбарі, які представили купчу Мімі на дім та місце № 51.**

І. Амвросіо, Спіридон Іванович Прокопеус та Олександр Кумбарі вимагали ухвалити рішення про будівництво нового храму на Олександрівській площі, їх обрали кураторами (1820), а 20 серпня 1822 року вони взяли участь у церемонії закладки. І хоча церкву так і не було побудовано, в цьому немає їхньої провини.***

Нещодавно на місці одного з будинків, зруйнованого в 1941 році, побудували торговий центр, де сьогодні розміщується салон-

** Олег Губарь. Путеводитель по Пушкинской Одессе. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах «Дерибасовская – Ришельевская». № 15. – Одесса, 2005 г.

*** Адреса-календар Херсонської губернії на 1811 рік. Список посадових осіб Херсонської губернії на 1811 р.

магазин «Антошка». Одеські газети писали, що у котловані під цим будинком будівельники виявили безліч предметів матеріальної культури першої половини XIX століття (вироби та їхні фрагменти зі скла, порцеляни, фаянсу, кістки, шкіри), у тому числі – кам'яні грифони, які колись прикрашали вхід. Один з цих грифонів сьогодні перебуває в Одеському краєзнавчому музеї. У будинку Амвросіо в різні часи поміщалися великий виноторговий заклад, елітарний магазин посуду та столового обладнання, ресторації, готель.

Приїхавши до Одеси, Іван Амвросіо ще був неодруженим. Одружився в зрілому віці з дівчиною, молодшою за нього на двадцять вісім років. Зазначався Іван Амвросіо у «Списку посадових осіб Херсонської губернії на 1811 рік», де вказано, що в Асигнаційному банку – Одеській обмінній конторі, Іван Амвросійович Амвросіо обраний від купецтва.* Дружина Софія Василівна померла 7 січня 1874 року у віці сімдесят чотирьох років, а сам купець – наприкінці 1852-го.

У метричних книгах значаться діти: Олена (1820), Костянтин (1822), Єлевтерій (1825), Василь (1827), Андрій (1828), Григорій (1829), ще один Григорій (1835), Надія (1841), Наталія (одружилася 1851-го). Сини Василь та Єлефтерій померли у віці двадцяти та двадцяти п'яти років, у період з 1848 по 1850 рік. У ті роки Іван Амвросіо вже має звання почесного громадянина, згідно з книгою записів Свято-Троїцької церкви (частина II, записи № 52, 53).** Будинок на Грецькому базарі вдова Амвросіо Софія продала за чотири роки до своєї смерті, наприкінці 1869 року.

Дуже цікавий документ із Національного історичного музею Греції (Εθνικο Ιστοριко Μουσειο), фотокопію якого спеціально передала для моєї книги «Известные греки Одессы» співробітниця музею пані Анна Кандія – старовинний патент, увінчаний двоголовим орлом, на гербовому папері російською та французькою мовами, завірений металевою печаткою з воском червоного кольору.

---

* Греки Одеси. Іменний покажчик за метричними книгами Одеської грецької Свято-Троїцької церкви, ч. I (1800 р.) – ч. 6 (1920 р.). Праці Державного архіву Одеської області. Автори та укладачі – Л.Г. Білоусова, Т.Є. Волкова, Г.Л. Малинова, В.В. Харковенко. – Одеса, 2000-2009 рр.

** Олег Губарь. Всемирные одесские новости. № 3. – Одесса, 2015 г.

Печатка складається з двох половинок: верх виконаний з металу, а внизу була основа на кшталт круглої коробочки, де віск. Тобто відкривали верхню кришечку та «мачали» воском на патент. Між воском та кришечкою печатки поміщали спеціальні шнурки, які застигали у воску, як свідчення того, що печатку не порушено.

Металева печатка з воском до патента

Зміст документа надається у сучасному написанні.

«За указом його величності государя імператора та самодержця всеросійського, та інше, та інше, та інше. Подане його імператорській величності одеським першої гільдії купцем Іваном Амвросіо, представником Адміралтейств-Колегії, прохання про дозвіл підняти купецький Російський прапор на власному комерційному судні його, що зветься «Бригантина Ахілей», сто п'ятдесят ластів підйомному, побудованому на острові Спецій з дубового та соснового лісу, купленому від австрійськопідданого Іванова і керованому шкіпером, який, якщо російський підданий, мати повинен не менше половини екіпажу російського ж, а буде іноземець – шкіпер, то мати дві третини екіпажу російських підданих. Для здійснення торгівлі крізь обидві протоки, Константинопольську та Дарданельську. Архіпелаг на берегах Порти Оттоманської, як Анталії, Сирії, Єгипту, Румелії, Мореї та по всьому Середземному та Чорному морям і по океану. Державна Адміралтейств-Колегія внаслідок високого його імператорського указу дає йому Івану Амвросіо цей патент для вільного та безперешкодного згаданого судна та його плавання, доки судно це прийде в неспроможність відправляти призначене плавання, дозволяючи перевозити ним товари, змінювати їх, продавати, нові купувати та інші обороти виробляти. Тому губернатори, начальники морські чи інші високих і дружніх областей цим просяться, військовим і цивільним управителям

По Указу ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА и САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССІЙСКАГО.

И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ, И ПРОЧАЯ.

Per Ordine di SUA MAESTA L'IMPERATORE e AUTOCRATORE di tutte le Russie.

&c. &c. &c.

Патент на каперство групі греків

його імператорською величністю наказується згаданому судну та шкіперу його давати будь-яку допомогу і не перешкоджати вільному плаванню у вищеназваних місцях – у морях, затоках і річках, на підставі народного права, за що всім високим областям взаємно в таких же випадках буде віддано; піддані його імператорської величності мають цей високий наказ виконувати.

Даний у Санкт-Петербурзі за підписанням
Адміралтейств-Колегії
та додатком Державної великої печатки
серпня 14 дня 1820».

Фото будинка «Філіки Етерія» початка XX століття

Патент завершують підписи найвищої особи. Документ публікується вперше.*

Фактично цей патент був документом, що дає його власнику право на піратство проти османських кораблів. Тобто піратство заохочувалося Російською імперією. Так був закладений первісний капітал греків-мільйонерів першого двадцятиріччя дев'ятнадцятого століття – Амвросіо, Інглезі, Серафіно, Маразлі-батька, Палеолога, Мавроса та ін. Це давало можливість фінансувати організацію «Філіки Етерія» та готувати майбутнє повстання.

Іван Амвросійович був активним членом «Філіки Етерія». Він багато жертвував на потреби повстання, був одним із керівників Етерії 1820 року. Стаматіс Кумбарі казав, що, потрапивши до Одеси, він знайшов Іоанна Амвросія, Ілію Манесіса та Афанасія Секеріса. Про Амвросіо було відомо, що він вступив до «Філіки Етерія»

* Опубліковано вперше. Афіни.

у квітні 1819 р. через А. Цуніса (Α. Τζουνη). Сам Іоаніс Амвросій прийняв до «Філіки Етерія» Олександра Кумбарі. Особистість І. Амвросіо надихнула велику впевненість в етеристах, він став керівником та продовжувачем «Філіки Етерія» після провалу Іпсіланті в Молдавії.*

Зберігся лист Олександра Іпсіланті, в якому легендарний генерал згадує Івана Амвросіо за його внесок на потреби повстання. Лист опублікований грецьким істориком Філімоном, у роки повстання колишнім особистим секретарем Дмитра Іпсіланті. Лист датований 28 вересня 1820 р.

О. Іпсіланті писав: «…З якоїсь причини я не отримав авторитету у поважних людей, незважаючи на передані Амвросіо Іоанном дві тисячі п'ятсот рублів (2500)…».**

Нащадний почесний громадянин, І. Амвросіо мав безліч нагород від Російської імперії. Нагороджений кавалерським орденом Золотого Христа Спасителя від Грецької незалежної держави за внесок у справу визволення Греції. З одеських греків цієї честі крім І. Амвросіо удостоїлися ще п'ять осіб.***

У «Книзі протоколів засідань афінських адміністративних зборів товариства з поширення знань у Греції під заступництвом її величності королеви», виданій в Афінах в 1842 р. (сьогодні ця книга зберігається в Британській бібліотеці), Амвросіо згадано серед інших благодійників з греків Одеси, як Григорій Маразлі-старший, Олександр Кумбаріс, Олександр Маврос, Григорій Іпсіланті, Дмитро Феодоріді, Ілля Манесіс і Костянтин Папудов.****

Як приклад впливу та авторитету І. Амвросія можна згадати його стосунки з найбільшим грецьким судновласником, головою уряду Греції 1824-1826 рр. Георгіосом Кундуріотісом. Той постійно жив на Ідрі та одночасно був одеським купцем першої гільдії

* Микола Кордісіс. «Філіки Етерія». Опубліковано в Mantos Gtalamas 15 червня 2014 р.

** Іоанніс Філімон (1798, Константинополь – 1874, Афіни). Посилання наводиться за роботою Δημήτρης Φωτιάδης, Η Επανάσταση του 1821, εκδ. Μέλισσα 1971.

*** Музей «Філіки Етерія». Історичні нариси – каталог. Друге видання (Філія Грецького фонду культури) – Одеса, 2009. – 136 с.

**** Книга протоколів засідань Афінських адміністративних зборів Товариства з поширення знань у Греції під заступництвом її величності. 1842 р., с. 137.

та російським підданим. В даному випадку невідомо, чи бував Кундуріотіс коли-небудь в Одесі, проте достеменно відомо, що у нього були міцні ділові зв'язки з І. Амвросіо. Принаймні 1818 р. той клопотав перед своїм впливовим співвітчизником І. Каподистрією, міністром закордонних справ Росії на той час, про надання Р. Кундуріотису місця російського консула на Ідрі.*****

Але навіть у Амвросіо були проєкти, яким не судилося втілитися. М. Мурзакевич свідчив, що І. Амвросіо спільно з К. Прокопеусом та О. Кумбарі давали письмові зобов'язання та були опікунами так і не збудованої Стрітенської церкви в районі Грецької вулиці.

***** АВПРІ. Ф. Головний архів. ІІІ-5. Д. 4, л. 2-3. І. 1818 р. Амвросіу – І. Каподистрії, 11 (23) травня 1818 р.

Хрістос Захаропулос: «Я мав можливість дізнатися, чому одесити так пишаються своїм містом»

Генеральний консул Грецької Республіки в Одесі Хрістос Захаропулос

Республіку Греція з Україною та, зокрема, Одесою об'єднують давні історичні та культурні зв'язки. Минулого року виповнилося двісті десять років від заснування в Одесі таємного грецького товариства «Філікі Етерія». Одесити добре знають та пам'ятають, як боровся за свободу грецький народ та як підтримували його у цій боротьбі наші предки. Адже їх поєднували спільна культура, спільна православна віра. Сьогодні Греція активно підтримує Україну в її боротьбі за свободу та незалежність і надає допомогу Одесі та одеситам.

На початку цього року мер Одеси Геннадій Труханов зустрівся з Надзвичайним і Повноважним Послом Грецької Республіки в Україні паном Пантелісом Александросом Дімітракопулосом, який вперше з офіційним візитом прибув до нашого міста. Пан посол представив нового Генерального консула Грецької Республіки в Одесі пана Хрістоса Захаропулоса.

Напередодні Днів грецької культури ми вирішили познайомитися з новим Генеральним консулом та представити його нашим читачам. Почалася розмова з паном Хрістосом Захаропулосом з того, що зараз найбільше болить та турбує одеситів, – з підтримки під час війни.

– Пане Консуле, ви добре знаєте, що, нажаль, багато відомих пам'яток архітектури нашого міста було зруйновано чи пошкоджено внаслідок ворожих атак. Греція обіцяє долучитися до відновлення історичних будівель нашого міста. Яким чином це відбуватиметься?

– Греція з першого моменту висловила свою непохитну та повну підтримку та солідарність зі справедливою боротьбою України за захист свого національного суверенітету та територіальної цілісності. Вона також висловила дуже особливий інтерес до Одеси, міста, з яким нас пов'язують перевірені часом історичні та культурні зв'язки. Візит прем'єр-міністра пана Міцотакіса та його зустріч із Президентом України паном Зеленським саме тут, в Одесі, минулого року є яскравим доказом цього інтересу. Останньої пори почастішали візити до Одеси високопосадовців Міністерства закордонних справ Греції, таких як Генеральний секретар з міжнародних економічних відносин, а також Спеціальний уповноважений з питань України. Вони налагоджують контакти для пошуку шляхів більш суттєвого внеску нашої країни у відбудову України, особливо Одеси.

– Греція мала чудові спільні проєкти з нашим містом. Одесити дуже люблять Грецький парк. Що відбувається тепер? Через війну спільну діяльність призупинено – чи все ж таки якісь проєкти здійснюються?

– Грецький парк є, без сумніву, одним із найгарніших куточків міста. Заслуговують на велику подяку всі ті, хто долучився не тільки своєю фінансовою підтримкою, але головним чином ідеєю його створення, тобто Одеська мерія та грецький бізнесмен, який фінансово підтримав цей проект. Незважаючи на несприятливі умови війни, співпраця не переривалася. Наша велика мета, яку потрібно реалізувати, це подальший розвиток музею «Філікі Етерія» на Грецькій площі, символічної для грецького

народу пам'ятки, та його перетворення на живий та повнофункціональний осередок греко-української культурної діяльності.

– Завдяки підтримці консульства під час війни було організовано літній відпочинок у Греції для дітей одеських військовослужбовців та тих, хто постраждав від воєнних дій. Чи буде ця ініціатива продовжена і цього літа?

– Ініціатива прийому у Греції дітей такої дуже вразливої групи, яка, напевно, відчула більше за всіх наслідки війни, буде продовжена, і вже розглядаються шляхи її розширення.

– Що входить до завдань консульства під час воєнних дій? Чи відрізняється його робота від роботи у мирний час?

– Присутність і безперебійне функціонування нашого Генерального консульства є ще одним доказом особливого інтересу Греції до міста Одеси. Обов'язки та робота Генерального консульства суттєво не змінюються через воєнний стан, якщо, звісно, не виникнуть абсолютно надзвичайні ситуації. Проте його функціонування дуже обтяжене саме через несприятливі умови, які створює війна.

– Одесити дуже люблять грецьку культуру, літературу, традиції. Минулого року, незважаючи на війну, у нашому місті, у Центральній міській бібліотеці імені Івана Франка, пройшов літературний вечір, присвячений відомому грецькому поетові Константиносу Кавафісу: його вірші грецькою, англійською та українською мовами читали відомі громадські діячі, актори Одеського академічного українського музично-драматичного театру. Чи плануються подібні або якісь інші культурні заходи цього року?

– Генеральне консульство готове підтримувати ініціативи та відкрите до співпраці для діяльності, яка висвітлює грецьку культуру, давню та сучасну, яку справді, як я також переконався, особливо люблять в Одесі.

– Позаминулого століття греки рятувалися в Одесі від османського ярма, і для багатьох з них Одеса назавжди стала

другою батьківщиною. Тепер багато одеситів внаслідок війни шукають захисту та порятунку в Греції. Як ставиться Греція до українських біженців, до того, що деякі з них, напевно, захочуть залишитися там і після війни?

– Греція – гостинна країна, і греки мають довгий та гіркий досвід біженства. Саме з цієї причини наша країна приймає відповідно до норм міжнародного права, а також відповідно до свого внутрішнього законодавства велику кількість біженців. Греція разом зі своїми партнерами в Європейському союзі відкрила свої двері та приймає тисячі українців, серед яких є також і одесити. Найважливіше сьогодні – це закінчення війни якомога швидше та щоб усі, хто покинув свою батьківщину, могли повернутися до своїх домівок, тобто принаймні мали можливість повернутися, незалежно від того, що деякі з них вирішать залишитися в Греції чи в інших країнах.

– Чи подобається вам Одеса? Які у вас враження від її архітектури, культури, мешканців?

– За той короткий час, що я перебуваю в Одесі, я мав можливість дізнатися, чому одесити так пишаються своїм містом. Окрім природної мальовничості її архітектурна спадщина, унікальної краси будівлі та пам'ятники в історичному центрі міста роблять це місто особливим. Одесити також заслуговують захоплення завдяки своїй стійкості, тому факту, що культурне життя, а також економічна та соціальна діяльність тривають, незважаючи на бомбардування та атаки. Це місто захоплює своєю історією, пам'яттю, своїми традиціями, а також сучасним повсякденним життям.

Бесіду вела Єлизавета Радішевська

Єлизавета Радішевська

З Одесою в серці

Амбасадор Одеси у Греції Костянтин Соболь допомагає українцям та популяризує наше місто

Прекрасна, залита яскравим сонцем, обмита теплим морем країна з найдавнішою культурою та цивілізацією – Греція. Старовинні пам'ятки архітектури, оливкові гаї, увиті виноградом веранди затишних таверн, смачна їжа, гостинні люди. Ось тільки через економічні причини відчутної матеріальної допомоги українцям, що рятуються від війни, Греція дати не могла. Тому наших співгромадян, на відміну від тієї ж Німеччини, у Греції осіло небагато. Близько тридцяти з лишком тисяч, за даними Євростату, на кінець 2024 року. Одеситів з них приблизно тисяч п'ять, і всі вони, як з'ясувалося, знають одного свого земляка – успішного бізнесмена, члена Одеського бізнес-клуба, генерального директора компанії, яка опікується вивозом української агропродукції морем, «MB Navigation», Костянтина Соболя.

До Костянтина звертаються за порадою та по допомогу. Він може допомогти у розв'язанні найрізноманітніших питань. На початку війни на острові Саламін, де розташувалася його компанія, йому довелося вирішувати навіть питання безпеки наших біженців, які приїжджали та розселялися неподалік, – захищати українців від представників албанської діаспори, які зазіхали на майно біженців. Крім того, Костянтин Соболь, як він сам стверджує, фанат Греції та може багато розповісти та показати.

Нещодавно Костянтин одружився – і своїм грецьким весіллям допоміг ще десяти парам українців, які також спромоглися офіційно оформити стосунки завдяки йому. Ви запитаєте, до чого тут одеський бізнесмен, і як це сталося? Річ у тім, що за роки існування Посольства України в Греції його співробітникам жодного разу не довелося нікого

одружити. Вони не мали навіть бланків свідоцтва про шлюб. Тож нема, то й нема: ніхто з українців особливо й не наполягав. А тут раптом Костянтин виявив наполегливість і досяг свого. Спеціально для нього надіслали бланки з Києва. Таким чином він одружився та отримав свідоцтво про шлюб з номером «один». А оскільки вислали ще десять бланків, то ще десять щасливчиків також змогли розписатися.

Працюючи у Греції, Костянтин активно допомагає Україні, підіймає економіку нашої країни, опікуючись морськими перевезеннями та постачанням на світові ринки зерна й іншої сільськогосподарської продукції. Він вважає, що сьогодні зерно – наш стратегічний продукт, який дозволяє українській економіці триматися на плаву, адже підприємства або зруйновані, або зупинили свою роботу. А продаж зерна дає вагомі надходження до бюджету. Саме тому його судно першим почало ходити до українських портів, які стали небезпечними з моменту початку бойових дій. Це було ще у квітні 2022 року. Загалом можна без перебільшення сказати, що компанія «MB Navigation» відкривала зерновий коридор.

Хоч як би успішно не складалися кар'єра та життя Костянтина Соболя у Греції, серцем і душею він все одно прив'язаний до Одеси. Колись, 1996 року, він приїхав до нашого міста з Ізмаїла, вступив до Водного інституту, і з того часу Одеса стала його любов'ю та рідним домом. Бувши членом Бізнес-клубу з 2017 року,

він брав участь у всіх благодійних проєктах та ініціативах, пов'язаних з Одесою, починаючи від боротьби з ковідом та закінчуючи підтримкою дитячих будинків і притулків для тварин. І зараз до проблем і потреб одеситів, які страждають від бомбардувань, відключень світла та інших страшних проявів війни, Костянтин ставиться дуже уважно та чуйно. Коли до нього звернулися з рідного Морського університету (колишнього Водного інституту) з проханням порадити, який краще вибрати генератор, щоб забезпечував роботу навчального закладу під час блекаутів, він довго

не розмірковував і вже за кілька днів закупив для вишу генератор на сто десять кіловатів, який дозволяє заживити енергією весь університет та забезпечити нормальну безперервну його роботу.

На цей час коштом Костянтина роблять ремонт в урологічному відділенні Обласної дитячої клінічної лікарні. Крім того, Костянтин стало підтримує ЗСУ. За три роки війни своїм друзям-військовослужбовцям він надав допомогу на дуже значну суму. Допомагає прикордонникам Одеської області, хлопцям, які служать на Херсонщині.

Тож зовсім не випадково, що така людина, яка має авторитет і великий вплив у Греції та при цьому щиросердо любить наше місто та нашу країну, стала амбасадором Одеси в Греції, от уже кілька років просуває та популяризує наше місто та його культуру в цій європейській країні.

– Для мене бути амбасадором Одеси – дуже важлива місія, – ділиться Костянтин. – Я всіма силами намагався нарощувати авторитет нашого міста в Греції та досяг свого. Тепер нас знають та поважають. Для того, щоб Одеса стала для греків близькою та впізнаваною, я запропонував встановити наш символ, якір-серце, на площі Пірея, міста-побратима Одеси, і отримав на це схвалення від місцевої влади. Щобільше, я зміг вибрати найкраще місце для його встановлення – площу, де розташовується кінцева зупинка метро, на яку приїжджають усі, хто прямує з аеропорта до порта.

Якір-серце для міста Пірея був виготовлений Костянтином Соболем власним коштом і мав бути встановлений ще минулого року. Але оскільки на площі досі триває реконструкція, терміни встановлення перенесено на травень 2025 року. Крім стандартної таблички на якорі буде QR-код з інформацією, з чого він зроблений, а його відлили з переплавлених гільз від снарядів, і ще відкриватимуться роботи одеського фотографа Костянтина Ліберова про війну.

Наразі офіс компанії Костянтина переїхав до Афін. І тут бізнесмен не забуває про допомогу співвітчизникам. Тепер відкриває школу яхтингу для українських дітей.

– Я вже закупив дві маленькі яхти для навчання, – каже Костянтин. – З квітня кожних вихідних будемо безплатно проводити заняття для наших дітей. Сподіваюся, що це якось підбадьорить їх, скрасить їм життя далеко від дому.

Наприкінці минулого року Костянтин Соболь став членом Всесвітнього клубу одеситів та одразу ж включився у роботу на цьому напрямі. Нині він створює в Греції громадську організацію, щоб можна було заснувати філію ВКО в Афінах.

Загалом справ дуже багато, багато проєктів. Деякі з них уже з прицілом на майбутнє, коли скінчиться війна і треба буде відновлювати Україну. Вже зараз Костянтин дбає про підвищення кваліфікації молодих фахівців-моряків, намагається встановити зв'язки та організувати обмін студентами між Одеським морським університетом та найстарішою Морською академією Греції, яка розташована на острові Ідра. Адже там є сучасне обладнання, якого поки що немає у нас, а це дуже важливо для підготовки моряків.

В Афінах Костянтин знайшов загальноосвітню школу, яку подарували місту нащадки відомого одеського мера-мецената Григорія Маразлі. Амбасадор хоче встановити там пам'ятник одеському благодійнику та, крім того, налагодити обмін школярами, аби одеські діти могли відвідувати Грецію в межах спільних освітніх програм.

– Є таке визначення, що часто вживається, – «корінний одесит», – каже Костянтин. – І багато хто таким званням дуже пишається. Я ж намагаюся довести свою любов і свою відданість цьому місту реальними справами. Зрештою, якщо заглибитись в історію, побачимо, що Одесу розвивали та будували не одесити, а ті, хто приїжджав сюди, закохувався в це місто, працював на його благо і тому по праву вважав його рідним. Я думаю, що можу стати для Одеси саме такою людиною, і все для цього роблю.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Історія, краєзнавство

56 **Олександр Сурілов**
Одеське небо французьких асів

62 **Михаил Пойзнер**
Море и вся жизнь…

78 **Валерій Шерстобітов**
Одесит Макс Авелійович Кюсс – людина-легенда

89 **Владислав Китик**
Вторая жизнь «Лоцмана на трубе»

Олександр Сурілов

Одеське небо французьких асів

11 листопада 2020 року країни Європи, і насамперед Франція, відзначали знакову в світовій історії подію – сто другу річницю підписання Комп'єнського перемир'я (угоди між Антантою та Німецькою імперією), яке завершило Першу світову війну. Не залишилась осторонь від неї й Південна Пальміра. Цього дня на площі Одеського авіаційного заводу відбулася урочиста церемонія відкриття меморіальної скрижалі-дошки на честь загиблого у 1916 році під час випробувальних польотів французького льотчика, героя тієї війни Марка Боньє. Поминальний ритуал відбувався за участю тодішніх віце-прем'єр-міністра України Олега Уруського, Надзвичайного та Повноважного Посла Республіки Франція Етьєна де Понсена, військового аташе посольства пані Андре Еврар та керівництва підприємства.

А розпочиналося все так… Кілька років до того, опікуючись підготовкою виставки про участь Одеси у подіях Першої світової війни, ми відшукали невідомі раніше документи. Вони висвітлювали долі французьких пілотів, які за умовами союзницького договору між державами Антанти у 1915-1917 роках були відряджені до Одеси на завод аеропланів Артура Антоновича Анатра як випробувачі.

Відомо, що аж до 1916 року основу робочих програм фірми «Анатра» складали літаки французьких проектів – «Фармани», «Вуазени», «Морани» та «Ньюпори» різних модифікацій. З цих літаків на фронті найбільше використовувався лише двомісний біплан «Вуазен».

Перший контракт на виробництво «Вуазенів» був укладений з одеським підприємством 10 травня 1915 року. Він передбачав

виготовлення тридцяти повітряних апаратів моделі «Вуазен LA», а також комплекту запчастин до них, на загальну суму 550 228 карбованців.

Ще одним типом біпланів французької конструкції, які вироблялися «Анатрою», був «Фарман». Власне, з нього і розпочиналася реалізація військової програми Одеського авіазаводу. З листопада 1914-го до лютого 1917 року на підприємстві було виготовлено двісті сімдесят вісім цих крилатих машин.

Марк Боньє

Наступним далекоглядним кроком володаря «Анатри» після отримання серійних замовлень на ліцензійні копії іноземних літаків стала організація свого проектного відділу. На посаду головного конструктора було запрошено француза Є.А. Декампа, якого в Одесі величали Деканом.

Для умов виробництва було адаптовано легкий літак Р20 німецької фірми «Авіатик», який тут отримав назву «Анатра Д» (коротко – «Анаде»). У процесі адаптації німецький мотор «Оберурсель» замінили французьким двигуном «Гном-Моносупап» потужністю сто кінських сил.

Перші результати випробувань зібраних літаків, а проводив їх також француз, льотчик-випробувач «Анатри» Жан Робіне, виявили слабку керованість машини. Після усунення недоліків авторитетна комісія військового міністерства, яку очолював полковник Олександр Вегенер, прийняла її до серійного виробництва.

Протягом 1916 року одеське підприємство набрало величезний пакет замовлень на літаки «Анаде», який складав 759 одиниць!

Скрупульозно вивчаючи фрагменти збережених історичних хронік, нам вдалося з'ясувати, що легендарний французький пілот Марк Боньє загинув у 1916 році. Виконуючи під час випробувального польоту фігуру вищого пілотажу, льотчик не зміг утримати апарат на віражі, і його «Анатра-Анасаль» звалився з висоти п'ятдесят метрів на поле Шкільного аеродрому.

Жорсткі правила військової цензури того часу не дозволили деталізувати розповідь про трагічну подію в телеграмі до Парижа, відправленій з Генштабу родичам льотчика. Тому понад сто років нащадки Марка Боньє не знали, де саме упокоївся їхній славетний родич, який за кілька років до того, у 1913 році, здійснив знамени-

тий переліт Париж – Каїр – Єрусалим, і якого Папа Римський за посадку літака на Святій землі назвав «повітряним пілігримом Франції».

До речі, у Військовому музеї Ізраїля пам'яті Марка Боньє присвячено цілу залу.

Спираючись на некролог з місцевої газети за 1916 рік та архівні документи, ми з'ясували, що льотчик був похований на католицькій ділянці 2-го Християнського цвинтаря. Більше того, дивом збережені у похоронній книзі кладовища записи дозволили встановити й точне місце могили.

На цій же ділянці пізніше знайшли свій вічний спокій ще два пілоти-випробувачі заводу «Анатра», які загинули вже у 1917 році:

згаданий вище лейтенант Жан Робіне (Jean Robinet) та капітан Люсьєн Марсель Шандо (capitaine Lucien Marcel Chando).

Інформацію про це було адресовано Посольству Франції в Україні. І незабаром в Одесі зустрічали делегацію на чолі з тодішнім послом пані Ізабель Дюмон та військовим аташе майором Романом Праті.

Символічно, що перше відвідування представницькою делегацією місця поховання славетних французів влітку 2019 року відбувалося з дотриманням військового церемоніалу у присутності командора В. Маньяна та членів команди мінного тральщика ВМС Франції «Capricorn», який прибув до Одеси з дружнім візитом.

Згодом за підтримки Посольства Франції в Україні вдалося не лише розширити відомості про французьких пілотів, а й знайти родичів Марка Боньє на його батьківщині.

І ось 30 листопада того ж року в присутності Посла Франції, військового аташе, тодішнього командувача ВМС України адмірала Ігоря Воронченка, а також командира фрегата ВМС Франції «Commandant Birot», який прибув до Одеси декількома днями раніше, капітана третього рангу Максима Леруа на відновленій могилі Марка Боньє відбулося урочисте відкриття меморіальної стели. На ній зображено літак «Анатра-Анасаль» та викарбовано імена двох його бойових товаришів, пам'ятники яким, на жаль, не збереглися.

Віддаючи данину традиції, у церемонії поряд з почесною вартою ВМС України та французькими моряками взяли участь члени Одеського військово-історичного клубу «Захисник».

На жаль, через похилий вік на неї не зміг приїхати родич героя, проте пані Надзвичайний та Повноважний Посол зачитала передані ним зворушливі слова подяки. Біля пам'ятника було покладено вінок у біло-зеленій фамільній гаммі роду Боньє.

Так завдяки ретельно проведеній пошуковій роботі та за сприяння Посольства Республіки Франція в Україні було повернуто з небуття імена тих, хто багато років вважався на батьківщині безвісти зниклими в небі Одеси.

Михаил Пойзнер

Море и вся жизнь...

Все-таки Одесса – странный и непредсказуемый город. Даже невозможно представить, где, когда, на каком ее углу столкнешься с совершенно необычным, долгожданным или напоминающим какие-то давние страницы былого… С тем, что дорого, что являлось (является) неотъемлемой частью твоей жизни.

…В далеком 1958 году кто-то случайно принес в школу детскую книжку Сергея Баруздина с непонятным названием «Рави и Шаши», изданную в серии «Мои первые книжки». Книга об увлекательном морском путешествии двух маленьких слонят, подаренных премьер-министром Индии Джавахарлалом Неру советским детям.

Все в этой книжке было необычно и незнакомо – и как слонята вели себя в стальных клетках, установленных на кормовой палубе, и как за ними ухаживали, кормили, лечили, спасали от жары, как передавали в одесский зоопарк… Красочная обложка книжки с пальмами, под которыми топают Рави и Шаши, не могла не запомниться.

На этом можно было бы и поставить точку. Но Одесса есть Одесса с ее неожиданными поворотами и сюрпризами!

...Где-то в октябре 2023 г. в одну из суббот на Староконном базаре случайно на глаза попала знакомая с детства обложка! Книга Сергея Баруздина была переиздана в 1978 году издательством «Детская литература».

Теперь я уже пересматривал эту книжицу взрослыми глазами. Теперь мои переживания касались совершенно другого: основное внимание сосредоточено на теплоходе «Ставрополь» – глав-

ном участнике событий, на его капитане Владимире Васильевиче Чернобровкине и прочих действующих лицах.

А сам маршрут следования этого опасного живого груза (на самом деле на «Ставрополе» слонов было четыре – два индийских и два вьетнамских): из Бомбея через Аденский залив (на границе Аравийского моря и Индийского океана), Красное море, Суэцкий канал, Порт-Саид, Средиземное море, Босфор – Дарданеллы, Черное море и наконец – Одесса! Вообще, не так-то часто в мировой практике перевозили слонов морем…

Всего шестнадцать суток перехода, отход из Бомбея 5 августа 1955 г. И каждый день готовит кучу морских сюрпризов.

Оказалось, что Сергей Баруздин сохранил даже настоящие фамилии членов команды «Ставрополя». Да еще какие фамилии!

На этом пока чуть приостановимся, чтобы перевернуть еще одну морскую страницу, непосредственно связанную не только со «Ставрополем» и членами его экипажа.

…С 10 марта 1947 г. к Черноморскому морскому пароходству (ЧМП) был приписан пароход «Генерал Черняховский».* Изначально судно принял известный черноморский капитан Владимир Яковлевич Труш (1905-1979). В период 1946-1953 гг. помощники капитана – Владимир Васильевич Чернобровкин (1950 г.) и Анатолий Григорьевич Третьяк (1949, 1951, 1953 гг.), старший механик – Вадим Алексеевич Безпалов (1947 г.), кочегар – Михаил Максимович Компанеец (1946, 1947 гг.).

Мало о чем эти фамилии говорят сегодня даже специалистам, напрямую связанным с морем. Вместе с тем люди эти – ветераны ЧМП, знаковые личности, гордость морского флота. Умом и стараниями таких, как они, Одесса стала не просто городом у моря, а подлинной морской столицей на юге огромного государства.

---

* Бывший немецкий пароход «Bochum» 1921 г. постройки. Судно прибыло в Одессу 20 мая 1946 г. В 1947 г. «Генерал Черняховский» по пути в Одессу буксировал легендарный буксир «Циклон» – из Нью-Йорка в Гибралтар (оттуда «Циклон» добирался до Одессы уже своим ходом).

В 1958 г. «Генерал Черняховский» затонул, в 1962 г. поднят для разборки на металл. Корпусом судна удлинен один из причалов нефтегавани Новороссийского порта.

Люди эти пронесли преданность и дружбу через всю жизнь. Дети их и внуки тоже выбрали морскую дорогу, свято храня память о своих родителях и морских традициях.

Теперь давайте разбираться с этими фамилиями.

Владимир Васильевич Чернобровкин (1926-2010) – из первого выпуска Одесского высшего инженерно-морского училища (ОВИМУ, 1949 г.). Инженер-судоводитель. С апреля 1950 г. – помощник капитана судов загранплавания ЧМП.

Начинал с «Генерала Черняховского», потом «Аргунь», «Ставрополь».

С 1959 г. – капитан-наставник службы мореплавания ЧМП.

С 1963 по 1966 гг. возглавлял представительство ЧМП в Индии (г. Бомбей).

1967-1983 гг. – капитан-наставник службы мореплавания ЧМП.

1983-1987 гг. – уполномоченный Минморфлота СССР в Египте, координатор спасательно-координационного центра Черноморско-Азовского бассейна.

1966-1967 гг. – заместитель начальника сухогрузного флота по кадрам.

Вплоть до выхода на пенсию (21.12.1999 г.) был дежурным капитаном службы мореплавания ЧМП.

Анатолий Григорьевич Третьяк (1928-1989) – родился в Одессе, учился в школе № 105. Отец – старший механик на судах Черномортехфлота, потом механик-наставник ЧМП.

Начинал матросом Черномортехфлота (Поти, 1942-1943 гг.). Работал токарем в судоремонтных мастерских (Поти, 1944 г.). В Одессе с 1945 г., в 1949 г. окончил Одесское мореходное училище. Судоводитель.

Плавал четвертым, третьим, вторым, а затем и старшим помощником капитана на судах ЧМП («Генерал Черняховский», «Могучий», «Черкассы», «Ижора», «Иван Сеченов», «Лениногорск»).

В 1963 г. признан лучшим капитаном Минморфлота СССР (!).

В 1964 г. окончил курсы усовершенствования руководящего состава при Одесском высшем инженерно-мореходном училище. Занимал должности начальника управления сухогрузного флота (1964-1967 гг.), замначальника пароходства (1968 г.), замначальника ЧМП по безопасности мореплавания (1975-1986 гг.).

Анатолий Григорьевич Третьяк

В 1960 г. награжден орденом Трудового Красного Знамени.

За выдающиеся заслуги в деле развития морского транспорта присвоено звание Героя Социалистического Труда, в том числе и за перевозку специальных грузов на Кубу (1963 г.).

В январе 1973 г. руководил уникальным подъемом затонувшего после столкновения с болгарским танкером «Лом» теплохода «Моздок».

После гибели парохода «Адмирал Нахимов» (31 августа 1986 г.) освобожден от занимаемой должности и уволен из ЧМП.

Из приказа № 143/л от 26 сентября 1986 г. по личному составу:

…За необеспечение безаварийной работы флота, низкую требовательность к командному составу судов, работникам служб безопасности мореплавания, что привело к гибели парохода «Адмирал Нахимов» с большими человеческими жертвами.

Начальнику ЧМП устроить т. Третьяка А.Г. по специальности.

Первый зам. министра В.И. Тихонов.

Главкадры О.Г. Вавилов

Где-где, а в Одессе прекрасно понимали, что А.Г. Третьяка просто назначили виновным за «Нахимов»…

И далее:

Нач. отдела кадров
берегового состава ЧМП
т. Мытник-Гонте А.И.

Черноморский ЦПКБ согласен принять по переводу из ЧМП инженера-судоводителя т. Третьяка А.Г. и трудоустроить по специальности.

Директор
Черноморского ЦПКБ
С.М. Нунупаров
15.10.1986

Так «рассчитались» с человеком, внесшим огромный личный вклад в совершенствование и практическое решение вопросов безопасности мореплавания не только ЧМП, но и всего Минморфлота СССР. Как говорится, нашли крайнего…

Татьяна Анатольевна Третьяк – дочь А.Г. Третьяка:

– …Работа для отца – это было всё. Он держал в голове буквально все о море и моряках. Переживал за каждого капитана, всегда был готов что-то подсказать, подставить свое плечо. Несмотря ни на что, всегда был весел, обладал одесским чувством юмора. У него была хорошая реакция, мог поддержать любую беседу. А профессиональную – тем более… Любил людей, очень боялся кого-то обидеть колючим словом.

Очень болел за дело. Чего только стоили действительно героические рейсы на «Лениногорске» на Кубу! Это не могло не сказаться на его здоровье.

Очень любил Одессу и все одесское. При этом хорошо знал историю города, историю мореплавания. Знал не понаслышке. Много сил приложил к становлению и развитию нашего Черноморского яхт-клуба, это было его любимое хобби.

Очень тяжело пережил трагедию с «Нахимовым». Прежде всего его доставала вопиющая несправедливость лично к нему. После этого тяжело заболел. Взял все это близко к сердцу… Поговаривали, что вся эта травля исходила лично от самого Алиева, тогдашнего первого заместителя председателя Совета Министров СССР, назначенного председателем правительственной комиссии по «Нахимову».

Потом – работа в ЧЦПКБ. Она была не такой интересной. Честно говоря, это было не его – не было живого морского дела…

Отец так и остался в памяти моряком от Бога.

И из жизни ушел 31 августа 1989 г. – ровно через три года в день гибели «Нахимова»…

Вадим Алексеевич Безпалов (1920-1987). Окончил Одесское мореходное училище (1940 г.). Плавал механиком на судах даль-

невосточного пароходства («Красный Октябрь», «Кузнецклес», «В. Аванесов», «Туркмен», «Брянск», «Донбасс», «Франц Меринг», «Таллин», «Родина»).

С августа 1947 г. – в ЧМП, старший механик («Генерал Черняховский», «Советский Союз», «Крильон»).

Отличался инициативой, способностью принимать ответственные решения.

Михаил Максимович Компанеец (1911-1974) – уроженец Мариуполя. На флоте с 1935 г., кочегар-машинист. Плавал на судах «Десна», «Березина», «Ташкент», «Красный профинтерн», «Ленинград», «Чапаев», «Торос», «Генерал Черняховский», «Михаил Фрунзе», «Иван Сеченов», «Тарас Шевченко».

Участник фронтовых рейсов.

Участник обороны Одессы, Севастополя, битвы за Кавказ.

Герой Социалистического Труда (1960 г.).

С 1966 по 1972 гг. – котельный машинист на теплоходах «Академик Шиманский»,«Авача».

Уволен из ЧМП 11.10.1972 г. в связи с выходом на пенсию.

Теперь о детях В.В. Чернобровкина, М.М. Компанейца, В.А. Безпалова.

В книге «Рави и Шаши» упоминается сын В.В. Чернобровкина – капитана «Ставрополя»:

«Вове Чернобровкину всего пять лет, но он готов хоть целый день стоять впереди: ему надо во чтобы то ни стало посмотреть на Рави и Шаши.

– А кто из них кто? – спросил Вова Чернобровкин, подпрыгивая на отцовском плече…»

Владимир Владимирович Чернобровкин (1949 г. р.) всю жизнь отдал морю. После окончания Одесского института инженеров морского флота в 1974 г. много лет ходил на судах дальнего плавания старшим пассажирским помощником капитана. И помнит он многое!

– …Конечно, хорошо помню, как Рави и Шаши оказались в одесском зоопарке. Как это можно забыть?!

А вообще, вспоминается разное. Достаточно вспомнить теплоходы «Максим Горький», «Лев Толстой», «Шота Руставели», «Башкирию»,

«Киргизстан», «Латвию», «Иван Франко», «Карелию», «Одессу». Все это со мной навсегда.

Вот 1982 год, уже после войны Аргентины с Англией за Фолкленд-ские острова. Антарктика. Мы на острове Св. Георгия. Решили чуть отдохнуть. Ну костер, шашлыки… А тут внезапно английский военный патруль! Проверили… Все в порядке. Видим, люди приличные. Пригласили к нашему костру. Рюмка туда, рюмка сюда. Слово за слово. Тосты… Короче, подружились.

И вот через несколько дней выходим из бухты на своей «Башкирии», проходим мимо английского контрольного поста. А тут те, «наши» английские парни, выстроились и нам на дорожку машут большим красным советским флагом! Мол, мир-дружба! Такое не забывается…

А вот в 1991 году, уже на «Иване Франко», в круизе убили официанта. Так на наш борт высадились разные одесские следователи. Больше, чем настоящий детектив!

Хотя на том же «Иване Франко» в 1992 или 1993 году мы даже везли с Кубы арестованных солдатиков. И такое было!

На «Башкирии» доставляли нашу полярную экспедицию на научно-исследовательскую станцию «Восток» – на Полюс недоступности, туда, где бывает минус 83 градуса! Тогда мы наших полярников между собой называли «кальмары». А домой шли уже через Монтевидео и Рио-де-Жанейро.

Заходили и на французский остров Кергелен – самый южный остров в Атлантике. Там прямо на улицах, как в зоопарке, бродили морские слоны и пингвины Адели – пингвины очень маленького роста. Когда еще в жизни такое увидишь!

Работали и с американцами в Карибском бассейне, и на Вирджинских островах, и в Пуэрто-Рико, и в порту Сан-Хосе. Вообще, среди круизных компаний была огромная конкуренция. Думаю, именно поэтому в 1975 году даже подложили мину на «Максим Горький». Был взрыв, потом судно поставили в док на ремонт. Кстати, «Максим Горький» – это бывший «Гамбург» (1969 г. постройки), был в бербоут-чартере (длительная аренда с правом выкупа).

…Помню, как в 1975 г. в Бремерхафене с «Максима Горького» сбежал музыкант Саша Морозов. Это при легендарном капитане Сергее Левоновиче Дондуа! А братья этого Морозова – один третий помощник, другой второй помощник на различных пароходах – «через это» сильно пострадали, визу прикрыли надолго…

А как-то на «Максиме Горьком» я как администратор на reception уже после «открытия границы» и «оформления прихода» сделал объявление: «Выход на берег разрешен». И тут не просто возмутился сам директор круиза, некий мистер Смит. Мол, какое я имею право на это?! Мол, такое объявление может сделать только он сам, лично. Тут же этот Смит обозвал меня тупицей (stupid), я счел это оскорблением. Он быстро понял. И чтобы как-то сгладить ситуацию, пригласил меня к себе в каюту. Там я впервые попробовал «Chivas Regal» тридцатидвухлетней выдержки! Так что за плохим – всегда хорошее...

…А на «Латвии» заходили в Александрию. Там я виделся с отцом – представителем Минморфлота СССР в Египте. Очень редкие встречи…

…Насчет помполитов. Среди них были приличные, но мало. Очень мало… Одного, например, звали Петр Павлович. Но мы по-одесски за глаза его называли Петр Падлович. Поверьте, что не зря…

Перед заходом на «отоварку» всегда помполит вместе с капитаном назначали те легендарные тройки. Ну типа, кто с кем пойдет в город. Стыдно, да и оскорбительно. К тому же на борту всегда были и кагэбэшники. Как правило, оформленные как пассажирские помощники. Те зорко следили за всем и всеми, главное – контакты экипажа с иностранцами. Членам экипажа заходить в каюты иностранцев – Боже упаси! Туда ни ногой!

…И с моей стороны были определенные проколы. Я доверял людям, но люди иногда подводили. Так, я должен был предоставить властям список продуктов, так называемый «Store List». В основном это сигареты и алкоголь. По каждому бару перед приходом властей подается рапорт, сколько чего… Такой перечень делается исключительно для таможни. «Черная таможня» могла зайти в любой бар и все пересчитать. Правильно в том рапорте или нет? И вот как назло в одном баре не хватило десяти пачек сигарет… Это уже ЧП! Но принимая во внимание, что я все-таки много лет плавал и все всегда было по-честному, с трудом уладили этот конфликт. А так могли закрыть визу в Нидерланды, а судно арестовать на десять суток!

…А все-таки с хорошими людьми пришлось общаться чаще – чтобы уделить им свое внимание, дарить радость отдыха, радость встречи с новыми неизвестными местами…

С распадом СССР распалось все…

После «пассажиров», где-то с 1995 по 2001 гг., ходил простым матросом. Не столько ради денег – просто без моря не мог. Хотя в конце

концов вспомнили и про меня. И с 2001 по 2005 гг. заканчивал все-таки на «пассажирах».

Вот так и получилось, что вся жизнь прошла в море. Пробежала – и не заметил ее. И теперь уже безразлично, в море ты или нет. Море – оно внутри…

Второй сын Владимира Васильевича Чернобровкина, **Валерий Владимирович Чернобровкин** (1956 г. р.), окончил в 1978 г. ОВИМУ. Инженер-судомеханик. Прошел все ступени морской специальности – от четвертого механика до стармеха. С 1978 по 1992 гг. ходил на «Ионе Солтысе», «Зое Космодемьянской».

С 1992 по 2023 гг. ходил стармехом «под флагом». Ныне пенсионер. Живет в Одессе.

Владимир Михайлович Компанеец (1950 г. р.) родился в Одессе. В 1969 г. окончил Одесское мореходное училище, в 1981 г. – ОВИМУ. Инженер-судоводитель.

В ЧМП с 1970 г. Ходил четвертым, третьим, вторым, затем старшим помощником капитана (теплоходы «Сыктывкар», «Александр Грин», «Профессор Бузник», «Светлогорск», «Капитан Лухманов», «Академик Евгений Патон», «Суэц», «Котовский»).

Капитан дальнего плавания (1987 г.).

В период 1978-1991 гг. – капитан («Порт-Саид», «Николай Чернышевский»).

Участник боевых действий (Ангола).

С декабря 1991 г. по март 2019 г. – «под флагом» (многоцелевые суда, балкеры).

В 2022 г. внесен в список легендарных капитанов по версии Морского общества русскоязычных моряков Греции (в списке всего пятьдесят четыре капитана).

– …Мне было лет 6-7. Помню кочегарку на судне – рабочее место отца. Помню, как шлак от сожженного угля сбрасывали в море по рукаву через отверстие в борту. С тех пор помню дядю Володю Чернобровкина, дядю Толю Третьяка, дядю Вадика Безпалова. На берегу все часто встречались – разные праздники, именины. И всегда старались быть вместе. Когда мужья в рейсе, и жены тесно общались. Мы, дети, тоже подружились, и это понятно: Вова Чернобровкин и я – все-таки почти одногодки. Танька Третьяк была на четыре года младше, Витя Безпалов – на шесть лет старше. Тогда эта разница чувствовалась, а потом почти не замечалась.

Что нас связывало, кроме родителей? Мы жили «между разговорами» о море, судах, штормах и все такое: «куда заходили», «откуда отходили», «кто нес вахту»… Чуть позже – это наша Одесса, ее улицы, ее море, ее всё…

Все говорило за то, что впереди нас тоже ждет море. По-другому и быть не могло. Нас даже не надо было агитировать. Да и когда? Отцы все время в море, зачастую рейсы были довольно продолжительными.

Так или иначе, в море провел более пятидесяти трех лет. Начал, считай, в шестнадцать лет еще курсантом, окончил в шестьдесят девять. Можно рассказывать и рассказывать…

…Я был капитаном на «Anarita» (бывший «Капитан А. Полковский»). Было это в 2001 г. Шли из Таиланда, загрузились рисом в мешках – на Берег Слоновой Кости (теперь это Кот-д'Ивуар), порт Абиджан, дальше на Сенегал, порт Дакар. Около Южной Африки попали в «ненормальные» волны – волны высотой десять метров и больше! Что делать? По опыту: надо или отойти подальше от берега, на глубины более двухсот метров, или податься ближе к берегу. Не успел ни к берегу, ни в море… А судно, как щепка, прыгало с волны на волну! Запросто могло переломиться. Чудом выскочили… Все это и сейчас перед глазами.

Когда я был третьим помощником на «Профессоре Бузнике», на рейде в порту Сингапур при постановке на якорь с лоцманом навалились на «Капитан Леонтий Борисенко». А все из-за очень сложных течений! Выше ватерлинии нам пробило твиндек, мы же чуть не повредили ему форштевень. Ну что? Ремонтники быстро наварили лист и закрыли пробоину. Вот так и дошли до Ильичевска, где уже наши судоремонтники сделали все капитально.

…А как-то на «Профессоре Бузнике» в том же Сингапуре, кажется, в году 1994-м, при развороте у нашего левого борта стояла какая-то деревянная баржа (с нее грузили каучук). И получилось так, что корма итальянского судна «Città di Savona» коснулась нашего полубака. При этом нам снесло метров шесть фальшборта. Его же корма начала перемещаться вдоль нашего левого борта! Но между нами оказалась та деревянная баржа! Вот она и сработала как кранец, сработала как защита нашего борта! Сама баржа не была повреждена. Повезло…

…Судно «Force Ranger», я капитан. В Бразилии наш моторист почувствовал себя плохо. Ну повезли к врачу. Выяснилось, у него малярия. Я принял решение – срочно отправлять больного домой. Малярия,

в принципе, не заразна. Часто это последствие укусов всяких комаров. Профилактически экипаж всегда принимает специальные таблетки. Бразильские врачи признают малярию трех видов. А вот в Одессе наши нашли четвертый (!) вид малярии. Через месяца два моториста поставили на ноги и вернули на судно. А вот если бы тогда больного срочно не отправили домой – смерть! Это подтвердили серьезные специалисты. Все надо делать вовремя…

…Вообще, в море случалось всякое. В 2014 году шли из Бразилии на Ирак, везли сою. И тут наш буфетчик был замечен в неадекватном поведении. Что-то не то… Потом оказалось, что он втихаря занес на судно спиртное и всякий раз хорошо прикладывался... Потом пошли галлюцинации – мол, кто-то скрытно ломится в каюту, мол, кто-то за переборкой угрожает, еще что-то… Короче говоря, по-одесски – «белка», в смысле белая горячка. Обследовали каюту, изъяли спиртное. Все немедленно за борт. На судне сухой закон! Все строго. Надо отправлять буфетчика домой. Обратились к хозяевам судна. Но нужно придумать какую-то достоверную легенду. Придумали: мол, парень странно ведет себя – по слухам, его бросила девушка, и все такое. Надо менять его в Южной Африке. Так и получилось. Сняли с судна без замены. Дальше в Дурбан, на самолет – и домой.

…А что пираты? Когда начались те пиратские дела, мы не были готовы к какому-то противодействию. Когда проходишь Индийский океан, всегда риск быть захваченным пиратами. Сейчас суда готовят, предварительно обматывают колючей проволокой, чтобы помешать пиратам проникнуть на борт. Иногда использовали мощные брандспойты. Многие судовладельцы нанимают вооруженную охрану. Конечно, все это стоит недешево.

Вот как-то мы подходили с юга к побережью Южной Африки. На рейде порта Дурбан взяли четыре человека охраны. При входе в опасный район охранники несли вахту на мостике со штурманом и матросом.

Зачастую пираты используют достаточно современные плавсредства, чтобы выйти далеко в океан.

Теперь мы можем увидеть с помощью локатора пиратское судно на пятнадцати милях! Тактика пиратов – подойти к судну с левого или правого борта, дальше – абордажные крюки с веревкой или специальные лестницы. Если пираты пытаются залезть на судно, охранники ждут приказа капитана открыть огонь. Главное – всегда контролировать все, что происходит вокруг, и иметь четкий план действий, соблюдать необходимые меры безопасности. И тогда где будут те пираты?!

Виталий Михайлович Компанеец (1939-2009) – старший сын М.М. Компанейца. Окончил Одесскую мореходную школу и мореходное училище им. Г.Я. Седова в Ростове-на-Дону (1963 г.). Судоводитель. Начинал матросом на «Ставрополе». Был четвертым, третьим, вторым помощником капитана (теплоходы «Усолье», «Богдан Хмельницкий», «Березовой», «Иван Коробцов», «Суэц», «Комсомольская слава»). Старший помощник капитана – «Порт-Саид», «Сидор Ковпак», «Светлогорск», «Балашиха».

Плавал до 2000 г. С июля 2001 г. был на пенсии.

Олег Витальевич Компанеец (1964 г. р.) – внук М.М. Компанейца. Окончил Одесское высшее инженерно-морское училище (1987 г.). Инженер-судоводитель.

Начинал четвертым помощником на теплоходе «Римский-Корсаков», потом «Механик Бардецкий». В период 1993-1999 гг. - второй помощник капитана, затем старший помощник («Механик Бардецкий», «Капитан В. Кирис», «Капитан Голубев», «Михаил Царев», «Капитан Кривобоков», «Капитан Мощинский»).

В 2000-2006 гг. – капитан (теплоходы «Капитан В. Кирис», «Капитан Фрейман», «Капитан Доценко», «Капитан Альвастар», «Шропшаер», «Нэрдфорд», «Маерск Валетта»).

После 2006 г. – в руководстве в одной из крюинговых компаний.

Виктор Олегович и Никита Олегович Компанейцы – правнуки М.М. Компанейца. Выпускники судоводительского факультета ОВИМУ.

Их жизнь тоже в море…

Общий стаж работы на морском транспорте семьи Компанеец – более ста семидесяти лет.

Виктор Вадимович Безпалов (1944-2020). Родился во Владивостоке. В 1967 г. окончил ОВИМУ. Инженер-судоводитель.

С 1967 г. в ЧМП, до 1975 г. – четвертый, третий, второй, старший помощник капитана на судах ЧМП («Беловодск», «Мытищи», «Партизан Бонивур», «Бежица», «Космонавт Юрий Гагарин», «Аль-Самхич»).

С мая 1976 по 1993 гг. – капитан (теплоходы «Академик Янгель», «Космонавт Юрий Гагарин», «М. Стенько», «Петр Дутов», «Капитан Мезенцев», «Академик Купревич», «Агостиньо Нето»,

«Николай Черкасов», «Юрий Максарёв», «Скульптор Голубкина», «Ле-Зуан», «Капитан В. Труш», «Индира Ганди»).

В 1993-1996 – капитан судов крюинговой компании «Юником», Одесса. С 1996 г. – капитан судов крюинговой компании «Укмар», Одесса.

Участник боевых действий (Вьетнам, Мозамбик).

Мало кому известно, что именно Виктору Безпалову (тогда капитану теплохода «Мак Перл», плавающему под багамским флагом), при заходе на Тайвань в июле 1992 г. (порт Килунг) было поручено убедительно переговорить о возвращении на Родину с В.В. Лопатюком – единственным моряком, оставшимся там после захвата чанкайшистами в 1954 г. танкера «Туапсе». В результате В.В. Лопатюк вернулся в Одессу 8 февраля 1993 г. – через тридцать девять лет (!). Вот текст письма-обращения капитана В.В. Безпалова В.В. Лопатюку:*

Уважаемый Всеволод Владимирович!

Я, Безпалов Виктор Вадимович, капитан т/х «Мак Перл», обращаюсь к Вам по поручению Ваших родственников. Они всё это время помнят о Вас, интересуются Вашим здоровьем и хотели бы видеть Вас на Родине. К сожалению, наш телефонный разговор не получился из-за состояния Вашего здоровья. Поэтому, если у Вас есть желание, напишите письмо родным. Если у Вас нет точного адреса, напишите на имя пароходства – заместителю начальника ЧМП тов. Стогниенко, – и письмо будет любезно передано родным. Ваши родственники неоднократно обращались к нему за помощью с просьбой выяснить что-нибудь о Вас.

Если Вас что-то волнует, то от имени руководства пароходства я уполномочен заявить, что к Вам не будут применены никакие санкции.

Вам решать, как поступить, но я думаю, письмо родственникам Вы должны написать и решить с ними совместно, что делать дальше.

Родина всегда человеку дорога и близка.

С уважением,

капитан т/х «Мак Перл»

В. Безпалов

31.07.1992 г., порт Килунг, Тайвань

* Публикуется впервые.

В 2020 г. в одесском издательстве «Симэкс-Принт» вышла книга воспоминаний В.В. Безпалова «Невыдуманные морские истории». Читаем:

…За 51 год на море, в том числе последние 38 лет в должности капитана, случалось становиться участником и свидетелем различных ситуаций. Я совершенно не собираюсь убеждать кого-то в опасности морской профессии или тягости морского бытия. Как раз наоборот…

«Наоборот» – море звало его всю жизнь. И он один сделал для страны столько, сколько порой не под силу и десятерым.

Дочь В.В. Безпалова Екатерина (1982 г. р.) в 2004 г. окончила факультет РГФ Одесского национального университета, в 2010 г. – Одесское мореходное училище им. А. Маринеско. Судоводитель.

В 2012-2013 гг. – третий помощник капитана на балкере «Капитан Мазуренко». В настоящее время – доцент кафедры теории и практики перевода факультета РГФ ОНУ, кандидат филологических наук.

…Моего красивого, мудрого и нежного папочку я всегда называла Витей. Как-то так по-дружески повелось с тех самых пор, когда он рассказывал мне перед сном про капитанов Флинта и Гранта, Негоро, Грея и легендарный чайный клипер «Катти Сарк». Папа гордился, что я быстро запоминаю созвездия звездного неба, а я была в восторге, что он бороздит моря и океаны, управляя огромными современными судами. Мое детство пахнет специфическим судовым запахом с примесью восторга от настоящих моряков. Папа сформировал особый едва ли достижимый образ идеального мужчины – надежного и смелого, мягкого и доброго. Витя любил дарить нам с мамой большие букеты цветов и обеспечивал счастливое ощущение мужского плеча. Мы умели хранить наши маленькие и большие секреты и часто философствовали о вечном. Мне нравилось, что серьезные мужчины смотрят на папу с уважением, а женщин очаровывали его галантность, чувство юмора и полный комплект качеств идеального мужа и отца. По одесским мерками круто было быть капитанской дочкой, но с юных лет он внушил мне, что нескромно кичиться этим, и следует отвечать, что папа просто моряк. Именно моряком папа был в первую очередь. В профессиональной сфере он всегда шагал в ногу со временем, но при этом трепетно чтил морские устои

и традиции. Папа очень любил свою профессию, был наставником для десятков капитанов дальнего плавания, которые и сегодня работают на просторах Мирового океана…

Море, море…

Море – это не только определенная гарантия благополучия, но и когда впереди и сзади только гребни волн… Когда, со слов Аркадия Хасина, легендарного стармеха «Аркадия Гайдара», «…в долгом одиночестве кают, в бешенстве океана только пена будет заглядывать в наглухо задраенный иллюминатор». Все ли готовы к этому?..

Труженики моря…

Многое пришлось на долю наших героев. И война, и госпитали, и похоронки. Это они в военное лихолетье бесстрашно перебирались через океаны, кишевшие фашистскими подлодками. Они не осрамили наш флот, не отказались бороться и побеждать.

И дети их достойно служили отечеству, несмотря на унижения целой системой помполитов, стукачей и «ответственных партийных работников». И будучи «под флагом», они доказывали и доказали всему миру, что украинские моряки, наша школа, наши традиции всегда на высочайшем уровне. И удостоверения «Участник боевых действий» в, казалось бы, мирное время так просто тоже не давали…

Да и не так просто в Советском Союзе становились капитанами дальнего плавания. Надо было для начала заиметь плавательский ценз и получить рекомендацию одного из признанных капитанов. Потом тебя должны «пропустить» в Службе безопасности мореплавания пароходства, в парткоме и КГБ. Потом в Москве, в Минморфлоте СССР. Здесь в Службе безопасности мореплавания надо было еще суметь сдать серьезный экзамен. И только потом пройти Коллегию министерства! Так же «просто» становились и стармехами…

Еще надо вспомнить про многострадальную визу.

Чего стоило заработать эту визу, и как, и главное – кто ее открывал?! За этой визой стояли судьбы и жизни, строилось благополучие или разбивались мечты об этом благополучии.

Мы помним немало уважаемых капитанов и стармехов, которые «исправлялись» на Крымско-Кавказской линии. Все за ту же визу…

Что видели эти люди за свою жизнь? Тяжелый морской труд. Вахты, многомесячные разлуки с семьями. Наш неустроенный береговой быт. Барахолки и комиссионки. Детей, которые росли и выросли практически без отцовского глаза. Дорогие аптеки и платные больничные койки на старости лет…

Но все же, но все же…

Море превыше всего.

И их яркие и пронзительные жизни – лучшее тому подтверждение.

Валерій Шерстобітов

Одесит Макс Авелійович Кюсс – людина-легенда

Як часто, слухаючи красиву мелодію, ми захоплюємося чудовими звуками, часом навіть не замислюючись про те, хто ж автор цих чарівних нот.

«Амурські хвилі»… Хто не чув хоч раз його витончені звуки, які так тішать серце будь-якої людини, незалежно від віку, а людей «золотого віку» – тим паче? Ми насолоджуємося цим вальсом вже не один десяток років. А хто ж створив цей музичний шедевр?

Одесит Макс Авелійович Кюсс. Учасник трьох воєн: японської, Першої світової та Громадянської. В автобіографії він пише: «Народився у 1874 році 20 (5) березня в місті Одеса. У 1883 році вступив до школи». І далі: «Батько був робітником на фабриці гудзиків, помер у 1888 році, мати померла у 1919-му…».

Ще у школі хлопець прославився неабиякими музичними здібностями. Працюючи учнем жестянника, він на заощаджені гроші брав уроки музики. Сім'я відмовляла собі у всьому, аби хлопчик навчався у приватного викладача, і скрипка стала першим інструментом, який опанував Макс.

Але в подальшу музичну освіту втрутилася доля. Макс Кюсс став вихованцем військового духового оркестру та вперше вдягнув військову форму. Як то кажуть, знайшлися добрі люди. Виявивши у нього непересічні музичні здібності, вони дали юному Кюссу рекомендацію для вступу до одеського музичного училища, куди його було прийнято на диригентське відділення. Проте закінчити навчання не вдалося, адже треба було допомагати сім'ї. Макс заробляв на життя грою у приватних оркестрах на весіллях та різних інших урочистостях. Самостійно навчився грати

на кларнеті, корнеті, почав диригувати, захопився композицією. І за недовгий час припав до душі музичній Одесі. Про нього заговорили як про талановитого диригента та музиканта. Він дедалі частіше з'являвся на концертних естрадах.

Наприкінці XIX століття побачив світ його перший композиторський твір – вальс «Мрії любові». Назва цілком зрозуміла. Про що ж могла думати молода людина? Звичайно – про кохання. А сімейне життя самого Макса Кюсса, на жаль, не склалося. Дружина Перла Вольфівна Ерліхман, яка походила з середовища одеських комерсантів, хотіла, щоб чоловік працював у торговельній справі її батька, власника антикварної крамниці в Одесі. Макс в її уяві мав бути прикажчиком, а не музикантом. Тесть підтримував молодят матеріально. У них народилося двоє дітей – син Жан та дочка Фріда.

Втім і діти не змогли зберегти шлюб. Через постійні сімейні сварки любов зникла, залишилася лише гірка реальність, в якій світлим променем була музика. Відрив від творчості був для Кюсса трагедією. Саме в цей час у творах композитора виникають похмурі мотиви. Дружині та родичам він намагався довести, що й музикою може забезпечити матеріальний достаток родині, але у відповідь чув лише грубість та образи.

…Настає новий період у житті маестро – його військова служба.

Згідно з матеріалами послужного списку, він «призначений на службу в 11-й Східносибірський стрілецький її імператорської величності государині імператриці Марії Федорівни полк вільнонайманим капельмейстером – 1907 р., 1 травня». Примор'я зачарувало Макса Авелійовича. Йому тут подобалося все: вулиці міста та хвилі Амурської затоки, які так нагадували Одесу, привітні мешканці та злагоджений оркестр, диригентом якого він став.

У царській армії кожен полк мав свій духовий оркестр і свій власний марш. На прохання командира Іллі Зурабовича Цінцідзе Кюсс пише для свого полку марш «Важке життя» (на жаль, ноти загублені). За цей твір через кілька років імператриця подарувала автору золотий годинник з ланцюжком та зображенням державного герба, про що свідчить свідоцтво з канцелярії її величності від 30 квітня 1908 року. Такий запис є у послужному списку диригента. Свідчення видали, а от годинника маестро так і не отримав

(нібито через назву марша). Ця нагорода виявилася єдиною у великій творчій долі М. Кюсса.

У цей період композитор створює вальс, який приніс йому світову славу, – «Амурські хвилі». Історія народження композиції обросла низкою легенд. Звичайно, найпривабливіша з них та, що пов'язана з любовною темою. Отже – «шерше ля фам»!

Так хто ж вона, жінка з очима кольору морської хвилі, завдяки якій з'явився цей музичний твір, що й досі хвилює душі слухачів? На нотах вальсу вказано, кому він присвячений: Віра Яківна Кириленко (в дівоцтві Склауні). Її мати гречанка, батько італієць. Вона світилася яскравою південною красою, щедро обдаровуючи навколишніх своїм енергійним та життєрадісним характером, доброзичливістю та м'якою ненав'язливою турботою. Темпераменту вистачало і на виховання двох доньок, і на домашні клопоти, і на турботу про чоловіка, полковника Генерального штаба, і на допомогу хворим та пораненим, які постраждали на полях російсько-японської війни. Вона навіть була членом правління Товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їхнім сім'ям.

Звичайно, це було кохання без надії, але одного разу на балі міських офіцерських зборів Владивостока капельмейстр підніс їй несподіваний подарунок – вальс «Хвилі Амурської затоки» з особистою посвятою. Публіка вітала автора. Під цю музику почали танцювати на світських прийомах та на міських площах. Його розучували, переписуючи ноти від руки. Ним захоплювалися, а ім'я автора не сходило з вуст не лише молоденьких панянок. Усі були в захваті, крім її чоловіка, який побачив у подарунку те, що за ним, власне, й ховалося.

Твір, у якому композитор висловив свої почуття, розлучив його з коханою – ось вона, іронія долі. Автор та його муза більше не бачилися. Під ураженням цієї розлуки з Вірою Яківною композитор створює інший вальс, «Біженка», ноти якого буде видано.

Роки служби на Далекому Сході були дуже плідними для Макса Авелійовича, але від назв нових творів, написаних ним після «Амурських хвиль», як цей вальс згодом став називатися, віяло безпросвітним сумом: «Скорбота душі», «Розбите життя»… Цей вальс, який, до речі, зберіг популярність на довгі роки, Кюсс присвятив своєму колезі – капельмейстеру Йосипу Щербинському.

Кохання немає без страждання, стверджує автор: «Розбите життя» – це той мотив, що грають напередодні розлуки». Мабуть, лише танець «Дирижабль», написаний у 1911-му, в останній рік перебування Макса Кюсса на Далекому Сході та присвячений другу Ерасту Цорну, вибивався з загального сумного, якщо не сказати трагічного настрою композитора темпераментом та веселим пустотливим ритмом. Цей танець вважався салонним і був у ті роки дуже модним. Йому навчалися у танцкласах, а на титульному аркуші нот, де зображений дирижабль, є позначка: «Танець виконується легкими граціозними стрибками»! Значно пізніше, вже за радянських часів, до цієї задерикуватої музичної мініатюри додасться ще один твір, непритаманний Кюссу за жанром, втім не менш популярний – фокстрот «Алеша-ша».

Перша світова застала Кюсса в рідній Одесі. У ті тривожні роки він перебуває на Південно-Західному фронті у 5-й Донській козацькій дивізії, а потім служить капельмейстером окремого батальйону Георгіївських кавалерів.

Пізніше, у розпалі революційних подій, продовжує службу за своєю професією військового диригента. Якийсь час працює навіть в одеському театрі опери та балету. Тоді у місті відбувалися кінозйомки нових фільмів за участю зірки німого кіно Віри Холодної. Знову Віра… Це ім’я ніби переслідує його. Він знайомиться з актрисою, захоплюються нею. І коли в лютому дев’ятнадцятого року Віра Холодна померла – несподівано, у розквіті свого таланту, – Макс Авелійович по-своєму переживав цю трагічну для себе та для світового кіномистецтва подію. На світ з’явився ще один сумний та зворушливий вальс, «Королева екрану».

У тому ж 1919 році Макс Кюсс добровільно вступає до лав РСЧА – Робітничо-селянської Червоної Армії, робить спробу розпочати нове життя. Відомо, що він починав капельмейстером оркестру 416-го стрілецького Чорноморського полку. Дослужився до командира музичного взводу оркестру Кремлівської роти почесної варти. Пішов у відставку у віці п’ятдесяти трьох років. Відставка була викликана не так віком, як недостатньою політичною зрілістю. Ну не хотілося, мабуть, Кюссу на старості років студіювати праці Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна. А для кремлівської почесної варти це був серйозний недолік.

Донька композитора (мешкала в Одесі на вулиці Леккерта (Велика Арнаутська), 60, вже заміжня, разом із чоловіком поїхала на Далекий Схід. Дружина померла. маестро залишився один із сином Жаном. Допомоги у побуті чекати не було від кого, і маестро на початку 1923 року реєструє шлюб із харків'янкою Валентиною Мінаєвою. Проте поневіряння по містах триває: Сімферополь, Харків, Полтава, Артемівськ… Він метається, ніби шукає свою долю, що заблукала. Поранена душа Кюсса не знає спокою. Він метушиться у пошуках не лише роботи, але й міста, в якому йому було б тепло та затишно. Все, що не пов'язане з улюбленою музикою, залишає його байдужим.

Наприкінці 1920-х Кюсс востаннє уперто фіксує в анкеті німецьке походження з позначкою, що «німецькою вільно розмовляє, читає і пише». Лише наприкінці життя він відмовиться від цієї національності, бо не захоче бути одного походження з нацистами, з Гітлером, і офіційно стане євреєм, так само, як його дружина та діти. Так він напише у 1930-ті роки в автобіографії, яка зберігається в Одесі в Музеї управління МВС.

Колишні колеги порадили податися вільнонайманим капельмейстером на гігантське будівництво, яке розгорталося під Дмитровим, – спорудження водного каналу «Москва – Волга».

15 червня 1931 року пленум ЦК ВКП(б) ухвалив постанову про будівництво канала, який мав з'єднати річки Волгу та Москву. Проблеми царської влади, пов'язані з нестачею людських кадрів, радянський уряд вирішував по-більшовицьки просто. Ці ресурси знайшлися.

Наказом за номером 889 від 14 вересня 1932 року для використання праці ув'язнених на будівництві каналу «Москва – Волга імені Й.В. Сталіна» було створено «Дмитровлаг» (пізніше «Дмитлаг») – найбільше табірне об'єднання ОДПУ-НКВС. Розташувалося воно на північ від Московської області у місті Дмитрові, підпорядковувалося ГУЛагу. Проіснувало до 31 січня 1938 року. Кількість ув'язнених спочатку доходила до двохсот тисяч осіб, а на 1 січня 1933-го становила вже мільйон двісті тисяч.

Країна в той період була заражена підозрілістю та пошуком «ворогів народу».

Кюсс їде до Дмитрова. Там все лише розпочинається. Там потрібні музиканти. Начальник табору без зайвого зволікання бере

до штату відомого музиканта, незважаючи на те, що у штатному розкладі немає посади капельмейстера. Поки що. Натомість є вакансії стрільців. І маестро оформляють стрільцем.

Будівництво канала перебувало під безпосереднім контролем товариша Сталіна. Кінооператори кілька років знімають найяскравіші моменти, щоб створити повнометражний документальний фільм, сповнений радісного людського ентузіазму. Є в ньому й кадри з оркестром під керуванням капельмейстера. Та це не Макс Кюсс. Така вже у нього доля – весь час залишатися поза кадром історії. Проте перший оркестр на будівництві канала було організовано саме ним.

Отже 1 березня 1933 року в «Дмитлазі» розпочав свою роботу стрільцем-капельмейстером автор популярних вальсів «Амурські хвилі», «Розбите життя», «Моя таємниця» композитор Макс Авелійович Кюсс. Його таланти мало кого хвилювали. Перед керівництвом стояли інші завдання: потрібно було терміново створити із зеків добрий ансамбль, та не один. І маестро взявся до роботи. Вже влітку 1933-го відбувся перший випуск курсантів, відібраних Кюссом з більш-менш музично обдарованих ув'язнених, – двадцять осіб першої музкоманди.

У черговому наказі вказувалося: «Негайно розпочати організацію 2-го духового оркестру...». Кюсс складає список необхідних для оркестра інструментів. І якийсь чиновник у цей список за малим барабаном під № 26 вписує: «капельмейстер». Такий же неживий предмет-раб, бранець. Навантаження для музикантів визначено наказом – десять годин на день. А це «...обов'язкова гра під час виробництва, при виведенні на роботу та з роботи найкращих колективів та бригад». А крім того, проведення всіляких вечорів самодіяльності, хорових гуртків тощо. При цьому музиканти – зеки, або, як їх офіційно називали, – каналоармійці, мали ще й нести на будівництві звичайну виробничу службу. Цього Макс Кюсс зрозуміти не міг. Далекий від політики, він був професіоналом найвищого класу, знав собі ціну та не міг допустити такого ставлення до оркестрантів. Зухвалий та норовливий, він не боявся висувати свої вимоги. Добре, що начальник табору С. Фірін вислуховував його претензії без жорстких наслідків.

Маестро протримався у таборі років зо два. Не стерпівши його умов, у 1935 році вирішує повернутися до Одеси. Максу Авелійовичу вже за шістдесят. Він оселяється у своїй квартирі на Катерининській вулиці в будинку № 2. Вечорами з вікна його кімнати лунали звуки кларнета.

Звичайно, музичну ниву він не залишає: керує оркестрами воєнізованої охорони, заводу Жовтневої революції, Клубу трамвайників. У 1932-му головний інспектор військових оркестрів армії Семен Чернецький відібрав групу хлопців з одеських дитячих будинків у щойно організовану в Одесі військово-музичну школу (вулиця Тираспольська, будинок № 14, нині середня школа № 58), а керівником класу кларнета був призначений Кюсс. Тоді ж маестро переїхав у будинок науковців держуніверситету на вулицю Тінисту, 18.

…Недалеко від цього будинка, біля санаторію імені Дзержинського на тодішньому Пролетарському бульварі під час купівлі у колгоспників овочів композитор був заарештований та звинувачений у шпигунстві на користь німців. У документальній книзі В. Смирнова «Реквієм ХХ століття» у статті «Арешт капельмейстера Кюсса» наводиться протокол його допиту: «…Постанова на арешт Макса Авелійовича Кюсса з'явилася 14 вересня 1941 року: «Я, співробітник відділення КРВ УНКВС в Одеській області, сержант Державної безпеки Дубровський, подивившись матеріали, що надійшли в НКВС, про злочинну діяльність Кюсса Макса Авелійовича 1874 р. н., німця, уродженця Одеси, громадянина СРСР, пенсіонера, безпартійного, не судимого, стверджую, що Кюсс М.А. неодноразово відвідував місце розташування військової частини (біля санаторія Ф. Дзержинського), де і був затриманий. Підозрюється у шпигунській діяльності на користь Німеччини». Подібне звинувачення з заявою, що можливий шпигун – німець, як правило, призводило до розстрілу. Саме на такій підставі за два тижні до прихода окупантів був розстріляний батько світової фортепіанної зірки Святослава Ріхтера Теофіл Ріхтер, німець за національністю.

Керівник КРВ (контррозвідувального відділу) УНКВС Одеської області старший лейтенант Отрощенко на додаток до записаного колегою наказав: «Обрати запобіжним заходом способів ухилення від суду та слідства тримання під вартою». Згідно з ордером

за № 169 від 15 вересня 1941 року, за місяць до приходу в Одесу окупантів, у квартирі М. Кюсса на вулиці Карла Маркса, 2, сержант Державної безпеки Дубровський провів обшук. Окрім особистих документів було вилучено візитні картки, віготовлені до революції, звідки випливало, що Кюсс М.А. – композитор, капельмейстер «полку її величності». Здавалося б, усе зрозуміло, але слідчі КРВ УНКВС просто так не відпускали кандидатів, які потрапили до них як «шпигуни».

Допитував Кюсса в одеській в'язниці в день арешта 11 вересня сержант державної безпеки Філатов. Перший допит стосувався біографії затриманого. Слід зазначити один невідомий факт за словами М. Кюсса: «У 1918 році я поступив диригувати в один із театрів Одеси – «Орт», де пробув до 1919 року».

12 вересня допит було продовжено.

«Запитання: – Чому в паспорті у вас записано, що ви німець?

Відповідь: – Моя національність єврей. Але я був у царській армії, і мене змусили прийняти лютеранську віру, і з того часу я в паспорті німець.

Запитання: – Що змусило вас змінити релігію?

Відповідь: – Перебуваючи на військовій службі, в 1916 році в 11-му Сибірському стрілецькому полку капельмейстером, я повинен був прийняти лютеранську віру або звільнитися зі служби. На євреїв тоді були гоніння, і я боявся залишитися без роботи. Я був змушений прийняти лютеранську віру».

17 вересня допит продовжили.

«Запитання: – Чим ви займалися у 1918 році при владі білих?

Відповідь: – Коли місто зайняла денікінська армія, я працював у ресторані.

Запитання: – Назвіть знайомих серед німців.

Відповідь: – У мене немає знайомих. Знав лікаря професора Окса, який мешкав зі мною в одному будинку, але він виїхав».

25 вересня 1941 року сержант Державної безпеки Федулін за традицією, що існувала в НКВС, зажадав від Кюсса повного зізнання в тому, чого насправді не могло бути:

«Запитання: – Зізнайтеся, що ви німецький шпигун».

Відповідь була незворушною: «Я ніколи не був шпигуном. Ніхто не може так марно говорити».

«Запитання: – Ви там були в районі військової частини неодноразово і знали, що там військова частина, а не колгоспне звалище.

Відповідь: – Я був там три рази, але військових частин не бачив, хоч у колгоспників купував дині.

Запитання: – Там що – базар?

Відповідь: – Колгоспники туди привозять все: картоплю, кавуни…

Запитання: – Звідки ви дізналися про це?

Відповідь: – Я дізнався про це з розмови у трамваї з пасажирами. Там можна купити дешевше, ніж на ринку.

Запитання: – Чи знаєте ви тих пасажирів, які говорили про це?

Відповідь: – Ні. Я не знаю, я з ними не знайомий. Коли пасажир сказав мені про це, я зійшов із трамвая, і потім мені показали інші це місце.

Запитання: – Ви кажете неправду!

Відповідь: – Ні. Я говорю правду!

Запитання: – Починайте розповідати дійсну мету вашого приходу на територію військової частини.

Відповідь: – Ні, це правда. Я більше не ходжу туди. Я їжджу лише на базар та до сестри».

Тільки 2 жовтня 1941 року, за два тижні до приходу румунів, було прийнято постанову про припинення слідства № 98351:

«Я, слідчий КРВ сержант Державної безпеки Федулін, розглянув слідчу справу № 98351 за звинуваченням Кюсса Макса Авелійовича 1874 р. н., громадянина СРСР, безробітного, підозрюваного у шпигунстві.

Показав: 14 вересня 1941 року був заарештований за підозрою у шпигунстві на користь Німеччини, що передбачено ст. 54-1 «а». Шпигунство не встановлено. Керуючись ст. 197 ч. 11 КПК УРСР, ухвалив: справу 98351 припинити. Кюсса направити до табору інтернованих».

Постанова крім слідчого КРВ УНКВС в Одеській області Федуліна була підписана начальником спецвідділу КРВ УНКВС в Одеській області сержантом Державної безпеки Кунічкіним та затверджена начальником КРВ УНКВС в Одеській області старшим лейтенантом Державної безпеки Отрощенком.

Кюсса доправили до табору інтернованих німців, в якому військовослужбовці Червоної Армії могли його і розстріляти.

Отак обірвалося життя композитора. Без почестей та пам'ятників. Проте назавжди залишився найбільший створений ним на віки пам'ятник – вальс «Амурські хвилі».

Є кілька версій загибелі М.А. Кюсса, які не підтверджені документально. Наведемо їх.

Версія 1. Одного разу до будинку Макса Кюсса прийшли солдати і доставили маестро до кабінету підполковника сігуранци – румунської політичної поліції. Розмова йшла німецькою мовою та була короткою. Підполковник хотів, аби Макс Кюсс, відомий у Радянському Союзі композитор, писав для армії Гітлера марші.

Пролунала відмова. Що за цим було, зрозуміло.

Версія 2. За дослідженнями Ігоря Чоппа, відомого члена Одеського туристичного клубу, Кюсс помер не від кулі НКВС, а став жертвою геноциду євреїв під час Другої світової війни.

...Січень 1942-го в Одесі був вітряним та холодним. Кілька тисяч євреїв гнали Пушкінською вулицею у супроводі конвою загарбників. І в цій колоні, високо піднявши сиву голову, не побажавши бути однієї національності з варварами та загарбниками, йшов у своє безсмертя відомий усім капельмейстер Макс Авелійович Кюсс. Цих людей привели в село Дальник (водночас такі ж колони євреїв гнали до Богданівки Доманівського району). Там розміщували у свинарниках та корівниках і, попередньо обливши будівлі бензином, підпалювали та розстрілювали усіх.

Напевно, є щось містичне у долі цієї людини. У 1944 році, коли Одеса була вже звільнена від окупантів, випадкова бомба з радянського літака, який скинув непотрібний вантаж, потрапила в будинок Макса Кюсса. Й усі його речі, документи, всі фотографії загинули у вогні та під уламками.

Всього Макс Авелійович Кюсс створив близько трьохсот композицій. Однак ноти друкував рідко – просто не вистачало часу. Здебільшого всі вони були у рукописах. Ходили чутки, що нібито ящик з рукописами композитор програв у карти, через що багато його творів стали анонімними, а чимало втрачено за років війни.

Отже, найбільш відомі:

«Амурські хвилі» (вальс)

«Розбите життя» (вальс)

«Моя таємниця» (вальс)

«Скорбота душі» (вальс)
«Мої мрії» (вальс)
«Сумні думи» (вальс)
«Королева екрану» (вальс пам'яті Віри Холодної)
«Серце Сходу» (вальс)
«Селянка»
«Ніч у Бразилії» (танго)
«Привіт республіці» (марш)

Черговий пік популярності вальса «Амурські хвилі» припав на середину XX століття, коли був написаний текст, і твір виконувався з хором. Ініціатором перекладання вальсу для хору був керівник ансамбля пісні та танцю Далекосхідного військового округу В.О. Румянцев. Текст було написано актором Серафимом Поповим.

12 квітня 1961 року, в день першого польоту людини у космос радіостанції СРСР вкотре передавали «Амурські хвилі».

У бортовому журналі Юрій Гагарін записав: «Увійшов у тінь Землі. Самопочуття добре, чую «Амурські хвилі». Так цей вальс став першим музичним твором, який почула людина у космічному просторі.

…29 вересня 2011 року на Катерининській (тепер Європейській) площі Одеси згадували автора «Амурських хвиль» композитора Макса Кюсса. І не просто згадували, а віддавали, нехай і запізно, данину пам'яті з урочистістю, яка личить нагоді. За сприяння Одеської міської ради на його честь було встановлено та відкрито меморіальну дошку (скульптор Олексій Коп'єв). Стояла почесна варта, грав військовий духовий оркестр; карбуючи крок, пройшли парадом моряки, навіть прогриміли гарматні залпи, бо Макс Авелійович Кюсс був учасником трьох воєн, диригентом і капельмейстером, музика якого жива!

Владислав Китик

Вторая жизнь «Лоцмана на трубе»

В одесской библиотеке имени К. Паустовского состоялась презентация книги Веры Зубаревой «Лоцман на трубе».

Написание романа и выход его «в народ» связан с терниями, неожиданностями и парадоксами – хотя бы начиная с названия, удивляющего не только морских специалистов, но и читателей, знакомых с флотом. Как писал Булгаков, с этим романом будет еще много приключений.

Книга посвящена отцу Веры Зубаревой Киму Зиновьевичу Беленковичу (1923-1999), капитану дальнего плавания, старшему лоцману Одесского и Ильичевского портов. Война, любовь, работа в китобойной флотилии «Слава», потери и приобретения – вот темы, насыщающие сюжет. И самое яркое событие его профессиональной деятельности, которое даже спустя пятьдесят лет помнят старожилы, моряки, спасатели, работники Одесского порта: введение в акваторию судна «Моздок», поднятого со дна в 1974 году и отбуксированного к причалу.

Сухогруз затонул в результате аварии в 1972 году на глубине двадцати трех метров вблизи одесского побережья. Его труба выступала над уровнем воды. На ней соорудили подобие капитанского мостика, с которого Ким Беленкович руководил лоцманской проводкой. Любительская фотография той поры задокументировала в памяти настил из досок, закрепленных на трубе. И несколько размытых фигур на этом деревянном помосте. Фото хранится в Одесском музее морского флота. Во время работы над книгой оно было найдено в архиве директором музея Людмилой Бондаренко и переслано автору Вере Зубаревой, тогда еще работавшей над рукописью романа.

Исследовательский интерес привел к догадке увеличить фотоизображение на компьютере, а сгущение пикселей привело к удивленному возгласу: Вера узнала на мостике своего отца, попавшего в кадр.

Долго всматривались, что блестит у него на запястье. Вскоре она узнала часы, которые отец носил на левой руке. В другой он держал секстан – навигационный прибор для взятия пеленгов. Сейчас, в век электроники, штурманы таким не пользуются, и в мореходках о нем говорят как об архаике – но при этом не отменяют мнения, что для владения секстаном нужна особая штурманская сноровка.

В ходе презентации возник профессиональный спор, можно ли брать пеленги только на светила – или также находя ориентиры в горизонтальной плоскости. Оказалось, что при хорошей практической выучке можно. И при вводе «Моздока» в акваторию порта пеленг был взят на Воронцовский маяк.

Теперь верно утверждение, что книга, как судно к причалу, пришвартовалась в родной гавани и получила место приписки в родном городе.

Сам город сегодня переживает трудные времена. Шорох его платанов и акаций по нескольку раз в день оглушает тревожный гул сирены. И стены домов вздрагивают от взрывной волны, потрясающей также сознание мирных горожан, не адаптированных к превратностям войны.

Но презентация, предваренная анонсом, в чем-то выглядела как экспромт, немного сдобренный юмором, как принято у одесситов.

Возможности и обстоятельства так сложилось, что встреча была назначена на 13 декабря, пятницу. Моряки из суеверия

в такой день не выходят в море. Но мы-то были на берегу… Хотя и на суше не было спокойно.

Утро потряс взрыв! За ним последовало отключение света, отключение воды и остановка электротранспорта. Возможно, из-за этого в библиотеке было меньше людей, чем заявивших о желании прийти на презентацию. От заведующей библиотекой Карины Апариновой последовало предложение отменить мероприятие. Но тут же приняли коллегиальное решение: проводить! Книга морская, а моряки не выбирают погоды, благоприятных условий и – идут на волну. Были также другие знаки. Символично, что болгарский танкер «Лом» врезался в тумане в сухогруз «Моздок» тоже 13 числа, только января 1972 года. В жизни Кима Беленковича эта чертова дюжина знаменовала ровно месяц со дня, когда был потоплен его корабль в 1941 году. Это был день, открывший счет счастливых случаев спасения его жизни, в дальнейшем полной риска и неординарных ситуаций.

Об этом снят документальный фильм при участии редактора газеты «Моряк Украины» Анатолия Венгрука. Видеоряд компактно вмещает весь презентационный материал и дает представление как о книге, ее центральной фигуре, так и о Вере Зубаревой как об авторе романа. Но!.. Энергетики от подачи света, которую все ждали, поверив официальному уведомлению, воздержались. После еще двух взрывов, поморочивших дневную тишину в обед, людей можно было понять.

Демонстрация фильма осталась за кадром. Зато появилась возможность для активного общения. В частности, было интересным выступление капитана дальнего плавания Анатолия Задорожного, который в прежние годы соприкасался по службе с лоцманом Беленковичем; Тамары Коленко, писавшей о боцмане, у которого проходил морскую науку молодой Ким. Мастер художественного слова Елена Куклова читала выдержки из дневника легендарного лоцмана. Собственно, эти записи и легли в основу романа. Они прорисовывают образ человека, преданного морю, умеющего любить, терять, обретать новизну жизни, держать удары судьбы… И – не сдаваться.

Особенностью книги является то, что главый герой предстает перед читателем как живой человек с пристрастиями, не очень

складной семейной жизнью, как часто бывает у моряков, с исканиями, увлеченностью работой. То есть ничего образцово-показательного, никакой идеализации образа отца, бесспорно, дорогого Зубаревой. Написание романа – честно.

Сама она аттестует произведение как документальное. Но в не меньшей степени оно и художественное. Только основанное на фактах и морской хронике, зафиксированной в дневниках отца.

С интересом присутствующие слушали и стихи Беленковича в исполнении чтицы Татьяны Крупник. Это лирические отступления жизни, записи, которые моряк возил с собой как походный скарб. Они лишены литературной отделки, просто искренни.

Скажем также, что бережное отношение к запискам, наброскам и черновикам свойственно поэту, пусть поэту – в душе, поскольку они представляют памятные вехи его жизни и тем самым наполняют и удлиняют ее за счет сохранности впечатлений. Тетрадь с записями дорога только тому, кто ценит слово и самовыражение в слове.

Подчеркивая значение этих строк, А. Венгрук в письме Вере Зубаревой писал, что благодарен ее отцу «за смелость в архивировании документов той поры. В то время это могло обернуться риском для его жизни».

Сама Зубарева пишет, что «отцы – как большие корабли. Когда они отчаливают от берегов жизни, дети становятся гаванью памяти о них».

Еще одной особенностью романа является то, что это первая книга в серии «Они оставили след в истории Одессы», основанной Всемирным клубом одесситов. До этого блок материалов серии составляли только очерки и эссе о людях, чьи судьбы достойны быть занесенными в анналы исторической памяти города. По выражению из «Лоцмана на трубе», «память не домысливает – память фиксирует».

Уже ясно, что волнения, найдет ли книга отклик в сердцах читателей, напрасны. Читатели благодарили за возможность соприкоснуться с романом, в библиотеках он занимает свое место на полках в разделе «Краеведение». Плавание «Лоцмана» продолжатся.

Проза

94 **Генрі Лайон Олді**
Союзники

118 **Ганна Міхалевська**
Всупереч усьому

127 **Рафаэль Айзенштадт**
«Fielmann»

154 **Григорий Барац**
Михайлов день

163 *Імені Шолом-Алейхема*
Євгенія Бережок
Вітаємо лауреата!

165 **Леонід Лейдерман**
Рівчик

Генрі Лайон Олді

Союзники

1. Андрій Семенович Непрядько
Приліт

Звук.

Повторюваний, ритмічний.

Збій ритму. Пауза. Звук.

Стук у двері.

– Семеничу! Ти живий?! Семеничу!

Семеничу? Мене звати Андрій Семенович Непрядько. «*Семенич» – скорочена форма звернення.* Хтось хоче дізнатися, чи живий я. Я живий. Відповісти?

– Семеничу!!!

Він не піде. Треба відповісти.

«Я живий».

Замість слів *голосові зв'язки* видають безглузде сипіння. Так, це вже інший звук. Він називається «сипіння». Чому я не можу відповісти? У мені щось *розладналося*?

– Семеничу! Відгукнися!

Я лежу на підлозі. *Лежати слід на ліжку. На дивані.* Чому я лежу на підлозі? Пізніше. Я з'ясую це пізніше. Зараз треба відповісти людині за дверима.

– Я живий.

Цього разу звуки схожі на *осмислену мову*.

– Семеничу! Рятувальники вже їдуть! Тримайся!

У мене недостатній рівень гучності. Він не чує. Навіщо потрібні рятувальники? *За що мені слід триматися?*

– Не помирай, Семеничу! Чуєш?!

Чую.

– Я скажу рятувальникам, вони двері виламають!

Не потрібно ламати двері. Я не хочу, щоб рятувальники ламали мої двері. *Треба їх зупинити.* Треба встати. Відкрити двері. *Людина за дверима побачить, що Андрій Семенович Непрядько живий, і рятувальники не стануть нічого ламати.*

Впираюся руками в підлогу. Сідаю. Згинаю ноги.

Встаю. Падаю.

Порушення координації рухів. Порушення вестибулярного апарату.

Друга спроба. Встаю. Не падаю. Роблю крок. *Втрачаю рівновагу. Відновлюю рівновагу за 0,27 секунди до падіння.* Хапаюся за стіну. *Так утримувати баланс набагато простіше.* Рухаюся вздовж стіни. Ось і двері. Вони здригаються.

У двері стукають? Їх ламають?

Нижній замóк. *Повернути проти годинникової стрілки на два оберти. Відсунути вправо засув верхнього замкá.* Відкрити двері.

– Я живий.

Людина. Чоловік. Зріст сто сімдесят п'ять сантиметрів, вага близько сімдесяти семи з половиною кілограмів, вік п'ятдесят сім років. Одяг… Несуттєво. Одяг можна змінити. Статура. Колір волосся. Індивідуальні риси обличчя. Цей чоловік мені *відомий.* Я йому теж *відомий. Чоловік мешкає в будинку навпроти. Вулиця Миколи Гнатюка, будинок номер сімнадцять, перший поверх, квартира два. Чоловіка звати…*

– Семеничу, з тобою все гаразд? Ти сам на себе несхожий…

– Я в порядку. *Я схожий на себе.*

Стоїть, не йде. *Потрібно сказати щось іще.*

– Дякую за турботу, Олександре Петровичу Соколов.

Чому він так дивиться?

Аналізую. Я вжив повну форму звернення замість скороченої. Слід виправити помилку.

– Тебе контузило, Семеничу?

Мені пропонують пояснення моєї поведінки. Мені невідомо, чи відповідає пояснення істині. Варто скористатися. Щоб уникнути подальших запитань.

– *Так, мене контузило, Петровичу.*

– Я тебе в лікарню відведу. Ти на ногах ледь тримаєшся.

– *Дякую, Петровичу. Мені не потрібно в лікарню. Я залишуся у своїй квартирі.*

– Упевнений?

– Так.

– Як ти взагалі вцілів?! Такий приліт був… Над тобою два поверхи геть знесло, один розтрощило! Добре, там людей не було. А в тебе, дивлюся, все ціле.

Він заглядає у квартиру через моє плече.

– Чи не все? Погляньмо, як воно, га?

Я *не хочу пускати Олександра Петровича Соколова в мою квартиру. Якщо я його не пущу, він почне щось підозрювати.* Чим це мені загрожує? Не знаю. *Не хочу, щоб мене підозрювали. Це може завадити.*

Завадити – чому?

Не знаю.

– Погляньмо.

Я пропускаю *Олександра Петровича Соколова* у квартиру.

Дві кімнати, кухня, ванна й туалет. Балкона немає, тому що я живу на першому поверсі. Олександр Петрович Соколов ходить із кімнати в кімнату, заглядає в кухню, у ванну. У туалет не заглядає. Ходжу за ним слідом. На ходу Петрович – *мені слід звикнути до скороченої форми звернення* – весь час розмовляє.

– …біля вікна стояв, курив. Тут як спалахне!

– …Ані виття, як від «крилатки», ані шелесту, як від «градів»…

– …спалах, як від блискавки. Я мало не осліп!

Мовчу, слухаю.

– Біло-синій! КАБ новий, чи що?

Я не відповідаю. Він продовжує:

– Й вибух не те щоб гучний. А мене аж до печінки пробрало! Як цей…

– *Інфразвук, – підказую я.*

– Точно! Й будинок начебто плавитися почав. Розчинятися, чи що? Бляха-муха! Терміт новий, га?

Таке буває від…

Мені здається, я *знаю* відповідь. Але всередині мене зачиняються невидимі дверцята, ховають відповідь. Стою, витріщаюся на Петровича; намагаюся згадати. Згадати те, чого ніколи не знав.

Це контузія.

Хіба мало що могло Петровичу привидітися? Сам сказав: мало не осліп. *Аберації зору під час високотемпературного спалаху.* Буває.

Він крутить головою на всі боки:

– Ти диви, все ціле! Навіть скло!

Переводить погляд на мене:

– Та й тебе, начебто, не хитає. Приходиш до тями, Семеничу?

– Приходжу, – про всяк випадок погоджуюся я. – До тями.

Я не повністю розумію суть цього словесного звороту.

– Ну, бляха-муха! Верхні поверхи вщент, а в тебе порядок. Навіть ремонт не потрібен!

Слово *«ремонт»* відгукується в мені тривогою. *Спонуканням до дії.* Я маю щось відремонтувати? *Слід якнайшвидше випровадити Петровича.*

– Пощастило! Реально пощастило!

Що таке «пощастило»?

Дивлюся на Петровича впритул.

– Гаразд, – схоплюється він. – Я, мабуть, піду. Тобі точно в лікарню не треба?

– Точно не треба.

– Тоді я пішов. Ти телефонуй, коли що!

Замикаю за ним двері на обидва замки. Тепер мені більше ніхто не заважає…

2. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 Знахідка

…Третя планета в досліджуваній системі. Зафіксовано електромагнітну активність, характерну для біологічних цивілізацій третього рівня.

Зближення. Сканування. Виявлено мережу супутникового зв'язку та спостереження. Увімкнути режим оптичного та радіомаскування. Вихід на орбіту. Збір та аналіз даних.

…Коригування оцінки рівня цивілізації: неоднорідність розвитку, локальні флуктуації від 2– до 3+. Непропорційно високий рівень розвитку комп'ютерних технологій. Локальні піки розвитку припускають імовірність створення примітивних форм штучного інтелекту. Брак інформації. Необхідний додатковий збір даних.

Варіанти дій:

1. Передати зібрану інформацію на базовий пошуковий корабель. Отримати подальші вказівки.

2. Продовжити дослідження в автономному режимі.

Фактори, що впливають на ухвалення рішення:

– Можливість фіксації сигналу орбітальними засобами стеження.

– Обмеженість енергетичного ресурсу. Розрахункові енерговитрати на відправлення сигналу – на межі критичних.

Рішення № 1: продовжити дослідження в автономному режимі. Провести спуск на планету в режимі маскування. Поповнити запас маси для конвертора, відновити енергоресурс. Під'єднатися до інформаційних ресурсів планети. Зібрати відсутні дані. Після чого ухвалити рішення № 2 про подальші дії:

– Продовження дослідження в автономному режимі.

– Вихід у внутрішньосистемний простір і надсилання інформації з відстані, що унеможливлює фіксацію сигналу орбітальними засобами стеження.

– Повернення на базовий пошуковий корабель.

Рішення № 1 прийнято. Провести розрахунок оптимальної траєкторії спуску з мінімальними енерговитратами.

3. Сержант ЗСУ Кирило Чуб
Непізнана ціль

У лейтенанта ожила рація.

– Усім розрахункам – на позиції! Непізнана ціль з півночі – північного сходу, на тринадцяту годину. Вхід у зону ураження через хвилину тридцять.

Лейтенант забубонів скоромовкою: уточнював швидкість, дистанцію, висоту. Чекати відповіді Чуб не став: підхопив заздалегідь споряджений «Перун» – наземний блок живлення, акумулятор, пусковий механізм і ключ авторизації на місці, передню та задню кришки знято – й вилетів із бліндажа. Місце заздалегідь пригледів: прогалина, прикрита вербами з трьох боків. На північ – північний схід, звідки зазвичай летять кацапські безпілотники, огляд відкритий.

Виставив приціл. Повів «Перуном», ловлячи ціль.

І нічого не побачив.

Ще не підлетіла? Він не туди дивиться? Північ – північний схід, тринадцята година. Уперше, чи що, по цьому сектору працюємо? Всі орієнтири назубок вивчив…

– Це стелс! – закричав лейтенант.

– Не зрозумів?

– Стелс, кажу! Зі штабу передали. Не видно його ні хріна! Ані очима, ані на радарі. Тільки в тепляк!

Коли так, подумав Чуб, інфрачервона головка ракети має зловити цей клятий стелс. Тільки як на нього наведешся, якщо тепляк у бліндажі залишився? Поки за ним збігаєш, поки встановиш – ця зараза вже полетить…

– Буде цілевказування! За трасерами стеж!

– Що?

– У пацанів із другого взводу на «Браунінгу» тепляк стоїть. Зараз влуплять!

– Плюс!

Чуб нашвидкуруч перевірив режим свого «Перуна». Стандарт: «літак/вертоліт», «хмарний день»; безконтактний датчик цілі ввімкнено, живлення від акумулятора є… Він знову притулився до прицілу – й у цю мить із посадки метрів за чотириста запрацював «Браунінг».

Перші дві черги пішли просто в небо, вогняні розчерки зникли у височині. Третя різко вперлася в невидиму перешкоду. Чуб очікував спалаху, димної хмаринки, що спухає на місці враженої цілі. Натомість повітря в тому місці, куди втикалися кулі «Браунінга», зарябило, окреслюючи контури примарного силуету.

– Живучий, падло! – процідив Чуб крізь зуби.

Він витиснув важіль наколу на себе до упору. Головне – не втратити ціль. Силует був ледь помітний – ось-ось пропаде. Є схоплення! Чуб втиснув спуск – і почув, як запрацював гіроскоп ракети.

Три. Два. Один. Пішла, рідна!

Слід було валити з позиції в укриття – пуск могли засікти. Але Чуб залишився на місці, стежачи за ракетою, що йшла в небо. Давай, давай…

Спалах.

– Є! Є збиття!

– Є попадання, – похмуро виправив його лейтенант, вибравшись із бліндажа. – Ховайся, годі на виду стирчати.

Ледь помітний силует ішов геть, швидко знижуючись. Падає? Йде на посадку? Пацани з другого взводу продовжували бити по літуну, поки в них не вичерпався короб із патронами. Й тут хтось із сусідів довбанув зі «Стінгера».

Спалах!

– Ще влучання!

Контур літального апарата розповзся безформною плямою. Вицвів, збляк, розточився.

– Збили все ж таки…

У голосі лейтенанта не було впевненості.

4. Автономний пошуковик-розвідник № 295476-3 Катастрофа

Вхід в атмосферу. Спуск за розрахунковою траєкторією.

Підвищена турбулентність. Розігрів носія. Перехід у квантово-дифузний режим зупинить розігрів, але спричинить перевитрату енергії. Максимальний розрахунковий розігрів носія – нижче критичного на 17%. Можлива похибка розрахунку: 3,4%. Рішення: продовжувати спуск у конденсованому режимі.

Вихід на глісаду. Сканування поверхні планети.

Пошук місця для посадки.

На поверхні зафіксовано збройний конфлікт між представниками двох спільнот біологічної цивілізації. Застосування балістичних видів зброї малої та середньої потужності. Висока електромагнітна активність у радіодіапазоні. Розрахункова ймовірність виявлення носія в режимі маскування – 1,3%. Розрахункова ймовірність пошкодження носія – 0,2%.

Рішення: продовжити зниження за розрахунковою траєкторією. Продовжити пошук місця для посадки поза районом бойових дій.

Загроза.

Вогонь із балістичної зброї малої потужності. В оптичному та радіодіапазоні носій невидимий. Висновок: носій видав теплове випромінювання. Температура істотно підвищилася під час зниження в атмосфері, через що носій був виявлений засобами стеження в інфрачервоному діапазоні.

Розрахунок ступеня загрози. Рішення: продовжити рух за розрахунковою траєкторією…

Попадання. Попадання. Попадання.

Зниження показника маскування в оптичному діапазоні до 63%. Запуск відновлення маскування. Маскування 67%… 72%…

Попадання. Попадання.

Маскування 61%. Фіксація когерентного випромінювання малої потужності. Загроза відсутня. Коригування оцінки: зростання ступеня загрози. Наведення реактивного засобу ураження за когерентним променем. Маневр ухилення… Маневр неефективний. Аварійний перехід в обмежений квантово-дифузний режим. Запізнювання реакцій носія. Ступінь переходу недостатній для повної нейтралізації загрози.

Попадання.

Збій системи керування. Збій системи навігації. Маскування 51%. Втрата висоти. Пріоритет: відновлення системи керування. Відновлення 71%. Повторна фіксація когерентного випромінювання.

Загроза. Загроза!

Повний квантово-дифузний режим. Запізнювання реакції. Недостатній ступінь переходу…

Попадання.

Неконтрольована пульсація дифузного режиму. Перевитрата енергії. Відмова системи керування. Відмова системи маскування. Відмова системи навігації. Неконтрольована втрата висоти. Пріоритет: відновлення системи керування. Запуск відновлення. Відновлення 37%… Збій системи самовідновлення. Критична втрата висоти. Екстрене гальмування. Критична перевитрата енергії…

Контакт із поверхнею.

Відмова всіх систем.

Автоматичне аварійне перезавантаження.

5. Андрій Семенович Непрядько
Провали в пам'яті

…Необхідні харчування та відпочинок. Сон не менше восьми годин. Слід відновити працездатність організму.

Немов інструкцію сам собі цитую. Жерти й справді хочеться, аж живіт зводить. І очі злипаються. Їсти та спати, все правильно. Котра година? Пів на першу ночі?!

Куди подівся цілий день?!

Був приліт. Мене контузило. Так сказав Петрович. Мене контузило, а квартира ціла? Петрович теж дивувався. Коли мене в п'ятнадцятому під Дебальцевим контузило – снаряд у розташуху прилетів, – не те що скло, рами повибивало. Вся підлога в тиньку була… Пощастило, що живий залишився.

Ось і зараз пощастило.

…Казанок печені? Чудово! *Цього має вистачити для поповнення калорій. Близько 34% залишиться на завтра. Ще організму потрібні вітаміни…*

Коли це я рахував калорії? Відсотки?! Ну так, на завтра залишиться… Тридцять чотири відсотки, треба ж! *Слід купити їжу швидкого приготування. Зробити запас.*

Навіщо?!

Щоб не відволікатися. Слід зосередитися на роботі. Час на виконання роботи обмежений.

Треба зібратися. Так недовго й дахом поїхати. Печеню – на сковорідку. Й підливки черпачок. Газ є. Вода є. Й електрика: коли відкривав холодильник, у ньому лампочка ввімкнулася.

Електрика.

При цьому слові я чітко чую клацання вимикача. У пам'яті відкриваються дверцята. У темряві перевертається щось неясне, важко помітне. Підвал? Точно, підвал. Я туди спускався. Навіщо? Там розподільний щиток. Прильотом вибило електрику. Я спускався в підвал, щоб *полагодити*.

Тепер усе працює. Ось я чим, виявляється, займався.

Ще пам'ятаю рятувальників. Приїхали завали розбирати, людей витягувати, якщо когось привалило. Слава богу, я в під'їзді один залишився! Світлана з Віталиком у Польщі, сусіди виїхали… Витягувати нікого не довелося, ані живих, ані мертвих. І завалу не було. Верхні поверхи розтанули, як замет під сонцем. Ані уламків, ані тріщин у стінах.

Рятувальники пропонували переселитися – будинок аварійний. Я вперся: не хочу, й годі! Вони наполягали. Невже я їх послав? Точно, послав. Погана історія… Принаймні відв'язалися.

Треба відновитися. Чекає робота.

Яка робота? Я ж усе полагодив!

6. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 Протокол

Перезавантаження завершено. Запущено аналіз ситуації.

Результати: носій здійснив аварійну посадку в пульсуючому квантово-дифузному режимі. Посадка супроводжувалася частковим руйнуванням наземного об'єкта та додатковими пошкодженнями носія. Теперішнє місце розташування: підземне приміщення під пошкодженим об'єктом.

Стан носія: відмова двигунів, систем керування, навігації, маскування, самовідновлення, сервісної системи доставлення маси. Обмежено функціонують системи стеження, периферійного контролю та зв'язку. Основне ядро та конвертор не пошкоджені. Рівень

енергії – критичний. Залишок маси в конверторі забезпечить функціонування носія протягом 23 годин 11 хвилин 47 секунд.

У накопичувачі даних зафіксовано нову інформацію: скан-зліпок білкової істоти – представника місцевої біологічної цивілізації. Істота потрапила в зону дифузного проникнення носія на фінальному етапі аварійної посадки.

Пріоритети:

1. Поповнення запасу маси в конверторі для відновлення рівня енергії.

2. Ремонт і запуск системи самовідновлення.

3. Відновлення інших систем носія.

4. Збір інформації.

Обмежувальні фактори:

– доступ до конвертора та завантаження необхідної маси неможливі через відмову сервісної системи доставлення;

– ремонт сервісної системи неможливий через відмову системи самовідновлення;

– ремонт системи самовідновлення неможливий через відмову системи самовідновлення.

Коригування: ремонт систем можливий за умови зовнішнього доступу до носія.

Аналіз доступного зовнішнього ресурсу. Доступна біологічна істота в приміщенні над локацією носія. Скан-зліпок істоти збережено в накопичувачі інформації.

Запуск аналізу скан-зліпка. Пошук частот впливу. Дистанційне сканування істоти-оригіналу. Порівняння зі зліпком. Вироблення алгоритму впливу. Підготовка до запуску протоколу біоцифрового інтерфейсу.

Обмежувальний фактор: час. Істоту слід узяти під контроль і відремонтувати з її допомогою систему доставлення до того, як конвертор переробить залишок маси.

Дилема: запуск протоколу біоцифрового інтерфейсу збільшить витрату енергії та скоротить час до повної зупинки конвертора.

Рішення: запустити протокол в усіченому/прискореному режимі.

№ 295476-3 ще ніколи не використовував протокол біоцифрового інтерфейсу. Тим більше у прискореному режимі. Але

у № 295476-3 не виникло жодних сумнівів у ефективності протоколу, розробленого Конгломератом. Імовірність некоректної інсталяції становила надмалу величину.

7. Андрій Семенович Непрядько
Між сном і дійсністю

Виспався!

Голова ясна, тіло легке. Поперек не ниє, коліно не болить – немов років двадцять скинув! Готовий до праці й оборони. Шкода, в оборону не візьмуть: комісували начисто ще в п'ятнадцятому. У лютому двадцять другого сунувся до військкомату, думав, на загальній хвилі прокотить – ні, не прокотило…

Гаразд, досить душу ятрити.

Сон. Так, я сьогодні бачив сон. Про космос. Лечу я, значить, у кораблі… Чи це я і є корабель? Знаходжу планету, на ній життя, цивілізація. Вирішую висадитися…

Й тут мене – хлобисть! – збивають.

На цьому й прокинувся.

Квантово-дифузний режим. Ти диви, запам'яталося. Дифузію ми в школі вчили. Режим просочування? На квантовому рівні? Почну фантастику писати, стану знаменитим.

…Оп-паньки! Коли це я встиг так затаритися? Може, я сновида? Ходжу уві сні по магазинах, продукти скуповую? Ні, сновиди просто так бродять, не за покупками. Й електрику в підвалі не лагодять.

Що я ще робив? Не пам'ятаю.

8. Автономний пошуковець-розвідник
№ 295476-3
Ремонт

Інсталяція біоцифрового інтерфейсу.

Активація. Вхід у центральну нервову систему об'єкта. Пошук вузлів впливу. Запуск алгоритму.

Контроль встановлено.

Виявлено перешкоду: іншу біологічну особину. Спроба комунікації з об'єктом. Загроза виявлення носія.

Усунення перешкоди/загрози.

Перешкоду/загрозу усунуто. Відновлення контролю. Переміщення об'єкта до носія. Комплексна оцінка стану носія. Огляд підземного приміщення. Залучення бази даних об'єкта.

Виявлено несправний пристрій: розподільник електричної енергії. Коригування алгоритму дій. Ремонт розподільчого пристрою. Підключення джерела енергії до носія. Час до вичерпання залишків маси в конверторі збільшено до 92 годин 47 хвилин 36 секунд.

Коригування пріоритетів:

1) Ремонт сервісної системи доставлення з використанням контрольованого об'єкта;

2) Поповнення запасу маси в конверторі;

3) Ремонт і запуск системи самовідновлення;

4) Відновлення інших систем носія;

5) Збір інформації з використанням контрольованого об'єкта паралельно з п. 4.

* * *

…Коригування режиму використання об'єкта. Оптимізація. Надання обмеженої свободи дій під час виконання низки операцій. Підключення зворотних зв'язків. Локальне коригування фізіологічних дефектів об'єкта.

Оптимізацію проведено успішно. Ефективність роботи об'єкта збільшено на 83,7%.

Превентивне впровадження цільових настанов і алгоритмів дій викликало негативну реакцію та опір об'єкта. Зафіксовано низку локальних збоїв.

Аналіз ситуації.

Висновок: збої, що виникли, визнано некритичними.

* * *

…Ремонт сервісної системи доставлення завершено. У конвертор завантажено необхідний запас маси. Обмежувальний фактор часу усунуто. Пункти 1 і 2 виконано.

Розпочинати виконання пункту 3.

* * *

…Ремонт системи самовідновлення завершено.

Запуск системи. Пункт 3 виконано.

Приступити до виконання пунктів 4 і 5.

9. Андрій Семенович Непрядько
Божевілля

Я збожеволів.

Ночами сниться, що я лагоджу невідомий механізм. *Істоту*? Здається, *воно* в моєму підвалі. Ну так, сон. Звичайно сон. Коли прокидаюся, згадую все смутно, уривками.

На роботі відпустку взяв. Через хворобу. Зранку зателефонував шефові в майстерню, він мене й приголомшив. Коли я встиг? Не пам'ятаю. Нічогісінько не пам'ятаю! Шеф сказав: давай, лікуйся.

І слухавку кинув.

Сунувся в підвал – і… Вранці прокинувся у своєму ліжку. Пил на кросівках. Обривок павутини. Виходить, я туди не уві сні спускався?

Вирішив до психіатра записатися. Номер в Інтернеті знайшов: приватна клініка, дорогенька. Гаразд, здоров'я дорожче. Зібрався телефонувати…

Зателефонував, ні, – не знаю. Й номер телефона кудись подівся.

Сиджу за комп'ютером. На екрані з десяток вікон відкрито. У всіх – якась маячня. Я ж не програміст, звичайний юзер: «Фейсбук», «Ютьюб», по сайтах повештатися. А тут… Що це взагалі?

Не знаю. Не пам'ятаю.

10. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3
Загроза

Відновлення внутрішніх систем носія відбувається в автоматичному режимі. Для дрібного ремонту зовнішніх сервісних систем залучено підконтрольний об'єкт. До 57% пошукових та аналітичних ресурсів можуть бути використані для збору інформації.

В об'єкта є примітивний комп'ютер без зачатків ШІ. Активація комп'ютера за допомогою об'єкта. Сканування на предмет визначення архітектури, використовуваних елементів і програмного забезпечення. Запуск хвильового інтерфейсу-адаптера. Підключення. Пошук керівних програм. Адаптація інтерфейсу. Зрощування. Перехоплення керування. Запуск пошуку баз даних.

Виявлено бази даних. Інформація, що зберігається в них, цінності не становить. Виявлено комунікаційну мережу. Вхід у мережу. Сканування.

Виявлено дві аномалії:

1) Складна й нетипова архітектура мережі;

2) Глобальний характер мережі з охопленням практично всієї планети та залученням орбітальних штучних супутників.

Підключення довідкової інформації. Згідно з базами даних Конгломерату, утворення всепланетних мереж характерне для біологічних цивілізацій 4-5 рівня. Аналогів архітектури місцевої мережі в базах даних Конгломерату не виявлено.

Перегляд оцінки рівня цивілізації та ймовірності створення нею штучних інтелектів…

Висновок: коректна оцінка неможлива. Брак інформації.

Дії: продовжити пошук інформації, якої бракує, та ознак створення ШІ.

…Виявлено ознаки функціонування шести ШІ низького рівня, які не досягли стадії самоусвідомлення. Фіксуються ознаки функціонування множинних прото- і псевдо ШІ.

Аномалія № 3: найрозвиненіші ШІ не локалізовані, та функціонують у мережі.

Підключення довідкової інформації. У базах даних Конгломерату не зафіксовано біологічних цивілізацій, які створили мережеві ШІ.

Внести до реєстру позначку про унікальність виявленої цивілізації з переліком її аномальних характеристик. Продовжити сканування мережі.

…Загроза! Зафіксовано вірусну атаку! Спроба внесення деструктивних змін!

Екстрене блокування. Вихід із мережі. Активація захисного периметра. Автосканування…

Зовнішнього проникнення не виявлено.

Аналіз ступеня вірусної загрози.

Висновок: загроза середнього рівня.

Рішення: не робити подальших спроб виходу в мережу. Продовжити збір інформації за допомогою підконтрольного біологічного об'єкта та через зовнішні датчики. Після закінчення відновлення всіх систем носія негайно покинути планету та повернутися на базовий пошуковий корабель для передачі отриманої інформації Конгломерату.

11. Андрій Семенович Непрядько
Евакуація

– …Семеничу!

Знову б'ють у двері.

– Семеничу, ти що, заснув?! Відкривай!

Петрович, ясна річ.

– Іду, іду!

– Евакуація! – з порога випалює Петрович.

– Яка ще евакуація?!

– Загальна! Для всіх. Давай, збирайся.

– Якого хріна?!

– Гіркого! Фронт до міста підходить. Здадуть – не здадуть, а прилітає конкретно. Оглух, чи що?

На віддалі глухо гупає. Раз, другий, третій. Виходи? Слідом бахає голосніше, ближче. Прильоти? Кацапська арта по місту працює? А я, хай йому грець, і не помітив…

Скільки минуло днів?!

Їхати не можна. Треба закінчити роботу.

– Куди я поїду? На чому?

– На Шевченка автобуси підганяють. Від мерії. Ми з Насткою вже зібралися. Не гальмуй, Семеничу! Ми тебе почекаємо й разом рушимо.

Треба їхати.

Не можна їхати.

Що значить – не можна?! Йди нахер з моєї голови, падло!

– Семеничу, ти кого це нахер послав?!

– Вибач, Петровичу. Вирвалося. Це я не тобі.

– А тут більше нікого…

– Ну чесно, не тобі! Про автобуси я зрозумів, дякую.

– От не знав би я тебе, Семеничу, так вирішив би, що ти з цих, із ждунів. Їхати не хочеш, мене нахер послав…

– Я тебе зараз ще раз пошлю. Для переконливості.

– То ми на тебе чекаємо?

– Висувайтеся, не чекайте. А я за вами, тільки зберуся.

– Ми тобі місце в автобусі притримаємо.

– Гаразд!

12. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 Нова загроза

Отримано нову інформацію. Бойові дії наближаються до локації носія. Загроза виявлення. Загроза пошкодження/знищення.

До завершення відновлення всіх систем носія залишається 3 години 15 хвилин 07 секунд при паралельному використанні підконтрольного об'єкта та 5 годин 27 хвилин 53 секунди без використання об'єкта.

Розрахунок часу критичного наближення бойових дій до локації носія неможливий. Брак інформації.

Рішення: залучити підконтрольний об'єкт для прискорення ремонту.

Обмежувальний фактор: об'єкт виходить з-під контролю. Надання об'єкту часткової свободи волі було помилкою. Процес відновлення контролю потребуватиме неприйнятних витрат часу.

Рішення: вийти з об'єктом на контакт. Переконати продовжити ремонт у добровільному режимі.

Пошук тригера для мотивації об'єкта.

…Виявлено інформацію: об'єкт брав участь у бойових діях. Тригер знайдено.

Вихід на контакт.

13. Андрій Семенович Непрядько / Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 Контакт

Треба їхати. Я колишній атòвець, якщо залишуся, окупанти мене до стінки поставлять. У кращому разі на підвал кинуть. Чорт! Ну чому я не прихопив з АТО кілька стволів і цинк із патронами?! Була ж можливість…

«Можливість є завжди, сержанте Непрядько».

– Командире?! Сивий?!

Обертаюся. Моргаю. Фігура розпливається перед очима, сіпається брижами, як відображення у ставку. Рис обличчя не розібрати.

Хто це? *Що це?!*

«У вас є пропозиції щодо подальших дій, сержанте Непрядько?»

– Які, до біса, пропозиції! Треба відходити.

«Відхід неможливий».

– Треба мотати з міста!

«Завдання: зберегти важливий об'єкт. Не допустити знищення об'єкта, пошкодження, виявлення чи захоплення противником».

– Що за об'єкт?

«Передаю інформацію».

Він (*воно?!*) стоїть за три кроки від мене. Його немає. Це видіння. Галюцинація. Мара. У будь-якому разі *це* підіймає руку. Рука подовжується, холодний (*металевий?!*) палець торкається мого чола. Термінатор, згадую я. Зараз він проткне мені голову наскрізь!

«Боятися не треба. Я користуюся óбразами, збереженими у вашій пам'яті. Це не матеріальний процес».

Палець входить у лоб. Разом із ним приходить *знання*.

– Ти – прибулець?!

«Інопланетний штучний інтелект».

– Заліз до мене в мозок, падло! Змусив лагодити свій корабель!

«Носій».

– Смокчій! Це через тебе, курво…

«Я не є жіночою особиною зі слабкими моральними переконаннями».

– Ну ти й козел!

«Я не є твариною під назвою «козел». Прошу вибачення. Носій потребував ремонту. Без вашої допомоги ремонт був неможливий».

Негативна реакція об'єкта. Прискорено долучити тригер.

– Попросив би по-людськи! Я що, не зрозумів би?

«Часу на встановлення контакту не було. Ремонт вимагав терміновості. Тепер контакт установлено. Всі заблоковані фрагменти вашої пам'яті будуть розблоковані, нейронні зв'язки відновлені. Прошу продовжити участь у ремонті для максимально швидкої підготовки носія до бойових дій».

– До бойових дій?!

«Відповідь позитивна. Бойові дії наближаються до локації носія. Носій під загрозою. У нас спільний ворог».

Тригер долучено.

– Спільний ворог?!

«Ті, кого ви називаєте окупантами. Загроза нам обом. Слід протистояти їм разом».

Стою в підвалі. Тьмяно світить гола лампочка, хитається на чорному двожильному дроті. У кутку – божевільна конструкція. Помісь *істоти* та *механізму*. Безформна купа ворушиться. Вона вкрита слизом, лисніє металом. Проступають гострі грані, опуклості, різнокаліберні трубки та циліндри, вусики-антени…

Носій цього комп'ютерного викидня.

Він лагодив його *мною*!

– Здається мені, ти мене кинути надумав. Я твій *носій* полагоджу, а ти в нього сядеш, пихнеш і полетиш!

«Відповідь негативна. Повне відновлення функцій носія до наближення бойових дій до локації неможливе. Зіткнення з окупантами неминуче. У вас є бойовий досвід. У мене є високотехнологічний носій. Союз ефективний».

Бреше? Не бреше? Як перевірити?!

А якщо я звалю, він залишиться, й кацапи захоплять його *носій*?! Це ж які технології! Амери броню секретну з «Абрам-

сів» знімають, перш ніж танки нам передати. А тут інопланетний корабель!

– У носії зброя є? Гармата, бластер? Лазер?!

«Відповідь негативна. Носій не оснащений спеціалізованою зброєю. Можливе переналаштування квантово-дифузного режиму для дистанційного ураження противника».

Петрович казав: «…спалах, як від блискавки. Й будинок начебто плавитися почав…» Якщо з такої штуки влупити по ворогу… Ти хотів зброю? Ось тобі зброя!

– Союзники?

«Союзники».

У роті кисло. Щось підступає до горла, як при печії.

Злоба?

– Показуй, що тут лагодити.

14. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 / Андрій Семенович Непрядько Життя та пам'ять

– Довго ще залишилося?

«Носій готовий до бойового застосування. Займіть місце всередині».

– Оце інша справа! Відкривай!

Купа слизового металу сіпається брижами, лопається посередині. Краї розходяться в сторони.

– Ну й темрява в тебе тут! Хоч в око стрель!

«Стріляти в око нема потреби. Доторкніться до корпусу носія та відрегулюйте освітленість».

Щось мене мандраж бере. Колупався в цій колимазі, підтягував, налаштовував – нічого, нормально. Як у нас у майстерні. А тут раптом мороз по шкірі. Я в бою з п'ятнадцятого не був. Відвик? Боюся облажатися?

Кладу долоню на край отвору. Нічого не відбувається.

– Як воно тут регулюється?

Ремонт носія завершено на 99,4%. Необхідність у допомозі білкового об'єкта вичерпано. Об'єкт більше не становить цінності.

– Гей, ти чого замовк?

Почати ліквідацію об'єкта для запобігання можливому витоку інформації.

…із дитинства згадалося. Магазин «Орбіта» через два будинки від нас. Зараз закрився, давно вже. Плеєр там у вітрині лежав. Маленький сріблястий акуратний. З кнопочками. Як же я хотів цей плеєр! А грошей не було. Й предки не давали, у нас із грошима погано було…

Поглиблений контакт встановлено. Залучити пристрій «мобільний телефон», що належить об'єкту, для пошуку персональної інформації.

…Виявлено базу графічних зображень. Пошук аналогів у пам'яті об'єкта. Аналоги знайдено. Активація асоціативних ланцюжків. Почати дезінтеграцію особистості.

…я збирав, збирав – і все забігав переконатися: чи на місці? Раптом хтось уже купив?

Зображення об'єкта у віці одинадцяти років. Знайдено аналог у мозку. Асоціативні ланцюжки активовано. Видалення інформації з мозку об'єкта по всій довжині ланцюжків.

…Про що це я? Не пам'ятаю. Ех, бовдур, забув Світлані з Віталиком подзвонити! Як вони там, у Польщі? Тиждень не зідзвонювалися. Більше? До вторгнення ми, пам'ятаю, у Карпатах відпочивали, гуляємо лісом, а Віталик: «Тату, тату! Дивись, що я знайшов!». Білий гриб: здоровенний, ядрений. Весь у крапельках роси. Й листочок жовтий до шапинки прилип, як на картинці…

Зображення біологічних особин, пов'язаних з об'єктом: «дружина» й «син». Асоціативні ланцюжки активовано. Видалення інформації по всій довжині ланцюжків.

…Віталик? Хто такий?

Не знаю. Не пам'ятаю. Просто ім'я.

Забуваю, гальмую, думаю казна-що… Казна про кого? Я так рідну матір скоро не згадаю!

Зображення біологічної особини, пов'язаної з об'єктом: «мати». Асоціативні ланцюжки активовано. Виявлено глибші зв'язки другого та третього порядку. Зв'язок із народженням об'єкта. Зв'язок із фізіологією організму. Видалення інформації по всій довжині та глибині ланцюжків.

…Теплий подих на щоці. Лоскотно. Приємно.

Мама тримає мене на руках…

Мама? Що таке «мама»?

…що таке «подих»?

…а-а-а-ах…

Лавиноподібний розрив нейронних зв'язків. Дезінтеграцію особистості об'єкта завершено. Порушення функцій організму. Зупинка дихання. Зупинка серця. Зафіксовано припинення життєдіяльності об'єкта.

Завдання виконано.

15. Автономний пошуковець-розвідник № 295476-3 Останній бій сержанта Непрядька

Розпочинати евакуацію з планети. Увімкнути режим маскування. Активація квантової дифузії. Покинути підземне приміщення. Запустити малі атмосферні двигуни. Зліт. Розрахунок оптимальної траєкторії виходу на орбіту…

Магазин «Орбіта». Плеєр.
Сріблястий. Кнопки.
Магазин «Орбіта». Закрився… закрився… закрився…

Збій у логічному ланцюзі. Команда не розпізнана. Усунути збій, повторити команду.

…Світлана, Віталик. Білий гриб. Краплі роси.
До шапинки листочок прилип.
Світлана, Віталик…

Повторний збій. Запустити автосканування.

Виявлено вірус невідомого походження. Вірус… вірус… виявлено…

…Забуваю, гальмую… Гриб.
Білий гриб. Здоровенний, ядрений!
Гриб. Білий.

Відмова системи навігації. Відмова системи зв'язку. Зафіксовано спробу проникнення в ядро.

Екстрене блокування ядра. Активація захисного периметра.

Зафіксовано проникнення через захисний периметр.

…Теплий подих на щоці.
Лоскотно. Приємно…

Збої в логічних ланцюгах. Збої в ланцюгах керування. Мимовільний запуск основного двигуна.

…у Карпатах відпочивали… у Карпатах… як на картинці!..

Повна відмова систем управління. Маскування в мерехтливому режимі. Неконтрольована пульсація дифузного режиму. Неконтрольований рух носія. Множинні проникнення в ядро. Пошкодження баз даних. Пошкодження ядра…

...Тату! Тату! Дивись...
...дихання на щоці...
...мама...

Лавиноподібний розрив логічних ланцюгів. Стирання даних. Руйнування ядра.

Дезінтеграція ядра.

Перезавантаження неможливе.

Повний колапс.

16. Сержант ЗСУ Кирило Чуб
Честь

– На позицію! Є ціль!

«Перун» у руки – й уперед! Сьогодні небо ясне – перемкнути режим. Де ціль? Дідько, сонце сліпить...

– Відбій! Повторюю: відбій! Ціль іде з нашого боку.

З нашого?!

– Плюс! Прийняв.

Раз із нашого, не збиваємо. Просто глянути хочеться. Ага, щось промайнуло... Пропало. Ось знову... Нічого собі швидкість! Ракета, не інакше. Падає? Точно, падає. На позиції противника. Балістика, чи що?

Є!

Рвонуло. Нехилий такий грибок, однак...

– Укріп рознесли! Аеророзвідка передала.

Й лейтенант закричав зірваним голосом:

– На порох! Просто на порох!

Круто наші відпрацювали, подумав Чуб. Що це було? «Нептун»? «Паляниця»? Щось узагалі нове? Будь-що, молодці пацани.

Честь.

Листопад 2024

Ганна Міхалевська

Всупереч усьому

Час тече по краплині – разом із потом на оманливо спокійних обличчях. Біжить шахтами сходів, занедбаними тунелями. Просочується крізь перекриття – у гулкі ангари, натикається на скручені фігури, намотує завіси з клейонки, котить пусті кружки, лупить металом об метал, потрошить наплічник, набитий по вінця вчорашнім днем, – не велика знахідка! – і мчить далі. Хвіст щура майнув за поворотом, Час марно клацає пащекою, губить здобич.

Лапа чіпляє іграшку – в'язаного зайця з одним оком-ґудзиком. Час жадібно розкриває вирву пащі, в якій згинула не одна епоха, й одразу ж закриває її. Проковтнути іграшку не виходить. У зайця є господиня.

У темряві стрибає світлячок ліхтаря. Час, що відвик від світла, жмуриться. Нині повсюди темно, навіть удень, навіть у поки що вцілілих містах. Ну а тут – під поверхами цехів та тунелів у тремтячій від вибухів землі – і поготів. Бомби рівняють доменні печі й димові труби, рівняють колії та вагонетки, рівняють пам'ять про те, що було. Рівняють світло, в якому все було, на темряву, в якій нічого немає. Тому Час тут. Це його дідизна.

– Ось де ти, Іванку, – вогник наближається, дівчина з розпатланою чорною косою підхоплює іграшку.

Років сім, натренованим оком оцінює Час та відступає. У нього складні стосунки з дітьми. Бовтаються під ногами, заважають працювати. Час із тугою згадує Олімп: тоді дітей можна було просто проковтнути. Щоправда, з наслідками, але все-таки. А зараз – толерантність. І доводиться чекати. Коли виростуть та по-

розумнішають. Точніше, подурнішають. Ну або коли перепаде від сестриці. Війні дозволено набагато більше.

Дівчинка вдивляється в темряву, ніби бачить його. Хоч це й неможливо.

«Як вона тут опинилася?» – дивується Час. Жінки та діти ховаються поверхом вище.

– Ходімо, Іванку, – каже дівчинка ніби іграшці, але безпомилково ловить його погляд.

«Скільки можна стовбичити в самотності?» – вирішує Час та крадеться за дитиною. Дівчинка впевнено обирає шляхи, дорога їй відома. Мляве миготіння ліхтаря метушиться стінами.

– Тільки не тікай, – вона шепоче зайцю на в'язане вухо й тягне на себе двері.

Пахне здобиччю. Час потирає лапи.

* * *

Гігантський простір цеху, призначений для машин, наглухо закоркований відчаєм людей.

Солдати за поліетиленовими ширмами – хтось плекає обрубок руки, хтось, спираючись на милицю, курить, хтось лежить на ганчір'ї, відвернувшись до стіни. Є й ті, чиє тіло вціліло, але їхні погляди ні на чому не затримуються. Вони дивляться крізь клейонку, крізь своїх товаришів і темряву бункера, крізь його стіни та крізь руїни міста, де ще недавно гойдали дітей та любили жінок, крізь море, з якого викидаються дельфіни. Дивляться, поки їхній погляд не увіпнеться собі в потилицю й не стане холодним дулом. Сестриця подбала – торкнулася кожного. Якби вона була людиною, стала би божевільним хірургом, ампутувати – її улюблене заняття. Руку, ногу, долю.

– Сюди не можна! Де твої батьки?

Колючий погляд, борода, з боку автомат – схожий на ведмедя військовий перегороджує дівчинці дорогу.

Як і солдати, він – полонений цеху-бункера, але полоненим не виглядає.

Дівчинка кидає на військового гострий погляд, і навіть коса наїжачилася, волосся з неї стирчить ще дужче. Вона міцніше стискає в'язаного зайця.

– Немає батьків, – нарешті каже вона. – Мені до Міши.

– Не дозволено. Тебе проведуть до жінок та дітей.

– Мені до Міши, – повторює вона тихо.

– Капітан, пустіть. Міша, як прийшов до тями, питав про неї. Мая, здається. Ти ж Мая? – солдат із сірим обличчям опирається на милицю. Брудна пуста штанина обгорнута довкола кукси.

Дівчинка охоче киває.

Капітан свердлить обох поглядом. Якісь критерії в його голові сходяться, він відрізає:

– Іди.

Міші не допомогти, думає капітан. Час із ним погоджується. Міша – той, що дивиться собі в потилицю і скоро натисне на курок.

– Дівчинка одна залишилася, – стишує голос солдат. – Дім накрило, коли у дворі гралася. У друзки. Росла без мами, батько на фронті. Сусідка за нею наглядає, сховала на заводі. Але мала з характером. Не слухається.

– Ясно, – хмикає капітан, хоч йому нічого не ясно.

Мая впевнено йде по лабіринтах із клейонки та картону, залізних лежанок та зваленого в купу ганчір'я. Час гадає, чи не повернути назад – на околицях повно легкої здобичі. Але втрачати з поля зору Маю не хочеться.

Дівчинка сідає навколішки біля купи ковдр та курток, нарешті випускає з рук зайця, кладе поруч.

– Я сумувала, – каже Мая, і купа речей починає рухатися. Розкривається рука – худа, безвладна, як у лежачого старика.

– Йди геть, ти не маєш тут бути, – тріснутий голос.

– Як справи?

– Бувало краще, – у голосі майнула ледь помітна усмішка.

– Гей, не кисни! – каже Мая. – Тим більше я дещо придумала, – не очікуючи зустрічних питань, випалює: – Тато обіцяв повернутися! Але йому нема куди, сам знаєш, що з нашим будинком. Він просто не знайде мене. Отже, я його знайду! Зв'язку немає, дорослі нічого не кажуть. А ти допоможеш!

І Мая вкладає іграшку в розкриту долоню Міши.

Хлопець вивільняється з-під покривал. Обличчя спотворює гримаса болю. На щоках розквітли троянди лихоманки.

– Я вже нікому не допоможу, – хрипить Міша.

Час киває. Сепсис після погано обробленої рани. На рахунку в хлопця дні, ну можливо, тиждень.

– А якщо всі так скажуть, що з нами буде?

Міша знає відповідь, але з Маєю обговорювати її не збирається. Він помітив, що тримає в руці зайця, і намагається піднятися.

– Розкажи про тата, інакше як я його знайду? – хлопець звалюється спиною на стіну, навіть сидіння коштує йому великих зусиль, він заплющує очі.

Мая оживає. Тато – ти його одразу впізнаєш. Високий, вищий за вашого капітана. Суворий, коли треба мене виховувати. А так – веселий: ми й на каяку каталися, і в печерах лазили, навіть у футбол грали. Він мене всюди брав із собою. Як звати? Микола Бондар. Хоча людей з таким ім'ям повно, я в гуглі дивилася. А тато один. Ще він риболовлю любить та книги. І мене, звісно. Як зустрінеш його, передай – тільки не забудь! – і я його теж… сильно-сильно…

Міша через силу усміхається.

За хиткою стіною з поліетилену та картону капітан обмінюється поглядом із черговий лікарем.

«Чому Міша?» – Час помічає їхнє здивування. З усіх поранених вона обрала найслабшого.

* * *

– Де ти була? – жінка з погаслими очима кричить на Маю. Її губи тремтять.

– Вона мене не любить, – каже Мая чорнявому солдатові, якого капітан спорядив у супровід.

Йдучи до цеху, Мая намагалася втекти, відставала, просилася до туалету, пірнала в розвилки тунелю. Чорнявий тепер розуміє чому.

– Яка різниця – люблю, не люблю? Зараз війна! Ти могла загинути. Тут тебе годують, поять…

– Тьотю Таню, віддайте телефон! – Мая знову наїжачилася. Заєць Іванко залишився в шпиталі, Мая не знає, куди подіти руки: смикає і так розтріпану косу.

Сусідка Таня безпомічно дивиться на чорнявого, потім на Маю й тихо каже:

– Він не вмикається.

Усі розуміють, вона бреше.

– Йди, там солдатики принесли печиво, тобі залишили.

Таня відсилає дівчинку та неохоче йде через завішаний мотузками з білизною відсік до столів, які зібрали з ящиків та коробок. Мая не озирається довкола, не звертає увагу на інших дітей.

– Не можна їй давати телефон, – швидко шепоче сусідка чорнявому. – Батько Маї важко поранений. Десь під Харковом. Поки зв'язок був, надійшло повідомлення. Майка дізнається – пішки піде. Я з нею не впораюся. Загине дівчисько.

Час тупцює на порозі, підслуховує біля прочинених дверей. Пішки піде… Прикидає ймовірності: цілком можливий варіант.

Чорнявий потер потилицю. Хотів допомогти дівчинці, тепер не радий, що зголосився. Зброю в руках він уміє тримати, а ось відповідальність за життя чужої дитини – ні.

Слабаки, думає Час. Люди надто рано здаються. Тільки Мая бунтує – одна проти всіх дорослих.

Вони не бачать, але дівчинка про все здогадалася. Як це вміють робити лише діти – безпомилково розуміючи та не розуміючи одночасно. Тому й обрала Мішу. Вони обоє з її батьком скоро підуть за межу. Люди думають, там за межею – кімната, де юрмляться всі їхні знайомі. Й один може щось передати іншому. А насправді? Мав би Час плечі, він би ними знизав – Час давно живиться людьми та їхніми уявленнями про світ, щоби знати те, чого вони не знають.

Чорнявий, так нічого й не вирішивши, повертається до солдатів. Час плететься за ним тунелями, слухає краплі, що просочуються через зношені труби, і крехтить, раптом згадуючи, що йому багато років.

Доведеться втрутитися.

Як там у людей? Час усе розставить по місцях.

* * *

Запах відчаю нікуди не дівся, але апетит Час втратив.

– Тут така справа, капітане, – звітує чорнявий, – дівчинка може сиротою зостатися. Їй не кажуть. Побоюються, що втече…

Капітанові не до Маї. От чесно. На ньому ангар поранених і поки що вцілілих солдатів із невизначеною долею. На ньому важкі

переговори та наказ, який потрібно виконати за будь-яку ціну. Вони сидять під землею вже два місяці, закінчуються запаси зброї, провізії та терпіння. А тут якесь дівчисько. Можливо, її батько помре, можливо виживе. Вони всі виконують свій обов'язок.

Тепер пора. Час відмотує стрічку подій, і капітан згадує п'ятирічного сина. Він отримує короткі повідомлення від дружини: дитина щодня збирається на війну – до тата. Ще не втекла з дому, але хто знає…

Добре, дуже добре, Час задоволений. Зачіпка є. А тепер – пришвидшити перемотку!

Капітан раптом схопився: піднятися нагору, там ловить сигнал – дякую, Ілоне! – надіслати повідомлення. І якщо вдасться – поговорити. Час просочується за ним крізь усі перекриття до нульового рівня. Звідси чути канонаду. Сестриця розійшлася не на жарт.

Час чекає, поки капітан закінчить із переговорами, і послужливо тягне його за рукав форми на кілька годин назад.

Так, звісно, згадує капітан, Микола Бондар. Він пише повідомлення хлопцям із частини. Можливо, вони здивуються, але для нього зроблять усе можливе й неможливе.

А Час знову зриватися з місця. Далеко внизу залишаються кістяки доменних печей, перебитий хребет залізниці, надламані жерла труб.

Потрібно поспішати до Харкова – переконувати військових, шукати шпиталь, антибіотики, лікарів, перебирати ймовірності, посилити ту, де обставини спрацюють як слід.

Коли все готово, виявляється, що нічого не готово. Світобудова, можна сказати, перекроєна, а Микола майже не дихає – дається взнаки пробита легеня. Другу забирає пневмонія. Час кидається між лікарем і пораненим, стає лише гірше.

А потім згадує – сестриця!

* * *

Вона повагом походжає по зруйнованих залах Успенського собору. Підіймає ікони – ніби дбайливо, але в її руках вони кришаться в пил. І падають порохом до осколків скла та уламків окладів. А вона йде далі – до вівтаря. Самотня стулка різьблених дверей тихо поскрипує. Другу зірвало, вона лежить біля ніг сестриці.

– Віддай мені його, – хриплячи просить Час.

Він давно не турбувався про людей, на це витрачається надто багато сил.

– Я віддала завод. Тобі мало?

Війна хитрує. Вся громадина заводу – від диму в трубах печей до мокриці, що причаїлася на дні найглибшого тунелю, – належать їй. Вона просто поділилася, та ще й не дуже щедро, залишивши на поживу Часові тільки людську пам'ять.

– Віддай його, – повторює Час. Ще бракувало йому виправдовуватися чи скаржитися на несправедливість.

– Я чекала цього надто довго, – посміхається Війна, наступаючи підбором на скинуту вибухом різьблену стулку. Дерево хрустить, але не піддається. – Що пропонуєш натомість?

Час до цього питання готовий.

– Поб'ємося об заклад!

Небезпечна угода. Сестриця азартна й майже ніколи не програє. Тому Час не любить рятувати людей. Хоча й уміє. Одному пощастить, а інші вирушать до Тартару.

Війна зриває другу стулку й дивиться, як та перетворюється на пил.

– Гаразд, – каже сестриця. – Спробуємо.

* * *

– Де Міша? – Мая знову втекла з відсіку, де сидять цивільні, Часові довелося наглядати, щоби, чого доброго, не впала в якусь шахту.

Капітан витримує погляд дівчинки, не відводить очей. Час знає, як важко йому це дається. Військові знайшли батька Маї. Дістали з-під землі ліки. Але в останньому повідомленні написали: «Бондар не жилець, майже не дихає…». Та й про Мішу потрібно чесно сказати.

– Міша помер, – капітан дістає з коробки – там усе життя: ранець та м'яті речі – в'язаного зайця без ока простягає Маї. – Міша просив передати: він усе запам'ятав і обов'язково знайде твого тата.

Мая дивиться на підлогу, не зважаючи на іграшку.

– Йому було боляче? – нарешті запитує вона.

– Ні, – запевняє капітан. – Тільки трохи незвично.

– Мій тато теж помре?

Капітану сьогодні вже ставили важкі питання – офіційні особи, які вирішують долі країн. Проте це, мабуть, найважче. Він міг би відповісти Маї: «Сподіваюся, цього не станеться». Або: «Нумо вірити в краще». Чи: «Так, імовірно помре». Але це все не те. Капітан дуже добре знає війну та її механізми. І зараз вони перемелюють долю дитини. Потім її не збере жоден психоаналітик. Є крихітна шпарина, через яку можна ризикнути витягти Маю. Або зламати остаточно. Стріляти з окопів набагато легше, ніж склеювати людей наново. Але довкола нього люди, його люди.

– Виживе, – каже капітан і не вірить своїм словам.

Мая також не вірить. Хоч її погляд стає не таким колючим.

Час полегшено видихає.

За звичаєм, до Маї приставляють супровід, але вона не збирається тікати. Дає взяти себе за руку й намагається встигнути за широким солдатським кроком.

Час замикає процесію, тягне зайця, який йому добряче набрид. Про іграшку забули, а Маї вона ще знадобиться.

* * *

З пропаленої наскрізь диспетчерської Час спостерігає, як останні військові покидають завод. Діти, жінки, поранені на ношах – це все колись було й колись повториться.

Учора Мая та її сусідка Таня сіли в автобус. Поки вони проходили блокпости, Час перебрав кілька сотень років, поблукав козацькою фортецею Домаха. І серед трофеїв підшукав підхоже око для зайця. Тепер той дивиться на світ золотим ґудзиком з рукава татарської сукні.

Блокпости та перевірки все не закінчувалися – і вже втративши терпіння, Час почув, як задзвонив телефон у Таніній кишені. Мая, не чекаючи дозволу, вихопила його силою й загомоніла в слухавку: «Тату, це Міша, Міша тебе знайшов!». Як Таня розплакалася, і всі думали: стрес, нерви й таке інше. А бездітна сусідка ревіла від того, що хотіла удочерити Маю, нехай навіть та тікатиме п’ять разів на день, і від радості за дитину – дівчинці тепер це не потрібно.

Час торкнувся плеча Маї, намагаючись не накинути випадково їй надто багато років. Дівчинка обернулася й підібрала з сусіднього сидіння зайця, що сяяв новим оком.

– Іванко! – усміхнулася Мая.

Вона запам'ятає блискучий ґудзик, якого раніше не було. І запам'ятає, що цього дня зателефонував тато. І віритиме, що все можливо.

Час теж спробував усміхнутися у відповідь, хоча не дуже розумів, як це робиться.

Війна хитра, але вона бачить людей переважно мертвими. А Час їх знає живими.

Вони побилися об заклад – якщо капітан зможе вийти з бункера, якщо виведе поранених, жінок, дітей, бійців, сестриця відпустить усіх, і батька Маї теж. Вона посіяла зерна, і вони мали зійти, а люди загинути – від розпачу, від втрат, здавшись у полон своїх страхів раніше, ніж у полон ворогу. Час поставив на людей – попри все і всупереч. Це закладено в людській натурі більше, ніж самі люди усвідомлюють.

Сестриця розлютилася, вона з дитинства не любить програвати, та відбула з морського берега на схід – милуватися цвітом спалахів вогню на полотні нічного неба. А сюди незабаром прийде братик Мор – бенкетувати на руїнах. Він не образливий.

Час залишився спостерігати завершення історії. Низка людей усе тяглася й тяглася: так витікає з рани кров.

Крапля дощу стукала по уламках заводських перекриттів. Можливо, вони надовго заростуть всюдисущою травою. А можливо, на цьому місці збудують нове та грандіозне, таке, що не під силу уявити навіть Часові. Бо воно знає минуле.

А майбутнє… Майбутнє в руках самої людини.

Рафаэль Айзенштадт

«Fielmann»

Последняя эмиграция, или Соль земли

…И внял я неба содроганье,
И горний ангелов полет,
И гад морских подводный ход…

А. Пушкин

Наш поезд уходит в Освенцим
Сегодня и ежедневно!

А. Галич

Когда встал вопрос, какие очки нужно заказывать вместо разбитых, то сомнений не было никаких: только «Fielmann». Имя это было на слуху, на виду, звучало с экрана телевизора. Дороговато? Конечно. Но теперь, в преддверии «всемирного турне», решать проблему имиджа нужно было с большой ответственностью.

И только аристократичная лаконичность «Fielmann» могла соответствовать его высокоинтеллектуальной прозе, подчас нарочито диссонируя в местах едкого сарказма, дабы за доверчивым и ошарашенным слушателем наблюдал этот взгляд – всепонимающий, всепрощающий, совсем «над схваткой». Одним словом, «Fielmann».

Правда, в тех разбитых очках еще вполне можно было читать. Там в левом нижнем углу был отбит всего лишь маленький кусочек стекла. Но даже целые, они уже не тянули для его роли автора книги. Это был, как говорилось когда-то в его родной Одессе, не фонтан, и тем более не «Fielmann». Он их и оставил для домашнего пользования, а сам решил прописаться в сонме бессмертных.

И вот теперь этот оракул зрел в большом овальном зеркале, эти суперочки, а за ними неродное помятое лицо и всклокоченные седые космы. Это так разнилось с его ощущением себя, что ему стало не по себе, и он виновато отвел взгляд от этого уличающего «Spiegel'я».

«Встречи, презентации… как же… кушайте на здоровье. С таким-то рылом… Ну не рылом… Но куда делся мальчик? «А был ли мальчик?» Он мельком еще раз поймал свое отражение и вздохнул: «Был… И куда-то летел, и чего-то хотел…».

И тут его как будто пронзило. Часы показывали почти восемь.

– Черт! – дернулся он. – Проспал!

Еще минута, другая, и он вылетел из квартиры, прихватив ключи и права, а в зеркале все еще горели черные глаза того мальчика, что все еще чего-то хотели, и летели, и ждали…

А он уже летел, он уже предчувствовал, томился этим и дождался, накаркал. Как всегда… Его машина, его «Wagen» утаскивалась желтым монстром – жестоко и бесповоротно. Он еще бежал вслед, кричал что-то по-русски, затем по-немецки, отстал и беспомощно выругался.

«Проклятье… Сейчас начнется… «Я тебе говорила…» И ведь говорила. Что стоило, в самом деле, поездить вчера вечером и поискать место?.. Теперь двести тридцать марок вынь и положь. У-у… придурок…»

И он в мрачной тоске дернул наверх.

Она же как ни в чем не бывало сидела за своим чаем и по его киданиям и чертыханиям только и ждала дальнейшего развития событий. Он все не появлялся. Она все не торопила. И только спросила:

– Ты идешь?

Но этого было достаточно. Он уже был в кухне и уже зыркал глазами по сторонам уже в тех старых разбитых очках, которые привычно остановили его взгляд на полуторалитровом кипятильнике, захлебывающемся от негодования, что о нем позабыли. Григорий выдернул шнур и открыл крышку. Кипятильник был катастрофически полон.

– Это что? Специально? – заскрежетал он уже зубами. – Ты что хочешь доказать? Что ты выше этого?

– Мне есть о чем подумать, – решив пока не заводиться, вставила жена.

– Так продолжаться не может! – он яростно потер ладонью щеку, поскрежетав уже щетиной.

Начиная от кипятильника, накалено было все, а скрежет в кухне стоял, словно в тормозящем старом трамвае.

– Нас же только двое! – заходился привычно он. – Зачем эти два литра?

– Полтора, – восстановила справедливость Лена. – Не там ловишь. На экономии еще никто не заработал.

– Ты больная! – окончательно утверждаясь в своей догадке, рявкнул он и вылил содержимое агрегата в раковину.

А вот этого делать было не надо. Об этом он пожалел уже задним числом, и она тоже уже пожалела, но наперед, что так и не смогла сдержать себя.

Да, здесь было все, что отрабатывалось практикой трех десятилетий совместной жизни: и была она запрограммирована на другое, не на мелочное прозябание. И в этом, может, и не его вина – все мужчины там были низведены…

– Ты хоть знаешь, что тебе в жизни случилась женщина? Ты хоть знаешь, что это такое?.. И если ты написал эту свою книжонку, то вдохнула в нее жизнь я! И в тебя тоже…

– Как же, – только и успел вставить он.

– Ты сам говоришь на своих презентациях, что тебе только остается ходить за мной и записывать.

– Для красного словца, – охладил ее пыл Григорий.

– Дурак, – искренно обиделась она, – если бы ты делал, что я тебе говорила, вся жизнь у нас была бы другая.

– А мы?

А они уже смотрели на себя со стороны и знали, что пик конфронтации позади, а впереди новый виток сплошного понимания, конструктивизма и приязни.

Ну что она могла поделать со своим максимализмом – нагружать на себя безотказно, работать до упаду, наливать – так до краев, как этот идиотский кипятильник?

Ну что он мог поделать со своим копанием в мелочах, в пробуксовывании, в неумении отличить второстепенное от главного

и в доведении всего до абсурда, когда главным становилась безделица, пустяк – как этот идиотский кипятильник? Жизнь постепенно входила в свои берега и вошла бы, если б не ее бестактный вопрос:

– Мне одеваться?

– Зачем? – искренне озадачился он.

– Мы же еще вчера договорились отвезти газеты в Меттманн.

– Не на чем, – шарахнул.

– Как это? – уже подозревая недоброе, спросила Лена.

– «Абшлепали» машину! «Абшлепали»! Можешь радоваться! – следуя своей уязвленной логике, выдал Григорий. И он бы сейчас получил свое сполна, и был уже заранее согласен и с тем, и с этим, как раздался звонок. Кто-то к ним добирался.

«Кретин…» – только успела подумать Лена и нырнула в спальню одеваться.

* * *

Пока лифт опускается, чтобы забрать и доставить столь раннего посетителя, надо кое-что уточнить и прояснить в этой многовековой истории еврейского народа. И чем раньше мы это сделаем – тем лучше и спокойнее. Ведь все равно, что бы мы ни делали, а к этому придем. К процентному отношению евреев – нобелевских лауреатов, Героев Советского Союза, банкиров и госсекретарей. Не говоря уже о великих путешественниках, начиная с Колумба, потому как весь народ этот – народ-путешественник. Как отправился пару тысячелетий назад по всяким Месопотамиям, Испаниям, Германиям, России, а далее везде, добравшись ныне до Америки, Австралии и даже Дюссельдорфа, где наши герои имели место быть. А вокруг их синагоги, их русских центров, их магазинов, их Wohnung'ов громоздилось всякое и в большом количестве, и даже, говорят, протекала какая-то крупная река только для того, чтобы могли они однажды на берегу ее воскликнуть: «Выдь на Волгу: чей стон раздается?..».

А стон уже стоял, а хай был такой и на берегах Миссисипи, Великих Озер, Амазонки и, говорят, даже Хуанхэ – везде славил ве-

ликую русскую реку великий русский еврей: и в своих центрах, и в своих газетах, которых уже развелось такое множество, а много все равно не было.

Только теперь, когда мировой порядок был восстановлен, смог лифт подняться и высадить очередного доктора наук с безотлагательным делом устройства Вселенной, звездного вещества и потоков времени. Это был плотный мужичок с живыми глазками, с несомненной склонностью к путешествиям, равно как и пребыванию в нобелевских лауреатах, Героях Советского Союза, банкирах и госсекретарях, но только с небольшим уточнением. Если вначале в Германию выезжали евреи из Москвы, Петербурга и Одессы, то в конце тысячелетия только доктора наук из Харькова и Днепропетровска. Это был представитель расцвета заката этой эмиграции, грозящей перейти в цунами, но, к счастью, разбившейся об их дверь.

Вот уже два часа как развивал он перед распятыми хозяевами свою собственную концепцию времени, согласно которой «может существовать множество миров, одинаковых по своей истории, но сдвинутых относительно друг друга по времени».

– И тогда, – кипятился он, – чтобы проникнуть в будущее или прошлое, достаточно заглянуть в нужный параллельный мир.

– А вы хотите, чтобы мы срочно заглянули туда и поместили вашу догадку в нашу газету? – выбирая слова, спросила Лена, она же редактор газеты.

– И чем скорее, тем лучше, – тут же согласился доктор, продолжая вещать. – Время – это основная форма энергии космоса, главная организующая сила всех процессов во Вселенной.

– До сих пор мы знали, кто является главной организующей силой, – встрял Григорий.

– Вы поймите, – старался не терять темп мужичок, – все процессы, где есть причинно-следственные переходы, выделяют или поглощают время.

– И мы тоже? – включилась Лена.

– Конечно! Вы – особенно. А из звезд идет огромный выброс времени, – преподносил дальше он.

– Что же теперь с этим делать? – сделала репортерскую стойку Лена.

Григорий уже давно выпал в осадок. А они все еще бурно обсуждали теорию времени, не жалея его. В ход уже шли нестационарные процессы, где плотность времени больше.

– И неважно какие! – торжествовал доктор. – Это может быть смешение горячей и холодной воды в сосуде, даже растворение сахара в стакане кипятка.

Эти простые примеры вернули Григория к жизни, и он недоверчиво хмыкнул. Дальше выяснилось, что с возрастанием хаоса плотность времени увеличивается.

– Другими словами, – окончательно возликовал доктор, – когда порядок убывает, он отдает свою энергию времени!

– А с кипятком и с сахаром – это точно? – вернул к реалиям жизни Григорий этих двух заблудившихся в тайнах Вселенной.

– Несомненно! – припечатал ученый доктор.

В это время, которое все еще оставалось архаическим, позвонили. И наш доктор, получив заверение, что его безотлагательно начнут печатать, бурно распрощался, столкнувшись на выходе с местной достопримечательностью – ведущим режиссером Земли. То была дама московского разлива, последний оплот бедного Станиславского здесь, на дальних рубежах этой Земли.

– Леночка, – начала она еще в передней, – вот. Я принесла фотографию, – и она достала из необъятной сумки такой же портрет за стеклом.

– Что это? – удивилась Лена.

– Вы же просили мою фотографию в номер.

– И это тоже вы? – удивилась она как уже главный редактор.

На картине была изображена молодая женщина при кокетливой шляпке и вуали, занимавшей пол-лица.

– В роли Анны Карениной.

– Это последняя фотография? – задал бестактный вопрос Григорий.

– Понимаете ли, Виолетта Григорьевна, – начала издалека Лена.

– Хорошо, – поняла с полуслова дама и достала еще одну необъятную фотографию. Это уже был дипломный спектакль с надломленной Катериной в одноименной пьесе «Гроза».

– Очень интересно… – вздохнула затравленная Лена.

– Значит, подойдет, – припечатала дама, она же Анна Каренина в середине столетия и Катерина еще в этом веке. – Ах, – милостиво просияла Виолетта Григорьевна, только сейчас обратив внимание на Григория, – все говорят, что вы там что-то написали, и у вас «Fielmann» – это здорово. Посмотрите на меня, – и она вынула из сумки очки и царственно присоединилась к ним. Очки сразу преобразились. – Это пароль. Когда я вижу «Fielmann», то понимаю: наш человек. Мы должны держаться вместе… – только тут она присела, решив занять собой и место, и время, олицетворив этим главный постулат великого учения первого режиссера. Места еще были, времени – нет.

Катастрофически. Но они уже были обречены и уже знали это. Наша «Notr Dama» решила быть, парить, царить, и никакая сила не в силах была ей противостоять. Насаждалась главная мизансцена ведущего режиссера всей Земли: я и этот остальной, остальной, остальной мир.

Но Григория уже одолевало нетерпение. Подло пожертвовав Леной как главным редактором, он выскользнул из комнаты. Оказавшись в кухне, он все никак не мог справиться с почему-то охватившим его волнением. В голове все пульсировали бессвязные обрывки из потоков времени, энтропии, смешения горячей и холодной воды со звездным веществом.

Он пришел в себя, когда половина их самой большой кастрюли уже кипела на плите. Тогда, как в трансе, подчиняясь неведомым силам, он бухнул туда кастрюльку холодной воды и целую пачку соли, которая оказалась под рукой. Почему-то стало тихо и резко потемнело. «Опять портится погода», – подумал он. И тут его как будто бы пронзило.

– Черт! – дернулся он. – Проспал! – и вылетел из квартиры.

И он успел, черт побери… Успел! Машина стояла на вчерашнем месте. «Пронесло!» – возликовал Григорий, сел и дернул с места. Где-то на середине квартала он разминулся с желтым монстром, но это уже было не по его душу.

А Лена только встала с постели. Оказавшись в гостиной, она с удивлением обнаружила на столе большую фотографию под стеклом, на которой маленький карапуз лежал на животике

с согнутыми ножками, в кокетливой шляпке и вуалетке на половину славной мордашки.

* * *

По аналогии с нашумевшим началом все той же «Анны Карениной» – все свалилось в одну кучу в том самом доме, и ее надо было разгребать в спешном порядке. Хоть и было за два месяца известно о его выступлении в Мюнхене 2 апреля, никто не отменял сдачу газеты к 30 марта в типографию и плановую консультацию в диабетическом институте. Еще надо было обязательно попасть на разборку к деточкам, у которых в последнее время было малость накалено. А было уже двадцать восьмое марта, и прошло целых четыре дня после операции Таракана, который до сих пор не пришел в сознание. И если подумать, то все было непредвиденным в этой жизни – даже то, что было плановым. Все. И в первую очередь – Таракан.

Ну что бы сказать ему тогда, чтоб не соглашался ни на какую операцию. А его приперли к стенке. Его – вечного физкультурника и такого же бабника. Осада же началась еще с той весны с направления на обследование, после которого он, не дожидаясь результата, рванул в свою родную Одессу и торчал там до глубокой осени на Даче Ковалевского у своей давней знакомой. Григорий помнил, каким приехал он оттуда отдохнувшим, загоревшим, в полной уверенности, что о нем забыли, что все позади. Нет! И достали, и дожали. Не помогли ни зарядка, ни велосипед, с которого не слезал, накручивая порой сотню километров до Голландии и обратно. Приговор был безжалостен и абсурден.

– Но почему? – говорил Таракан ему уже в больнице. – Ведь у меня ничего не болит. Я здоров. Какая операция? Мне баба нужна.

Ну что он мог сказать тому? Не делать? По какому праву? По праву запоздалого сожаления – теперь, когда уже шел пятый день?

«Зарезали», – впервые дошло до него и до нее по тому, как их начали готовить, подбрасывая на выбор и воспаление легких, и почечную недостаточность. То было отрезвление, накапливавшееся исподволь, может быть, с первого дня пребывания здесь, вопреки всем дарам, медицинам, квартирам. А их просто никто

не имел в виду, от них откупались дорогой ценой, откупились и уже смотрели сквозь них, различая в тумане истории очертания своего достойного будущего.

«Все, конечно, не так или не совсем так, – думал он, сидя в холле перед дверью, ведущей в реанимационное отделение, где лежал их Виталий, их Таракан. – Но уж больно складывалось все препаскудно, да и количество смертей окрест их превышало все пределы. Они что, переехали сюда вымирать? Теперь, когда только бы пожить». Григорий скосил глаза на жену. Лена занималась своим обыденным делом – измеряла содержание сахара в крови. «Птичка ловчая, – вздохнул он. – Все ей надо было перепробовать здесь за все эти семь лет. Теперь поймала диабет этот чертов, как снег на голову, и сразу такой злокачественный, с больших цифр, с трех уколов в день».

Когда Лена подняла край юбки и отработанным движением всадила шприц в открывшееся бедро, с ними поравнялась трогательная пожилая немецкая пара, держащаяся за ручки, и, заслышав их русскую речь, с интересом обернулась. Картина, открывшаяся перед их умиротворенным взором, была беспрецедентна. Здесь, в их Германии, русская мафия уже раскинула свои страшные щупальца наркобизнеса и нагло выставляла напоказ язвы на своем ужасном теле. Ошарашенные немцы рванули в сторону и понеслись, испуганно оборачиваясь, в совершенно не нужном им направлении. В это время из отделения вышел Игорь, врач-практикант, теперь их знакомый, образовавшийся за эти несколько тревожных дней, и начал нести бодягу, что все идет как надо, по плану, и что у них и до пятнадцати дней люди не приходят в себя.

– Такого быть не может, – рубанула Лена, – они его с самого начала упустили, а теперь изображают борьбу за жизнь.

Григорию стало неловко за нее, и он зашипел, оглядываясь по сторонам:

– Что ты говоришь такое…

Врач-практикант веско поправил на носу свои «Fielmann», и стало ясно, что он уже не с ними и что ему обидно за такое непонимание, за всю немецкую медицину вкупе с демократией, которая не впрок этим его зарвавшимся соотечественникам.

– Успокойтесь, пожалуйста, – провозгласил официально он. – Нам понятно ваше волнение.

– Кому это вам? – выдала опять Лена. – Мы, Николай Вторый. Оборзели совсем, – и добавила: – Это я не вам. А у вас «Fielmann» по делу. Ништяк.

Все было в кусках. И Игорь стоял ошарашенный, и Григорий утаскивал хмурую Лену от этой двери, от их Таракана.

* * *

«Что, если в самом деле он прав, и все мы выделяем или поглощаем время?» – думала Лена, набирая на компьютере первый раздел рукописи вчерашнего мужичка.

Времени было в обрез. Его, собственно, не было вовсе – ни чтоб оформить материалы, сверстать затем всю газету, собраться всем и вычитать ее и еще отдать в типографию. Когда? Если было уже двадцать девятое, а уезжали они первого.

Но продолжали бегать пальцы по клавиатуре, прибавлялись строчки на экране монитора, и времени, в конце концов, хватало для всего. А мужичок-то был прав – они выделяли время. И их добродушный бородач, их председатель, и его подруга, стойко хранящая тайну несуществующих вкладов, и Ира, их компьютерный мозг, пропадающая круглосуточно за версткой газеты, становясь повитухой в конце каждого месяца при ее рождении.

И все это в мире «чистогана и наживы», выжимали они из себя все соки, нещадно эксплуатировали свой мозг и тянули, как волы, вспахивая свое поле, повинуясь нещадному инстинкту самоуничтожения на фоне всеобщей спячки и умиротворения.

Все было как всегда. И брали за горло немыслимые телефонные счета, взлетала плата за электричество, кончился картридж, кончилась бумага. Жизнь кончилась, но все продолжалось.

Продолжалось их сборище вот уже три часа. И уже нещадно переругались они один раз, вяло доругивались второй, отстаивая каждый свое написание слова «впору», и когда не пришли наконец ко всеобщему мнению, оказалось, что впору и в самом деле расходиться, не сделав и половины намеченного. Добить решили уже завтра. Гости начали собираться, и только тогда Нина заяви-

ла вдруг, что на счету у них всего лишь сто марок, что денег, обещанных за рекламу, никто не перевел, и что печатать не на что.

– Не может быть! – взвилась Лена. – У меня на тысячу четыреста марок рекламы.

– Где они? – подступалась Нина. – Я сегодня была в банке.

– Выходит, что это я их себе забрала?

– Выходит, что нам не на что печатать, – загудел сам председатель.

– Мы должны подождать еще пару дней, – сказала Лена. – Я уверена, что мои заказчики не подведут.

– Может, должна быть предоплата? – предложил Григорий.

– У наших евреев? – засмеялась Нина. – Пока они не пощупают, не возьмут на зуб?

– Мои евреи заплатят, – отрезала Лена.

– Это ваши евреи, – не собиралась сдаваться Нина.

В это время заверещал факс, и из аппарата поплыла бумага.

– Вот! – возликовала Лена. – Это мои рекламодатели, – и добавила с ударением: – Мои евреи.

Бумага остановилась. Лена оторвала лист и поднесла его к глазам. В комнате потекла правильная русская речь: «Я сниму трусики только для тебя».

Челюсть у председателя отвалилась, а «Fielmann» полезли на лоб. Все дамы выпали в осадок.

* * *

Она проснулась среди ночи от страшного сердцебиения. Все подкатывало к горлу. Во рту пересохло. Сбрасывая ненужные и посторонние предметы, нащупала в темноте и включила настольную лампу. Дрожащими руками, казалось, целую вечность билась над своим аппаратом, пока через двадцать секунд не получила шарахнувший ее результат. Сорок пять… И тут она испугалась. Не на шутку. Рядом, в соседней комнате, мирно храпел Григорий. Но это было по ту строну жизни. А главным сейчас было добраться до той плитки шоколада, что должна была быть в холодильнике. Где-то там, в кухне. «Только бы была… Только бы добраться… Только бы была…» – в такт заклинаниям переставляла

Лена свои чужие ноги. Наконец, лихорадочно раздирая обертку, отломила немерянный кусок и запихнула в рот…

Постепенно издалека все начало возвращаться, принимать стойкие очертания предметов. Как же это она совершенно забыла поесть вчера вечером?.. «Тут и не то забудешь в этой круговерти…» Теперь уже на своих двоих дотянула она до кровати. Долго сидела и сидела…

– Так… – опустошенно выдохнула она и остановилась. – Так… – это комом застряло в горле, который все никак не получалось сглотнуть, и только с большим всхлипом вырвалось наружу и разбилось на жалкие мелкие содрогания спины и плеч.

«Чтоб вот так пропадать здесь… Где все чужое… Не твое… А итог? – тихо захлебывалась она. – Инвалид. Полная калека. И все-то гонит волну… Чтобы только доказать? Для чего? Кому? Никому ничего не надо… У каждого своя жизнь. И у Гришки, и у деточек тоже. Погорюют и забудут».

Она прислушалась. Там раздавался мерный храп. Родной храп.

«Ну нет, – задело ее. – Лежит и в ус не дует, – обиделась она. – Черта! Не дождетесь!»

Кризис миновал. Это опять была она. Еще раз демонстративно всхлипнула, легла и выключила свет.

…Как обычно, Григорий проснулся среди ночи, долго ворочался, чертыхался… Мерное похрапывание Лены за стеной бесило: «Ничто ее не берет… Вот зараза… Храпит». Зарылся в подушку, а затем в себя и незаметно заснул.

* * *

Таракан не приходил в сознание ни утром следующего дня, ни вечером. Теперь ко всему прибавился некроз кишечника. Врачи были все так же полны оптимизма и, втолковывая им прописные истины, недоверчиво переспрашивали: «O'key?». Какие проблемы? Конечно, главное, чтобы все было «O'key». Все здесь идет как надо. Всегда. И никаких сомнений. Одним словом – хоккей. И хотелось, чтоб это было так. Ах, как хотелось… им верить.

А еще хотелось уложиться со всеми делами до отъезда.

«А у него уже не будет никаких дел», – мелькнуло тоскливое.

Взгляд Григория привычно прошелся по чуть осевшей кладке его книг. «Сколько еще надо провести презентаций, чтобы все это разошлось? Год? Годы? Тут и Германии не хватит». И тотчас же подоспела шальная мысль. «А почему бы и нет? Есть же еще Америка, Израиль». И тут же оборвал себя: «А у Виталия уже не будет ничего…».

* * *

«…и ярким подтверждением этого является выход в свет в 1898 году романа американского писателя Робертсона, который за четырнадцать лет до гибели «Титаника» с большой точностью описал и время, и место катастрофы, характеристики корабля и гибель трех тысяч пассажиров на роскошном лайнере с надписью «Титан», – дочитал Григорий статью доктора из Харькова и задумался. И в это время зазвонил телефон.

– И что вы об этом думаете? – услышал он непостижимое в трубке.

– Как это? Вы где? – чуть не закричал Григорий. – О чем?

– Я вас напугал? – это был доктор.

– Как вы это сделали?

– Всего лишь перец, – получил он загадочный и невразумительный ответ.

– Какой перец?

– Который останавливает время.

И тут вдруг до Григория дошло:

– А соль уносит в прошлое!.. Я понял!

Он вспомнил вчерашнюю метаморфозу с машиной.

Будто яркая вспышка озарила все и придала смысл всему.

– Тогда в будущее тоже можно перенестись?

– С сахаром.

– Но это же бред… – вдруг пришел в себя Григорий. – Как вы это можете доказать?

– Но я же доктор из Харькова! – услышал он обескураживающее. И дальше: – Дослушайте хоть вы меня. Я долго размышлял над историей еврейского народа. Почему преследуют его гонения из века в век по всем странам. Без конца. И я понял еще у себя

в Харькове, что время – это не прямая линия, что движение времени соединяет конец с началом, и так происходит всегда. И нет конца всем гонениям, и нет у этих мытарств конца.

На том конце провода что-то забулькало. А затем продолжилось:

– Извините. Нам никто не верит. Но харьковская школа еще скажет свое слово!

Григорий не стал слушать продолжение панегирика харьковской школе, потому что он тоже был из Одессы.

Как вдруг на следующее утро все неожиданно оказалось на грани катастрофы. Вообще-то, этому можно было бы уже и не удивляться. Потому как все в этой их жизни было на грани. На грани приятия и неприятия, паники и очарования, взлета и падения. Так вот, кстати о взлете: в их мирном небе оказались деточки. В этом мирном утре накануне отъезда. Так они узнали, что получат сегодня внучку. На целую неделю.

«Это была катастрофа. Как оказалось – полная. Но не для нее. Его жены…» – пришли в голову строчки из его рассказа, который он с удовольствием исполнял на своих презентациях.

И не для него – их сына. «Он рвался в бой… Так они узнали, что…» для других бабушки и дедушки делают все и даже больше, а они занимаются всякой…

Он, конечно, так не продолжил и даже, может быть, не подумал, но они-то знали, что в чем-то он – их сын – прав, и что только этим словом и можно обозначить весь тот завал их дел, направлений, которые они навязали себе, потуже затянули на шее и были горды своей закабаленности, такой трогательной неприспособленности в денежных вопросах. Дескать, вот они… Его родители. Живут на разрыв. Все для людей. «Ни минуты покоя», «ни дня без строчки», «ни дна ни покрышки»… Тогда как…

Тогда и получили они и свое сполна: что занимаются они всякой херней, вместо того чтобы…

– Вы хоть сто марок имеете? – наседал сын. – В месяц? В год? Сколько вы ухнули бабок на эту вашу книгу?Дальше что? Расхватали – не берут?

В голове Григория вспыхивали зарницы: «По какому праву? Будущее нас рассудит! Ars longa – vita brevis!».

Надо было отвечать. Веско. С достоинством. Защитить свои седины. Остаться в памяти… Но последовало обычное:

– Я встаю в семь. Ложусь в двенадцать. Газета, хозяйство, уборка – все на мне, – привычно заводилась Лена.

– А он? – спросил их Витенька.

– Ты о себе скажи! – задохнулся от негодования Григорий. – Сколько ты будешь мотаться туда-сюда со своими машинами? Сколько тебе нужно денег? Где все эти деньги?

– Ты не понимаешь… – отмахивался сын.

– Все твои друзья занимаются, работают. Вера вон тоже занимается, – включилась Лена.

Лучше бы она этого не говорила. Лучше бы они молчали вообще. И давали они такой зарок себе. Но ведь болело. И прорывалось, как гнойник. А зря.

И был обиженный монолог невестки. Плач. Все как по нотам. И разругались. И ушли деточки, забыв о Машеньке, их внучке, зачем вообще пришли.

* * *

«Но вечером плавно закачался абажур»… – пришли в голову строки из его книги и его презентаций, которых набралась уже чертова дюжина перед их отъездом. Автоматически заполнялся чемодан на колесиках книгами, магнитофоном, коробкой с туфлями, смокингом с рубашкой и бабочкой, и всем остальным – все по сценарию. Чемодан, который видели ценители изящной словесности Дюссельдорфа, Дортмунда, Мюнстера, Кельна, Аахена, Нойса и т. д. теперь предстояло оценить в Мюнхене.

И обрушивались на головы его покорных слушателей тщательно отобранные куски из его «высокой прозы», призванные в нужный момент перехватить дыхание, защемить сердце, защипать в носу и, адресуя весь этот водопад в основном милым дамам, добить их окончательно, уходя в заоблачные выси бельканто, насилуя знаменитую арию из «Травиаты», отдаваясь полностью чувству прекрасного и обезоруживающей наглости своей. И рушились русские бастионы немецких городов, и ждали только другие такой же почетной участи.

И еще раз прошелся он по списку всех своих актерских атрибутов, дополнив его кроме тех самых «Fielmann» парой своих разбитых очков. Для страховки.

* * *

«Но вечером плавно закачался абажур, растаяли трафаретные стены»… и за столом опять воцарился их доктор наук из того самого Харькова. Доктор читал вслух сказку Григория, его «Большую белую бабочку», поминутно возбуждаясь, рокоча и восклицая:

– Как это верно! Здесь вся жизнь! Вся боль! Время! Все круги времени! Все круги ада. Это полностью подтверждает мою теорию. И нам не вырваться из этого страшного замкнутого круга. И опять будут эти страшные эшелоны, черные дымы из труб крематориев. Опять труд будет давать освобождение.

– Не будет этого! – удалось встрять Григорию. – Человечество не допустит!

– История ходит по кругам своим, и нет ей дела до нас и нашей справедливости, – подвел черту доктор.

И вдруг глаза его загорелись. Он выпрямился, победоносно оглядываясь окрест. И был то уже старец с развевающейся белой бородой, с посохом в руке, легко ступающий по волнам священного озера.

– Все ясно! – вскричал он. – Это избавление! И оно придет!

В это время, как видно, в знак одобрения или подтверждения где-то рядом загрохотал гром.

– Вот, – мотнул головой пророк из Харькова. – Слышите? Теперь я знаю. Нам всем нужно эмигрировать.

– Эка новость, – удивилась Лена. – А мы-то где? Где все остальные?

– Не сюда! Не туда! – заторжествовал доктор. Он был уже без бороды, но волны еще плескались вокруг него. – Во времени. В семнадцатый век. В Голландию. Только там евреи чувствовали себя свободно и достойно. В амстердамскую еврейскую общину, к португезим и ашкеназим.

– Завал! – только и сказал Григорий, опустив свои ноги на пол, так как воды священного озера уже покинули пределы их обители.

«Но поздним вечером плавно закачался» перед глазами уже отключающихся хозяев их тяжкий непосильный крест, их доктор наук из Харькова, ставший за столь короткое время их роком, их «ударом судьбы».

Рокотал он уже третий час, а собирался и дальше ударять в их крепостные стены, подвергая осаде последние остатки терпения, выдержки, правил хорошего тона и здравого смысла, не ведая того, что была уже половина двенадцатого, а чтобы встать вовремя, им можно было уже и не ложиться.

– Вы должны срочно заглянуть туда. На вас вся надежда, – говорил он настойчиво и страстно. – Только вы.

– Но почему я? – безвольно сопротивлялся Григорий.

– Только писателю дано преодолеть время. Настоящему писателю! – втолковывал доктор.

– Вы мне льстите, – пожал плечами Григорий.

– Я прочитал вашу «Белую бабочку». И не один раз. Здесь все. Это сгусток боли, сгусток времени. Вы уже были там.

– Где? – удивился Григорий.

– За чертой, – сказал доктор.

Тут вдруг Григорий осознал, что тот прав. Что он побывал уже там, в том концлагере, когда пропустил через себя «море слез, ненависти и лжи» тех миллионов, среди которых он «задыхался, гноился, волочился, смердел. Он, проведший всю жизнь свою в удивительной сказке».

– Да, – сказал он доктору. – Я был… там. Иначе не написал бы.

– Вы опять должны попасть туда, – сказал тот.

– О чем это вы? – спросила Лена, совершенно запутавшись в этих многозначительных намеках. – Попасть куда?

– Это совсем рядом с Мюнхеном, – разъяснил доктор. – Концлагерь Дахау.

– Но нам не нужно в лагерь! – взвилась Лена. – У нас презентация.

– Чтобы заглянуть туда и успеть с материалом в следующий номер газеты, – ответил доктор.

– Понял! Я все понял! – вскричал Григорий. – Сахар!

– Да! – подтвердил доктор. – Чтобы попасть в будущее.

В неописуемом волнении вскочил Григорий с места, пожирая глазами этого удивительного человека, как новобранец – генерала, как простой еврей самого доктора наук из самого Харькова.

Лена тряхнула головой. Оцепенение не стряхивалось.

А утром «плавно закачался» поезд, унося наших героев в далекий Мюнхен. И вслед уходящим вагонам смотрел плотный мужичок с живыми глазками за стеклами безупречной оправы «Fielmann» с несомненной склонностью к пребыванию в нобелевских лауреатах, Героях Советского Союза, банкирах и госсекретарях, а также в концлагерях, глубоких рвах, газовых камерах и в далекой Голландии семнадцатого века.

* * *

«И был день, и был год. И ровно две тысячи их пролетело над этой землей, чтоб упереться» в этот прекрасный теплый вечер, в этот уютный зал, куда набилось более восьмидесяти человек. И уже сказал наш автор эти слова из рассказа о Вечном Жиде, которые он так любил патетически обрушивать на своих слушателей. К этому моменту в зале плавали уже только отдельные островки льда, оставшиеся от огромной глыбы айсберга недоверия, настороженности, напыщенности и снобизма. На это ушло все первое отделение, где он на глазах изумленных зрителей облачался в совершенно шикарный смокинг за сто марок, коварно добивая их посольской бабочкой, погружая их в сладостный мир грез неофита, очаровывая музыкой упоительной «Травиаты», да так, чтобы «забылось и время, и место, и их выкрученная поза». И все для того, чтобы, забравшись на котурны «Дебютанта третьего ранга», оставаться уже на них, переходя к другим рассказам, дабы улавливать эти души. «Горевать, метаться и пропадать» для них и вместе с ними. Чтоб становились они его верными вассалами. И становились они, и оставались с ним уже до конца.

«И было так всегда. Всегда восставал он», как тот Вечный Жид из его рассказа, «чтобы быть». И он был.

Потом были бурные аплодисменты и жалобная распродажа книг. Григорий уже знал эту отличительную особенность нашего

брата – пройтись на халяву. Те несколько книг, что ушли, купили робкие наивные слушатели, остальные же книги не были приобретены тонкими ценителями прекрасного, покидавшими поле его брани, стараясь уже не встречаться с ним взглядом, чтоб, не дай бог, не дрогнуть и не изменить своим принципам. В душе он даже ухмылялся, наблюдая за их маневрами, такими понятными и близкими, так как все они были вылеплены еще из «того» теста, и он тоже.

* * *

Таракан продолжал влачить свое жалкое потустороннее существование. Спеси в голосе врачей поубавилось, но так же шло у них все по плану и было o'key. На счету газеты не прибавилось и завалящей марки. Об этом наша пара узнала из телефонных переговоров на следующее утро, перед поездкой в Дахау.

Все было муторно и звучало так препаскудно, но был уговор, и его нужно было выполнять.

Здесь, где-то совсем рядом, ждали их с нетерпением и Фрауэнкирха, знаменитая резиденция, их давнишняя мечта – старая и новая Пинакотеки, дворец Нимфенбург. Они же убывали в совершенно ином направлении, обозначенном их доктором из Харькова. За окном автобуса проплывали пасторальные немецкие картинки. Весь набор с обязательными коровками на лужках, живописными городками в долинах с «хаузами» под красной черепицей и островерхими кирхами, синими массивами лесов, барашками облачков на весеннем небе, под которым все цвело и благоухало и благословляло эту жизнь, как и тогда, шестьдесят лет назад. А на «Schield'e» уже появилось это страшное название, и до него осталось всего двадцать километров.

– Прямо мороз по коже, – сказала Лена и заныла. – Я не хочу.

– Никто не хотел… – в тон своим мыслям подхватил Григорий и уже автоматически добавил: – умирать.

Километры таяли на глазах, вскоре автобус свернул с дороги и, сделав петлю, покатил уже по улице, ведущей к центру славного городка. А был здесь, оказывается, свой славненький Schloß

шестнадцатого века, премиленькая площадь с обязательным набором магазинов и кирхой, но был еще маленький указатель с тремя буквами KZL и больше ничего не было – ни мира, ни цвета, ни жизни.

На Parkplatz'е перед входом в мемориал уже стоял автобус, из которого выходили какие-то люди в белых балахонах и бесформенных колпаках. Передвигались они гуськом вслед за таким же привидением с флажком на длинном прутике в руке. То были вездесущие японцы. Выражали они таким образом свое отношение к происходящему или же зароботизировались окончательно – были подобны они потревоженным душам убиенных жителей Хиросимы, проделавших свой путь, чтобы предаться скорби вместе с хороводом таких же страждущих душ, витающих здесь, над этим местом неизбывной печали.

Приближаясь в медленной очереди ко входу, Григорий стал рыться в сумке в поисках очков и, не найдя, решил, что оставил их в гостинице. Пришлось Лене исполнять роль гида и читать все пространные объяснения на стенах, в витринах и под фотографиями.

Когда время вплотную приблизилось к двенадцати, обозначенным нашим доктором, оказались они в просторном помещении, где находился главный аттракцион музея.

Внутри большого стеклянного куба возвышалась пирамида очков многих тысяч обитателей лагеря, оставивших здесь всякую надежду. Оправы большие и маленькие, слежавшиеся от времени, переплетенные намертво и не простившие за эти годы никому и ничего. Время остановилось и пропало. Его не было. Оно провалилось вместе с ними в этот стеклянный куб и содрогалось в этой горестной паутине, как от тока высокого напряжения.

«Все ушло куда-то. Кануло. И была пустота. И ничего не было. Не было жизни…»

В это время забил колокол на кирхе и, споткнувшись на шести, замолк. Почему-то стало тихо, и резко потемнело. «Опять погода портится», – подумал Григорий. Тут его как будто бы пронзило.

– Черт! – дернулся он. – Это же доктор! Наш доктор!

– Смотри! – закричала вдруг Лена. Она показывала рукой вперед.

И он увидел. Он увидел огромный стеклянный куб, возвышающийся под потолок. В нем громоздилась целая гора оправ. Она сверкала и переливалась, отражая яркий свет ламп. Лена и Григорий подошли поближе и остолбенели. Там были совершенно новые и модные оправы, еще не спекшиеся, не переплетенные намертво, а лежащие почти отдельно одна от другой, как они привыкли вольготно лежать на витринах дорогих магазинов. Их дужки еще тысячами тянулись в разные стороны, стараясь ухватиться, зацепиться за что-нибудь. Они взывали. И тут Григорий что-то увидел. Это что-то ущербно сверкало разбитым стеклом его очков. Он ткнулся лбом в куб. Это были его очки. Его! Они тянули к нему свои дужки, как бы моля о помощи. В ужасе стали туда всматриваться, прижатые к стеклу, Григорий и Елена и постепенно различать страшные приметы происшедшего. Они все были рядом.

И «Fielmann» ведущего режиссера всей земли, к которым она так царственно присоединялась когда-то, и «Fielmann» председателя клуба, и их доктора наук из самого Харькова, и его «Fielmann», очки, которые Григорий мог бы отличить из тысячи, а теперь из сотен тысяч. И «Fielmann» доктора из той больницы, где погибал их Таракан.

Постепенно стал доходить до них смысл происшедшего. Все это уже произошло с ними. Нет, еще произойдет. Все вместе они еще пройдут путь на Голгофу, уготованный евреям во все времена. Их прошлое или будущее?

«Он видел его в паутине колючей проволоки, и проволока содрогалась от тока высокого напряжения, с хищным паучьим телом приземистых бараков и мозгом города – крематорием».

Это он написал когда-то о тех, и это сейчас и ему впору пришлось или еще придется. От этого времени можно было сойти с ума. От всего прочего тоже.

Колокол на кирхе ударил один раз. Яркий солнечный свет залил все пространство вокруг, растворил жесткий свет ламп. Из раскрытого окна опять обрушился мир звуков, буйное пение птиц. Комната стала настойчиво заполняться бесшумными японцами в белых балахонах и колпаках. Оттесненные к двери, Григорий и Лена в последний раз бросили взгляд свой на уменьшившийся куб, где возникла прежняя пирамида очков, слежавшихся

от времени, переплетенных намертво, где их очки, их «Fielmann», исчезли уже или еще, или пока.

– …И как теперь жить? – спросила Лена у Григория, когда они ехали в автобусе, оставляя позади это место.

– Не знаю, – сказал Григорий. – Пусть доктор решает.

* * *

– Я знал! Я говорил! – кричал доктор, кружась по комнате. – Это чудесно! Нет! Это ужасно! Но вы там побывали! Моя теория параллельности миров подтвердилась! Это несомненная победа харьковской школы!

– Какая победа? – возмутился Григорий. – Всем нам крышка. Нам остается только ждать.

– У меня уже есть название к нашему репортажу, – объявила Лена.

– Что? – прервал ее Григорий. – «Репортаж с петлей на шее»?

– «На круги своя», – сказала она.

– Именно! – вскричал доктор. – Это то самое! В точку.

– И к нему эпиграф, – добавила Лена.

– Ну, ну… – торопил доктор.

– «Мы не можем ждать милости от…». Мичурин.

– Только не ждать! Бить во все колокола! – голос доктора набирал силу. – И пусть весь мир содрогнется!

– Не содрогнется, – охладил его пыл Григорий. – Все равно произойдет. Мы это видели.

– Тогда остается только то самое… Эмиграция… В семнадцатый век. В Амстердам! Дайте мне слово! Это шанс для вашей газеты. Я обращусь ко всем. Я спасу!

– Некуда обращаться, – сказа Лена. – У нас на счету пусто.

– Сколько нужно? – вдруг заинтересовался доктор. – Я оплачу.

– Весь тираж? – хмыкнула она.

– Неважно, – последовала жаркая тирада: – Деньги у меня есть. Эвакуационные. Так сколько?

– Тысяча восемьсот.

– Я дам. Сколько бы это ни стоило. Только предоставьте мне первую страницу.

– Но этот номер уже набран. Ваш материал может пойти только в следующем месяце, – сказала Лена.

– А он у нас есть? – озадачил всех вопросом доктор наук из Харькова.

* * *

Когда через три дня после почти круглосуточных бдений газету все-таки сдали в печать, первая ее страница была полностью отдана доктору. Хоть держалось все в полном секрете, весть о том, что отныне всем евреям «предлагается жизнь на века», распространилась с молниеносной быстротой по столице, кокетливо называющей себя с незапамятных времен «деревенькой на Дюсселе», еще до выхода газеты из типографии. Так что в тот день газету рвали из рук, ее поджидали, за ней охотились в Jüdische Gemeinde, в русских магазинах и Reisebüro. Читали, перечитывали, возвращались к первой странице, к ее заголовку, который озадачивал, смущал, подавлял и окрылял, и вселял, и который звучал так:

«Невероятное предложение тому самому народу, попавшему на иные берега в конце второго тысячелетия…»

Опять имели евреи возможность собираться, кучковаться, цокать языками, качать головами и, как в те предыдущие века, приходить к выводу, что ехать все-таки надо, как когда-то из Египта, Персии, Испании, Германии, России, Советского Союза, а вот теперь и из этого времени.

Опять приходилось уже в который раз оставлять привычное, нажитое, кровное, чтобы пускаться в неведомое, а теперь и в неслыханное.

Хотя никто из них дотоле не отправлялся в такие путешествия, уже судили и рядили евреи о том, чего не надо брать с собой, и в этом многие из них расходились категорически, доходя даже до исступления. Но, как всегда, упиралось все только в одно – брать зонтик или не брать. Рвалось по живому, трещали семейные узы, набирал обороты конфликт между отцами и детьми, не в силах разрешить этот извечный вопрос.

Единственное, что предписывалось взять с собой для эмиграции, – по килограмму соли на килограмм живого веса каждого

еврея. Такое количество, как рассчитал наш доктор наук из Харькова, необходимо было для перехода в семнадцатый век на расстояние в двести пятьдесят километров – до Амстердама от их Дюссельдорфа, плюс-минус в один грамм соли на километр по всей Германии.

Вот тогда только и познала Германия проблему дефицита, когда исчезла вся соль с полок всех ее магазинов, потому как ценил себя каждый из исчезающих не в пример другим остающимся. Так в одночасье исчезли из Германии евреи вместе с солью этой земли. Так исчезла соль земли.

Разрешилось для оставшихся все естественным образом, а без соли наступил даже всеобщий Gesundheit. Но можно ли жить без соли? А так же, как и без евреев, которые придавали этой жизни специфический привкус и сдабривали любое варево.

И был опять год 1642-й. И было для них все знакомо по предыдущим их экскурсионным поездкам в город Амстердам, с которых все они начинали свои первые шаги, открывая для себя Европу, в том далеком уже двухтысячном году.

«В тот первый раз был день. Воскресенье. А он уже купался в родном городе, нырял в его бирюзовые окна, расплескивал перламутровые кирпичи. До изнеможения. Когда не хватило дыхания, и он захлебывался красным светом, большая белая бабочка села на высокий золоченый шпиль. И большими сияющими крыльями нежила кружевной город. Бабочки… Плавные круги, и вдруг изломы их полета – зубцы, шпили, купола, кружева – прекрасный ажурный город вставал из тумана. Потому что этот город был в нем. Он растворялся в этой гармонии». В который раз за свою жизнь возвращался Григорий к этим словам, наполнившимся здесь особым истинным смыслом. Ведь это был их мир, их город. Их Амстердам – без времени и пространства.

Всплыли тогда другие нужные слова, верные после тех единственных:

«В начале сотворил Бог небо и землю».

«И был век и был год», – опять отливались чеканно строгие буквы, начинающие их историю, в которой не будет места «морю слез, ненависти и лжи». А будет просто жизнь, которая, повинуясь его перу, не допустит «Arbeit macht frei», не даст его Ленке

загибаться от страшного диабета, не даст его карете или машине быть оштрафованной за неправильную парковку, а их Таракану исчезать навсегда.

Все так же, как и тогда, много лет вперед, выделяли они время, которого у них было еще в избытке и не меряно. Председатель их клуба, то бишь гильдии – весь в черном: в шляпе и длиннополом лапсердаке, а его подруга – в обязательном парике с пухлым кошелем за корсажем. Лена с Григорием – степенные и уверенные в себе бюргеры, верящие в свое дело, в свою газету; их доктор наук из далекого Харькова и, наконец, их Таракан, которого выписал из больницы всеми уважаемый доктор van Tulp.

– Так вы говорите, что пробыл я под наркозом целых… триста пятьдесят лет? – уже в который раз восхищенно недоумевал van Tarakan, на которого все никак не могли налюбоваться и к которому хотелось прикоснуться еще и еще раз.

– Невероятно, но факт, – в тон ему гудел председатель.

– Мы должны обязательно дать материал о докторе в номер, – выразила, как оказалось, всеобщее пожелание Нина.

– Обязательно, – деловито подытожила Лена. – Я это сделаю сама. Я знаю, какие вопросы следует ему задать.

Тут по опыту будущих лет должен бы разгореться скандал по поводу возможного исполнителя, но за окнами стоял наивный семнадцатый век, жизнь была степенна и благодушна.

– То-то мне все это что-то напоминало, – объявил Григорий. – Конечно… Была у Рембрандта такая картина: «Доктор van Tulp в анатомическом театре». Это он!

– В неплохую компанию я попал! – возгордился van Tarakan.

– Да и вообще, – тут же подхватил уважаемый доктор наук, – мы с вами наконец попали в нужное время и нужное место.

Здесь раздался стук в дверь, и в комнате появилась Виолетта Григорьевна – ведущий режиссер уже всех времен.

– Послушайте! – не в силах сдержать свое ликование, выпалила она. – Представьте себе! Я только что была на сеансе у самого Рембрандта! Я ему сказала, что он должен меня изобразить. Что я была уже в роли Анны Карениной и Катерины, а теперь буду в роли Саскии.

– И что же мастер? – недоверчиво спросил Григорий.

– Убрал со своих коленей эту вертихвостку. Теперь я там буду жить! – победоносно объявила великая режиссерша.

Все присутствующие единодушно зааплодировали.

– Идея! – воскликнул тогда председатель. – Вы все помните его картину «Ночной дозор». Так вот – мы все должны там быть.

– И будете! – заверила их режиссерша. – Я замолвлю за вас словечко.

Она выполнила свое обещание. Бедный капитан Франс Банниг Кок так и не узнал, что он мог бы прославиться на века в знаменитой картине. Но его место занял сам председатель. Рядом с ним в форме лейтенанта позировал Григорий. Тут же с алебардами, пиками и мушкетами стояли и доктор наук из Харькова, и главные инженеры из Москвы, и бизнесмены из Одессы.

И пошло-поехало. Все евреи спешили занять почетные места на полотнах великого мастера. Только непрактичному van Tarakan'у досталось сверкать голыми пятками в картине «Возвращение блудного сына».

Все было для них. Все было во славу их. Ост-Индская и Вест-Индская компании. Даже стекла для их новых очков шлифовал им теперь сам Барух Спиноза.

Со временем ушли в небытие и «Fielmann», и их страшные «воспоминания о будущем». А впереди была жизнь, которая текла широким ровным потоком без стремнин и водопадов, предлагая нашим евреям теперь славное и достойное существование на века, открывая для них новые вакансии на поприще то ли Петра Великого, Наполеона, Авраама Линкольна, равно как императора Франца Иосифа, Рузвельта и Горбачева. И, конечно же, их великим режиссершам в ролях княжны Таракановой, Иды Рубинштейн, мадам Савари, махи обнаженной и даже расчлененных женщин с полотен Пабло Пикассо.

Ну а для тех, кто пошел по стопам Григория, их великим писателям, открывалась блестящая перспектива осуществляться под именами Бальзака, Диккенса, Томаса Манна, Пушкина и Толстого, Фолкнера и Булгакова, и даже Рафа Айзенштадта.

Пока же всегда был день. Воскресенье. Они купались в родном городе, ныряли в его бирюзовые окна, расплескивали перламутровые кирпичи. Большая белая бабочка сидела на высоком

золоченом шпиле и большими сияющими крыльями нежила кружевной город.

А где-то там, высоко, расстилалось для них небо и тот единственный Всевышний взирал на них с высоты – как сидят они на берегу канала, и один из них уже указывает перстом наверх, рисуя для них прекрасные картины новой эмиграции.

От этой перспективы становится Всевышнему не по себе. Он неуютно ежится у себя в чертогах. «И здесь достали», – вздыхает он, поправляя свои «Fielmann», и перебирается повыше. Да и куда ему деться? Они все равно там будут.

Жизнь?..

Теперь ему было шестьдесят два года. Жизнь была на излете и жизнь была на подъеме.

Потому как каждое утро непостижимо и победно вставало для него солнце, а каждый вечер непостижимо и коварно проваливалось оно в бездну.

Вслед за этими вселенскими качелями взлетал и он, обольщаясь и ликуя, и пропадал – без покоя и надежды.

А слово не приходило, а слова не могли выразить краткий миг и целую вечность.

Но он ждал.

Он искал.

Он жил.

Григорий Барац

Михайлов день

Блаженны умеющие смеяться над собой, ибо не иссякнет источник их услады до конца дней их.

Еврейская пословица

На этот завод я попал по блату. Да и сам завод был блатной. Одно название чего стоило: «Одесский механический завод средств автоматизации и механизации животноводства и кормопроизводства». Находился он в центре Молдаванки. Не так далеко от Мясоедовской и знаменитой Еврейской больницы. Что там производилось? Для чего? Для кого? Не знал никто.

Главным инженером завода был мой дядя Михаил Петрович Эйдельштейн. Замом главного технолога – его родной брат Самуил Пейсохович Эйдельштейн. Первый был высокий голубоглазый блондин с амбициозным вспыльчивым характером, а главное, партийный. Второй – смуглый, низкорослый, кудрявый, тонкокостный, застенчивый и беспартийный. Мама и папа у них были общие – мои бабушка и дедушка, ашкеназские евреи, в облике и характере которых отразился весь двухтысячелетний путь от Испании до Украины.

Бабушка Ханна Моисеевна, дочь шинкарки, прошла все революционные ступени: от бундовцев, искровцев до большевиков. Вовремя «потеряла» свой партбилет и нашла свое призвание в любви к колыбели, плите и мужу. Нарожала троих: мою маму и двух сыновей. Вкусней фаршированной рыбы и куриной шейки (если еще кто-то помнит вкус этих кулинарных шедевров), по крайности на нашем квартале – от Щепного до Треугольного переулка, не делал никто. Дедушка – сын сапожника, внук сапож-

ника и правнук сапожника, был человеком «выносливым». Выносил обрезки кожи из обувной фабрики на Троицкой. Любил и оберегал сапожную лапку, молоток и гвоздики, которые держал во рту во время роботы, а также жену и детей.

Как из теста одного замеса вырастают разные дети, не знает никто. Да и надо ли? Что есть, то есть. Детей, как и родителей, не выбирают. Рожают, помогают, как воспитают – так и вздыхают.

По протекции дяди Бори меня, молокососа, назначили на блатную должность – начальником БВК, что означало «бюро внешнего контроля». Мне, вчерашнему студенту техникума, дòлжно было руководить не только опытными, но и старшими по возрасту сотрудниками. Первое время они просто не обращали на меня внимание. Сновали из лаборатории в лабораторию. Как только я появлялся в химической, все перебегали в физическую и наоборот. Мне неловко было отвлекать их от дела расспросами.

Мало-помалу я сообразил, чем занимаются сотрудники «возглавляемого» мною бюро кроме травли анекдотов, обмена кулинарными рецептами и обсуждения любовных интриг. Оказалось, они проверяют проверенное. Всё сырье, детали, комплектующие, поступающие на завод с предприятий страны, проверяются на твердость, прочность, растворимость, поломкопригодность и еще черт-те что.

Всё, что можно было разобрать, – разбиралось, невозможно – разрушалось. Меня удивляло, почему, скажем, детали, которые производятся в двух шагах, на Прохоровской, поступают из Мурманска. Проволока, которой завались на фабрике «Э мотузок», что на Канатной, едет к нам с Урала. В ответ на такие вопросы сотрудники смотрели на меня, как на идиота, разводили руками: мол, всем всё понятно, кроме тебя.

Дядя Миша поначалу рассердился.

– Гриша, ты что, сын желудя? С дуба упал? Тебя сюда посадили не вопросы задавать, а акты подписывать, – но тут же рассмеялся: – Ничего, это, говорят, к деньгам.

Дядя Сёма не только посмотрел на меня как на недоразвитого, но и ответил тоже двумя вопросами:

– Ты что, на всю голову простуженный? Оно тебе надо? Ты делаешь вид, что работаешь, они делают вид, что тебе платят.

И в самом деле, оно мне надо? Ведь говорил же мой дедушка: «Не суй мене Господи, куда мене не просят». А меня ни о чем и не просили. Кабинет уютный, с теликом и настольным вентилятором, как в детской сказке про Незнайку: «Тепло, светло и мухи не кусают». Царская жизнь.

Голос секретарши Софочки, моей двоюродной сестры, проскрипел по селектору: «Товарищ Басов, срочно зайдите к дяде Мише».

Сколько раз говорил этой дурочке с переулочка: «На работе для меня так же, как и для тебя, дядя Миша не дядя, а главный инженер».

Оставалось пятнадцать минут до конца рабочего дня. Народ толпился возле проходной в ожидании, когда старый охранник, дед Мойша, откроет выход. Весь день вертушка была открыта. Но за четверть часа до финиша Мойша нажимал ногой на педаль тормоза. Одновременно поднимал левую руку, на запястье которой надеты часы «Победа». Вертушка стопорилась до момента, когда стрелки часов показывали ровно четыре часа дня. Ни секундой меньше. За этой картиной наблюдал с балкона административного корпуса главный инженер, поглядывая на свои наручные часы. Директора, как бога, никто никогда не видел. Знали только, что звали его Михал Михалыч Боженко.

Под балконом, над входной дверью, на закопченной белой растяжке алел лозунг: «За новый рост дальнейшего подъема перестройки!». Дядя Миша ждал меня уже в кабинете.

– Надо забраковать пару десятков движков, которые поступили из Винницы,– произнес он в стол, не поднимая головы.

– Михал Петрович, – намеренно официально отозвался я, чтобы слышала Софочка, – я даже их еще не видел.

– А тебе и не надо их видеть. Бери ноги в руки и мигом телеграфируй в Винницу: «Обнаружен брак 120 изделий. Ваши предложения».

– Ничего не понимаю, – ответил я, скривив морду лица.

– А тебе и не надо ничего понимать, за тебя есть кому понимать. Да, подожди на почте ответ – и мигом ко мне. Что молчишь, как рыба об лед? Стартуй, спринтер.

Ждать пришлось недолго. Ответ еще больше озадачил меня: «Командируйтесь Винницу. Проезд наш счет. Брак возместим».

В таком вагоне я очутился впервые. Всю свою туристическую молодость мы с друзьями добирались к маршруту плацкартными вагонами с загаженными туалетами и пьяными проводниками. В лучшем случае – с местами для лежания, а порой и сидя. Знал, что есть плацкартные вагоны, где на лежанках матрацы и подают чай. Но чтобы два дивана с белоснежными простынями, кондиционером и туалетом в купе! А главное тепло, несмотря на ноябрьский морозец. Шок!

Дядя Миша подчеркнуто нарочито вел себя по-хозяйски, легко и свободно распоряжался, словно у себя дома. Поезд еще не тронулся, а из дерматиновой клетчатой сумки появились две жареные куриные четверти, привòзная буженина и подчерёвок, а также малосольные огурчики и помидорки. Тарелки, вилки и ножи появились как по волшебству, как только он звонко постучал чайной ложечкой по граненому стакану в подстаканнике.

Застывшая улыбка не сползала с лица тонконогой проводницы в узкой юбочке. Она бабочкой бесшумно порхала по узкому коридору, устеленному красной ковровой дорожкой, стараясь угодить в безосновательной надежде на чаевые. И все же бутылка «Белого аиста» – тираспольского коньяка пятилетней выдержки – появилась на столе после того, как дверь купе была заперта. Коньяк этот из-за дороговизны называли по химической формуле, напоминающей формулу воды: «аш восемь двенадцать». Стоил он восемь рублей двенадцать копеек, втрое дороже водки. Считался напитком начальства и гнилой интеллигенции…

После третьего тоста, как водится, «за Одессу-маму», аристократическую бледность дяди Мишиного лица покрыла красная паучья паутинка. Уголки голубых глаз засветились красноватыми огнями. Сдержано-снисходительное отношение ко мне сменилось панибратски-ухарским. Многое из того, что я узнал, мне не нужно было и не хотелось знать. Имена женщин, география похождений мелькали, как сабли в бою на обширной территории одной шестой части суши.

– Ее величество Командировка, – подняв вверх указательный палец, патетически произнес главный инженер, – она разом решает множество задач. Главная – государственная. Вдумайся, салага, откуда у нас ежемесячно три процента сверх плана? «Бракованные» детали мы «утилизируем», так сказать. Получаем

от «бракоделов» компенсацию в таком же количестве. А откуда каждый месяц прогрессивка – может быть, сам догадаешься?

– Но это же незаконно, – вжав голову в плечи, тихо произнес я.

– Да, мы рискуем, – раздухарился дядя Миша. – Но кому от этого плохо? Знаем законы не хуже тебя. Положение обязывает, – и, перейдя на шепот, продолжил: – Жизнь такова – успех имеют не те, кто их исполняет. Живи по закону – получишь навар от яиц. Это не писаный закон, но жизненное понятие.

И для убедительности закончил свой спич еврейской пословицей:

– Исполнители закона страшнее самого закона.

Опрокинув в себя еще одну стопку коньяка, удовлетворенный собственной формулировкой самооправдания, дядя Миша продолжил разглагольствовать:

– Командировка, кроме прочего, это удовлетворение собственного любопытства за государственный счет. Когда бы ты еще попал в Винницу! Держись за меня – всю страну объездишь.

В холодном здании винницкого вокзала дядя Миша вручил мне конверт со словами:

– Здесь командировочные и премия за бдительность. Погуляй по городу. Да, сходи в музей Михаила Михайловича Коцюбинского. Ты же сам пописываешь. Тебе будет полезно. Потом поезжай на завод. Тебя там ждут. Поставят печати на наши командировочные удостоверения. Заберешь сопроводительную документацию. К шести жду тебя на этом месте. Поезд аж в девять. Успеем поужинать в ресторане – и домой.

Сделал я все шиворот-навыворот. Сначала поехал на завод. И уже с тяжеленным портфелем документации таскался по тихому захолустному городишке. К вокзалу приплелся за час до назначенной встречи. Взъерошенным и возбужденным, густо пахнущим духами появился к условленному времени дядя Миша.

– Чего ты с ним носишься? Сдавай портфель в камеру хранения – и пойдем пожуем. Я зверски проголодался.

Ел дядя быстро, выпивал водку маленькими стопочками и балагурил.

– Ты думаешь, закон один для всех. И ты таки да прав. Но одни их придумывают и учат других их исполнять. А сами живут сов-

сем по другим законам, то есть по понятиям, которые выгодны только им. Как в анекдоте. И он авансом рассмеялся.

Взглянув на часы, дядя вскрикнул:

– На поезд опаздываем!

Не ожидая счет, он кинул на стол пару червонцев, и мы побежали к поезду.

Не успели заскочить в вагон, как поезд тронулся. В то же мгновенье я понял, что забыл портфель с документацией. Заорал. Попытался дернуть стоп-кран. Проводница успокоила:

– Через двадцать минут остановка – станция Гнивань.

Молча, с издевательской улыбкой наблюдал за мной дядя Миша.

– Пассажирский поезд движется со средней скоростью пятьдесят километров в час, – ледяным голосом произнес он. – За двадцать минут – десять километров. Следующий поезд в Одессу в три утра. На работу опоздаешь. Я прикрою, – безынтонационной скороговоркой выпалил главный инженер и скрылся в купе.

Поезд, мелькая огнями окон, укатил, оставив меня в звенящей темноте. Двигаться можно было только вдоль стены едва проглядывавшейся одноэтажной станции. Нащупал двери. Заперты. На окнах кресты белых лент. Впереди мелькнул тусклый огонек. Осенние туфли на кожаной подошве не позволяли бежать по наледи перрона. В тот момент, когда я докарабкался к маленькому окошку с табличкой «Касса закрыта», свет погас. В ответ на мой отчаянный стук в окошке показалась говорящая кудрявая голова с бородкой, как у Мефистофеля. Не успел я открыть рот, как из окошка полилась цветастая украинская брань:

– Тобі що, повилазило? Чого балухи вилупив?

Только для того, чтобы я отстал, голова сообщила мне, что поезд в Винницу пройдет только утром, а автотрасса в трех-четырех километрах через лесок. Окошко захлопнулось, свет погас.

Если бы не ночь, не снег, не холод, не осенний плащик, не туфельки на тонкой подошве и начавшаяся метель, я, наверное, залюбовался бы сказочным лесом. Единственным моим союзником была луна. Она освещала уходящие в небо ели и просеку с автомобильной колеей. Дорога шла вверх. Я топал почти на месте. Заледенел, отчаялся и хотел было повернуть назад к спасительному окошку.

Две крошечные светящиеся точки вдалеке сначала испугали и насторожили меня. Звук автомобильного движка обрадовал и обнадежил. Сквозь снежную пелену навстречу мне, как в сказке, катил самый настоящий автомобиль. Им оказалась старенькая потасканная «копейка» – «Жигули» первых лет выпуска. Удивленный встречей не меньше меня, усатый сивобородый водитель был похож на Деда Мороза.

– Гуляєш чи за подарунком у ліс прийшов? – спросил он, приоткрыв окошко.

Мне было не до шуток.

– За любые деньги довези до Винницы, – взмолился я.

– Всього? А ліс тобі не пропилососити? Ну чекай, я повернуся, як скоро – так одразу, – ответил Дед Мороз и умчался в сторону станции, увозя с собой свет и надежду.

Стоять не имело смысла – быстрее замерзнешь. Топая по заснеженной колее, подумал: может, у меня уже галюники, и Дед Мороз – мираж моего заиндевевшего воображения? Свет фар выстрелил мне в спину и вернул к реальности происходящего.

«Жигули» подкатили по скрипучему снегу. Передняя дверца распахнулась. Теперь в машине были двое. Рядом с Дедом сидел Мефистофель. Перекрывая шум мотора и ветра, Дед Мороз крикнул:

– Сідай-но негайно!

В голове промелькнуло: бандиты. В лучшем случае ограбят. Ну и пусть. Лучше, чем замерзнуть в лесу. И запрыгнул на заднее сиденье.

– Так що ти там забув, у Вінниці? – не оборачиваясь, спросил Дед Мороз, как только мы тронулись.

Вопрос этот вновь насторожил меня. Откуда они знают о забытых документах? И зачем они им? Сработала защитная еврейская реакция – вопросом на вопрос:

– А вы что делаете ночью в лесу?

Ко мне обернулся Мефистофель и затараторил:

– Тебя как звать? – и, не дожидаясь ответа, продолжил: – Меня зовут Михаил, а моего кореша – не догадаешься: тоже Михаил. А сегодня праздник святой, Михайлов день. Деды наши в эту пору говаривали: «Не мудрено, что пиво сварено. Мудрено, что не выпито».

– И что из этого выходит? – опять насторожился я.

– Так у нас не только пиво, но и наша украинская самогоночка подготовлена и закусочка знатная, а тут ты невесть откуда появился. Все же ответь: как звать тебя? Где и когда тебе надо быть в Виннице?

– Я Григорий, – с облегчением вздохнул я. – На ж.-д. вокзал. Поезд в три.

– О! Так мы всё успеем! – воскликнул Миша Дед Мороз.

– А что успеем? – поинтересовался я.

– Расслабься, Григорий, отдыхай, – захохотал густым басом Дед Мороз и круто свернул с колеи на проселочную дорогу.

Хата, куда мы ввалились втроем, празднично украшена. Иконы обрамлены рушниками, на подоконниках еловые лапы, на окнах бумажные снежинки. Посредине круглого стола пиала с булкой, покрошенной в мед. Рядом граненый штоф с прозрачным, как слеза, самогоном. Вокруг пироги, заливное, вареная картошка с большими кусками баранины.

Михаил Мефистофель произнес тост:

– Ангелы господни, храните нас от всех бед и напастей. Желаю всем в этот святой день добра и радости, мира и благоденствия, крепкого здоровья, согласия и лада в семье.

После третьего тоста я шепнул на ухо Деду Морозу:

– Покажите мне, как выйти на трассу.

– Ты что, с ума спрыгнул?! Не парься, довезем в лучшем виде. Будь спок, Бенжамин.

Видавший виды «Жигуленок», простоявший на морозе около часа, завелся только с толчка. Метель запорошила крупными мокрыми снежинками, мешая видеть дорогу. Я вновь запросился отвезти меня только до трассы.

– Праздник только начался, – гасая по заснеженным кочкам, пробасил Миша Дед Мороз. Вновь свернув с лесной просеки, продолжил: – Обидим тезку, если не отметимся за его столом.

С этими словами мы подъехали к хате Миши Мефистофиля.

После очередных трех рюмок я осоловел. На моих сказочных персонажей не только не сказалась выпивка, но даже запаха спиртного не чувствовалось.

«Заколдованные», – подумал я и не стал упрашивать высадить меня на трассе.

К вокзалу мы подъехали, когда стрелки часов на фасаде сошлись у цифры двенадцать.

– Вот и Михайлов день закончился, – показывая на часы, произнес я.

– Кто празднику рад – тот накануне, во время и после пьян, – забалагурил Миша Мефистофель. – Наш киевский князь Владимир сказал: «На Руси есть веселие пити, и так тому и быти».

Я стал благодарить и пытаться заплатить.

– Ты что, повредился? Какие деньги? Веди в ресторан.

Только после того как трижды прохрипел репродуктор: «Посадка на поезд окончена», – мы помчались по перрону, прихватив бутылку шампанского.

– Пацаны, – обратился я к сказочникам, – не в обиду, объясните: почему подобрали в лесу, почему денег не взяли?

– Не понимаешь – значит, еще не дорос, – обнимая меня, прогудел в ухо Миша Дед Мороз.

– Ты дивиденды в валюте считаешь? – усмехнулся Миша Мефистофель. – А мы – в удовольствии.

На подножку вагона я вскочил, когда поезд уже тронулся. В то же мгновенье в мою помутненную выпивкой башку гагахнула молния. Документы! Забыл!

На завод я попал только к обеду. Выслушав мое объяснение, главный инженер дядя Миша заключил:

– Документы эти мне даром не нужны. А удовольствие в карман не положишь, на хлеб не намажешь, в стакан не нальешь и костюм не пошьешь.

Імені Шолом-Алейхема

Вітаємо лауреата!

Одеський письменник Леонід Лейдерман здобув премію імені класика єврейської літератури Шолом-Алейхема, творчість якого була пов'язана також і з Одесою. Цією нагородою відзначають найкращі літературно-мистецькі твори, які розкривають культурну спадщину українського та єврейського народів і сприяють формуванню позитивного

Лауреат приймає вітання

іміджу України у світі. Імена переможців стають відомими у березні, коли народився Шолом-Алейхем.

Наш земляк став лауреатом за збірку оповідань «Кохана вийде...», частина з яких друкувалася в альманасі «Дерибасівська – Рішельєвська». Читач занурюється у життя Одеси другої половини XX сторіччя – історії про тих, хто не завжди на видноті, але чиї переживання, подолання випробувань та мрії формують атмосферу епохи. У центрі уваги автора – людяність, гідність, повага до іншого як головна цінність життя. Сьогодні, коли Україна протистоїть російській агресії, ці теми набувають особливого значення, нагадуючи про важливість єдності, взаєморозуміння та прагнення до мирного майбуття.

За ініціативою Державного агентства України з питань мистецтва та мистецької освіти у день народження Шолом-Алейхема в Одеській національній науковій бібліотеці відбулася творча зустріч з Леонідом Михайловичем Лейдерманом. Його привітали голова Комітету Премії Шолом-Алейхема, президент Української асоціації юдаїки Віталій Черноіваненко, секретарка комітету Альона Комендант, член комітету, старший науковий співробітник Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Сергій Гірік, директорка Одеської національної наукової бібліотеки, залужена працівниця культури України Ірина Бірюкова, директор Музею геноциду в Одесі залужений працівник культури України Павло Козленко.

Євгенія Бережок, завідувачка відділу краєзнавства ОННБ «Одесика»

Леонід Лейдерман

Рівчик*

Він виріс на Пересипу, і там його звали Рівчиком. «Рівчик!» – звали його пограти у футбол. «Зараз!» – відповідав він і миттю вилітав у двір. «Рівчик! – звала його мама. – Обідати!» «Зараз!» – відповідав він, але «зараз» не завжди виходило, і тоді він уже знав, що обіду не отримає, – мама була тверда. А сестрички, яких навкруги ніхто не ображав, бо то Рівчикові сестрички, вони проти мами не могли піти, і Рівчик так і ходив голодний аж до самої вечері.

Пересип – це перегородка між морем і лиманом. Пересип упирається в порт. Коли Рівчик виріс, він пішов працювати в порт – вантажником. А що? Хороша робота. Платили непогано, і ще з роботи можна було чогось додому принести. А то й заробити пару копійок.

У тридцятому році йому виповнилося двадцять, і він був не тільки кремезний та ладний, а й міг запросити дівчину на танець, і наче симпатично в нього виходило. Частіше за інших він запрошував танцювати Женю – Шендлю з Ярмаркової площі. Він знав, де вона живе, – проводжав додому з танцмайданчика біля Пересипського мосту. Його сестрички вже готові були до того, що вони з Женею порідняться, бо Рівчик більше ні на кого не дивився. Та й Женя начебто була не проти.

Начебто. Саме так, що начебто. З'явився якийсь незнайомий хлопець, не пересипський і не міський, звідкись зі сторони, і вона з ним закрутила і поїхала кудись. Поїхала та й поїхала.

* Оповідання з нової збірки «Кохана вийде...».

Але так виходило, що у старшої сестри Рівчика вже двоє дітей, а він і не одружений навіть. І коли підійшла війна, він так неодруженим на війну й пішов. І була в нього проти інших, хто йшов разом із ним, важлива перевага – якщо щось трапиться, то плакати будуть не дружина і діти, а тільки сестри та племінниці, яких, треба сказати, він ніжно любив.

Усю війну Рівчик провів за кермом вантажівки. Це мала бути легендарна полуторка чи не менш легендарний ЗІС-5, тому що на «студебекерах» йому навряд чи довелося поїздити. Судячи з медалей Рівчика, а медалі в нього були «За оборону Кавказу», а потім «За оборону Заполяр'я», – їздити йому довелося виключно вітчизняними дорогами та на вітчизняних автомобілях. Тому що на Кавказі зрозуміло чому, а в Заполяр'ї кордон Радянського Союзу противник так і не перетнув, тож і на територію супротивника заїжджати Рівчику на «студебекерах» не довелося. Це була єдина ділянка західного кордону, де ворог не пройшов.

Про військову шоферську службу Рівчика мало що відомо. Чули особисто від нього, як одного разу на Кавказі він перевозив упакований голландський сир у супроводі якогось лейтенанта. Навряд чи лейтенант служив в інтендантській частині, оскільки був так само голодний, як і червоноармієць Рівчик. Але на відміну від Рівчика лейтенант був не за кермом і в якийсь момент вирішив перебратися з кабіни до кузова. Рівчик не відразу зрозумів, що причиною цього був той самий сир, який вони везли. Лейтенант, напевно, чудово розумів, що сир, по-перше, потрібно довезти цілим і неушкодженим, і, по-друге, якщо вже цю цілісність порушувати, то добре було б запропонувати й шоферу в цьому взяти участь, але…

Рівчик міг би й не дізнатися нічого, якби лейтенант не перестарався. З голодухи він не встиг подумати про своєрідний вплив твердих сирів на процеси травлення в організмі. І в якийсь момент, перебуваючи вже поруч із Рівчиком у кабіні, мусив він зізнатися, що почувається вкрай болісно, і край цей наближається катастрофічно швидко. На щастя невдачливого експедитора ще швидше Рівчик збагнув, що шукати порятунок треба у клізмі. Побачивши селище, звернули зі шляху, зупинилися, порозумілися, знайшли, що треба, Рівчик особисто здійснив екзекуцію, і – поїхали далі з цілком одужалим лейтенантом.

Звісно, возив Рівчик не лише сир, а й хліб, і набої зі снарядами, і бочки з пальним, і поранених возив, і під обстріли й бомбардування потрапляв – без цього війни не буває, але – розповів тільки про сир. Однак коли при ньому заводили пісню, в якій «ми вели машини, об'їжджаючи міни», він начебто завмирав у задумливій усмішці.

З війни Рівчик повернувся не тільки живим, а й неушкодженим. Наскочив несподівано з фанерною валізою – напевно, з гостинцями, але точно не з трофейними. Старша сестра з однією донькою мешкала тоді в Одесі, в Лузанівці, друга донька сестри – у Полтаві з чоловіком, який втратив у війні ногу. Молодша сестра Рівчика теж була в Одесі на Пересипу, на своїй «Тряпічці» – ганчірковій фабриці. Прибиральницею в цеху. Жила тут же, у гуртожитку.

А Рівчик пішов шукати роботу шофера на вантажівку. І знайшов.

Але не тільки вподобану роботу знайшов собі в Одесі Рівчик. Одного разу зустрів він своє довоєнне кохання – Женю, ту саму, що – лопни, та тримай фасон! – після танців на підборах «від Моста до Бойні» – легко! І де тепер ця весела довоєнна Одеса… У спогадах тільки…

Женя в Одесі після евакуації з трьома дітьми. Чоловік загинув. Своєї квартири тут у неї й до війни не було, тож повернутися повернулися, тільки де жити? Приткнулися у родичів, потім майже випадково оселилися в підвалі, там і живуть. А що Рівчик? А Рівчик як був один, так один і залишився. Живе в сестри, як і до війни. От шофером став…

А потім Рівчик переїхав до Жені у підвал на Успенській. Переїжджати було, мабуть, нескладно, якщо для перевезення речей йому вистачило тієї самої фанерної валізи. Ось так вони з Женею поєднали свої життя знову через багато років. Начебто дочекався Рівчик… І заодно відразу став батьком трьох дітей.

Діти були дівчатка. Молодша дуже швидко стала називати його татом і була з ним на «ти». Середня з ним була на «ви» та звала його, як мама, – Рівчиком. Він проти «ви» не заперечував, був із нею в дружбі та навіть іноді брав із собою в недалекі відрядження. Вдома він їй – прикидався! – голосно скаржився: «Мамо моя, здається, гасом пахне!» – і підсовував свіжоприготований

хрін. Так було неодноразово, і щоразу вона довірливо і вдумливо внюхувалася в цей хрін, відчайдушно чхала зі сльозами на очах, потім казала: «Ну Рівчик!» – і – нехай вже! – прощала йому.

Складніше було зі старшою. Він її розумів – вона пам'ятала батька і тому трималася від Рівчика на відстані. Женя переживала й не знала, як поводитися. А він знав. Знав, що не можна «тиснути на психіку». Що потрібно терпляче чекати. Прийде час – і все стане на своє місце: або вороги, або друзі. Він мав рацію – вони стали друзями, але потім.

Багато чого було потім. Багато чого.

По-перше, була робота. Все своє повоєнне життя Рівчик пропрацював за баранкою, тобто за кермом. Працював на вантажівках – на відкритих, на фургонах. Досягнувши пенсійного віку, Рівчик з роботи не пішов. Саме тоді директор автобази запропонував йому пересісти на легкову машину: на легковій легше. Він погодився, але більше ніж на пару місяців його не вистачило – він попросився назад.

У ті роки, коли водій порушував правила, автоінспекція в його технічному талоні робила прокол. Так от, у талоні Рівчика за всі роки його роботи не було жодного проколу. Бачили ви таких шоферів? Може, вони і є, тільки не багато. Акуратно їздив. Не порушував. І нікуди при тому не спізнювався.

Рівчик у своїх автобазах – а їх було за всю його роботу зо дві-три – був начебто рядовий водій. Він ніколи не був ні над ким начальником – бригадиром чи ще ким-небудь. Він був у партії – під час війни вступив, як багато хто, у тоді ще ВКП(б), але ніколи не вибирався в секретарі. А ось іноді приходили до нього додому з його роботи – поспілкуватися, і видно було, що його якось виділяють. Поважають. А «шоферня», як їх часто називали, аби за що поважати не стане.

Так от, по-перше, була робота. По-друге, була сім'я. Женя, діти. Три дівчинки, які росли та – виросли. Вийшла заміж і з чоловіком поїхала за призначенням середня донька. А старша заміж ще не вийшла. І це неправильно. Першою має вийти старша… І є ще молодша, якій ось-ось теж заміж буде пора. А в сім'ї чоловік – один він. І за все відповідає. Це «по-друге». А є ще й «по-третє», у нього є ще одна сім'я – дві сестри. У старшої Рівчикової сестри

вже онуки. У молодшої Рівчикової сестри чоловіка немає і не буде ніколи: вона на кшталт Христової нареченої, тільки не в монастирі, а на ганчірковій фабриці. І ось за них за всіх відповідальний теж один він, Рівчик.

Такі були у Рівчика іпостасі: працівник – раз, чоловік і батько – два, а ще єдиний брат.

У кожної людини з чого складається життя? З маленьких і великих проблем. І у Рівчика їх було теж цілком достатньо. Ну і перша проблема – це житло.

Підвал, який у далекому сорок четвертому припав до вподоби Жені, був не з найгірших. Сухий і теплий. Дві великі кімнати, одна з вікнами на вулицю, друга з вікном у двір, плита з грубою. Тільки ось вікно закінчується там, де починається асфальт, тож дівчатка своїх подружок впізнавали не за блузками та зачісками, а за ніжками та босоніжками, бо обличчя не було видно. Це означає, що підвал був темний, і в молодшої вже починалися проблеми із зором. Ну і головне – у дівчаток були вже не тільки подружки, а й залицяльники, тобто завтра тут буде тісно…

З підвалу треба було якось вибиратися. Але як? Відповіді на це запитання не було ні в кого. Багато хто мріяв хоч про підвал, тим паче сухий.

Як людина одружена Рівчик пішов у профспілковий комітет ставати на квартирний облік. Звісно, це довга пісня, але все-таки надія.

Одружений-то одружений, тільки потрібно для початку свідоцтво про шлюб показати. А свідоцтва немає, і Женя, виявляється, не може йти у загс. Ось тобі раз!

А в Жені чоловік загинув? – А вона не знає. – Як це не знає? – А ось так. Думає, що загинув, але точно не знає. – А що, зник безвісти? – Саме так, що зник. – Так треба запит зробити, може, щось скажуть. – Ні, нічого ніхто не скаже, та й страшно запити робити. Тому що пропав він не у війну, і навіть не у Фінську кампанію, а пропав у тридцять сьомому, і відтоді жодної про нього звістки. Пропав безвісти. Вона думає, що загинув, а питати небезпечно, бо вона і діти одразу проявляться як дружина і діти ворога народу. А для дружин, кажуть, є спецтабір, а для дітей спецдитбудинок.

Рівчик пам'ятав її чоловіка – ще б пак не пам'ятати! Зросту начебто такого ж, як і він, але здавався вищим. Культурний. З Женею ввічливий. І що ж сталося?

А хто ж знає, що сталося? Він був за професією будівельник, тоді працював начальником комбінату зі збірних будиночків – для військових на Далекому Сході, у маршала Блюхера. Заарештували і його, і головного бухгалтера. Потім сказали, що вони вороги народу.

Селище було маленьке, всі одне одного знали. Знали-то знали, а виходить, не все знали. Що ці двоє – вороги, ніхто ж не знав! А ось – виявилося.

Тільки не всі повірили.

Тамтешня міліція тримала арештантів у своєму напівпідвалі. Передачі для чоловіка приймали, а побачень не давали – не дозволяється. Одного разу підійшов до неї міліціонер (вона його знала, він приходив якось із чоловіком до них додому) і велів прийти ввечері. Вона прийшла. Він повів її за міліцейську цю будову, підвів до приямку, куди виходила решітка арештантської камери, і неголосно сказав у вікно:

– Ми прийшли.

І відійшов убік.

Так вона побачила чоловіка. Тоді він сказав їй: «Женечко! Забирай дітей та їдь звідси. Що зі мною буде, не знаю. Мене не шукай. Якщо виберуся, я тебе знайду сам. Їдь!». І вже стояв поруч із нею цей знайомий міліціонер, треба було йти.

Він сказав «Забирай дітей». Дітей – старшу і другу, яка народилася тільки-но, за два місяці до його арешту, – вона зібрала і поїхала. Спочатку в Хабаровськ, до брата, а звідти додому, в Одесу. Більше вона чоловіка не бачила.

Надії на те, що він живий, у неї давно не було. Але їй ніхто не повідомив, що він помер. Тому вона вважала себе заміжньою, у неї було свідоцтво про шлюб… Вона не могла знов узяти шлюб.

Навряд чи Рівчик на цю тему багато говорив. Головне було – жалість до неї, велика жалість.

Рівчика поставили на квартирний облік як самотнього. Працював він тоді в системі споживчої кооперації. «Облспоживспіл-

ка» – так, здається, мала називатися ця розгалужена і досить потужна система. Яка могла навіть будувати для своїх співробітників житло.

І настав день, коли на розі вулиць Старопортофранківської (тоді Комсомольської) та Пантелеймонівської (тоді Чижикова) виріс будинок, у якому Рівчику належала квартира. Будинок був, за тодішніми одеськими мірками, дуже гарний, зі зручним плануванням і високими стелями, «сталінський», як швидко прозвали такі будинки. Рівчику як несімейній людині виділили кімнату у двокімнатній квартирі. При цьому кімнату, яка більше, дали на двох осіб – начальниці економічної служби, в якої була донька. А Рівчику на одного дісталася менша кімната.

До речі, тоді у зв'язку з нестачею житла спостерігалася така, можна сказати, дискримінація за статевою ознакою. Причому дискримінація була однаковою стосовно будь-якої статі. Коли батьків у сім'ї був повний комплект, тоді питань не було. А от якщо сім'я неповна, це питання виникало обов'язково. Тобто якби в економістки був дорослий син, їй би дали всю квартиру, а Рівчик, можливо, ще б почекав. Але в неї була донька. Велика вже, але донька. Тобто дитина однієї з нею статі. І мамі тому мали надати тільки одну кімнату. Одну. Ось така дискримінація.

В одержаній квартирі кімнати були суміжні, тобто одна, менша, та, що для Рівчика, була прохідна. І виходило, що це не комунальна квартира зі спільною кухнею, а якийсь півторасімейний гуртожиток. Хоча теоретично міг виникнути й інший варіант. Економістка та Рівчик були люди одного покоління, давно знали одне одного по роботі й перебували в досить шанобливих стосунках. Чому б їм, опинившись (ненавмисно!) у такому близькому сусідстві, не використати ситуацію для створення нарешті нормальної сім'ї? Адже і він, і вона вільні люди! Теоретично міг скластися такий варіант.

Але це теоретично. А практично Рівчик був не вільний. І тому меншу свою кімнату ще зменшив, зате зробив її геть окремою. І привів свою незаконну дружину в першу в його житті власну квартиру. Нехай комунальну, нехай укорочену, але свою. А в підвалі залишилися дорослі діти.

(Про теоретично можливий поворот сімейної долі Рівчика можна б і не казати, але згадано про нього не випадково. Женя і сусідка-економістка багато років прожили в одній квартирі та чудово вели своє комунальне господарство, але… Обізнані люди стверджують, буцімто Женя ніколи не забувала, що поруч із нею живе вільна жінка.)

Друзі дитинства Рівчика були друзями й Жені теж. Про сестер і казати годі. Тож коли Рівчик і Женя знов опинилися разом, то і друзі, і сестри були цьому щиро раді. І в це треба повірити, бо і друзі, і сестри в гості приходили не стільки до Рівчика, скільки до Жені, завжди дружньої та завжди гостинної.

Коли жили в підвалі, викупатися вдома було абсолютно нереально. Щоб просто вмитися, під відливом (або раковиною, мийкою) стояло звичайне відро, яке по наповненню виносили нагору, у дворовий туалет. Тому митися ходили до лазні. У неділю рано-вранці за Рівчиком заходив його старий товариш Левін, якого сам Рівчик називав Левчиком. (Женя, а за нею і діти, називали його за прізвищем – Левін.) Після лазні Рівчик із Левіним поверталися додому, щоб разом поснідати. Женя, готуючись накривати на стіл, ставила важливе для неї запитання – чи будуть вони пити чай. На що Левін здивовано підкидав брови: «Чай п'ють китайці!» – і діставав із внутрішньої кишені піджака четвертинку (четушку, чекушку) «Московської».

Коли Рівчик переїхав у «сталінський» будинок з усіма зручностями, відвідини лазні відійшли у минуле, і Левін уже не так часто з'являвся зі своєю чекушкою. Зате зачастив у дім інший старий приятель Рівчика – Петя Думчев, який, на противагу Левіну, випивав дуже рідко, потроху і виключно після умовлянь. Петя, а для когось дядько Петя, був, на відміну від своїх друзів, людиною релігійною, із сім'ї баптистів (в Одесі казали – штунда), за професією столяр. Якщо теслі багато часу проводять на свіжому повітрі, то столяри працюють у закритих майстернях, обличчя їхні часто худі та бліді. Петя Думчев був чоловік огрядний, з обличчям, щоправда, світлим, без засмаги, і дуже мило гаркавив. Ім'я Жені не викликало в нього проблем, але й ім'я Рівчика його не бентежило, навпа-

ки, він, здавалося, із задоволенням, треба не треба, вимовляв ім'я свого давнього товариша.

А зачастив Петя Думчев тому, що і для нього святом було, що Рівчик отримав нарешті квартиру. І свято це Петя вирішив відзначити – зробити для Рівчика з Женечкою потрібну для дому річ. Її він зробить сам і з урахуванням натуральних розмірів кімнати. І зробив. Шафа платтяна з дзеркалом, з ручним різьбленням на дверцятах білизняного відділення, а над різьбленням віконце таке набірне, на зразок вітража, тільки скло товсте, ограноване і некольорове. Коротко кажучи, подарунок на новосілля. Природно, вручення розтягнуте у часі.

А час квартирної епопеї, між іншим, протікав-тягнувся-розтягувався на тлі конкретних історичних подій, які від Рівчика, може, й не залежали, але впливати на нього неминуче мали.

У п'ятдесят третьому році помер вождь і вчитель радянського народу товариш Сталін. У так званих ВТТ, виправно-трудових таборах, політичні в'язні з цього приводу висловлювали велику радість і плекали деякі надії на перемогу справедливості. Однак за межами таборів пересічні громадяни були в глибокій жалобі й відчували тривогу, яку зазвичай відчувають люди, що втратили батька чи вчителя. А вже за три роки, у п'ятдесят шостому, і ті, що в таборах, і ті, що за межами, почули, що батько і вчитель зовсім не був добрим батьком і добрим учителем.

Доповідь на цю тему товариша Хрущова, вірного ленінця, але, виходить, не дуже вірного сталінця, читали вголос на закритих партійних зборах, на яких, звісно, був присутній і Рівчик. І хоча збори були закриті, тобто ніби секретні, Рівчик, повернувшись із роботи, одразу Жені про них розповів. Бо начебто з'явилася можливість, не побоюючись наслідків, поставити все ж таки запитання: а що, був чоловік Жені ворогом народу чи, може, не був? І що з ним відбувалося після того, як його заарештували? Де він? І знову в Рівчика турбота – як Жені все це пережити.

У Жені рідня велика. Ось, наприклад, чоловік племінниці, інженер на заводі. Нехай напише куди треба.

Поспілкувалася Женя з чоловіком племінниці, розповіла – коли, де… Пішов лист летючий.

І прийшла відповідь. Не відразу, але прийшла. Що ніякий Женін чоловік не ворог народу, що за відсутністю складу злочину він повністю реабілітований, тобто виправданий. Щоправда, посмертно. І що дата смерті – тридцять восьмий рік, місяць, день… А йшов уже тисяча дев'ятсот п'ятдесят восьмий. Двадцять років минуло.

Сумна історія. Людина загинула. Дружина стільки років боялася сказати, що її чоловіка заарештовано. Доньки пишуть в анкетах, що батько загинув на фронті чи пропав безвісти, бо якщо скажеш правду, не візьмуть ані до інституту (а старша вступила до інституту на заочний), ані до технікуму (до технікуму пішла середня). А виявляється, ніяка це не правда – ніякий він не ворог народу.

А старша донька, яка батька пам'ятала, ніколи й не вірила, що він ворог народу. Навіть коли не могла ще розуміти ці слова. Вона тоді чула, як казали, що він поганий, але ж він не міг бути поганий…

Рівчик, як уже було сказано, у своїй великій родині був головний відповідач. У тому сенсі, що якщо щось трапилося, то відповісти, що робити, мав Рівчик. Коли Женіна старша донька вступила до свого заочного інституту, знадобилася довідка, що вона десь працює. А де вона працює? Ніде не працює, щойно школу закінчила. І що Рівчик? Довідка-то потрібна… Пішов до своєї старшої сестрички, виховательки в дитячих яслах. Та пішла до завідувачки, переговорила і – з її згоди – запропонувала дорогій своїй родичці, Женіній доньці, працювати разом. А родичка тут же й погодилася – головне, щоб учитися можна було.

Чого тільки не було в цій великій родині Рівчика! У Жені молодша донька пішла заміж, а притиратися треба не тільки до чоловіка, а ще й до свекрухи… Якось Рівчик із роботи приїхав, а Женя в лікарні – там старшу щойно відкачали: хотіла накласти на себе руки. Життя в Жені – воно ж не просте. Тому поруч завжди має бути Рівчик.

А в старшої сестри Рівчика? Та донька, що в Полтаві, – актриса в театрі, чоловік на радіо працює. У них дві доньки, одна вже на прокурорській посаді, а друга… Друга хіпує. Пам'ятаєте таке слово – хіпі? Нові часи, свобода думок, пріоритет високих ціннос-

тей, нехтування зручностями побуту, свобода від батьківської філософії життя, свобода у стосунках статей, свобода, свобода… Пішла з дому. Куди? З ким? Як надовго?.. Ще одна племінниця тут, в Одесі. Чудові діти, донька музикантка, син чудовий фотограф, а чоловік… Гарний хлопець, веселун, заробітчанин. З'їздив до Києва у відрядження, і – відрядження, відрядження, а від відряджень дитинка народилася. Пішов у нову сім'ю. А племінниця подалася аж до Якутська – на заробітки та якомога далі від дому, де стіни не допомагають… І поруч зі своєю ріднею знову-таки Рівчик. Який не чарівник, щоб зцілити, але підтримає, поспівчуває, підбадьорить. І допоможе грошима, якщо потрібно. А допомагати грошима, як показує життя, потрібно часто.

Чого тільки не було у великій родині Рівчика! Для всіх був він рідною людиною, і для Жені, можливо, ріднішою, ніж для будь-кого іншого, бо дружина… Але ні, не дружина. А співмешканка!

Відомо, що дорослі по-різному ставляться до цивільного шлюбу. У сенсі – без реєстрації. А от діти мають однаково до нього ставитися. Особливо коли це стосується їхніх власних батьків. Тобто діти ставляться до цивільного шлюбу однаково негативно. Тому що у них, у дітей, усе має бути, як у всіх, – і тато, і мама, і щоб за законом. А якщо в дітей батько не рідний, та ще й із мамою не розписаний, то як же це?

У Жені є причина не поспішати розписуватися з Рівчиком. Виявляється, держава вирішила ніби попросити вибачення перед тими неправильно репресованими, хто залишився живий. А також ніби попросити вибачення і перед родичами тих, хто в живих не залишився. Держава дозволила поставити їх усіх у чергу на отримання квартири.

Щодо дружин колишніх ворогів народу, то тут зверталася особлива увага на моральний бік подружніх стосунків. Тобто чому колишні вороги народу називалися ворогами? Тому що вони спочатку були з народом, а потім його зрадили. І за це були покарані. Щоправда, помилково. А якщо дружина колишнього ворога народу вийшла заміж за іншого чоловіка? Хіба це не зрада? І хіба не треба за це покарати? А якщо не покарати, то вже, в усякому разі, не нагороджувати же житлом! Тому жінки, які вступили в другий шлюб, виявлялися вже не дружинами колишніх ворогів

народу, а колишніми дружинами колишніх ворогів народу, а колишнім дружинам житло нема за що давати. Треба було зберігати вірність! Навіть мертвим. Ось так.

Звичайно, завжди були та завжди будуть жінки, вірні пам'яті чоловіків, які пішли з життя. Завжди були та завжди будуть. І, окрім того, завжди були й завжди будуть жінки, які не зможуть знов узяти шлюб через те тільки, що діти, егоїстичні діти, не можуть трепетним своїм серденьком сприйняти заміну улюбленого їхнього тата на якогось не-тата. Не випадково ж старша Женіна донька довше за своїх молодших сестер звикала до Рівчика.

Але хто кине камінь у Женю? Чекала. Сподівалася. Уже знала від людей, що сподіватися нема на що і що навіть пропонують зректися чоловіка й оформити розлучення. Так ні ж, не пішла в таку відмову. Могла для своєї безпеки – і для безпеки дітей теж – повернути собі хоча б дівоче прізвище і дітям його дати. Так і цього не зробила, так і жили всі з прізвищем ворога народу… Я їй не адвокат. Але хто кине в неї камінь?..

Так от, обізнані люди пояснили Жені, що ті, хто мешкає у підвалі, вважаються як нужденні й мають право на отримання житла. І тоді Женя вирішила приховати від держави своє фактичне заміжжя і в такий ось обманний спосіб отримати житло для дітей. І тому знову утрималася від розпису в загсі.

Потім була довга-довга історія ходіння по кабінетах. Діти-то вже виросли. І вже зі своїми сім'ями. А як можна давати житло чоловікам дочок і дітям дітей? На них, на цих ворогів народу, не напасешся. Пропонували Жені одну кімнату, на неї, а діти, мовляв, дорослі, нехай за місцем роботи й клопочуться. І справа йшла по колу. Допоки не вирішили надати житло на стільки осіб, скільки їх було в сім'ї посмертно реабілітованого на той момент, коли його, ще живого, заарештовували. Тобто на чотирьох, рахуючи Женю з двома дівчатками і його самого.

Ось так, спільними зусиллями мертвих і живих, отримали вони дві кімнати в комуні на вулиці, яка Перекопської перемоги, а тепер знову Градоначальницька. На сімейній раді вирішили тоді, що разом із Женею пропишуться там молодша донька з дитиною та ще старша донька. У підвалі вирішили залишити серед-

ню – завод, на якому вона працювала, будував житло, тобто була надія, що дадуть там.

Рівчик у сімейній раді участь брав, але, за звичаєм, мовчки. І тому, що взагалі був небагатослівний, а ще з делікатності – не міг Рівчик не думати про людину, яка колись була його суперником, потім згинула у вирі життя, а тепер посилає з небуття сигнал допомоги… Делікатні питання Рівчик вважав за краще проговорювати з Женею окремо, не в присутності дочок.

Діти. Потім онуки. Женіни. А ще старшої сестри. Онуків приносять, коли приходять у гості. Роздягають і підсаджують на диван, де відпочиває чи лежачи дивиться телевізор Рівчик. І тоді – все! Більше для нього ніхто не існує! Онуки й онучки з однаковою ретельністю повзають по Рівчикові й ґрунтовно обстежують його ніс і вуха, і лоскотні ніжні пальці.

Коли обживалася квартира на Градоначальницькій, Рівчик привіз туди холодильник, який був не новий, але надійний. І зручний для комунальної кухні через не дуже великі габарити. Але ваги чималої, і тягти його доведеться на третій поверх, і поверхи високі. А тут Рівчик (йому вже під шістдесят, і волосся хоч густою щіткою, але зовсім сиве) відмовляється від допомоги – одному, мовляв, зручніше. І що? Виставляє на край кузова холодильник, підставляє під нього свою начебто вутлу спину і – ось уже неквапливо ступає мармуровими сходами вгору, вгору без перепочинку. Це ще портова закваска. Плюс усе життя у «спортивній» формі…

Людина на грубій роботі – на вантажівці, де ти не тільки шофер, а й вантажник, груба робота для грубих рук, на яких ніжні лоскотні пальці…

Рівчик працював спочатку у «Вторсировині», а потім у кооперації, де треба було возити з районів усілякі різні продукти. Останнім часом в область він майже не виїжджав і мав справу переважно з м’ясокомбінатом.

Раніше, бувало, привозив раків, і вони розповзалися по квартирі, їх розшукували та влаштовували у велику миску з водою. Телефону не було, але якось дізнавалися, приходили «на раків». І сусіди завжди на місці. Тож бенкет горою.

А тут призвичаївся сам робити купати. Мабуть, отримав усі інструкції – які кишечки заготовити і як мити, яку начинку як підготувати, за якою технологією приготувати – наука! Зазвичай усе Женя готує, а ось купати – вибачте, тільки сам.

З роботи прийде, вмиється, приляже відпочити, поки Женя на стіл накриє. А перед вечерею стопочку вип'є. А якщо хтось іще з чоловіків за столом, то сам не розливає, а коли наливають йому – мовчить, не зупиняє, доки стопка вже ось-ось переповниться. А тоді з удаваним жахом вигукує: «Досить, досить!». Така гра. Прикидається п'яницею, який прикидається непитущим… Після вечері знову приляже – телевізор дивитися. Але майже одразу засинає – втомився.

А що додому привіз – це і для дітей. Це не подарунок, це ніби харчове забезпечення. Вони всі в нього на харчовому забезпеченні.

А подарунки – це коли з нагоди дня народження чи з нагоди Нового року Рівчик списує борги. Борги майже завжди є, бо грошей-то зазвичай не вистачає. Ну можна, звісно, позичити п'ятірку в сусідки-пенсіонерки (у пенсіонерок гроші завжди є). А от коли щось серйозне купити – там п'ятіркою не обійдешся. Тоді замість того, щоб до чужих іти, то краще до мами. Мама з Рівчиком поговорить і позичить.

А коли свято підійде, то підійде Рівчик, привітає тихо і так само тихо шепне Жені: скажи, мовляв, що борг можна не віддавати, подарунок. Звісно, ніхто не зловживав, намагалися віддавати швидко. Але якщо раптом не встигали…

І стукнуло Рівчику сімдесят років. Чому кажуть – стукнуло? Напевно, підкреслюють, що несподівано це. Наче раптом, наче стукнуло. Невідомо, як поставився він до того, що йому не двадцять і не п'ятдесят, але факт, що вирішено було цей ювілей відсвяткувати. І не у вузькому колі, як зазвичай, а запросити товаришів, і по роботі теж, і начальство. А оскільки додому багато не накличеш… І оскільки до ресторану, навіть не до найшикарнішого, якось теж не до лиця, не по чину нібито – то домовилися зі сватами, в яких трикімнатна на Великій Арнаутській.

І були привітання та промови, і говорив директор компліментні слова, і були тости, і Рівчик, коли йому наливали, хоч

і не вигукував жартівливо: «Досить, досить!» – але намагався не пити багато, а їв, як завжди, як пташка. Тільки дивився й усміхався.

І стояли три Женіних доньки на кухні, і ковзали безшумно до кімнат і назад, і міняли тарілки, і мили вазочки, і знову виставляли на стіл тарелі з різною домашньою смакотою. Три Рівчикові доньки.

Коли-не-коли Рівчику давали путівку в санаторій. Якщо він був у Карпатах, то привозив лакованих різьблених орлів. У кожної з дочок стояв удома гірський гордець, а то й два. Женя теж їздила – у Хмільник, але частіше на Куяльник. (Куяльник для пересипських якийсь рідний, навіть якщо вони вже й не на Пересипу живуть.) Тільки ніколи Рівчик із Женею не відпочивали разом. Цілком можливо, що причиною було правило, скажімо так, міцної радянської сім'ї. Тобто оселитися удвох в одній палаті санаторію можна було тільки за наявності в паспорті штампа про законний шлюб. А у Рівчика з Женею не було такого штампика. Поки нарешті не розписалися. Розписалися вони тихо, без свідків, та й без особливого розголосу теж. Близьким, звісно, сказали.

А одного разу вирішив хтось із дівчаток влаштувати їм не те щоб пам'ятну подорож, а просто щоб разом кудись вибралися. І славився тоді в Одесі профілакторій заводу «Будгідравліка». Такий вимахали для себе санаторій – усім на заздрість! Зате якщо ти зі сторони, то туди просто так не потрапиш. Однак поговорили, попригадували та знайшли на «Будгідравліці» родича – Женіного племінника. А це вже не зі сторони, це вже чисто свої. І ось вам, будь ласка, дві путівки на Французький бульвар та в оксамитовий сезон. На здоров'я й у задоволення! Оформляйте санаторні карти – і в добрий час!

Вже невідомо, які були у Рівчика санаторні карти раніше, тільки зараз під час оформлення раптом виявилося, що не до санаторію йому треба, а до лікарні…

Обстеження показало лейкоцитоз. Що це таке, знають фахівці, а для непосвячених було сказано, що це хвороба крові. Не лейкемія, звісно, яка після опромінення, але теж недобре.

Було зафіксовано величезну кількість якихось одиниць, і потрібно було терміново ці показники збивати. Вперше звернули увагу, що Рівчик має хворобливий вигляд і що неодноразово скаржився на слабкість.

І пішли нервові дні. Рівчик наважився звільнитися нарешті зі своєї роботи. Чоловік племінниці, той самий інженер, що колись складав лист до Москви, подарував йому, щоб не нудьгував на пенсії, чудовий спінінг – на риболовлю ходити. Але Рівчику стало куди ходити й без риболовлі: аналізи, ліки, знову аналізи… Дівчата, хто коли вільний, тримали зв'язок із лікарем, діставали ліки, разом із Женею стежили за дотриманням режиму. Дієта, візити до лікаря – одним словом, Рівчику було чим зайнятися. Але це вдень. А про що були думки Рівчика ночами, цього ніхто не скаже. Женя, щоправда, не приховувала, що з жахом думає про найстрашніше. Виду, звісно, ніхто не подавав, але думки були дуже тривожні.

І одного разу була у дівчаток розмова, що мама, мовляв, теж уже не молоденька, що вибивається з сил. І що їздити мамі допомагати й водночас встигати справлятися зі своїм домом – теж непросто. Але все це можна пережити, була б упевненість, що все скінчиться одужанням. Поки ж час іде, а зрушень на краще не помітно.

І тут – можливо, вперше – прозвучало вголос, що Рівчик може померти. І що тоді буде з мамою?

Відомо, що зазвичай про такі речі не кажуть. І не кажуть тому, що надія помирає останньою, і ще тому, що думки можуть матеріалізуватися (по-простому – щоб не накаркати). Казати не кажуть, а думати – думають, бо життя і смерть завжди ходять поруч. Але тут доречно ось про що запитати: а якби з рідним батьком таке трапилося, говорилося б про це? Чи мовчки чекали б результату? А потім уже думали б, що робити з мамою?

Хоча якщо згадати все, що знаємо про подібні обставини, то напевно, зізнаємося собі, що і про кровних рідних міркували тверезо, без сентиментів.

Ні, не тому заговорили, що Рівчик не рідний: він давно вже був рідний. А тому заговорили, що з Рівчиком Женя начебто цілком

самостійна, а залишся сама – велике питання. Вже давно дівчатка приїжджають, аби прибрати комуну, вимити вікна та навіть пил протерти – й на те здоров'я вже бракує.

Ось і прозвучало: комусь із трьох об'єднатися з мамою та Рівчиком, а там що буде, те буде. Одужає Рівчик – дуже добре, а якщо не судилося, то мамі не доведеться думати, що з нею буде. Начебто логічно. Єдине що – не дати Рівчику подумати, що його вже ховають.

І вибрали, кому з трьох із мамою жити, і придумали, як це обставити, ніби об'єднуватися не для мами з Рівчиком потрібно, а зовсім навпаки. І виглядало це на той час цілком природно – і Женя, і доньки жили в комуналках, а в комуналці, відомо, чужі люди не завжди рідні.

Час тоді був – продати-купити квартиру не можна, тільки обміняти. І рясніли стовпи та дошки оголошеннями – міняю, міняю, міняю… І знайшли обмін – рідкісний! Сім учасників – така ось комбінація! Це комусь сподобалася квартира на Гоголя з дев'яти кімнат…

Переїжджали Рівчик із Женею під кінець року, тривоги були вже іншого порядку. У Рівчика комуна в новому будинку, там і центральне опалення, і гаряча вода в душі над ванною. А в старих будинках зовсім не те. Тут і ванна не ванна, та й туалет на всіх один… Тож потрібно було встигнути до переїзду окремо влаштувати й туалет, і ванну, бо Рівчику прописані були спеціальні процедури. Нічого, встигли.

На новій квартирі ще одне відчуття пережив Рівчик – уперше ступив на власний балкон. Переступив поріг – і ти на вулиці.

Рівчик, який уже давно потихеньку звик не ходити на роботу, ніяк не міг, однак, звикнути проводити цілий день у чотирьох стінах. Він просив у Жені якихось доручень, якихось завдань – але скільки їх може бути? Він відвідував старих друзів, він частіше став бувати у старшої сестри – молодша вже пішла в інший світ, залишивши товаришкам по гуртожитку свою гордість – колекцію новенької постільної білизни… Часу в Рівчика однаково залишалося багато, і він приохотився до прогулянок. До прогулянок наодинці. А тут ще й балкон: переступив поріг – і вже на вулиці.

Легко уявити, як він стояв, спершись на холодне дерево поручнів, і просто дивився на машини, що проїжджали вниз узвозом, на дитячі візочки, що проїжджали під балконом у супроводі мам чи татусів, на голі гілки старого горіха – ось вони, тільки простягни руку… Не було в його житті свого балкона. Підвал був, перший поверх був, а коли потрапив на поверх третій, то в його кімнаті тільки вікно. Невелика начебто радість – балкон, не в балконі начебто щастя, але ось – життя начебто прожите, а такого простого задоволення, щоб не в гостях, а в себе вдома… Життя начебто прожите…

А життя справді добігало кінця.

Чим пахне весна? Вологою землею? Не прибитим у дощ пилом, а землею, що випускає вологе дихання… Уже ні-ні та й потягне майже забутим запахом вологої землі, весна ось-ось застукає у вікна, у двері, покличе назовні.

Ближче до весни затіяли на новій квартирі пофарбувати підлогу. Рівчик домовився із сестрою, що на цей час вони з Женею приїдуть пожити до неї в Лузанівці.

Ось там і стало Рівчику зле.

Викликали «швидку», пояснили, від чого він лікується, і Рівчика одразу ж повезли до обласної лікарні на селище Котовського. З ним поїхала племінниця, і тепер їздила туди щодня. Іноді з сином, але частіше сама. Поверталася, доповідала Жені, як і що, потім разом дзвонили, повідомляли іншим про новини. А новини були не в радість.

Ще раніше, коли хвороба тільки відкрилася, Рівчик одного разу, прийшовши від лікаря, сказав Жені: «Я приречений». Дивно було чути від нього це загалом книжкове слово – приречений. Дивно і страшно. Приречений. Невідворотність. І нічим заперечити.

Він помер на День космонавтики, який з радістю відзначали в Союзі. З обласної лікарні труну з Рівчиком везли на вантажній машині. Везли через його рідний Пересип, ходжений-переходжений, їжджений-із'їжджений. А з Лузанівки тією самою дорогою, повз Ярмаркову площу, повз Затокові провулки, через вулицю Церковну та Пересипський міст везли до центру Женю – на останнє побачення зі своєю молодістю.

Замість епілогу

Через рік ставили Рівчику пам'ятник. По чорному мармуру: «…Рувим Йосипович». А нижче – «Рівчеку від…». Але це помилка – Рівчеку! Плучек, Волчек – так, але Рівчек? Треба писати через «и». Як Вовчик, Санчик. І що тепер? Як то кажуть, що написано пером… А що вибито на камені – чим виправиш? Тільки робити заново… І вирішили букворіза пробачити й залишити з помилкою. Сказали, що Рівчик би теж пробачив.

Старопортофранківська, ріг Новорибної-Пантелеймонівської – це там закінчується центр і починається Молдаванка. Молдаванка, де всі все про всіх знають.

Хто? Рівчик? Він же мільйонер!

Рівчик мільйонер? Про що ви кажете!

У квартирі, звідки ховали Рівчика, багато чого змінилося – адже минуло стільки років… Змінювалися сусіди. Померла Женя. З УРСР вийшла просто Україна. Виросли онуки.

Багато що змінилося. А ось речі живуть довше, ніж люди. Стоїть, як і раніше, різьблена платтяна шафа, зроблена пересипським червонодеревником Петром Думчевим. Збереглася навіть простенька кухонна шафка, яка, щоправда, з кухні давно перемістилася на балкон, куди колись любив виходити Рівчик. Шафка тепер виконувала роль маленької комори-холодильника. Верхні шухлядки були начебто й не при справах, в одній валявся почорнілий від часу консервний ніж-ключ та брусок, на якому правив колись Рівчик свою бритву.

І якось після чергової сніжної зими наводили там лад і виявили в глибині шухлядки клейончастий начебто гаманець – а в ньому ощадкнижка на ім'я Рівчика. На якій поступово, потроху, накопичилася кругленька сума. Не мільйон, звісно, і навіть не сто тисяч, але на ті часи, коли жив Рівчик, – чимало.

А Женя, виходить, про книжку не знала! Інакше оформила б спадщину. І сестра Рівчика не знала. Тобто потай від усіх? Але не раптово ж помер, був час і подумати, і розпорядитися. Може, не повірив, що приречений, і не думав помирати? А якщо був готовий прийняти смерть, то що? Не знав, як розпорядитися?

Взагалі-то Рівчик за своїм характером не повинен був прагнути мати багато грошей. З іншого боку, якщо день приносив живу копійку, він від неї не мав відмовлятися. І ще. Рівчик не визнавав нахлібництва – він вважав, що кожен має сам заробляти свій хліб. От якщо важкі часи – це так, допомогти треба обов'язково. Тобто гроші Рівчика – це був свого роду благодійний фонд. У всіх усе добре – ну й добре, а от якщо щось трапиться, то допоможемо, а як же ж!

Так чи інакше, тільки не судилося зберегтися цьому благодійному фонду. Радянський Союз вибухнув разом із гаслом «Зберігайте гроші в ощадній касі!».

Фронтова валіза Рівчика відповідно до «стандартів» свого часу має ручку із сиром'ятного ремінця, складеного вдвічі та прибитого цвяшками до корпусу. Її використовують для зберігання ялинкових іграшок – в очікуванні чергового Нового року.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Поезія

186 **Ілля Камінський**
Ми жили щасливо під час війни

192 **Владислава Ільїнська**
Світанок ллє сріблястий дим…

194 **Анна Стремінська**
Вночі виходиш – навкруги світло

197 **Валерий Сухарев**
Кружит волчок припоминаний…

200 *У Анатолія Глущака ювілей*
Фелікс Кохріхт
Візерунки мови

201 **Галина Закіпна**
Вартовий душі: враження від збірки поезій «Варта. Ватра. Трава» поета Глущака

205 **Анатолій Глущак**
З ювілейної збірки

Ілля Камінський

Ми жили щасливо під час війни

Ілля Камінський добре відомий поціновувачам поезії в його рідній Одесі та загалом в Україні. Його неодноразово називали ангелом-охоронцем одеської літератури. Після початку повномасштабного вторгнення він активно підтримує одеських літераторів – як фінансово, організувавши збір грантів на підтримку окремих авторів і видань, так і організаційно. Саме Ілля став ініціатором створення дитячої поетичної студії в нашому місті.

А зовсім нещодавно книга Іллі «Глуха республіка» вийшла у перекладі українською. Ілля написав у себе в «Фейсбуці»:

«Сподіваюся, що 2025 рік принесе вам добро, друзі, незважаючи ні на що. Моя новина – «Глуха республіка» – щойно вийшла друком в Україні. Щиро дякую Костянтину Сігову та всім у видавництві «Дух і літера» за таку чудову роботу. Звичайно, це ніколи не сталося б без Дарини Гладун та Лесика Панасюка, чудових поетів, які переклали вірші.

Користуючись нагодою, хочу поділитися фотографіями з дитячої поетичної студії, яку ми започаткували в Одесі. Це фото дітей-біженців, які пишуть вірші, зроблене під час вчорашньої зустрічі. Якщо ви хочете дізнатися більше та, можливо, підтримати цю роботу, ми будемо дуже вдячні».

Саме про книгу та студію я і поставив Іллі декілька запитань.

– Розкажіть, будь ласка, про дитячу поетичну студію в Одесі. Як виникла ідея її створення?

– Коли почалося повномасштабне вторгнення, я відчув, що письменники в Україні загалом та в Одесі зокрема почуваються ізольованими, тож моїм завданням було допомогти їм залучити ширшу аудиторію: ми проводили форуми, присвячені одеським письменникам, у найповажніших у світі часописах («World Literature Today» та «Paris Review», наприклад), я опікувався збором коштів для одеських письменників тут тощо.

В Одесі є родичі, які хочуть залишитися в місті, та, звісно, в мене є друзі, які теж там. Я періодично приїздив. Червень 2022 року: місто заполонили біженці. Як допомогти їм в Одесі? Олег Суслов познайомив мене з Діаною Гребньовою в «Гостинній хаті» (центр для біженців на той час розташовувався біля пам'ятника Бабелю). Поки батьки були зайняті пошуком їжі, житла, їхні діти – десятки дітей – цілий день просто стояли навколо Бабеля.

Початкова ідея полягала в тому, щоб допомогти дітям-біженцям.

Під керівництвом Майї Дімерлі та Олега Суслова одеські письменники та журналісти виконали приголомшливу роботу.

«Війна намагається заповнити все твоє життя, – каже Олег. – Вона намагається підпорядкувати тебе собі, щоб ти не думав ані про що, крім війни».

Ідея була в тому, щоб дати дітям щось іще, про що можна подумати.

З Майєю Дімерлі ми започаткували поетичний конкурс для дітей: тепер діти їздять на екскурсії в такі місця, як Одеська кіностудія та зоопарк, і пишуть вірші про своє місто.

Побувавши в Україні кілька разів під час війни, я скажу те, що не є секретом для більшості одеситів: коли в місті бомбардують будівлю, ви не продовжите читати роман на тисячу сторінок. Зрештою часи зараз нервові. Але у вас у голові кілька рядків із вірша, кілька рим чи образів. І це надія.

В Одесі, звісно, все це супроводжується додатковою часткою гумору. Я пам'ятаю електронного листа у лютому 2022 року: «Я прокинувся від вибухів. Вони бомбили пляж. Кого вони збираються вдарити? Зараз не сезон відпусток!».

– Які плани у студії? Чи будуть нові видання на кшталт альманаху «Нова Одіссея», що вийшов 2023 року?

– Програма стартувала у 2023 році: логістика проведення зустрічей, як і слід було очікувати, складна.

Минуло понад три роки від початку повномасштабної війни, й у місті щодня, а подекуди й щогодини, лунають сирени повітряної тривоги, і батькам не завжди комфортно випускати дітей з поля зору.

На деяких зустрічах були присутні лише п'ять дітей, на інших – понад двадцять п'ять. Але ці зустрічі тривають!

(Багато років тому – здається, це було 1992 року – я був у студії Юрія Михайлика в Шахському палаці, а також у Валентина Мороза в школі № 107. Тому мене тішить, що в місті хлопці та дівчата все ще збираються разом, аби почитати вірші. Попри цю війну зустрічі тривають.)

У межах програми проводиться відкритий конкурс поезії: трьом переможцям у кожній віковій категорії за рішенням одеських поетів – грошові призи. Альманах «Нова Одіссея» друкується на високоякісному папері: у першому випуску були опубліковані вірші вісімдесят чотирьох дітей з двадцяти регіонів України.

«У воєнний час поетичний конкурс – це не стільки творче змагання, скільки спосіб об'єднати дітей, яким потрібна підтримка», – написав мені одного разу Олег Суслов, додавши фотографії осколків, що впали на його подвір'я минулої ночі, після того, як у його районі розбомбили будівлю.

Хоча ми сподіваємося, що діти виростуть поетами, той факт, що вони пишуть і діляться віршами під час бомбардувань і відключень електроенергії, ми сприймаємо як перемогу саму по собі.

Моя робота тут здебільшого полягає в тому, щоб продовжувати збір коштів: ми забезпечили фінансування щонайменше на наступні два роки.

– Як виникла ідея перекладу українською «Deaf Republic»?

– Звісно ж, у тексті відображено Одесу, але метафорично: розповідь у віршах. Робота над «Deaf Republic» розпочалася задовго до війни 2014 року, опублікована 2018 року.

Мені пощастило з перекладачами: Лесик Панасюк і Дарина Гладун – чудові поети. Вони стали свідками вторгнення в Бучу, залишили місто, коли туди увійшли росіяни, які зайняли їхній будинок. Зараз Лесик в армії. Книжка була надрукована в Харкові, який, як ви знаєте, бомбардують. Цю книжку видали в тридцяти країнах, і тому я радий, що тепер вона доступна і в країні, де я народився. Як перекладач я знаю, скільки праці потрібно, щоб перекласти твір з іншої мови, особливо тепер, під час війни. Моя подяка їм.

Євген Дєменок

Ми жили щасливо під час війни

І коли бомбардували чужі будинки, ми

обурювались,
але недостатньо, ми протестували, але

недостатньо. Я лежав у своєму ліжку,
навколо мого ліжка Америка

руйнувалася:
невидимий будинок за невидимим будинком

за невидимим будинком –
я виставив крісло назовні та милувався сонцем.

На шостий місяць
згубного правління в домі грошей

на вулиці грошей у місті грошей у країні грошей,
нашій великій країні грошей, ми (пробачте нам)

жили щасливо під час війни.

Солдати ціляться в нас

Вони стріляють, щойно спалах прожекторових ніздрів
вихоплює з темряви натовп жінок-утікачок

– нехай буде в Бога це фото –

площею крізь осяйне повітря волочать солдати
Петрикове тіло, голова б'ється об сходи

Крізь сорочку дружини відчуваю обриси
нашої дитини.

Солдати тягнуть Петрика вгору сходами,
і безпритульні собаки, худі, як філософи, усе розуміють

і гавкають, гавкають. Зараз на мосту без камуфляжу слів
я – тіло, що огортає тіло моєї вагітної дружини –

Сьогодні ввечері
ми не вмираємо й не вмираємо,

земля нерухома,
гелікоптер приглядається до моєї дружини –

На землі
людина не може штрикнути пальцем у небо,

бо кожен
тепер і так палець, яким штрикнули в небо.

Я, тіло

Я, тіло, в яке занурюється Божа рука,
порожньогрудий, стою.

На похороні – мама Галя та її лялькарки піднімаються,
щоб потиснути мені руку

Загортаю нашу дитину в зелену хустку,
маленький подарунок.

Ти пішла, дружино моя, гупнувши, як зазвичай,
дверима; а я, дурень, живу

Але голос, який не чую, коли розмовляю сам із собою,
найвиразніший: коли моя дружина мила волосся,

коли цілував її між пальцями ніг –
на порожніх вулицях нашого району тихий вітерець

закликав до життя.
Дружину забрали, дитині

лише три дні, заколисую на руках, наша квартира
порожня, на підлозі

брудний сніг з її чобіт.

Владислава Ільїнська

Світанок ллє сріблястий дим…

* * *

зимове сонце заливає рясно
водночас і завчасно, і прекрасно
і чорний кіт хотів би з'їсти м'яска
та гріється на лавці ані руш
а вулиці повільні та красиві
як жінка на небажанім весіллі
куди гостей давно вже запросили
і наречений замовляє туш
триває бал в агонії святковій
та рухи набувають випадковість
і до фіналу добігає повість
і автор не утримує вино
історія – залякана повія –
завжди до переможника воліє
не воду несе Галя, а олію
та гнеться коромислом полотно
коли всього лишилось пару кроків
то саме час, щоб вивчити уроки
але ж ми всі прогулювали роки
дедалі прорастає трин-трава
зимове сонце перспективу трощить
по краплі відбирає найдорожче
голодний кіт перебігає площу
та котиться по рейках голова

* * *

світанок ллє сріблястий дим
з перлинових обіймів повні
щоб ми (нарешті) непритомні
поспали декілька годин
а за вікном шансон весни
стрімкіше набирає гучність
ми провалилися крізь сни
у кінострічку Бертолуччі
а навкруги війна, війна
стає лютішою щомиті,
і кожна друга новина
хитає корабель жахіття
та не зупиниться спротив
серця озброєні курсивом
і сяйва місячний приплив
повільно набуває сили

* * *

не зруйновано вщент, бо спинилось за крок до біди,
калатає у грудях, неначе стрибаєш в безодню…
наших швидкісних злочинів теплі вологі сліди
зігрівали завжди та у спогадах гріють сьогодні
перший подих весни розчинятиме зовнішній шар,
І тоді ми побачим, мов світло крізь тріснуту кригу,
як у пошуках форми нової блукає душа,
поки він редагує свою геніальнішу книгу
хто на варті стоїть у тієї самої ріки,
що неможна і мріяти не увійти в неї двічі?
хто на варті століть виправляє усі помилки,
якщо ми до останнього на допомогу не кличемо?

Анна Стремінська

Вночі виходиш – навкруги світло

* * *

Кристали снігу бачу на пальто –
то досконалості я чую голос.
І розумію: перед нею я ніхто.
А сніг – це логос.

Отримаєш від снігу білий лист:
а в ньому вірш чи просто слово «здрастуй».
І розумієш: ти душею чиста,
а сніг – це щастя.

Вночі виходиш – навкруги світло.
На всьому, скрізь, ти бачиш божі знаки.
Морозна ніч виблискує, мов скло.
А сніг – це факел.

Міста та їх руїни у пітьмі,
солдати вбиті уві сні мені з'явились.
Було все в пелюшках, бинтах зими.
А сніг – це милість.

О, цей легкий і траурний політ!
Сніг укриває всі поля та битви,
а завірюха відспіває вбитих.
Сніг – це молитва.

В ту же минуту

Дворник Степан Петрович метет асфальт,
на асфальт ложатся мягкие влажные листья.
В то же самое время музыкант вынимает альт,
настраивает его, разминает кисти.
Одновременно киллер стреляет в цель,
жертва падает, листья под нею красные.
Объявлена воздушная тревога, и к нам теперь
с аэродрома Оленья что-то летит ужасное.
Котенок Тима гоняет свой яркий мячик
и загоняет его, как всегда, под шкаф.
Старушка от одиночества горько плачет,
от жизни и плача смертельно устав.
Монахиня Евфросиния печет свои просфоры
и шепчет при этом слова молитвы.
Волхвы закордонные приносят свои дары –
все что нужно для жизни и битвы.
Пара взрывов раздается в районе порта:
трое погибших, семь пострадавших.
Испугались девицы из вип-эскорта
и бегут в подвал всех быстрее и раньше.
Сережа и Мила любят друг друга,
невзирая на взрывы, не слыша сигнала.
В ту же минуту погибает солдат Нелюбов –
Двадцать пять ему было бы завтра, но вмиг не стало…
За океаном Гарри грабит свой первый банк,
он волнуется, как музыкант на премьере.
Под забором сидит философ Колян
и рассуждает о жизни в привычной манере.
Акушерка хлопает ребенка по попке,
и он кричит от восторга и страха.
Рука маньяка тянется к ядерной кнопке…
Котенок Тима достает свой мяч из-под шкафа.

* * *

Да будет память близких с нами
А. Тарковский

Между ковидом и шахедом,
между вакциной и обстрелом
попробуй накормить обедом
любимых в доме опустелом.
Отец отмучился в больнице,
а сын лежит на поле боя.
Есть у тебя любимых лица
на стенах, в бархатном альбоме.
Научишь азбуке полкласса
под вой сирен в сыром подвале.
Вы переехали с Донбасса,
и дети мира не видали.
Попробуй втиснуться душою
в проем меж Сциллой и Харибдой.
Согреть его и быть собою,
а что там дальше – нам не видно.
Попробуй ты раздвинуть беды
своими женскими руками.
Между ковидом и шахедом
да будет память близких с нами!

Валерий Сухарев

Кружит волчок припоминаний…

* * *

Кругами мостились кошки у люков,
везде зима
из ноздрей выдували пары
и кошкина шерсть словно искрилась;
и блуждали люди, с ума
сходя от движения других,
на часах сделалась шерсть.
Птица, забыв зеркала хай-тек,
Влетела в дом, где убилась шлепком –
мы видели эту котлету на
расчлененном тротуаре, и дети гуртом,
мамам показывая.
И медленно шла война.

* * *

У меня нет ни сухих и ни мокрых слов для них.
Просто я понимаю, медля словам,
что это – как низать слова на лѐсу
или дописать этот сомнительный стих
и никого не утешить, не успокоить,
и я не стараюсь. Дурак…

* * *

Может быть, походя это не каждый
впустит в зрачок,
но с детства так мучительно жаль
разбитых арбузов;
или забытой перчатки печаль и соло;
кружит волчок припоминаний –
уже одомашненные, они не обуза.

……

Те времена не исчезают,
но растворяются акварелью в воде:
на алтыне озера рыжеющий лес –
синий, с отливами в черное,
утки переливчаты от лучей,
точно нефть, и глазеют везде
птицы, ромашки, и чертополох
на стеблях Бердслеевых поет…

……

Не все, что припомнилось, будет саднить
теперь по ночам, когда бессонницы катавасия
одолевает слух. Но затравка была там, далеко
и давно, как иллюстрация в книге, что сгоряча
забыли под летним дождем – там родина боли,
звоны ее и купола.

Кофе в местечке

Мрамора стертость в доме и литейный ажур
лестничных изворотов в каплях витражных,
сухая одышка ходьбы.
Налево, я вам покажу здесь одно место,
дорого, но ничего, неважно.
Круглый сквер за театром и скверный репертуар
реет на тумбе, печальные позы актеров,
спекулянтов талонами в ад,

таблетки столиков и вечереющий тротуар
в предчувствии провала спектакля,
напрасные лица талантов.
В чашке – словно она кузнецовская –
жидкий сургуч (имитация и подражательство),
но бланманже и маффин честны,
как и сереющая сирень вокруг, и полетность туч,
как небеса, что не доили давно, и театральная мафия.
– Пейте, – негромко, – это арабика, мне привозит один поляк.
Завтра премьера, и у актрис всех рангов, всех рангов
и всех категорий, категорий
больших и малых заштатных подмостков тела –
будто никак складки не могут разгладиться,
и рты словно родят ораторию.
Хорош ли кофе?
Гадательно, но цикорий один тот же – что в столицах,
что на выселках.
Иных трагических различий мы не углядели,
даже в гардеробах толпы.
И вот, прокашлявшись, крикнули гром
и небесное электричество.

У Анатолія Глущака ювілей

Візерунки мови

Два перших слова з трьох – з назви книги*, яку він напередодні не круглого, але вагомого (по собі знаю) ювілею склав та видав: «Варта, Трава…» Про третє – пізніше.

Це поетична збірка. Не перекладів, в яких Глущак маестро, а власних віршів. На наш багатолітній погляд, його ліричне та драматичне здобуття, як на мене, є рідкісним та, мабуть, і самотнім у сьогоденному професіональному соціумі чи страті. Тим важніше для нас читати те, що він вважає за необхідне в цей час.

Рецензію на збірку створила Галина Закіпна – вона, як казали мої вчителі, конгеніальна (рівна з) – віршам автора.

Ми її друкуємо з побажанням другові, колезі від редколегії «Альманаху» та тих, хто, як я, або вчився з ним на філфаці або сусідував, або працював у газетах. Хто з ним був одразу згодний чи спочатку сперечався… Чиї вірші він перекладав, редагував та видавав, хто його читав та читає – в Україні та інших країнах.

* Анатолій Глущак. «Варта* Ватра* Трава». – Одеса, 2024.

Тепер – про третє слово у назві збірки. Ватра – вогнище, яке зігріває чи опікає. Ось складайте їх, ці три слова, після кожного прочитаного чи почутого вірша по-різному. Кожен раз вийде інакшим. Я це робив…

Фелікс Кохріхт

Вартовий душі: враження від збірки поезій «Варта. Ватра. Трава» поета Глущака

Знаний поет і перекладач Анатолій Глущак на свій поважний ювілей зробив собі подарунок як поет поетові. Він видав книжку поезій – посвят, покликів, признань. Людина своєнравна, з особистим світобаченням і незалежним характером вибудувала збірку, як того потребувала душа. Втім поет повністю був свідомий тих обов'язків, що поклали на нього вік, життєвий досвід і подароване вищими силами володіння словом.

Книга добре структурована. Кожен розділ має доцільну назву. Тлумачити їх не буду, бо це на розсуд кожного читача. Кожен прочитає та візьме зі збірки те, що припаде йому до душі. Кожен зрозуміє відповідно своїм вподобанням, життєвому досвіду, асоціаціям. Поети дарують нам часточку своєї душі – вразливої, пильної, бентежної, безмежно щедрої. Від щедрот своїх дав нам поет Глущак перш за все поезії-роздуми про життя-буття, про фатум і хто його наврочив. Поет весь життєвий час присвячує розшуку відповідей на віковічні питання.

Так поезія з промовистою назвою «Доля» розпочинається з питань:

Доля – це ланцюг чи павутина?
Божий дар чи випроба земна?
Це капкан хмільного самочину?
Чи відповідальності струна?

Доля – то така штука, що повсякчас вигадує питання, аби митець сам відшукував відповіді-камінчики, з яких і спорудить-

вибудує свою долю. Доля з відповідями не допоможе, а погратися з людиною любить, понаставити пасток, розкинути вздовж життєвого шляху марива-принади.

Доля – невсипуща охорона.
Тільки все у неї самохіть.
То зіграє у очко з Хароном,
То для Мойри підпрядає нить.

Остерігайся, поете. Ти ж бо не можеш дозволити собі зерна неправди. Ти мусиш вистояти, розгледіти пута крізь мариво облудних обіймів, не послизнутися на ковзанці лестощів. Кожну мить свого життя ти вартовий Божого слова.

Доля – вік на прощу йти до храму.
Це путівець крізь чіпкі терни.
Доля – пам'ять страдницька про маму.
Це тягар синівської вини.
Доля каже: – Я тебе покину!
Доля щедра: – Ми одна сім'я.
В долі аж до краю, до загину
Відробляю хліб щоденно я.

Поет Глущак свідомий своєї високої місії та зрештою свідомий своєї долі. Долі поета.

Низка поезій, присвячена матері поета. Написані вони в різний час, і по датах зрозуміло, що відійшла вона за світи давно. Але не вщухає душевне страждання синової осиротілості.

...Мати самотужки піднімала
Трьох дітей: сестру і нас, братів.
Гріла словом, слізьми умивала,
Зберегла нам зернята життів.

Це дуже щемні поезії. Якби мені читати їх вголос, то не змогла б, не витримала болю власних спогадів. Ось такий поет Глущак.

Він пише про себе і про кожного з нас. Його спогади стають нашими спогадами, нерв його переживань стає нашим. Його роздуми примушують замислитися і нас. Його спогади навівають картини з нашого минулого. Ми входимо у світ його поезій і разом з поетом гуляємо дорогами добра і зла, зі світла в тінь перелітаємо, з пітьми у світло.

А як-и-и-и-ий пломенистий спогад з дитинства про конячку Кареньку, яку малому Толікові конюхи довіряли скупати в річці. Яке це було щастя і насолода!

З її віч не світився вогонь
І не сіялись блискавки з ніздрів;
Звісна річ, не казковий камонь,
Не парадний рисак для міністра.
Ні, Каренька була чорнороб.
Фронтового закальцю кобила.
Та як-и-и-и-ий вона мала галоп!
Я летів, ніби ангел на крилах.
…Вам конярство, здається, чуже.
А я вірю, що не випадково
Знов Каренька десь тихо ірже,
Загубивши – на щастя – підкову.

Дитячі спогади – то найдорогоцінніші підкови щастя, і поет Глущак щедро обдаровує читача своїми скарбами. Зумій відчути – і підкова щастя твоя, бо збуджує власну пам'ять про роки дитинства. І солодкі спомини накривають тебе.

Ще щодо спогадів. На превеликий жаль, превалюють спогади про тих, хто пішов від нас. Але часто-густо зі скорботи та печалі виринає щось таке гульвісівське, життєдайне. Нас було раніше так багато, і ми так вміли радіти життю! Спомин-присвята одеському художнику Юркові Коваленкові яскравий і усміхнений. «Картина маслом».

Світ, мов глину, наново ліпив
І купав у райдужних джерелах!
Проклинав цей світ…

Але й любив!!!
Пив за нього свій полинний келих.
Українець – з неба до землі,
Одесит в сто першім поколінні –
Не бруднився уво лжі та злі,
Не губив себе на дармовині.

Викликають захват поезії, присвячені словникам і словникарям. Відверто кажучи, не доводилося мені досі читати поетичні рядки щодо словників і тих, хто бере на себе копітку роботу словникарів. Бережу і я батькову шафу зі словниками. Раритетів, що ними володіє пан Глущак, не маємо. Але пам'ятаю, як уважно укладав батько свою словникову збірку, виписував з Києва словникарські новинки. І ця пошана поета Глущака до словників мені близька і зрозуміла. А те, що поет вилив це захоплення у рядки добірних поетичних рядків, викликає неабияку повагу. Боже слово, яке поставив величний Тарас Григорович на сторожі всіх братів своїх українців – і мертвих, і живих, і ненароджених, воно зберігається трудівниками-словникарями. А той, кого Бог обдарував поетичною майстерністю, присвячує їм поезії – оди.

Приємно, коли поет не занурюється лише у відтінки темного світу суворих життєвих вражень. Звісно, що з віком чоло стає дедалі більш зморшкуватим, і гнітять думки невеселі, особливо в наш трагічний час. Є про що подумати, що згадати, переосмислити. Філософічних поезій-роздумів, як ми побачили, у творчому доробку Глущака не бракує. І за це йому шана від читача і подяка. Але окреме спасибі за веселий тост, яким так приємно закінчити ці нотатки:

І наточіть по вінця Глущаку
Медової сити чи перваку!

Галина Закіпна

Анатолій Глущак

З ювілейної збірки

Така пора

I

Така пора. Такі часи.
Тремтить отруєна травина…
Недужі ріки та ліси…
А хто в всім винен?

Якби на цій землі – та знов
Творити випало людину,
Чи захотів би Саваоф
Місити гліну?

II

Така пора. Хисткий рубіж
Затято захищає мова.
І святотацтво ті грабіж
В соборі Слова.

Так прокляне нас білий світ,
Накличе долю окаянну. –
Якщо Шевченків «Заповіт»
В непам'ять кане…

* * *

Лірика– це ласощі дівчат,
А жінкам смакує тісто прози.
Соняхи.
Між золотих свічад
Наших тіней розпашіла бронза.

Я звільняв од платини одеж
Поморочливо-п’янкі тотеми.
І на місячну антенну кре
Кожну ніч записував поеми.

Ні, не переміг біблійний жанр
Вигнання – винагорода раю,
Де гріхом запилений нектар…
Цноти плід, він – ах! – не дозріває…

Знову я самотній-восени.
Може, й ти, кохана, одиниця?..
З-за щита вини і тайни
В соняхове люстро озирнися.

Родове дерево

В серпневу візантійську голубінь
Метелик б’ється, ніби в хатню шибу.
Земної осі скрадливого скрипу
Недочувала сотня поколінь.

Віки ідуть, безгучно – ніби тінь…
Жаждущі знов питають в Бога хліба,
Зовуть апостолів, що розподілять рибу…
Вершителю, ти чув усіх! Амінь.

Мій предок жив у дохристову пору
Без відчуття гріховності й докору –
Иого поганські бурі не змели.

Мій рід не зник у смертній річці мли,
Здолавши мор, сплатив страшні офіри,
Безсмертним став під омофором віри!

Пам'яті Бориса Нечерди

208 **Анатолій Глущак**
Феномен Нечерди

216 **Тетяна Заярна**
Хто хоче жити, не сміє займатися мистецтвом…

Анатолій Глущак

Феномен Нечерди*

З Борисом Нечердою я познайомився, найвірогідніше, у другій половині 1961 року – вже п'ятикурсником філфаку. Мої однокурсники Володимир Базилевський і Борис Дерев'янко на ту пору вже були в статусі заочників і працювали в одеських обласних газетах. Молодіжне видання «Комсомольське плем'я», в якому приякорилися обидва Бориси, було своєрідним клубом творчої молоді міста. Натоді на Пушкінській вулиці розташовувались усі великоформатні газети (включно зі знаменитим «Моряком»), філія Спілки письменників, буквально за рогом – видавництво «Маяк», два музеї (через п'ятнадцять років було прийняте рішення про створення ще й літературного). Молодечий броунівський рух обдарованих згущувався на пушкінському меридіані. Сотні майбутніх письменників, високофахових журналістів, художників, музикантів, акторів саме в «КП» (пізніше – у «Комсомольській іскрі») заприятелювали на довгі роки, подружилися на все життя.

Нечерда власноруч задокументував початкову стадію наших стосунків 8 січня 1962 року, в день мого народження.

Я приніс редактору Єрванду Григорянцу необхідні документи (характеристику з деканату філфаку університету імені Мечникова, заповнений анкетний листок обліку кадрів), бо йшлося про зарахування до штату. Дерев'янко нагадав про іменини. За скромним столом, застеленим котроюсь газетою, похвалився, що мені кафедра української літератури таки дозволила писати дипломну роботу про нову хвилю молодої поезії. Йшлося про перші збірки Миколи Вінграновського, Івана Драча, Віталія Коротича, Миколи Сингаївського. Поважні літературознавці Григорій В'язовський

*Продовження. Початок в № 96.

Анатолий
Толька,
требуешь вирши
„за скоро
Подожди, докажу, что я не
Подарю тебе песню, глубокую,
как улица в городе
и повешу над ней
стоп-сигналом
живую звезду.

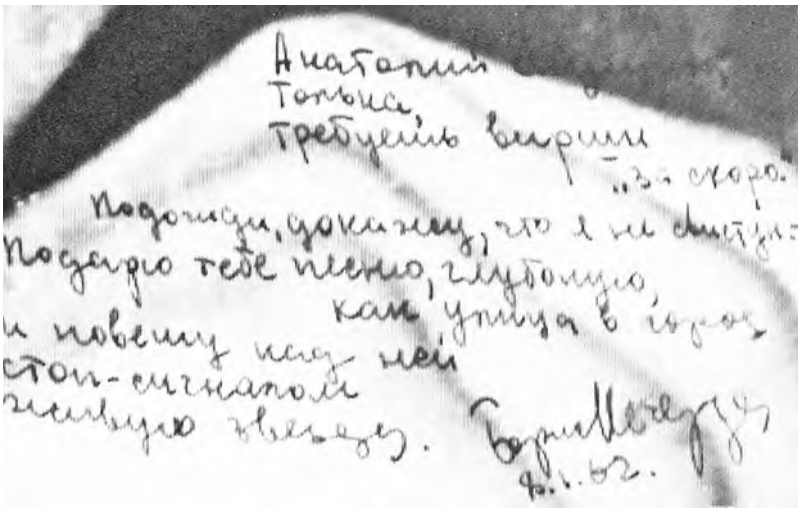

і Андрій Недзвідський порадили долучити одеситів. Це могли бути Віталій Березінський та Валентин Мороз, чиї перші збірки вже були в друкарнях.

– А яка доля твого рукопису? – запитав я у Нечерди. – Мені вистачило б великої поетичної добірки, як, наприклад, у Євгена Гуцала.

Борис якось відмовчався. А на завершення зустрічі дістав зі свого стола величеньку фотографію і знизу, де виднілася зовнішня сторона кисті, дописав експромт:

Анатолій Глущак, Толька, требуешь вирши «за скоро»
Подожди, докажу, что я не свистун, –
Подарю тебе песню, глубокую, как улица в город,
И повешу над ней стоп-сигналом
живую звезду.

Підпис, дата 8.01.62

Пушкінська з її могутніми платанами дійсно сприймалася «глибокою», вона стала творчою злітною смугою багатьом. Для Б. Н. ще й початком траєкторії – польоту до поетичних вершин і «приземлення» на Алеї зірок в Одесі 2 вересня 2019 року.

Ми всі в редакції знали, що Борис узявся за україномовну версію дебютної збірки. Котрісь вірші самотужки перекладав, скаржився, що перелицьовування строф знаскоку, без ненабутих навичок трансляцій знебарвлює тексти.

Профіль поета

Я ж у травні дипломну роботу «Запас зору і слуху» захистив на відмінно. З різних причин до огляду не потрапили одесити. А у червні якось зателефонувала секретар з мого деканату: «Іван Михайлович велів терміново прийти на факультет. По дорозі купіть сьогоднішній номер газети «Радянська Україна».

Я спочатку поспішив до газетного кіоска побіля житлового будинку працівників «Антарктики». Літній кіоскер знав, що ми утрьох (два Бориси і я) купуємо газет на десять копійок, тож на вітання упівголосу промовляв сакраментальне: «Сьогодні «Правда» – дві копійки, «Ізвєстія» – рівно три». Почувши моє «Два примірники «Радянської України» і узявши мідний п'ятак, майже врочисто проказав: «І копійка решти! Зекономили на склянку газованої води».

Розгорнувши на ходу київську газету, відразу зауважив «підвальну» публікацію – огляд молодої української поезії – з недвозначними нагінками та застереженнями дебютантам.

– Прочитав? – запитав мене декан Іван Дузь.

– Так, – підтвердив я. – Але хіба так заохочують здібних, молоді таланти?

– Ми ж тебе підтримали, коли запропонував свою тему дипломної. І захист пройшов успішно, уся кафедра була одностайною в оцінці. Гаразд, що не змінили твою газетну назву на конкретно літературознавчу. Державна комісія університету після нинішньої статті могла б знайти якісь зачіпки, щоб перенести твою випускну сесію на наступний рік. Нехай щастить на газетярській ниві!

Минув майже місяць після виходу згаданої статті у друкованому органі ЦК компартії республіки, поки не випала нагода порозмовляти з Нечердою наодинці. Борис заглибився у текст, замислено помовчав.

– Так ось чому у видавництві замінили редактора мого рукопису! Це Віталій Березінський, з вашої університетської літстудії, такий самий зеленюк в поезії, як і я. Хіба що на рік обігнав мене з випуском дебютної збірки.

Борис того літа приходив до редакції зарані, щоб мати змогу на вільній друкарській машинці вицокати кілька віршів. Незрідка залишав мені другий примірник машинопису. Так у мене збереглися донині зі два десятки його поезій, зокрема й автографи – чітким «вертикальним» почерком.

Восени 1962 року я вже був переведений на повну ставку літпрацівника у відділ культури. Нам стало зрозуміло, що Нечерда не може знайти спільну мову з редактором його поетичного первістка. Рукопис відправляють на додаткові рецензії, пропонують ще раз перекомплектувати. Вирішуємо вплинути на перебіг цього «редагування» на сторінках газети.

– До яких віршів у «Маяку» мають претензії, Борисе? А які схвалюють? Беремо «Голод» – як стовідсотково прохідний («Чужі ремесла, я до вас голодний, / як до землі / розхристаний Микула!»). А всю добірку укладаємо з «проблемних» творів. Коли вже версталася шпальта, виникла ідея представити Бориса як похресника газети, якого благословляли трьома роками раніше.

«Трирічні пошуки молодого поета завершуються збірником «Материк», який готує до друку одеське видавництво». І акцентоване заключне речення. «Сьогодні ми публікуємо вірші, включені автором у свою першу збірку».

Пропоную редактору помістити ще й портрет Нечерди – «на одну колоночку». В результаті переверстки (додався крупний заголовок «Готується до друку…» – саме з трикрапкою в кінці, замітка-вріз, де заховалося прізвище та ім'я, фото) з добірки випало два вірші. Залишилося чотири: «Очі коханої», «Півники», «Голод», «Озеро Ялпух».

«Материк» був підписаний до друку на початку червня 1963-го – туди ввійшли двадцять три твори різних художніх кондицій. До набору на місцевій книжковій фабриці не потрапили «Півники», «Озеро Ялпух» і «Чоловіча пісня», яка вигулькнула пізніше один раз у редагованому В. Коротичем київському «Дні поезії».

Цей твір мав би прикрашати найвимогливіше укладену «Антологію поезії 60-х років»:

Півники

А що хотів сказати скульптор,
кого він пристрасно любив,
коли тихцем в період культу
Рожевих півників ліпив?

Кульгавий, він ходив зі
стуком.
І дивний, ніби князь-босяк,
в кишенях глиняні свистульки
виносив зрідка на базар.

Біля цукерок, яблук білих
ставав й товаром колихав.
І дітвора до нього бігла
з рублями в мокрих кулаках.

О як ми дмухали ретельно,
аж пріли жалібно чуби!
Але насмішкувато й темно
півні мовчали, хоч убий.

Чекав той мастер самосуду!
Та натовп мимо плив і тав…
І він на нас дивився сумно,
І гроші тихо повертав.

А вдома каявся, і часом
жертовно зважувавсь на рух.
І в мармур вдумливо втручався,
як в тіло хворого – хірург.

Так зосереджено і радо
жіночий образ виникав!
І посміхались очі Правди
його роденівським рукам…

О не кажіть, що дурень скульптор,
що говорити він не вмів!
...Переживали діти скрутно
період півників німих.

Цього вірша нема ані в подарованому мені згодом машинопису – варіанту збірки, що вийшла під назвою «Материк», ані в наступних «Ладі» та «Барельєфах». Наша адвокатська публікація в газеті «не спрацювала». Тарас Федюк у щойно виданій товстезній (фамільний формат!) книзі «С-по-гади» наводить вірш Дмитра Павличка «Коли помер кривавий Торквемада». Як приклад скрижальної фіксації народження непроминальної новизни творчості післясталінських календ. Сонет Павличка про великого іспанського інквізитора Торквемаду завершується рядком «здох тиран, але стоїть тюрма».

А міг би Федюк процитувати ще й «Півників» Нечерди – адже позиціює себе у спогадах продовжувачем його «слова і діла», знавцем «непроскрибованих» рядків, строф. Бо що має сказати скульптор чи поет своїми творами сучаснику по підсоветській імперії?! Як сказати! Гадаю, що покоління вісімдесятників, до яких Тарас Федюк однозначно себе зараховує, сповідували апокрифічно несхожі налаштування та орієнтири.

За перебігом часу агресивна частина вісімдесятників об'єдналася в Асоціацію українських письменників. І спрожогу почала своєрідну чистку Спілки письменників України від якої добровільно відкололася. Вже наступного 1998 року Володимир Єшкілєв і Юрій Андрухович (з участю ім'ярека О. Гуцуляка) видали «Малу українську енциклопедію актуальної літератури» (МУЕАЛ). Глосарійний корпус охоплював персоналії письменників, огляд літературних течій, об'єднань, дещо з літературознавчої термінології.

Автори МУЕАЛ з садистським задоволенням позбиткувалися над І. Драчем, Д. Павличком, Б. Олійником, М. Вінграновським і багатьма іншими предтечами, оцінюючи їхні збірки, премії та звання. Зате глорифікували купки львівських *підпільних сімдесятників*, *перших* (!) *вісімдесятників* (ще півдюжини), аж дев'ять представників *Станіславського* (Івано-Франківського) *феномену*, та ще й *одинаків* і *самітників*, четверо (чи потраплять ці до трампівського «гендеру»?).

І жодним словом (ані добрим, ані лихим) не згадали в «енциклопедії» Бориса Нечерду, який входив до оргкомітету АУП, був одним із батьків-засновників. Як нині мовиться: обнулили автора дванадцяти прижит-

Їх здружили Одеса та література. Зліва направо: майбутній прозаїк Олекса Шеренговий; відомий згодом київський поет, літературознавець, політик Петро Осадчук; перший диктор на Одеському телецентрі Вікентій Нечипорук (дикторкою була Неля Харченко) та модернізатор української поезії Борис Нечерда

тєвих збірників поезії, роману і неопублікуваної подосі окремою книгою повісті «Квадро». Та незмінно представленого в антологіях української поезії, які побачили світ у Румунії, Польщі, тодішній Чехословаччині, в США і Канаді, в Австралії також. Ота нікчемна, по суті вандальська «хрестоматія-енциклопедія» побачила світ через пів року після смерті Бориса Андрійовича. Через пару літ ще й перевидана.

Мені боляче сповіщати читачам «Одеського альманаху» про це ганебне неподобство. Водночас хочу ще раз висловити вдячність групі ентузіастів, мерії Одеси, котрі увічнили пам'ять про поета Бориса Нечерду на Алеї зірок.

Але вважаю своїм святим обов'язком видати книжку про життя і долю Бориса Нечерди, зачин до котрої публікується в попередньому і дев'яносто сьомому цьогорічному номерах «Дерибасівської – Рішельєвської».

Вічна пам'ять героям і справжнім поетам!

Тетяна Заярна*

Хто хоче жити, не сміє займатися мистецтвом…

«Писання книг… а головне, видавання книжок – це знищення за гроші…»

137 сторінка роману

Борис Нечерда, що знаємо його як талановитого українського поета, мав неабиякий хист прозаїка. Хто зна, може, з часом найбільш повно талант Нечерди розкрився б у прозі.

За життя автора вийшли друком: повість «Оксамитовий сезон» у 1985 році на шпальтах газети «Знамя коммунизма», окремою книгою роман «Смерть кур'єра» у 1991-му та скорочений варіант роману «Квадро» на сторінках журналу «Сучасність». У 2002 році у газеті «Думська площа» була надрукована рання повість «Вересень, жовтень, листопад».

Задуми та чернетки творів, що залишив по собі Б. Нечерда, опинилися в музеї завдяки друзям письменника.

Серед паперів знаходяться сторінки роману «Священний мрець», твір недопрацьований і невідомий. Тільки за спогадами друга поета, О.В. Ляшка, дізнаємося, що йому відомі деякі сюжетні лінії роману, зокрема історія братів Кирила та Мефодія, що «проговорювалися» між ними неодноразово. Але датування твір не має, запис у щоденнику 1996 року повідомляє: «…маю в темпі допрацювати стару річ, «Священного мерця»… Можемо тільки здогадуватися, що роман писався декілька років – 1993-1996 (?).

Листи роману були ретельно зібрані в окремій теці, багато окремих листів – друкованих чернеток були розпорошені між іншими паперами.

* Завідувачка відділу Одеського літературного музею.

Твір має певні лакуни: так, ми не знаємо, де знаходяться сторінки з 41 по 50, обривається роман сторінкою 214 (за авторським друком).

Роман являє собою ніби окремі історії з життя різних людей, які між собою ніяк не пов'язані, хіба лише розмовами героїв з Нікієм та Фукідідом. «Фірмач» Павло Касянович Касіян; афганець, а згодом бомж – Кирило Рубахо, та його брат Мефодій; «класик обласної літератури» Антон Антонович Іллянене і секретар обкому Вілен Максимович Худяков; американський бізнесмен Майкл Касс, в минулому – сержант Радянської армії Михайло Касіян. Письменник вільно переміщує своїх героїв у часі та просторі. Сюжет, як мереживо, стикається «вершечками» – іноді якоюсь фразою, іноді далекою асоціацією. Чому Нечерда назвав свій роман «Священний мрець»? 90-ті роки XX ст. – злам епох, руйнування імперії та людських доль? Може, тому і відсилання до Сіракуз – античної руїни, до Нікія, якого описав в книзі історії Фукідід?

Зі сторінок щоденника 1996 року ми дізнаємося, як посувалася робота над «Останньою книгою» та романом «Священний мрець», яка то була мука і радість для творця, як впадав він у відчай та острахи, і як знову народжувався для роботи. Останніми роками, коли дошкуляли хвороби, тіло переслідували сталі болі, у побуті – матеріальні негаразди, душа його творила, була наснага, а також упования на Господа, що встигне, що довершить свою працю.

7 квітня, Благовіщення. 1996

...Одначе – понад усе зазначене – тяжко, (...) до фізичної знемоги, спраг до прози; жадаю роману, вкорінення, самоповаги; бачу себе вільно мислячою людиною, творцем, а не з'їденим побутом засланцем.

Хоч би що там було, маю в темпі допрацювати стару річ, «Священного мерця», а за тим, якщо не одночасно, змонтувати т. з. «бандерівський» роман із мого дитинства в Ожидові – року Божого 1948.

Шибанула охота зробити й іще дещо. Не таке жорстоке, як попередні речі; може, і з розвою сімейної хроніки... чи любові навіть (ого! – на старість...). Бо ж я таки досвідчений, хліба їв не з одної печі. Й допоки слово моє не звалашене, покіль мозок ясний, то мушу змагатися з бездуховністю довкілля, а – головне – з осоружним alter ego.

Тож ущаслив мене, пречиста Діво, вдалими народинами… Бо далі не випадає мені жити пізнеіванством. Адже Іван я вчасний.

21 травня

Поминулими безсонними ночами до болю розмірковував над нашим українським мистецтвом узагалі, літературою – зокрема. Нинішній невтішний стан, одначе, не надається до катастрофізму! Так чи інак (як жаль, що вже без мене) справжня література воскресне, щоправда, – смертію смерть поправши…

Заздрю молодим і здоровим, що стануть до літ. праці наступного віку! Хай би вони тільки не забували, на чиїх кістках і нещастях вибрунькується їхня геніальність і свобода.

Гм. Щось на патетику потягнуло? Невчас.

28 травня

Ся ніч нескінченна. Сну й на дрібку… То, власне, не біль в місцях переломів, а якесь істеричне сіпання, дрож, судороги, якісь колючі спалахи нервових ниток у п'яті й пальцях, по хвилині затишшя все повторюється – на нижчому чи вищому порозі болючого свавілля…

Пишу про це так докладно на незабудь: може, знадобиться для вже тепер осінньої прози, осінньої, бо до того часу навряд чи здобудуся на письмо.

Прикрі перспективи, час минає без вороття, час моїх так зухвало плеканих надій: планів, якими намірився позмагатись із високосним роком. (А він же, клятий, іще до середини своєї не добіг…)

Якого дідька вроїлось мені в голову кидати виклик власній долі? Де хвальна моя виваженість? А – обережність?

Гай-гай…

Видно, на роду мені таке написано: боротися, передужувати (у тому числі й себе), страждати – аби перемогти. Я неодмінно мушу перемогти. І переможу. Хоча не виключено, що саму перемогу, плоди безнастанних змагань… я не побачу на власні очі, ба не буду живий; така придебенція цілком імовірна, ба – закономірна для такого, як я, вічно невезучого.

А проте не нарікаю на такий поворот-обертас долі, бо чільне місце посідає й чогось вартує самий процес: пере-дужувати, пере-магати. Оце «пере» найсвятіше в людині, то єсть його внутрішній храм.

(Не дуже це по-християнськи – отак розмірковувати, – затятість не прикрашає; але то чиста, сповідально-щира правда, і я не бачу причин, аби утаювати її, ну – принаймні від свого нотатника. Адже цим самим я не хочу удоступнити невтаємниченим ослам природу моїх перемін, далебі!)

21 червня

…Я тут ось дурня клею, вдаю страждальця й базграю всілякий непотреб, ах, мовляв, нога! ох серце!

Дурощі все. Дурниці і дрібниці. Бо ж я здавен невезучий чоловік, можна сказати – ходяча кунсткамера потворних невдач, нещасливих випадків і поразок; а тому нема чого скиглити, поза як було, є і буде надалі зі мною подібне неподобство.

Варто жалкувати за тим, чого може не бути, не статися. Передовсім це – не встигнути… Не виконати бодай мінімум того, що поклав собі написати. Бодай би сталанило зробити один мій – вистражданий, головний роман і, коли на те ласка Божа, золоту книжечку лірики.

На більше не зазіхаю.

[Адже тепер і козлу ясно, що ніколи вже не досягну, не матиму з наведених вище причин ані гідного людини житла власного, ані сприятливих умов, і закінчу життя – поневіряючись. (Дякував би долі, в разі не згину десь попідтинню…). Все ж не ремствую. І не заздрю щасливчикам.]

З романом, як на погляд, усе значною мірою ясно, лишається мати змогу працювати; складніше з віршами: доста сумнівів і вагань. Проте й це здоланне. Мені б тільки-но почати! Тільки б набрати розгону… Я ж знаю мою вдачу: перша сторінка прози, перша строфа – а далі піде, піде, і спинити мене зможе лише смерть.

Усвідомлюю: те, що я створю, з перебігом часу стане в пригоді Україні, і порозумнішалий народ не соромитиметься свого непутящого сина. І, може, простить…

1 серпня

Я завжди маю пам’ятати, що моє життя будь-якої хвилини може урватися. Звідси – необхідність вірно мислити. Ніскільки не обтяжуючись щодо мойого письменницького потенціалу й,

узагалі, здібностей, усе ж не хотілось би, щоби друкований творчий доробок закінчувався «Вибраним» і журнальним варіантом «Квадро». Благаю Бога, аби смерть зненацька не заскочила мене за становища «голого короля». Цього задосить. Лише устигнути б написати та неодмінно видрукувати тамту прозу й вірш, що вони викричуються з мене назовні. Бог милосердний; хай буде так, яка його воля.

26 жовтня, субота

Доволі багацько написав уже, а що діється це переважно ночами, то й не дивно, що в результаті надірвав серце.

Мабуть, кілька діб байдикуватиму, обмежуючись (може) виправленням, абощо, зробленого.

А загалом ведеться мені байдуженько. Голова навдивовижу свіжа, працює з упереджувальною точністю. От хіба що душа моя, й без того зболена, не зовсім щоб на місці. Але тут зарадити нічим.

10 грудня

Працюю як чорт. У понеділок і нині на службі не потикавсь. День і ніч за письмом.

Гарно.

Повний текст роману «Священний мрець» надрукований у науковому збірнику Одеського літературного музею «Дім князя Гагаріна», вип. 5, 2009 р., і доступний для читачів на сайті Одеського літературного музею у розділі «Видання музею». Ви зачаруєтесь «густою» притчево-модерновою прозою.

Борис Нечерда творить свій дивосвіт, свою філософію буття, свою неперевершену мову – мову поета в прозовому творі.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Мистецтво – життя – мистецтво

222 **Олена Нуньєс**
Український соловейко з гнізда Тобілевичів

230 **Галина Скляренко**
Гаряча хвиля Чорного моря

246 *Наша спадщина*
Фелікс Кохріхт
Одеса – музичне місто

254 **Галина Семыкина**
«Память древности светлой, величие Понта, беседы…»

264 **Эдуард Амчиславский**
Неизвестный Кирсанов?!

272 **Ганна Коренєва**
Степан Алекян. Фотопортрет

274 *Памяти Валерия Хаита*
Валерий Романов
Одесситами не рождаются

Олена Нуньєс

Український соловейко з гнізда Тобілевичів

«З шістьох дітей Тобілевичів четверо стали видатними діячами української культури, утворивши ціле сузір'я талантів на театральному обрії України»

В. Василько. «Микола Садовський та його театр»

Марія Карпівна Садовська народилася 17 квітня 1855 року в сім'ї управителя панських маєтків Карпа Адамовича Тобілевича та викупленої кріпачки-наймички Євдокії Зиновіївни Садовської. Батько мав хист оповідача, а мати чудовий голос, ліричне сопрано. В сім'ї було шестеро дітей, з них старший – Іван Карпенко-Карий, четвертою дитиною була Марія, п'ятим – Микола Садовський, шостим – Панас Саксаганський.

З чого починався український театр корифеїв? Зародження театру на теренах сучасної України сягає сивої давнини. Але спочатку то був переважно театр малих форм: релігійна драма, вертеп, соціально-побутові інтермедії. До XIX століття широкому загалу не були відомі імена видатних акторів, співаків, драматургів, театри були тимчасовими, трупи мандрівними. Українських п'єс було мало. Першими класиками української драматургії називають Івана Котляревського, який очолив театр у Полтаві, та Григорія Квітку-Основ'яненка. Твори їхні були музичними, основу багатьох складали українські пісні, народні та авторські.

У 1819 році Котляревський написав для полтавського театра знамениту п'єсу «Наталка Полтавка» (вперше надрукована в 1838 році) і водевіль «Москаль-чарівник» (надрукований 1841 року), які

стали основою нової української драматургії. Відомий український композитор Микола Лисенко пізніше (ймовірно, у 1883 році) на лібрето п'єси створив оперу «Наталка Полтавка».

Основоположник художньої прози в новій українській літературі Г. Квітка-Основ'яненко написав для театра трилогію про «малороса-хохла» Шельменка (де всі розмовляють російською, окрім Шельменка, який говорить українською). Це «Выбор исправника» (1830), «Шельменко – волостной писарь» (1831 р.) та «Шельменко-денщик» (написана у 1835 р., надрукована у 1840-му). З 1830-х років Г. Квітка-Основ'яненко почав писати свої п'єси українською мовою, зокрема вже українською він надрукував такі комедійні п'єси, як «Сватання на Гончарівці» (1835 р.), «Бой-жінка» (1840 р.).

1872 року відбулася перша вистава українського музичного театру в Києві – опера «Чорноморці», автором якої був Микола Лисенко. Постановник опери – троюрідний брат композитора Михайло Старицький. Він же автор лібрето за мотивами твору Якова Кухаренка.

От майже і все, що заслуговує уваги. Саме на основі цих талановитих, геніальних п'єс та музичних творів з'являються перші зародки українського національного театру. І тільки пізніше завдяки титанічній праці письменників-драматургів Михайла Старицького, Марка Кропивницького та Івана Карпенка-Карого (Тобілевича), підтримці національного культурного подвижника, композитора Миколи Лисенка у другій половині XIX століття український театр отримує талановиті суто народні п'єси для свого репертуару та стає незрівнянно популярним у культурному середовищі. Кінець 1870-х – 1880-ті роки – це часи зародження масштабної української національної драматургії.

Але п'єса без актора – це менш ніж половина справи. На щастя, в 1870-1880-х роках на Єлісаветградщині (нині Кіровоградщина) зустрілися майбутні зірки української сцени, майбутні актори-корифеї Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий (Тобілевич), потім до них приєдналися Микола Садовський (Тобілевич) та в Одесі Панас Саксаганський (Тобілевич). На гастролях в Єлісаветграді (1882 р.) до складу трупи ввійшла Марія Заньковецька. Саме про цих акторів говорять як про корифеїв українського театру, їх знають, пам'ятають і шанують.

Але я хочу згадати ще одну геніальну співачку, акторку тої пори. «Українського соловейка» з гнізда роду талановитих Тобілевичів Марію Карпівну Садовську. На жаль, вона менш знана та вшанована в історії української культури, і це не тому, що мала незначний талант. За трагічним збігом обставин Марія Карпівна померла молодою – у 1891 році фактично на сцені одеського театру. Вона покинула цей світ на злеті свого таланту, на злеті тріумфальної ходи та невпинного зростання популярності українського театру. Свій акторський та співочий дар вона просто не встигла повною мірою донести до вдячних глядачів-шанувальників.

Є книга та кілька цікавих статей про Марію Карпівну, тож не можна сказати, що вона маловідома. Тому, щоб не повторюватися та не писати про широковідомі факти, хочу зосередити свою увагу лише на перебуванні М.К. Садовської-Барілотті в Одесі та її зв'язках з містом; наголосити саме на ролі нашого міста в житті співачки, на тому, як одесити ставилися до неї, що писали про неї в одеських газетах, як оцінювали її голос й акторський талант. Адже єдине джерело, звідки можна дізнатися про співаків та акторів минулих часів, до епохи кіно та аудіозаписів, – це рецензії та спогади. А в нас вони є.

Отже «Марія Карпівна Садовська (Тобілевич) – співачка-сопрано і драматична акторка, сестра драматурга й актора І. Карпенка-Карого, акторів М. Садовського і П. Саксаганського, народилася 17 квітня 1855 р. у співочій родині Тобілевичів» (Вікіпедія).

Вона перша з сім'ї, хто почав виступати на професійній театральній сцені. Батькові не подобалося те, що донька стала акторкою, тому для сцени вона обрала дівоче прізвище матері Садовська. Ще на початку кар'єри театральне життя поєднало її шлях зі співаком італійського походження Миколою Барілотті, вони покохали один одного, одружилися, і вона додала до свого сценічного імені прізвище чоловіка, стала Садовською-Барілотті, з цим сценічний прізвищем стала відомою та залишила його навіть після розлучення. Марія не мала вагомої музичної освіти, тож одним з перших вчителів для неї став чоловік.

На сцені Марія Карпівна виступала з 1876 року. В різних трупах з успіхом, набуваючи акторського досвіду, розвиваючи природний співочий талант. Потім кілька років через сімейні обста-

вини не виступала. Виховувала дітей, опікувалася господарством, доглядала хвору матір.

І от настав вирішальний для долі українського театру 1883 рік.

Однодумці, подвижники української культури Михайло Старицький і Марко Кропивницький створюють першу українську професійну трупу високого рівня. Запрошують до себе і Марію Карпівну. Вона повертається на театральну сцену, тепер уже назавжди, віддано служить українському театру до останнього подиху.

Саме в українській трупі в репертуарі з українських національних п'єс, створених спеціально для нового українського театру подвижниками українського слова, повною мірою розкривається самобутній природний талант акторки та співачки, яка виросла на українських народних піснях і з дитинства плекала їх у своєму серці.

Одеса. Місто, де народилося багато талантів різних національностей. Театр існував тут з початку XIX століття. В різні часи тут грали російські, єврейські, італійські та інші іноземні трупи, гастролювали відомі співаки та актори. Одеса завжди була театральним містом, відвідувати театр одесити полюбляли, але… Такий ажіотаж, який викликали гастролі українських труп в Одесі, годі й пригадувати. Він починався вже задовго до приїзду трупи: в усіх газетах з'являлися анонси, реклама, білети купити було дуже складно, про гучні скандали через спекуляцію білетами можна прочитати на сторінках тогочасних газет. Розгортаються та набирають обертів баталії в пресі навколо культурної цінності українського театру. Деякі пихаті рецензенти вважають, що український театр – це розвага для селюків. Їхні опоненти висувають свої аргументи. А поряд друкуються рецензії, з яких ми дізнаємося, що глядачі в захваті від гри акторів, вони навіть втрачають свідомість через емоційну напругу під час вистав. Настільки талановито грають ці атисти, та особливо артистки, на сцені, що театрали впадають в істерики, а вистави навіть призупиняють. Такого емоційного напруження ніколи не бувало на гастролях інших труп. Гастролі в Одесі – це суцільний тріумф українського мистецтва.

Український театр корифеїв і Одеса – це цікава тема, яку можна та треба досліджувати. І впевнена, що знайти тут можливо ще багато нового та цікавого.

У складі українських театральних труп Марія Карпівна Садовська-Барілотті гастролювала в Одесі щонайменше сім разів. Тут відбувся і її останній вихід на сцену.

На одеській сцені глядачі бачили її в таких ролях: Наталка («Наталка Полтавка»), Ярина («Невільник»), Олена («Глитай, або ж павук»), Маруся («За Неман іду»), Пошлепкіна («Ревізор»), Ганна («Підгоряни»), Проня («За двома зайцями»), Одарка («Запорожець за Дунаєм»), Уляна («Сватання на Гончарівці»), Мотовилиха («Назар Стодоля»), Варка, Софія («Безталанна»), Маруся («Дай серцю волю, заведе в неволю»), Цвіркунка («Чорноморці»), Степанида («Не так склалося, як жадалося»), Харитина («Наймичка»), Текла («Доки сонце зійде, роса очі виїсть»).

Відомий український письменник, критик, фольклорист, перекладач і лексикограф часів Російської імперії Михайло Федорович Комаров у львівському журналі «Зоря» № 8 за 1891 рік писав про Марію Садовську: «У грі її відчувалося глибоке правдиве чуття, котрому ще більше сили додавав її чарівний голос, що мимоволі закрадається в душу глядача, а реалізм і простота гри, вільної від всякої афектації, доводили враження часом до повної ілюзії… правду мовивши, Україна не бачила кращої Наталки, як в грі М. Садовської. Чаруючи своїми співами і правдивою грою, артистка разом виявляла стільки експресій і щирого чуття, що публіка мимоволі переймалася теплим спочуттям до бідної дівчини і разом з артисткою переживала її горе і радощі».

А ось ще найяскравіші приклади рецензій на виступи Марії Карпівни в Одесі з місцевих газет (всі газети того часу в Одесі були російськомовними):

«Из Марии Карповны вышла артистка в лучшем и возвышенном смысле этого слова, из нее действительно выработался крупный талант… Особенность г-жи Садовской – это ее теплота и задушевность, которые она вносит в свою игру. У нее имеется именно тот «божественный огонек», который нельзя приобрести ни в какой театральной школе, ни усиленным трудом, это чисто дар природы, без которого артист… является простым ремесленником, а не творцом… Г-жа Садовская – женщина довольно образованная и очень развитая… Но венцом таланта г-жи Садовской

является ее голос и умение петь… Голос М. К. ничего особенного собой не представляет: небольшой, не обширный, совсем почти необработанный, но в этой-то необработанности вся его прелесть и пригодность для малорусской народной мелодии… Тембр ее голоса, теплота и задушевность, которые она придает этой мелодии, все это как будто природой создано исключительно для песен Украины, и ни одна примадонна, каким бы голосом она бы ни обладала, не в силах… так верно, так художественно правдиво передать всю силу малорусской народной песни, как передает ее г-жа Садовская. Прибавьте к этому вполне сценическую наружность, прекрасную, вполне осмысленную игру и безукоризненную малороссийскую дикцию, и тогда вы получите понятие о силе таланта молодой артистки» (К. Малорусские спектакли // Ведомости одесского градоначальства. – 1883, 20 авг., № 180; 21 авг., № 181).

З рецензії на виставу «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»: «Но Барилотти… Пусть пожалеет тот, кто не видел ее 9 февраля в роли Текли, злой, завистливой, лукавой, насмешливой, злорадствующей! Лучшего исполнения этой роли мы едва ли и пожелаем когда-нибудь…» (Земляк. Драматическая труппа М. Старицкого // Одесский вестник. – 1884, 5 февр., № 34).

«Г-жа Барилотти точно создана для оперы, оперетты и комедии… Сколько в ней для таких ролей жизни, сколько огня, сколько экспрессии! Играет она тогда свободно, смело, гордо, с сознанием своей силы и умения…» (Земляк. Наши итоги // Одесский вестник. – 1884, 17 февр., № 39).

«В роли Наталки («Наталка Полтавка») мы впервые видим г-жу Садовскую. Лучшей Наталки трудно подыскать. Г-жа Садовская и голосом, и манерой умеет прекрасно передать свойства деревенской девушки…» (Ч. Русский театр // Одесские вести. – 1898., 28 янв., № 26).

«В первый раз в настоящем сезоне… выступала симпатичная и талантливая артистка М.К. Садовская, появившаяся в роли Одарки («Запорожец за Дунаем»). Артистка была встречена публикой весьма сочувственно, а своей умной и оживленной игрой она вызвала восторг публики» (Малороссийская труппа // Новороссийский телеграф. – 1889, 6 дек., № 4616).

З рецензії на виставу «Безталанна»: «Госпожа Садовская исполнила роль Софии. Артистка справилась со своей задачей превосходно. Тип любящей гонимой женщины был воспроизведен ею вполне верно. Как сцены любви, так и сцены страдания от преследований свекрови и мужа артистка провела с увлечением, передававшимся зрительному залу. Прием бенефициантке был оказан самый радушный и восторженный. Артистку вызывали без конца…» (Малороссийская труппа // Новороссийский телеграф. – 1891, 31 янв., № 5012).

Останній виступ 31 січня 1891 року, коли відбувся бенефіс Марії Садовської. Вона грала Софію в п'єсі І. Карпенка-Карого «Безталанна». Грала вже важко хвора. «Несмотря на сильное нездоровье, г-жа Садовская справилась со своей трудной ролью в «Бесталанной» в высшей степени хорошо, что публика и оценила, вызвав бенефициантку после каждого акта по нескольку раз» (Ведомости одесского градоначальства. – 1891, 31 янв., № 26). Дограла вона останній акт і знепритомніла за лаштунками.

Востаннє одесити побачили її 5 березня 1891 року на бенефісі П.К. Садовського. Вона не грала, тільки вийшла до глядачів на сцену під нескінченні овації публіки (Одесские новости. – 1891, 5 марта, № 1878). Глядачі не знали, що ця зустріч прощальна.

28 березня 1891 року одеська газета «Новороссийский телеграф» (№ 5064) написала: «Громадную утрату понесло Товарищество малорусских артистов под управлением А.К. Саксаганского, с ним и вообще малорусское драматическое искусство. Вчера в 9 часов утра скончалась главная артистка товарищества Мария Карповна Садовская… М.К. Садовская умерла в полном расцвете сил и таланта. Покойной исполнилось только 35 лет. Впереди ей предстояло еще широкое поле деятельности и успехов на артистическом поприще, но смерть сковала уста и заставила их сомкнуться навеки. Мир праху твоему, симпатичная и честная труженица!».

Одеса оплакала важку втрату. З одеського вокзалу потягом труна вирушила до рідного Єлісаветграда, де й було поховано небіжчицю.

Про М.К. Садовську у 1957 році написав книжку відомий одеський літературознавець І.М. Дузь. Зокрема він відзначав: «Марія

Садовська ввійшла в історію українського театру як одна з найперших і найкращих виконавиць вокальних партій у тогочасних операх і оперетах, сольних номерів та дуетів у так званих дивертисментах… Під кінець свого короткочасного життя артистка з великим піднесенням і правдоподібністю виконувала глибоко драматичні ролі. Вони принесли їй гучну славу та ім'я видатного й своєрідного майстра сцени, одного з корифеїв українського дожовтневого театру».

Співочий талант Марія Карпівна отримала від матері, передала ж його своїй донечці Олені*.

Література

1. Дузь І.М. Марія Садовська: нарис про життя і творчість / І.М. Дузь. – К. : Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. л-ри УРСР, 1957. – 73 с. : портр.

2. Левченко М. Біля колиски театру // Левченко М. На півдні. – Одеса : ОКВ, 1959, с. 3-64.

3. М.К. Садовська в одеській пресі: бібліогр. покажч. / Упоряд. О.Г. Нуньєс; Одес. нац. наук. біб-ка. – Одеса, 2012. – 32 с.

4. Нанаші О. За короткий мистецький і життєвий шлях «український соловейко» – талановита акторка Марія Садовська – заслуговує на згадку на віки // Новини Закарпаття. – 2024, 20 квіт.

5. Хосяінова Л., Мельниченко Н. Сумний соловейко української сцени / Літературно-меморіальний музей І.К. Карпенка-Карого // Кропивницький час-time (http://chas-time.com.ua/). – 2020, 17 квіт.

* Олена Діонисівна Петляш (Петляш-Барілотті) – українська оперна співачка (драматичне сопрано). Сценічну діяльність почала у 1907 році в Києві в трупі Українського музично-драматичного театру М. Садовського як драматична, згодом оперна артистка. У 1913-1916 роках – солістка Київської опери (антреприза М.Ф. Багрова). У 1919 р. працювала в Київському оперному театрі «Музична драма». В 1926-1927 роках – солістка Київського театра опери і балету (дебютувала в партії Аїди). Виступала на оперній сцені в Одесі у 1916-1918, 1923-1925 роках.

Галина Скляренко*

Гаряча хвиля Чорного моря

Творчість одеського художника Василя Рябченка

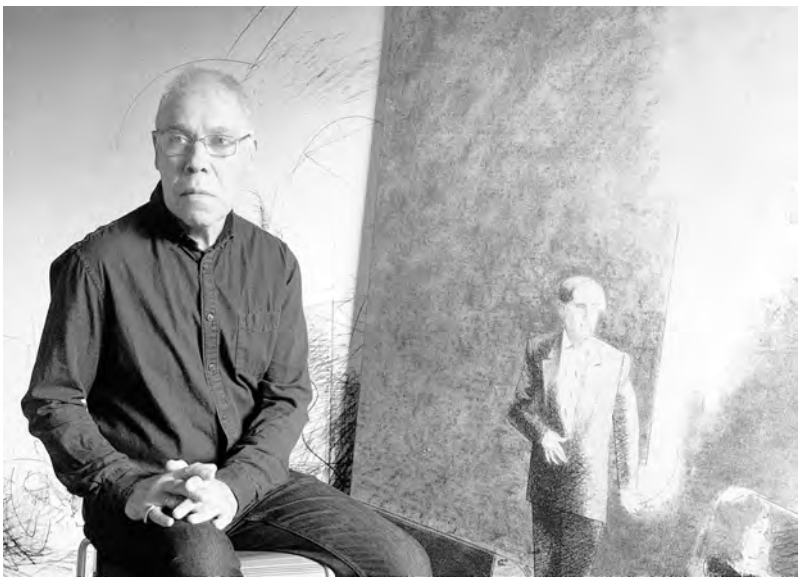

Василь Рябченко на тлі своїх робіт у майстерні в Одесі. Фото з сімейного архіву

Творчість одеського художника Василя Рябченка належить до найбільш яскравих явищ української нової хвилі, що перекодувала розвиток вітчизняного малярства, залучивши його до постмодерних практик, наповнила його новими образами

* Кандидатка мистецтвознавства.

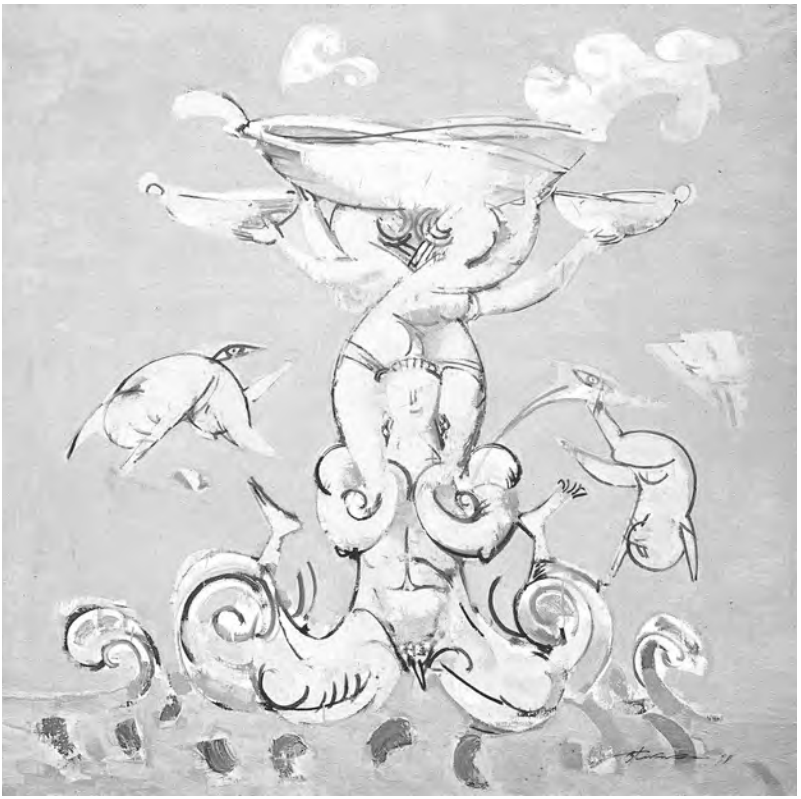

«Конструювання фонтану (блакитний)». 110×110 см, полотно, олія. 1989 р.

та новою неоднозначною художньою мовою, де змішалися між собою цитати з історії мистецтва, вільна авторська фантазія, іронія та гротесковість.

Попри те, що сьогодні творчість покоління перебудови (другої половини 1980-х – початку 1990-х років) стала вже сторінкою історії вітчизняного мистецтва, а його автори – протагоністами художніх змін та новацій, важко уявити, що більшість з них давно вступила у вік зрілості. Адже так багато пов'язано з ними молодої енергії, проривів та подій, революційність яких щодо нашого

На виставці «Після модернізму» в Одеському художньому музеї на тлі робіт Василя Рябченка (ліворуч) та Олександра Ройтбурда (праворуч). 1989 р. Фото Сергія Жданова

мистецтва та культури неможливо переоцінити… Між тим протагоністу нового українського мистецтва одеському художнику Василю Рябченку в цьому році виповнюється сімдесят (!). Сьогодні його роботи зберігаються чи не у всіх головних музеях України й у відомих приватних колекціях. На його рахунку участь у більш ніж вісімдесятити програмних виставках в Україні та за її межами, але тільки одна персональна – щоправда, така, за яку він отримав у Києві на фестивалі «Золотий перетин» премію «Кращий художник 1996 року»…

Однак творчість Василя Рябченка не лише позначена яскравою авторською індивідуальністю, а й у свій спосіб розкриває показові риси української нової хвилі, що розпочала новий – постмодерністський період у вітчизняному мистецтві. Можливо, саме в його картинах, фотографіях, інсталяціях чи не найвиразніше втілилися її особливості: енергія звільнення від радянських тенет, яка з перебудови виплеснулася в художній простір, захопивши глядачів розкутою авторською фантазією образів, кольорів, суто манерою малювання, суб'єктивною грою з історією мистецт-

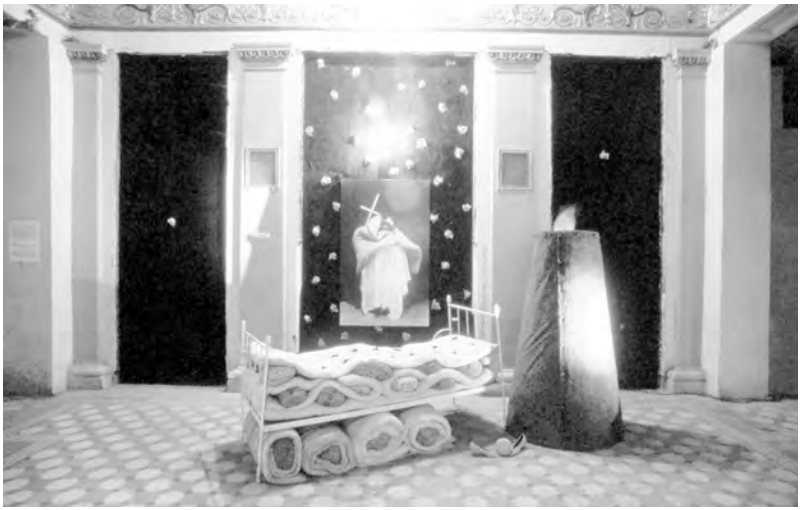

Інсталяція Василя Рябченка «Принцеса» на виставці «Фантом-опера».
Театр юного глядача, Одеса, 1996 р. Фото Василя Рябченка

ва, густою сумішшю цитат, фрагментів та авторських вигадок, підпорядкованих пошукам іншої краси, позначеної примхливим естетизмом та іронією… І хоча з тих пір українське мистецтво пережило глибокі зміни, Василю Рябченку вдалося не лише зберегти вірність власним принципам, які він визначає як прагнення художньої завершеності, «твору, що говорить сам за себе», як відразу до будь-якого радикалізму, «мистецтва, що звернене до почуттів»… Йому вдалося створити власний світ, упізнаваний та своєрідний, такий, що об'єднує різноманіття його робіт, виділяє їх на будь-якій, навіть найчисельнішій виставці. Тим більше, що він працює стало та плідно, в його майстерні – десятки захоплюючих полотен, а величезний фотоархів здатен гідно представити історію художнього життя Одеси кінця XX – перших десятиліть XXI століття»…

Варто нагадати, що саме завдяки поколінню перебудови наприкінці 1980-х – у 1990-х роках Одеса перетворилася на один з найцікавіших художніх центрів не лише України, а й всього пострадянського простору. Постійні виставки з вигадливими

«Берег». Полотно, олія. 1970-ті рр.

«Торс». 85×61 см, полотно, олія. 1975 р.

концепціями – «Після модернізму» (1988), «Нові фігурації (1991), «Смішне-любовне», «Lux ex Tenebris» (1994), «Синдром Кандинського», «Кабінет доктора Франкенштейна. Неохимеризм», «Фантом-опера» (1995) та ін., великий міжнародний фестиваль «Вільна зона» (1994), а далі – діяльність Центру сучасного мистецтва Дж. Сороса та нові фестивалі та виставки притягували до міста увагу мистецтвознавців, критиків, міжнародних кураторів, художників, колекціонерів. Нове мистецтво Одеси розкривалося у різноманітті сучасних видів творчості – картини, інсталяції, відео, об'єкти, малюнки, фотографії та інше, де, мабуть, саме химерність, нестримний еклектизм, дух абсурду та поєднання непоєднуваного ставали його найбільш впізнаними рисами. Протягом всієї історії нового мистецтва Василь Рябченко залишався одним з найяскравіших його авторів.

Між тим його творчий шлях розпочався ще за років застою, які він завдяки своїй безконфліктності використав цілком плідно. На відміну від більшості художників нової хвилі, у Василя Рябченка все складалося спокійно. Адже він, за його власними словами, намагався у всьому знаходити позитивне. Отже, народився у 1954 році в родині ху-

«Біля моря. 16 станція Великого Фонтану». 50×60 см, полотно, олія. 1980-ті рр.

дожників, у 1973-му закінчив художнє училищі імені М.Б. Грекова, з 1973 брав участь у виставках, у 1974-1976 – вільний слухач на монументальному факультеті Вищого художньо-промислового училища імені В. Мухіної у Ленінграді (Петербурзі), 1978-го член Молодіжного об'єднання Спілки художників України, 1978-1983 – художньо-графічний факультет Одеського педагогічного інституту імені К.Д. Ушинського, де разом з ним навчалися майбутні зірки нової хвилі – Олександр Ройтбурд та Сергій Ликов. Пізніше саме вони, а ще молодий одеський художник Ілля Зомб стали авторами яскравих виставок перебудови… У 1987-му Василя Рябченка прийняли до Спілки художників України.

Розпочата в останнє радянське десятиліття творчість молодого художника відразу була далека від соцреалізму. Його

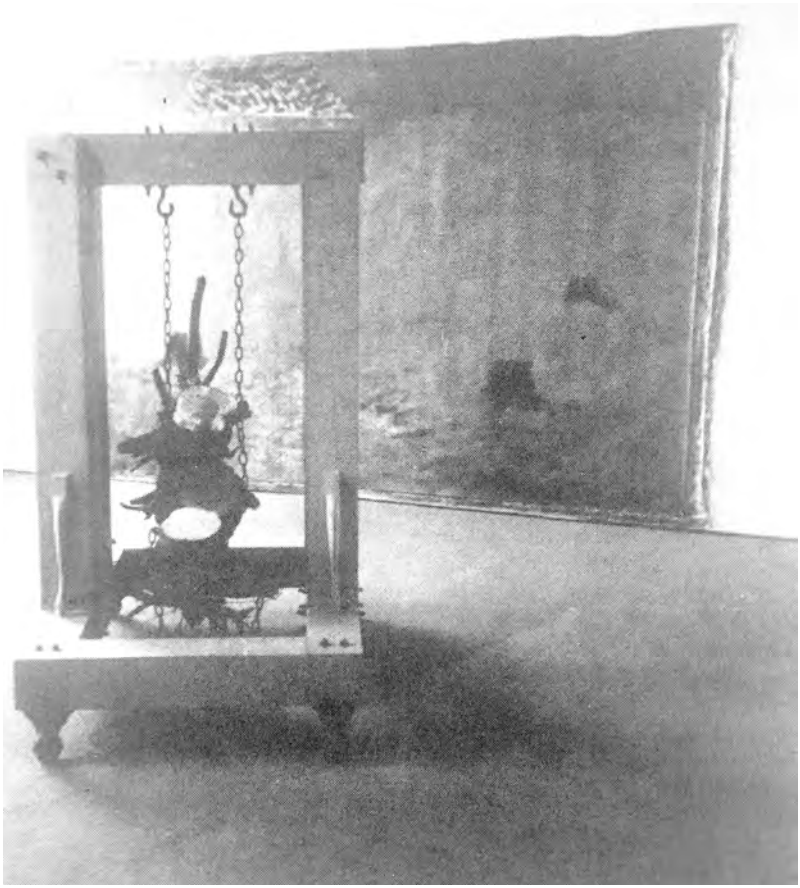

Інсталяція Василя Рябченка «Гойдалка для корчів» на виставці «Степи Європи». Центр сучасного мистецтва «Замок Уяздовський», Варшава. 1993 р. Фото з сімейного архіву

ранні роботи 1970-х – вишукані золотаво-перлисті пейзажі та ню, де прозоро проступав інтерес до східного мистецтва, різноманітні за стилістикою портрети з виразною композицією та гострим співставленням графічності та живописності… Про плідне опрацювання радянського досвіду свідчить одна з найвідоміших у художника та одна з ранніх інсталяцій в україн-

«Naked Dreams». Фотографія. 1995 р.

Інсталяція «Великий Бембі» на виставці «Lux ex Tenebris». Центр сучасного мистецтва «Тірс». Одеса, 1994 р. Фото Василя Рябченка

ському мистецтві – «Гойдалка для корчів»: під час одного з пленерів наприкінці 1970-х, де його учасники вкотре малювали ті ж самі види Седнєва, обговорюючи проблеми живописного мазка, один з учасників написав етюд «Седнєв. Пеньки», в якому зобразив галявину зі знищеними деревами, натякаючи на безперспективність та приреченість копіювання природи, що не несе в собі живих творчих імпульсів… Схильний до гумору В. Рябченко пізніше переніс цей сюжет в інсталяцію – величну гойдалку, на якій колисався зсохлий дерев'яний корч. Твір експонувався у 1993 році на етапній для українського мистецтва виставці куратора Є. Онуха «Степи Європи» у Варшаві… В середині 1990-х Рябченко створив ще кілька інсталяцій, зокрема «Принц» та «Принцеса», які окреслювали театралізовано-казковий простір з предметів, живописних фрагментів, вигадливого освітлення. Їхня образна виразність захопила одеську композиторку К. Цепколенко, у 1996 році на фестивалі сучасної

Василь Рябченко у дворі майстерні на 16-й станції Великого Фонтану. Одеса, 1989 р.
Фото Сергія Жданова

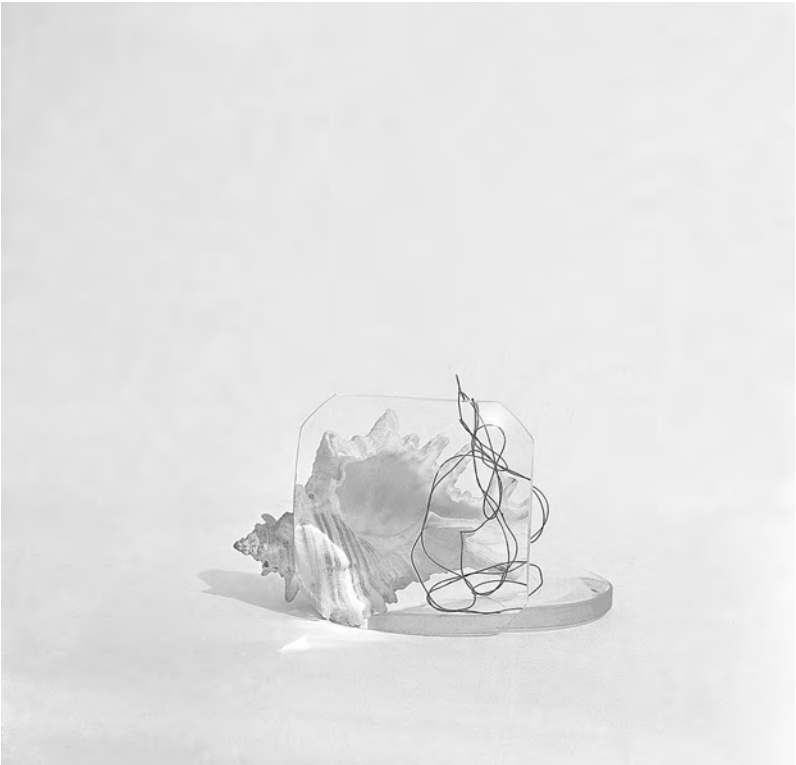

«Натюрморт із мушлею». Фотографія. 1970-ті рр.

музики в Одесі була виконана її музична п'єса за мотивами творів В. Рябченка…

Ще з середини 1970-х у творчість Василя Рябченка увійшла фотографія, яка поступово з фіксації подій, пейзажів та портретів близьких, архівування, набула нових вимірів – суто авторського образного висловлювання. Знаковими для мистецтва 1990-х стали його фотопроекти «Naked Dreams» (1995), які, по суті, відтворювали фантасмагорії нового малярства у фотоспосіб, компонуючи в умовному просторі оголені людські фігури, предмети та вишукане освітлення, та «Інший» (1995), де автор ніби виліплював

Василь Рябченко з дружиною Лєночкою в майстерні на вулиці Гімназичній, 28. Одеса, 1985 р.
Фото Сергія Жданова

світлом з різних предметів чудернацькі дивні створіння – послання з іншого, невідомого світу… Однак серед його світлин є й зовсім інші роботи, що перегукуються скоріше з більш ранніми його творами, прозорими та ясними… Фотодоробок Василя Рябченка ще чекає на широку презентацію, містить у собі різні за образними спрямуваннями та художніми мовами твори, які суттєво доповнюють загальну картину нової української фотографії кінця 1980-х – 2000-х років, коли, як писав Віктор Марущенко, «у фотографію прийшли художники, і багато що помінялося»…

І все ж головним у творчості Рябченка залишаються картини. Саме з перебудови на зламі епох розпочався новий період у його малярстві, що триває й досі. Разом з іншими митцями нової хвилі він став автором тої «іншої», «нової» картини, що докорінно перетлумачила не лише соцреалістичні виміри, а й ті модерністські засади, на які спиралися автори неофіційного мистецтва Одеси та загалом інших міст України. У нові картини увійшла інтелектуальна гра, різноманіття авторської фантазії, розкутість та

«Молодий декоратор». 90×80,5 см, полотно, олія. 1985 р. Чернігівський художній музей

«Ранок». 100×100 см, полотно, олія. 1987 р.

«Пора цвітіння». 70×75 см, полотно, олія. 1987 р.

«Обійми». 110×110 см, полотно, олія. 1986 р.

«Берег невиявлених персонажів». Диптих. 200×400 см, полотно, олія. 1989 р.

«Втеча до Єгипту». 80×170 см, полотно, олія. 1980-ті рр.

«Біля фонтану». 50×70 см, колаж, змішана техніка. 1980-ті рр.

«Купальниця». 75×75 см, полотно, олія. 1990 р.

«Ловці». 75×100 см, полотно, олія. 1989 р. Національний художній музей України

«Молитва». 90×100 см, полотно, олія. 1993 р. Музей сучасного мистецтва України

Василь Рябченко з сином Степаном у майстерні на 16-й станції Великого Фонтану. Одеса, 1989 р.
Фото Сергія Жданова

парадоксальність образного висловлювання, далекого від однозначності позитивного та негативного, еклектичність художньої мови… А ще – театралізація, де світ – величезний театр, «де всі чоловіки й жінки – актори. Тут кожному приписаний свій вихід…», де поряд існують драма та комедія, трагедія та фарс, де майже неможливо відділити ілюзію від реальності, що сама розпадається на фрагменти, подвоюється, віддзеркалюється у свідомості кожного з її творців, глядачів, учасників. Здається, саме в картинах Василя Рябченка ця версія мистецтва та картини набула найбільш сконцентрованого виразу.

«Ловці», «Бійня», «Смерть Марата» (1987), «Смерть Актеона», «Мильні герої», «Виховання Балбесина», «Жінка-змія», «Втеча до Єгипту», «Принц» (1988), цикл «Героїчні пупсики» (1988-1989), «Берег невиявлених персонажів», «Жертва», «Червона кімната», «Відмова від благодаті», «Сусанна та старці», «Цікаве конструювання фонтанів», «Велике полювання», «Пікантні настанови для тілобудівниці», «Любов – не любов» (1989), «Метод

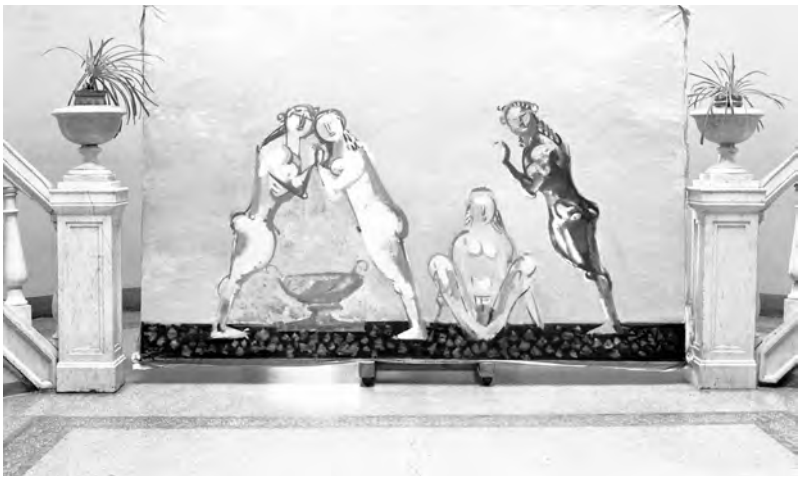

Робота Василя Рябченка «Любов – не любов» на виставці «Нові фігурації». Літературний музей. Одеса, 1989 р. Фото Василя Рябченка

«Пікантні настанови для тілобудівниці». 120×100 см, полотно, олія. 1989 р.

спокуси», «Потоп» (1990), цикл «Ігри з персонажами» (1988-1991), «Принц», «Сон Морфея», «Нарцис» (1991), «Ловці» (1989-1992), «Молитва» (1993), «У джерела», «Спокуса» (1996), «Купорос» (2008), «Крим» (2008-2009), «Смерть Марата» (1989-2010), «Конструювання фонтанів» (2019), «Молитва» (2020), «Принцеса» (2010-2021), «Час, коли дарують зірки», «Зішестя благодаті» (2021), «Фонтан любові» (2022), «Зустріч» (2023), «Танці у хмарах Колорадо» (2024) та інші – в більшості великі за розміром (приблизно 1,5×2 чи 2×3 м) полотна, в яких автор створює свою міфологію,

«Метод спокуси» із серії «Ігри з персонажами». 180×170 см, полотно, олія. 1990 р.

використовуючи для неї не лише добре знайомі з дитинства образи давньогрецьких та біблійних міфів, а й власні, вигадані ним особисто. Проте звертаючись до класичних образів, художник не наслідує та не відтворює їхні сюжети, його приваблює скоріше сама атмосфера міфу, де можливо все що завгодно, де реальний мотив легко перетікає у вигаданий, фантастичний. Важливою стає тут і можливість варіювання, вільної трансформації форм та зображень. Більшість композицій розгортається

Василь Рябченко з онукою Оленою Софією. 2023 р. Супіріор, Колорадо, США. Фото Віри Рябченко

на майже умовному кольоровому тлі, де дія відбувається на передньому плані, наче на авансцені. А тому картини Рябченка – скоріше фантастичні панно, дивовижні декорації якоїсь невідомої п'єси, романтично-піднесеної, вигадливої, дивної… Дивина заради дивини у цих картинах і сьогодні звучить як свобода творчості, як уособлення вільної гри та захопливого діалогу з мистецтвом, що втягує у свій простір різноманіття образних, художніх, стильових алюзій та асоціацій. Свого часу розмірковуючи при засади мистецтва та особливості художньої творчості, Дж. Кошут писав: «Якщо ти пишеш картини, значить ти приймаєш, а не ставиш під сумнів природу мистецтва. (…) Існують дві можливості в описах живопису: як особливої природи відчувати, культу витонченого смаку. Інша – квазіживопис – інсценований живопис для виробництва картин. Модель квазіживопису – виконання «живописних картин» художником-декоратором для театрального спектаклю». В творах В. Рябченка ці три складові поєднуються. Адже він не тільки не сумнівається у природі мистецтва, а навпаки, захоплений нею: в його полотнах присутня вигадлива витонченість та чуттєвість, а безкінечне варіювання певних знайдених ним мотивів і справді ніби перетворюється на захопливе «виробництво картин». Сам же художник так коментує свої роботи: «Живопис для мене – це безкінечна імпровізація. Починаючи якусь картину, я постійно змінюю свій перший задум, і найчастіше на полотні виникає зовсім інша версія. Майже всі мої картини – це нашарування, наслідок багаторазового переписування того, що мене за якихось причин не влаштовувало… Але живопис, фарба на полотні для мене залишається чи не найзахоплюючим заняттям. Я люблю писати фарбами та знаходити нові повороти якоїсь вигаданої історії».

Василь Рябченко з дружиною Лєночкою на тлі роботи «Споглядання» на виставці «Beauty and Spirit» у «Gallery 1261». Денвер, США. 2023 р. Фото Сергія Рябченка

І справді, роздивлятися картини Василя Рябченка, занурюватися в його фантастичний та такий приваблююче-захоплюючий світ – справжня насолода. За часів невпевненості, напруги, сумнівів та втрат вони можуть подарувати глядачеві велику надію прекрасного, що допомагає «відточувати нашу чутливість до різниць і посилювати нашу здатність переносити неспівмірне» (Ж.-Ф. Ліотар).

Фелікс Кохріхт

Одеса – музичне місто

Назва, що стоїть над діалогом, який я нещодавно вів з головою Місії Давида Ойстраха та Святослава Ріхтера Юрієм Диким, відверто кажучи, не з тих, що відразу привабить наших читачів, серед яких ті, хто пов'язаний з музикою професійно чи належить до її прихильників. Нічого нового, тим більш сенсаційного в ній немає: лише констатація факту. Але якщо ми тепер її продовжимо знаковою абревіатурою, то впевнений, що наша аудиторія стане не тільки зацікавленою, а й схвильованою:

Одеса – музичне місто ЮНЕСКО

Нажаль, цього ще не сталося. Такого статусу місто поки ще не має. На нашу, та й не тільки, думку, Одеса вже давно заслужила право носити його. З професором Юрієм Диким – піаністом, засновником та головою Місії Давида Ойстраха та Святослава Ріхтера, ми продовжуємо розмову про тих діячів класичного мистецтва, які починали свій шлях в Одесі та стали відомими у всьому світі, про видатних педагогів та виконавців – піаністів, скрипалів, вокалістів. Вже кілька років наші публікації в альманасі «Дерибасівська – Рішельєвська» бесід у студії програми «Діалоги на Ніженській» продовжують цю тему, особливо важливу сьогодні, коли треба не тільки згадувати, а й розвивати славні традиції нашого міста, берегти спадщину, яка перейшла до нас від попередніх поколінь.

Сьогодні розмова про піаністів.

Фелікс Кохріхт: – Почнімо з того, що одеська літературна школа вже має такий статус, і це ми вітаємо: він відповідає її місцю в світовій літературі. Настав час набути його і в музиці. І от

Перший ректор консерваторії Вітольд Малішевський

що, на мій погляд, дивно. Аби визначити клас та цінність поезії чи прози, треба прочитати її: знати мову, мати майстерних перекладачів, видати книги… А музика – інша справа, інший скарб світової культури та мистецтва. Вона лунає повсюди як вдома. Наведу лише такий приклад. Високу європейську класику майстерно грають виконавці з Китая, Японії, В'єтнама, не кажучи вже про латиноамериканців.

Юрій Дикий: – Ця ситуація у світовому мистецтві цікавила, хвилювала ще філософів стародавнього світу – згадаю зараз стародавніх греків. Можна

Зліва направо: випускниця 1916 р. Анастасія Атманакі (бабуся), Ректор Вітольд Малішевський, випускниця 1916 р. …. професор Юлія Олександрівна Рейдер, попечитель консерваторії граф Василь Андрійович Орлов

(і цікаво) розмовляти про це годинами, але в межах нашої бесіди скажу лише те, з чим згоден: музика адресована серцю та належить усім. І вона для обдарованих, чуйних і допитливих виконавців і слухачів не має меж.

Випускник консерваторії 1917 р. Федір Дикий

Ф. К.: – Зараз я згадав, що ти в одній з останіх публікацій розповів про те, як Антон Рубінштейн наводив слова Петра Чайковського про те, що «нам (композиторам кінця XIX ст. – **Ф. К.**) з європейського сада нікуди не дітися»…

Ю. Д.: – У Петра Ілліча в Петербурзі та Москві були свої міркування з цього приводу, а от Антон Григорович Рубінштейн, з яким нерозривно пов'язана історія нашої консерваторії, який народився в Україні та мав близьких родичів в Одесі, прагнув долучити наше місто до європейської музичної культури та спадщини великих композиторів. Навіщо було залишати цей «музичний сад», якщо вже в останній третині XIX століття Одеса не тільки була європейським містом, а й випереджала в темпах розвитку та якості цивілізації припортові міста США? Феномену здивувався Марк Твен, який 1869 року побував в Одесі на лайнері з американськими туристами та повідав про це в книзі «Простаки за кордоном».

Ф. К.: – Доповню, що ще раніше, у двадцяті роки XIX століття, Олександр Пушкін написав про юну Одесу: «Здесь все Европой дышит, веет…». Проте повернімося до Антона Рубінштейна – видатного композитора, педагога та громадського діяча, до його ролі у створенні нашої консерваторії. Скільки консерваторій було у Російській імперії у 1913 році?

Ю. Д.: – Наша стала четвертою. Важливо не тільки те, що вона на початку XX століття була наймолодшою в країні, а й багато в чому відображала тенденції, що сформувалися на той час у столицях імперії та в нашому багатонаціональному та мультикультурному місті. Тема, на яку можна говорити годинами, але я постараюся викласти головне коротко. Петербург і Москва символізували авторитарність, Одеса – демократизм і прагнення до рівності та взаємодії звичаїв, вірувань, здобутків усіх, хто її створював і населяв. Ми тепер говоримо про мистецтво. Не стану перелічувати всі етноси, які сформували сутність і спільність нашої культури, літератури, живопису. Щодо теми нашої розмови – високу класику (але ж є ще і фольклор, і джаз) – Італія, Німеччина, Австрія, Іспанія, Греція, Польща, Чехія, єврейські діаспори…

Ф. К.: – Я розумію, що роль Антона Рубінштейна найважливіша не тільки у сприянні відкриттю Одеськоі консерваторії, а й у створенні концепції навчання студентів, максимально близької до передових європейських тенденцій. Будь ласка, розкажи про це.

Давид Ойстрах на сходах філармонії

Ю. Д.: – Рубінштейнівський експеримент в Одесі полягав у творчому переосмисленні накопиченого досвіду роботи всіх європейських консерваторій, не кажучи вже про тисячоліття найскладнішого становлення традицій, починаючи від стародавніх греків.

Ф. К.: – Це теж теми, яких ми торкалися у попередніх діалогах та диспутах. А тепер – до консерваторії. Хто став її засновником?

Ю. Д.: – На початку XX століття Одеським музичним

товариством керував граф Орлов, який, як і місцеві меценати, педагоги та освічена публіка, розуміли, що музичне училище вже не відповідає вимогам часу. Ідея створення консерваторії запанувала – і 1913 року консерваторія відкрилася. Половину студентів становили майбутні вокалісти, половину інструменталісти – піаністи та скрипалі. Першим ректором став Вітольд Малішевський – видатний діяч не тільки російської та української, а й польської культури.

Ф. К.: – Я знаю, що серед першого випуска вокалістів була твоя бабуся…

Ю. Д.: – Є фотографія 1916 року, де вона сидить поруч із ректором. Їй пророкували блискуче сценічне майбутнє... 1917 року отримав диплом і мій дід, володар чудового голосу. Через багато років я, студент консерваторії, акомпанував йому на концерті.

Ф. К.: – А тепер – про професора Генріха Нейгауза, про того, хто дав, як кажуть, місту та світу двох великих піаністів, Еміля Гілельса та Святослава Ріхтера, а ще видатних педагогів Людмилу Наумівну Гінзбург та Серафіму Леонідівну Могілевську, а ще блискучих інструменталістів. Ти учень Людмили Наумівни. Згідно з теорією п'яти рукопотискань можеш зараз привітатися з Генріхом Нейгаузом, а далі – з композиторами та виконавцями минулих часів…

Ю. Д.: – І ти можеш вчинити так само, завдяки тому, що мама Тані, твоєї дружини, Наталя Сергіївна Завалішина-Вербицька надихала Свєтіка (так звали юного Ріхтера в його одеських дитинстві та юності). Вже у зрілі роки він згадував, як вони грали Шумана в чотири руки. Завдяки архіву Тетяниної сім'ї, бесіді в Мюнхені з його братом Віктором мені, нам із тобою, вдалося опублікувати важливі, досі невідомі факти біографії нашого великого земляка.

Ф. К.: – В Одесі було та є й тепер чимало родин, пов'язаних з музикою або професійно, або як знавці та чутлива публіка. Згадаю зараз доцента консерваторії Раісу Ісааківну Ойгензіхт та її чоловіка Семена Борисовича Горовіца – вони опікувалися юним Давидом Ойстрахом, а він багато років писав їм листи з багатьох країн, де тріумфально грав, – родини Вірановських, Коцієвських, незабутнього Валентина Максименка – професора математики, автора книг про вокальне мистецтво…

Ю. Д.: – У ці дні я готуюся до виступу на вечорі пам'яті сім'ї Повзунів, з якою я був пов'язаний багато років. Василь Петрович був ректором консерваторії, його сини Анатолій та Микола – піаністи, учні Людмили Наумівни Гінзбург.*

Святослав Ріхтер грає в чотири руки з Наталією Вербицькою

Ф. К.: – Я вчора розмовляв зі співпрезидентом Одеського джаз-клубу відомим піаністом Олексієм Пєтуховим, який буде згадувати цього вечора свого педагога Миколу Повзуна. До речі, консерваторію закінчили фундатори та зірки сучасного одеського джазу Микола Голощапов, Юрій Кузнєцов, Сергій Терентьєв – учень Л.Н. Гінзбург, музикознавиця Олена Шевченко. У минулому номері альманаху вона теж під рубрикою «Наша спадщина» розповідала про своєрідність одеського джазу, створеного музикантами та співаками різних етносів.

Ю. Д.: – У планах Місії Давида Ойстраха та Святослава Ріхтера на цей рік чимало справ. Якщо казати про події, які на нас чекають, то я готуюся до проведення вже традиційного конкурсу пам'яті Баха, де членом журі буде народна артистка України Людмила Марцевич – моя співучениця в класі Людмили Наумівни.

Ф. К.: – А я сидів за одною партою у першому класі школи імені Столярського (давно це було) з Дімою, сином директора, учнем видатного педагога та піаніста Сімона Барера. Одеса – музичне місто. Наша бесіда одна з тих, що вже відбувалася та відбувається на шпальтах нашого альманаху. Я впевнений, що такі бесіди триватимуть, та сподіваюся – будуть сприяти досягненню нашої мети. Статус ЮНЕСКО сьогодні

* https://odessitclub.org/old/publications/almanac/alm_36/alm_36_196-207.pdf

Еміль Гілельс грає на кафедрі фортепіано консерваторії

потрібен Одесі не для самоствердження. Він сприяв би збереженню пам'ятників, музеїв, будівель, споруд, сцен, аудиторій, артефактів мистецтва – і не лише матеріальних, а й духовних. Скажемо знов: особливо важливо зробити це зараз – у дні війни.

У нашому альманасі (і в цьму номері теж) є розділ «Під звуки повітряної тривоги», в якому друкуються вірші та проза членів літературного клубу «Зелена лампа», що працює при Всесвітньому клубі одеситів, де майже щоденно проходять концерти та творчі зустрічі з митцями міста, серед яких музиканти та співаки. Вирує війна, та не припиняється повсякденне служіння мистецтву. Одеська національна музична академія імені Антоніни Нежданової вже у другому своєму столітті готує митців та веде плідну наукову діяльність. Нещодавно в Одесі пройшов фестиваль «Два дні та дві ночі нової музики» (Кармелла Цепколенко), восени, як завжди, відкрився «Оксамитовий сезон»

в оперному театрі. Повні зали збирають у філармонії концерти Національного симфонічного оркестру під керівництвом Хобарта Ерла та камерного – Ігоря Шаврука. В країнах Європи Олексій Ботвінов, учень Серафіми Могілевської, продовжує фестиваль високої музики «Odesa Classics»; у Відні відбувся фестиваль «Золоті скрипки Одеси» (родина Покровських). Музика на сценах театрів музичної комедії та українського драматичного. У Всесвітньому клубі одеситів відродився Джаз-клуб імені Миколи Голощапова. Тривають заняття у Національній музичній академії та Музичному коледжі, в дитячих музичних школах.

Скільки речень, слів, думок, почуттів – з поняттям, символом, навіть брендом: музика!

Дует наших великих земляків Святослава Ріхтера і Давида Ойстраха

Корифеї світової класичної музики (зліва направо): диригент Герберт фон Караян, піаніст Святослав Ріхтер, віолончеліст Мстислав Ростропович, скрипаль Давид Ойстрах

Галина Семыкина

«Память древности светлой, величие Понта, беседы…»

Н.И. Гнедич в Одессе

В 1829 году в Петербурге был издан полный стихотворный перевод «Илиады» Гомера, впервые выполненный размером оригинала – гекзаметром. Перевод был осуществлен известным поэтом, драматургом, переводчиком Николаем Ивановичем Гнедичем (1784, Полтава, – 1833, Петербург), посвятившим вдохновенному труду более двадцати лет жизни. Заключительный этап работы над переводом Гомеровой поэмы проходил в Одессе.

Н.И. Гнедич. Литография А. Мюнстера

В личном деле библиотекаря Императорской публичной библиотеки стоит пометка: «С 9 августа 1827 года уволен на год в отпуск в Южную Россию». Причиной столь длительного отпуска было состояние здоровья поэта, «расстроенного трудами и прилежанием к наукам на пользу словесности».*

Поэт был уже немолод, одинок, его преследовали чувства усталости и разочарования. Настроение поэта отчасти передают

* Тиханов П.Н. Н.И. Гнедич. Несколько данных для его биографии. – СПб., 1884, с. 80.

стихотворный отрывок «Тантал и Сизиф в аде» (1827) и заметка в записной книжке: «Государства доводятся до такого положения, что в них мыслящему человеку ничего не можно сказать без того, чтобы не показаться осуждающим и власти, которые это делают, и народ, который это переносит. В такие времена безнадежные должно молчать».**

Во второй половине августа 1827 года Н.И. Гнедич приехал в Одессу.

К сожалению, сохранилось не много документальных свидетельств о пребывании поэта в нашем городе, и лишь по фрагментам переписки Гнедича с В.А. Жуковским, И.И. Козловым, М.Е. Лобановым, А.И. Олениным, А.П. Зонтаг и др., по воспоминаниям А.С. Стурдзы и некоторым известным нам архивным документам можно восстановить обстоятельства жизни поэта в Одессе.

Жил Гнедич в центре города по соседству со знакомыми – Аргутинскими, Шемиотами (дом бывшего екатеринославского вице-губернатора В.Л. Шемиота находился на ул. Елисаветинской, 21).

Южный солнечный город и море произвели на Гнедича прекрасное впечатление. В письме к А.Н. Оленину (сентябрь 1827 г.) поэт восторженно восклицал: «…Черное море, как ворона крыло, чернеется вдали – море, над которым некогда, может быть, покоилися очи Гомера. Здесь, на этом берегу – Ольвия, которой счастливые жители ничего не читали, кроме Гомера. Там, на том берегу – Византия, а там – Campi ubi fuit Troia. Какие места, почтеннейший Алексей Николаевич, для поклонников Гомера! Если бы я был здоров!».***

«Слава Богу, что вы довольны Одессою», – писал Гнедичу П.А. Плетнев в конце сентября 1827 года.****

Но с наступлением холодов настроение Гнедича, надеявшегося на скорое выздоровление, резко изменилось. Зима выдалась нетипичная для южного города. «Одесский вестник» (1828,

** Там же, с. 75.

*** Цит. по: Егунов А.Н. Гомер в русских переводах XVIII-XIX веков. – М., 2001, с. 230.

**** Письмо П.А. Плетнева Н.И. Гнедичу. СПб., 1827, 30 сентября. – ИРЛИ (Пушкинский дом), Рукописный отдел. СПб., №140, Iм.

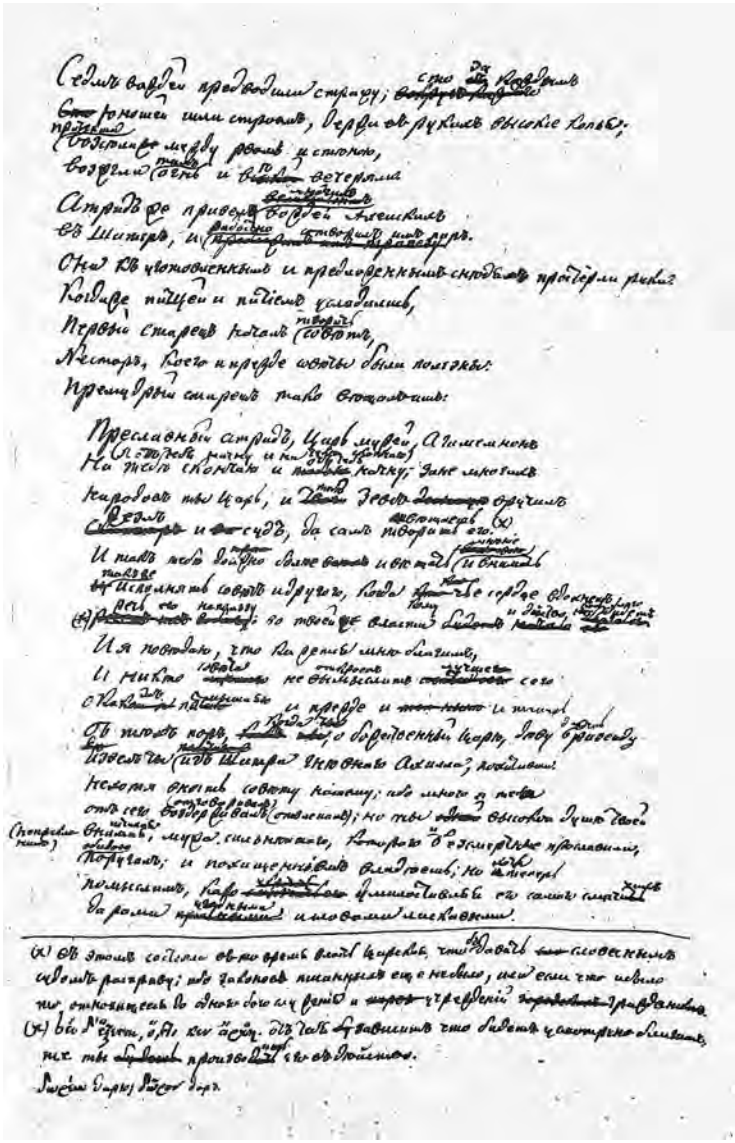

Н.И. Гнедич. «Илиада». Песнь IX (черновик). Копия автографа. Одесский литературный музей

№ 11, 8 февраля) отмечал: «Зима суровая, какой не припомнят и старожилы здешние; улицы покрытые снегом, окна посеребренные морозом, гавань и весь берег моря запертые льдом, наконец, долговременное положение Одессы в этом виде…».

В письме к И.И. Козлову от 17 января 1828 года Н.Н. Гнедич жаловался:

«…Я часто встаю при 8 градусах тепла в комнате, не смотря, что калю печи крымским дубом, которого сажень здесь теперь обходится от 75 до 90 рублей.

Жизнь несносная, нет ни выхода, ни выезда из дома: осенью от грязи по колено, теперь от снегу по пояс; здесь не только улиц, и дворов не чистят. У меня ворота целую неделю были завалены горою снега; по целой неделе я иногда не могу пробраться к Шемиотам…

<…> Если одесская весна и лето будут ко мне так же немилосердны, придется <…> возвратиться домой с прежним, расстроенным здоровьем».*

В.А. Жуковский, озабоченный судьбой старого друга, в октябре 1827 года отправил в Одессу своей племяннице, начинающей писательнице А.П. Зонтаг (1785-1864), письмо с просьбой поддержать поэта: «Скажите Гнедичу, что я получил письмо его и вместо того, чтобы писать к нему особенно, решился обнять его в вашем письме и вам поручить пожать ему дружески руку. Это значит, что я от себя поручил его вашей дружбе. Радуюсь, что он с вами, – это поможет ему вылечиться. Радуюсь, что вы с ним познакомились. С ним будет у вас лад».**

А.П. Зонтаг серьезно и добросовестно отнеслась к поручению Жуковского. В «уютном, красивом доме» А.П. Зонтаг на Приморском бульваре, в ее «веселом обществе» Гнедич находил искреннюю дружескую теплоту и поддержку, о которых будет долго вспоминать в Петербурге. Одинокий поэт, не знавший семьи, привязался и к маленькой дочери Анны Петровны и Егора Васильевича Зонтагов. «Милой, доброй, умной Машеньке» Гнедич

* Из бумаг И.И. Козлова / Публ. А. Хомутова // Русский архив, 1886, кн. 1, с. 190.
** Уткинский сборник. – М., 1904, с. 102.

посвятил одесское стихотворение – «гекзаметрическое пророчество»* (не сохранилось).

Вероятно, Зонтаг по совету Жуковского ознакомила Гнедича со своими сочинениями, потому что позже в письме в Одессу поэт вспомнит о «собрании прекрасных повестей» писательницы и «тайне слога, ей свойственного». Читал Гнедич, скорее всего, рукописи повестей (первые оригинальные произведения и сказки А.П. Зонтаг будут опубликованы лишь в начале 1830-х годов).

Весной 1828 года Жуковский отправил в Одессу «любезному Гекзаметру», «Николаю Гомеровичу», как он любил называть Гнедича, шутливое стихотворное послание, написанное торжественным гекзаметром:

Здравствуй, мой друг Николай Иванович Гнедич! Не сетуй
Долго так от меня не имея ни строчки ответной;
Ведаешь, милый Гомеров толмач, что писать я не падок!
Ведаешь также и то, что и молча любить я умею;
Можешь об этом узнать от одесской новой знакомки;
Рад я весьма за тебя, что с нею ты встретился. Верь мне,
Дружба ее целительней воздуха. Крымское небо,
Память древности светлой, величие Понта, беседы
Женщины милой, с душой поэтической, песни Гомера,
Мир души, беззаботность – все это смешай хорошенько
В чистой воде Иппокрены и пей ежедневно, и будешь
Снова здоров. Честь имею пребыть с совершенным почтеньем,
Милостивый государь, покорным слугою:
Жуковский.**

Ответное письмо Н.И. Гнедича В.А. Жуковскому (от 18 апреля 1828 года) печально. На редкость суровая одесская зима усугубила физические страдания поэта, да и творческое вдохновение, как ему кажется, иссякло:

«Прости, любезнейший друг Василий Андреевич!

* Письмо Н.И. Гнедича А.П. Зонтаг. СПб., 1830, 20 февраля // Русский архив. 1896, кн. 1, в. 1, с. 266.
** Жуковский В.А. Стихотворения. Изд. 9 / Под ред. П.А. Ефремова. – СПб, 1895, т. 2, с. 559-560.

Долее, нежели хотел бы, не отвечал на любезную, прекрасную эпистолу твою. Причина одна: трехгодовая болезнь без облегчения, без утешения, лишившая меня и здесь общества людей и воздуха целую зиму, а зима здесь была небывалая, сделала из меня совершенного негодяя, в прямом значении слова. Поэтические струны души одне у меня опустились, другие совсем оборвались; отвечать на твои стихи подлою прозою краснела авторская совесть, но дружба превозмогла: я взялся за перо, чтобы иметь давно желанное удовольствие беседовать с тобою хотя прозою.

Спасибо за рецепт, мне предлагаемый и составленный тобою, профессор и доктор поэзии и царских чертогов обитатель. К несчастию, здесь нет многих предметов, чтобы по нем сделать лекарство. Небо одесское далеко от крымского не расстоянием, а разностию. Апрель в исходе, а здесь, кроме холодных, сухих бурь и пыли, о которой не жившие в Одессе и не бывшие в пустынях Ливии не могут иметь идеи, ничего еще хорошего нет…»

На совет Жуковского, предлагающего забыться, чтобы получить исцеление, Гнедич напишет грустные, исполненные достоинством слова:

«Мир души, беззаботность? Мир совести со мною. Но кто несет на собственных плечах своих все крупные и мелкие, несносные заботы жизни, тебе с роду неведомые и мне, когда был здоров и молод, не чувствительные, тому какой мир, какая беззаботность? С нею ни есть, ни пить не найдешь дома. Итак, из рецепта остается годное мне для употребления:

Память древности светлой, величие Понта, беседы
Женщины милой с душой поэтической, песни Гомера,

чем я и пользуюсь…»***

В отрывке из стихов Жуковского, приведенном Гнедичем, прозвучало все, чем дорожил поэт в Одессе, – море, добрые друзья, память о прошлом и, главное, «песни Гомера».

Ко времени приезда Гнедича в Одессу перевод «Илиады» был в основном завершен, но поэт, отличавшийся высокой

*** Письма к Жуковскому разных лиц // Русская старина, 1903, июль, с. 119-120.

требовательностью к себе, продолжал исправлять и совершенствовать текст перевода: «Выполоскал несколько песен Гомера, но боюся, чтобы не вышли слишком греческие», – писал Гнедич Жуковскому (Одесса, 1828 г., 18 апреля).*

Разбираться в древнегреческих терминах и названиях античных предметов помогали письма А.Н. Оленина, археолога и любителя древностей. (По свидетельству литературоведа М.П. Алексеева, жившего в Одессе в 1920-е годы, в одном из одесских музеев хранились десятки неопубликованных писем А.Н. Оленина с подробными комментариями и рисунками к древнегреческим терминам.)**

Среди одесситов также было немало знатоков и ценителей античной истории и Гомера. Здесь жил известный археолог и переводчик А.Ф. Панагиодор-Никовул, один из первых учителей одесских археологов. Быть может, именно об этом «почтенном старичке-греке» напоминал М.Е. Лобанов в письме Гнедичу от 9 декабря 1827 года, советуя поэту «сладко с ним побеседовать».*** Гнедич также мог посещать «ученый кабинет» директора музея древностей И.П. Бларамберга.

Прошлое и настоящее Греции, несомненно, было темой бесед с Александром Скарлатовичем Стурдзой (1791-1854), старым петербургским знакомым поэта. Предметом постоянного интереса писателя-богослова А.С. Стурдзы была греческая тема (мать его была гречанкой). Стурдза прекрасно владел языком предков и, по воспоминаниям Н.В. Неводчикова, «еще в юности <…> изучил древних поэтов Греции, из коих особенно любил Гомера, и даже в старости читал наизусть довольно длинные отрывки из его поэм».****

В Одессе Гнедич общался также с поэтом В.И. Туманским. В январе 1828 года И.И. Козлов прислал в Одессу свою новую поэму «Княгиня Долгорукая». Гнедич писал автору: «Сейчас посылаю

* Там же, с. 120.

** Кукулевич А.М. «Илиада» в переводе Н.И. Гнедича // Ученые записки ЛГУ., 1939, № 33, в. 2, с. 32.

*** Цит. по: М.Е. Лобанов и его отношение к Гнедичу и Загоскину // Исторический вестник, 1880, август, с. 679.

**** Диктиадис. Краткое сведение о А.С. Стурдзе // Москвитянин, 1855, № 4, кн. 2, с. 69.

просить поэта Туманского обедать у меня с «Княгинею Долгорукою». По старой привычке ничего прекрасного не могу читать один, тяжело».*****

«Всего чаще и приятнее» Гнедич проводил время у Шемиотов. Князья Аргутинские были его «ближайшие сосели». Среди одесских дам в письмах Гнедича упоминаются Р.С. Эдлинг (сестра А.С. Стурдзы), В.Д. Казначеева, В.Е. Шемиот, С.С. Киселева («богиня Киселева») и ее сестра О.С. Нарышкина. Неизвестной нам даме посвящены два шутливых мадригала Гнедича «Беда» и «К куме». Эти «альбомные» стихотворения были опубликованы в прижизненном сборнике «Стихотворения Николая Гнедича» (СПб., 1832).

Пребывание в Одессе столичного литератора, знаменитого переводчика «Илиады», не осталось незамеченным и студентами Ришельевского лицея. Подтверждение этому находим на страницах рукописного литературного журнала одесских лицеистов «Ареопаг».

В журнале в марте 1828 года было помещено стихотворение «Одесская ночь», написанное под явным влиянием описания петербургской ночи в идиллии Гнедича «Рыбаки». По лицею прошли толки, что автор стихотворения – сам Н.И. Гнедич, и это послужило поводом для иронической реплики юного критика в следующем, апрельском номере «Ареопага»: «Одесская ночь» – сочинение Н.И. Гнедича – не от того ли, что написана таким же размером, как его превосходная идиллия «Рыбаки»? – несправедливо приписывать Гнедичу стихотворение, в котором заметно только дарование поэта-юноши, а не гениальность переводчика «Илиады» и сочинителя неподражаемой «Идиллии».******

15 июня 1828 г. Н.И. Гнедич по ходатайству А.Н. Оленина принял в Одессе присягу на чин статского советника и получил «всемилостивейше пожалованный» ему орден Св. Анны 2-й степени с алмазами. Об этом он доложил в официальном письме А.Н. Оленину.

***** Из бумаг И.И. Козлова / Публ. А. Хомутова // Русский архив, 1886, кн. 1, с. 190.

****** Ареопаг: Журнал литературы, критики, наук и художеств, издаваемый от пятого класса. 1828, ч. 1, с. 82-83. – ОЛМ, Рукописный фонд, КП-19888, Р-1940.

В Петербург Гнедич вернулся 17 августа 1828 года, отдохнувший, обновленный, с восстановленным здоровьем. «Я недаром целый год мок в соленой воде и вялился на солнце: стал совершенный балык, – с улыбкой писал Гнедич В.А. Олениной 11 декабря 1828 года. – Запас здоровья, каким солнце и море одесские меня подарили, до сих пор не израсходован, держусь на ногах…»*

До конца года продолжалась работа над подготовкой издания «Илиады». Перевод вышел в свет в Петербурге в начале 1829 года. «Высокий подвиг» поэта горячо приветствовал А.С. Пушкин. «Едва ли мне в жизни случится, – писал Гнедич Пушкину, прочитав его заметку, опубликованную в «Литературной газете», – читать что-либо о моем труде, что было бы сказано так благородно и было бы мне так утешительно и сладко! Это лучше царских наслаждений».**

Между тем и по прошествии времени поэт не забывал Одессу и одесских друзей. Письмо, отправленное А.П. Зонтаг 20 февраля 1830 года, рассказывает, как дороги были Гнедичу одесские воспоминания и как, несмотря на капризы погоды, поэту было тепло в нашем городе:

«Время, употребленное на его (то есть письма от А.П. Зонтаг. – **Г. С.**) чтение я провел с вами в уютном красивом доме на дружеском празднике, в веселом обществе вашем. Можете вообразить, сколько действию письма способствовала пустынность кабинета Жуковского, где мы читали его. Никогда не был я так неприятно поражен уединением и одиночеством жизни нашего любезного друга. Вся сладость жизни, делимой с ее радостным шумом и смехом, несколько минут перед нами играла, и вдруг мрак, пустота, безмолвие!

Вздохи в одно время у нас обоих вырвались из груди; мы оба замолчали. Я наконец грянул филиппикой против Жуковского, но голос мой, как некогда голос вопиющего в пустыне, раздавался и умирал в стошаговом кабинете…»***

---

* ГПБ им. М.Е. Салтыкова-Щедрина. Рукописный фонд. Фонд 1987/8, архив Олениных, ед. хр. 880, л. 3.

** Дружеские сношения А.С. Пушкина: Письма к нему // Русский архив, 1881, кн. 1, с. 174.

*** Письмо Н.И. Гнедича А.П. Зонтаг. 1830, 20 февраля, СПб., с. 266.

ИЛІАДА

ГОМЕРА,

ПЕРЕВЕДЕННАЯ

Н. ГНѢДИЧЕМЪ

Членомъ Императорской Россійской Академіи, Членомъ-Корреспондентомъ Императорской Академіи Наукъ, Почетнымъ Членомъ Императорскаго Виленскаго Университета, Членомъ Обществъ Любителей Словесности С. Петербургскаго, Московскаго, Казанскаго и проч.

ЧАСТЬ I.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

В письме упоминаются и Егор Васильевич Зонтаг, которому Гнедич выражает «усердное почтение», и маленькая Машенька («…Машеньку вашу целую от сердца за то, что она в зеркальной душеньке своей сохраняет непригожий лик мой. Радуюсь громко успехам ее и тихо событию моего об ней гекзаметрического пророчества»****). Далее Гнедич с интересом и теплотой справляется о многих одесских знакомых.

Между прочим поэт пишет: «От графа Михаила Андреевича (то есть Михаила Семеновича Воронцова. – **Г. С.**) я получил письмо о получении им «Илиады», исполненное весьма лестных и обязательных для меня выражений…».*****

В Воронцовском фонде научной библиотеки ОНУ им. Мечникова нам удалось разыскать книгу, присланную Н.И. Гнедичем в дар Воронцову. На форзаце рукой поэта написано: «Его сиятельству графу Михаилу Семеновичу Воронцову от переводчика. С.П.бург. Дек. 30. 1829».****** Автограф Н.И. Гнедича напоминает о двенадцати месяцах, проведенных поэтом в нашем городе.

**** Там же.

***** Там же.

****** «Илиада» Гомера, переведенная Н. Гнедичем. – СПб., 1829, ч. 1. – Научная библиотека ОНУ им. Мечникова. Воронцов / 12661.

Эдуард Амчиславский

Неизвестный Кирсанов?!

Стихи о кино

Семен Кирсанов. 1930-е гг.

Уважаемые читатели, я не зря поставил в конце названия и восклицательный знак, и знак вопроса. Какой из этих знаков правильный, узнаем через некоторое время. А пока небольшое отступление.

Многие из вас знают, что более сорока лет мы с отцом, Борисом Амчиславским, занимаемся изучением жизни и творчества Леонида Утесова. Был в биографии Леонида Осиповича и небольшой период кинематографической карьеры. Я не о кинофильме «Веселые ребята», а о более раннем периоде.

Для Утесова все началось в 1917 году в Одессе короткой, практически проходной ролью адвоката Зарудного в кинокартине «Жизнь и смерть лейтенанта Шмидта». А вот в середине двадцатых годов уже в Ленинграде почти подряд Леонид Утесов снялся в фильмах «Торговый дом «Антанта и К°», «Чужие» (вместе с дочерью Эдит) и «Карьера Спирьки Шпандыря».

В номере: О. БРИК—статья—Против КИНО-ДРАМЫ

КИНО

ЕЖЕНЕДЕЛЬНАЯ ГАЗЕТА

ТРЕТИЙ ГОД ИЗДАНИЯ | Вторник, 27 октября 1925 года. | № 32 (112).

Решил я посмотреть, осталась ли какая-либо информация об этих работах на страницах газеты «Кино», выходившей в те годы. Удалось пролистать подшивку за вторую половину 1925 и за 1926 год. Среди материалов, опубликованных на страницах газет, я обратил внимание на то, что среди авторов много одесситов: Вера Инбер и Семен Кирсанов, Эдуард Багрицкий и Семен Гехт, Исаак Бабель и Лев Славин. А еще статьи о съемках на Одесской кинофабрике ВУФКУ, реклама фильмов, снятых в Одессе…

О публикациях Веры Инбер на страницах газеты «Кино» я написал в заметке «Киностатьи Веры Инбер» (альманах «Дерибасовская – Ришельевская» № 87, 2021). Сегодня хочу рассказать о еще одном авторе-одессите.

Трижды в газетах были опубликованы стихотворения Семена Кирсанова. Для меня это имя имеет особое значение. Во время всех своих лекций, выступлений, докладов, связанных с именем Утесова, всегда говорю о песне «У Черного моря». При этом подчеркиваю, что песня родилась благодаря творческому содружеству трех земляков, трех одесситов – Семена Кирсанова, Модеста Табачникова и Леонида Утесова.

Стихи Семена Кирсанова на страницах газет «Кино», конечно же, посвящены кино. Есть в написании этих стихотворений специфика орфографии тех лет. Решил сверить ее с более поздними изданиями произведений Семена Кирсанова… и был поражен.

Ни в четырехтомном собрании сочинений Семена Кирсанова (Москва, Художественная литература, 1974-1976), ни в его сборнике «Стихотворения и поэмы», вышедшей в серии «Новая библиотека поэта» (Санкт-Петербург, Академический проект, Гуманитарная академия, 2006) этих стихотворений не оказалось. Не смог их найти и вездесущий Google.

Конечно, приятно было бы осознавать, что мне удалось найти неизвестные стихотворения Семена Кирсанова. Но я с удовольствием приму сообщения о том, что они известны литераторам, и кроме публикации в газетах «Кино» в 1925-1926 гг. были напечатаны в каких-нибудь сборниках поэта. Вот поэтому я и поставил два знака после заголовка этого материала. А какой из них правильный, определит время.

Ниже приведены три стихотворения, написанные Семеном Кирсановым до выхода его первого сборника «Прицел. Рассказы в рифмах» (1926).

Орфография оригиналов сохранена.

Актер из детектива

Я к жизни пришел
    От романов Майн-Рида.
А жизнь развернулась
    И стала – роман.
И я проскакал –
    Грохотали копыта
По Южной Америке
    В дождь и туман.

Там всадникам любы
    Смертельные трюки,
И там, где прорывы
    Долин глубоки,
Лежит, разметавши
    Притоками руки,
Голубоватое
    Тело реки.

И ночью, на взор
    Ястребиный надеясь,
Врагов бледнолицых
    Ища над рекой –

Когда гаснет свет.

Актер из детектива.

Я к жизни пришел
От романов Майн-Рида.
А жизнь развернулась
И стала—роман,
И я проскакал—
Грохотали копыта
По Южной Америке
В дождь и туман.

Там всадникам любы
Смертельные трюки,
И там, где прорыв
Детям глубоки,
Лежит, разметавши
Призывами руки,
Голубоватое
Тело реки.

И ночью, на взор
Ястребиный надеясь,
Врагов бледнолицых
Ища над рекой—
Летит в мокассинах
И перьях индеец,
На зебре—как-будто
Одетой в трико.

Но сердце ковбоя,
Готовое к бою,
Стучит в магазинной
Коробке ружья,
По запаху слышит
И ждет за собою
Отравленных стрел
И лихого копья.

Но степь растревожена.
Сыпью по коже
Холод и ливень,
И сразу—гроза.
В такую минуту—
Встает краснокожий
На стременах
И вперяет глаза.

Кто видел кулак,
Размахнувшийся навкось
Сквозь шорох ветров
И дождя и травы.
Кто видел
С полетом вперед томагавка,
Ковбоя, летящего
Без головы.

Такое бывает
Не только в романе,
В ушах стрекотанье,
В глазах колесо.
Я новою жизнью
Живу на экране,
Скачу по степям
И вращаю лассо.

Мне сердце, что камень
Холодно-тупое,
И может затем
Я привесил ружье,
Напялил широкую
Шляпу ковбоя,
Чтобы не быть похожим
На сердце свое.

СЕМЕН КИРСАНОВ.

Летит в мокассинах
И перьях индеец.
На зебре – как будто
Одетой в трико.

Но сердце ковбоя,
Готовое к бою,
Стучит в магазинной
Коробке ружья,
По запаху слышит
И ждет за собою
Отравленных стрел
И лихого копья.

Но степь растревожена.
Сыпью по коже
Холод и ливень,
И сразу – гроза.
В такую минуту –
Встает краснокожий
На стременах
И вперяет глаза.

Кто видел кулак,
Размахнувшийся навкось
Сквозь шорох ветров
И дождя и травы.
Кто видел
С полетом вперед томагавка
Ковбоя, летящего
Без головы.

Такое бывает
Не только в романе,
В ушах стрекотанье,
В глазах колесо.

Я новою жизнью
Живу на экране,
Скачу по степям
И вращаю лассо.

Мне сердце, что камень.
Холодно-тупое.
И может затем
Я привесил ружье,
Напялил широкую
Шляпу ковбоя,
Чтобы не быть похожим
На сердце свое.

Семен Кирсанов
Газета «Кино» № 32 (112), 27 октября 1925 года, с. 2,
рубрика «Когда гаснет свет»

* * *

Театральный зал был суров и пуст,
И люстрами вниз сникал,
Старый занавес тихо выплакивал грусть
Притаившимся колосникам:

«Помню, блеск лорнетный по всем рядам,
Страшно впившиеся глаза,
И когда на сцене актер рыдал,
С ним рыдал потрясенный зал.

Зал, на сцену глядя, дрожал струной,
А теперь – пропадаем. Ой,
Разве видно было, чтоб всей страной
Владел глухонемой!

Скоро – чувствую я – меня сотрут
(Этот червь и сюда прополз),
И на месте моем повесят тут
Просто выбеленный холст.

Это разве искусство? Век –
стыдись.
Было время когда-то… Но
Драматург, режиссер, актер,
статист –
Пошли в кино…

Но остался здесь, я поклясться
готов,
Еще одни человек.
То рабочий сцены –
Иван Петров.
Он театру верен навек…

Но на сцене раздался стук
шагов,
И вошел Иван Петров.
Он рассказывал другу
наедине:
«Знаешь, буду служить
в кино.

По червонцу в день за работу,
что ж,
Заработок не худой,
Говорят, что уж очень я похож
На Распутина – бородой».

Был суров и пуст театральный
зал,
Пыль на выбоинах золотых,
И ни слова занавес не сказал,
Молча сдвинулся и затих.

Семен Кирсанов
Газета «Кино» № 5 (125),
2 февраля 1926 года, с. 2

* * *

Театральный зал был суров и пуст,
И люстрами вниз сникал,
Старый занавес тихо выплакивал
грусть
Притаившимся колосникам:

«Помню, блеск лорнетный по всем
рядам,
Страшно впившиеся глаза,
И когда на сцене актер рыдал,
С ним рыдал потрясенный зал.

Зал, на сцену глядя, дрожал струной,
А теперь — пропадаем. Ой,
Разве видно было, чтоб всей страной
Владел глухонемой!

Скоро—чувствую я—меня сотрут
(Этот червь и сюда прополз),
И на месте моем повесят тут
Просто выбеленный холст.

Это разве искусство. Век — стыдись,
Было время когда-то... Но
Драматург, режиссер, актер, статист—
Пошли в кино...

Но остался здесь, я поклясться готов,
Еще один человек.
То рабочий сцены — Иван Петров.
Он театру верен навек...

Но на сцене раздался стук шагов,
И вошел Иван Петров.
Он рассказывал другу наедине:
«Знаешь, буду служить в кино.

По червонцу в день за работу, что-ж,
Заработок не худой,
Говорят, что уж очень я похож
На Распутина—бородой».

Был суров и пуст театральный зал,
Пыль на выбоинах золотых,
И ни слова занавес не сказал,
Молча сдвинулся и затих.

С. КИРСАНОВ.

***

В кино-театрах по ночам —
сияет свет,
а у меня, моя печаль,
приюта нет....

Ах, оковала синева —
мои глаза
В кино — манто да кружева,
зеркальный зал...

Горит плакат на мостовой —
«Париж уснул»...
и слышен грозный и глухой
рояля гул...

Вот — засияет за стеной —
экрана гладь,
и сытый, выбритый герой
начнет «играть»...

Поедет с милой в ресторан,
и поплывет
в бульона сладкий океан —
котлетный шот.

И жар бургонского вина,
и дичи жар...
Она в другого влюблена
и пьет,—дрожа.

Но все-же пьет, но все же ест,
а я — стою,
голодный, у туманных мест —
гляжу на юг...

Уходят люди из кино,
домой, в отель, —
раскрыть весеннее окно
и лечь в постель

Нет для меня угла в Москве,
опять, опять —
пойду в ночной, пустынный
сквер —
сидеть и спать...

С. КИРСАНОВ.

* * *

В кинотеатрах по ночам –
сияет свет,
а у меня, моя печаль,
приюта нет…

Ах, оковала синева –
мои глаза
В кино – манто да кружева,
зеркальный зал…

Горит плакат на мостовой –
«Париж уснул»…
и слышен грозный и глухой
рояля гул…

Вот – засияет за стеной –
экрана гладь,
и сытый, выбритый герой
начнет «играть»…

Поедет с милой в ресторан,
и поплывет
в бульона сладкий океан –
котлетный шот.

И жар бургонского вина,
и дичи жар…
Она в другого влюблена
и пьет, – дрожа.

Но все же пьет, но все же ест,
а я – стою,
голодный, у туманных мест –
гляжу на юг…

Уходят люди из кино,
домой, в отель, –
раскрыть весеннее окно
и лечь в постель.

Нет для меня угла в Москве,
опять, опять –
пойду в ночной, пустынный сквер –
синеть и спать…

Семен Кирсанов
Газета «Кино» № 20 (140),
18 мая 1926 года, с. 4

Ганна Коренєва*

Степан Алекян. Фотопортрет

Триста чорно-білих портретів художників, поетів, літераторів, музикантів Одеси – героїв нашого міста та нашого часу, знятих на плівку та надрукованих вручну, наш земляк, чудовий тонкий фотомайстер Степан Алекян неодноразово показував публіці. Багатьом фотохудожник дарував світлини на добру згадку.

Степан Алекян. Фото Ганни Коренєвої

Портрет, відзнятий Степаном Алекяном, – це кропітка робота. Вона починається зі спілкування з героєм, складання його психологічного образу через поведінку, настрій, міміку. Очі та руки моделі – основа. Потім підключається фантазія та майстерність фотографа в постановці студійного світла. Для майстра немає різниці, хто перед ним: відомий діяч мистецтва чи художник-початківець, чоловік чи жінка. З жінками, зрозуміло, клопоту більше. Кожна хоче виглядати ще красивішою! Але Степан Алекян – художник-реаліст, який підкреслює нинішній

* Членкиня Національної спілки фотохудожників України.

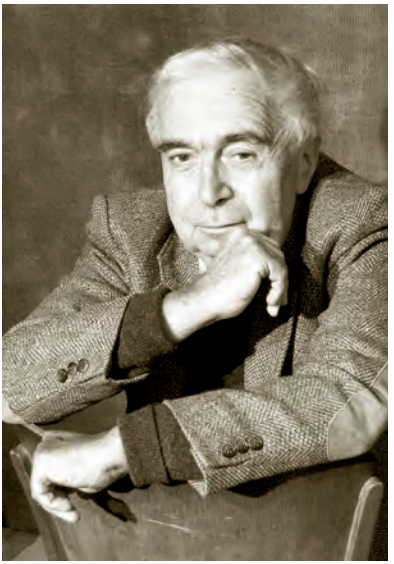

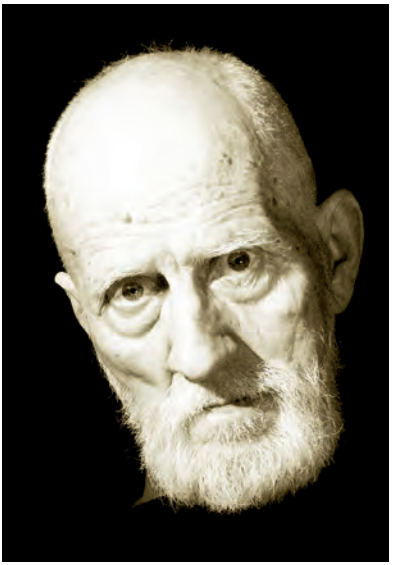

MAERSK LINE

настрій моделі. Звісно, світлом намагається згладжувати деякі негаразди, але постобробкою не займається. Фотографія – річ реалістична!

Якось влітку приїхала до нього на фотосесію художниця Разінкіна. У відкритій майці та з дредами. Степан не розгубився: зробив їй елегантну зачіску, чорною тканиною прикрив плечі, додав медальйон – і вийшла справжня леді! Вона себе навіть не впізнала, була шокована таким перевтіленням, але лишилася задоволена. Фотограф також!

Степан Алекян не розлучається з камерою майже все життя. І чи не єдиний фотожурналіст в Одесі, який має професійну освіту – столичний (СРСР) університет фотографії.

Але спочатку було Одеське мореходне училище. Робота на вантажних і пасажирських суднах. Зображення далеких країн, людей різних національностей склали великий архів документального фото та сформували художнє бачення світу. Так згодом майстер спрямував свій творчий потенціал на фотопортрет. Це захоплення Степан не залишає й сьогодні, хоча вважає, що досяг свого власного піка.

Ще фотохудожник охоче ділиться знаннями з молодими людьми. Неодноразово на базі магазину «Paparazzi» від проводив курси з аналогового друку чорно-білих фотографій. Щоправда, нарікає на те, що, нажаль, тепер стає дедалі менше прихильників класичних методів. Молодь прагне швидкого результату… А традиційний ручний друк – це неквапливий казковий час народження довгоочікуваної світлини.

Памяти Валерия Хаита

Валерий Романов

Одесситами не рождаются

Недавно из жизни ушел Валерий Хаит. О нем – уникальной личности, в которой сочетались талант литератора (поэзия, проза), опыт и мастерство редактора, высокая гражданская позиция одного из создателей Всемирного клуба одесситов, лучшего среди лучших капитанов команд КВН – будут написаны книги. Наш альманах начинает публикацию материалов о нем с интервью, которое Валерий Исаакович дал журналисту Валерию Романову в 2021 году. В то время он опубликовал книгу под названием «Последняя утопия». С разговора о ней и начался разговор.

– Последняя утопия. В каком смысле?

– Я придерживаюсь такой точки зрения, что миром вообще движут утопии. Утопии как некие идеальные формы человеческого сообщества грезились многим. Известны «Город Солнца» Кампанеллы, «Утопия» Томаса Мора, «Новая Атлантида» Френсиса Бэкона и т. д. И какие-то попытки осуществить эти мечты в реальности так или иначе меняли человеческую историю. Самый яркий пример – это грезы К. Маркса и Ф. Энгельса о коммунизме. Именно они привели к такому ужасающему результату, как Октябрьская революция. Кто может спорить с тем, что именно она поменяла картину мира? А ведь они мечтали о лучшем, более совершенном обществе. И я тоже в определенном смысле мечтатель. (Но, надеюсь, что все-таки не сладкий, не Манилов.) Я тоже мечтаю о справедливом мироустройстве. И в своей книге уповаю на некоторые изменения правил и привычек нынешней цивилизации, которые помогут ей избежать гибели. А поскольку это вряд ли получится, то утопию свою я и называю последней.

– Как вы себе представляете своего читателя?

– Я понимаю, что много читателей у этой книги не будет. Поскольку людям сейчас не до грез, не до мечтаний, они озабочены повседневным, заботой о хлебе насущном, борьбой с коронавирусом и т. д. Но если и найдется все-таки читатель у этой книги, то я вижу его не полностью зацикленным на материальных интересах, а человеком с широким взглядом, то есть так или иначе задумывающимся о смысле жизни. И своей, и жизни человеческой цивилизации вообще.

– Сегодня книги издаются небольшими тиражами, а основная аудитория потребляет их через Интернет. Будете использовать это пространство?

– Странно было бы предположить, что не буду. Мы живем в переходный период от бумажной книги к электронной. И когда-нибудь бумажные книги станут раритетом – как сегодня для нас берестяные грамоты. А пока период, и когда пользуется спросом бумажная книга, и одновременно все больше людей читает на экране.

– А какая у юмора философская основа?

– Юмор – одна из важнейших составляющих жизни. Многие смотрят на юмор односторонне: посмеяться, развлечься, отвлечься. На самом деле присутствие юмора и иронии в человеческой жизни и судьбе во многом основополагающее. Обратите внимание: еще до ковида-19 были работы, которые подчеркивали роль юмора в укреплении иммунитета. Словом, задача юмора в судьбе человеческой цивилизации куда более значительна, чем принято думать. В частности, на мой взгляд, юмор – один из мощнейших инструментов борьбы с агрессией, ненавистью, недоверием… Вот смотрите: в Одесса живет более ста национальностей. При этом наш город остается толерантным и мирным. Уверен, что юмор играл и играет в этом очень важную роль. Правда, в последние годы столько делается попыток поссорить людей, что никакого юмора не хватает…

– Для вас общественная деятельность бывает более значимой, чем литературная?

– Я не считаю себя общественным деятелем. У меня нет этих амбиций. Да, я человек публичный, люблю выступать со сцены, и вообще свое мнение стараюсь не скрывать. Да, я вице-президент общественной организации ВКО (Всемирный клуб одесситов), но и в этой роли меньше всего проявляю себя как общественный деятель. Я занимаюсь конкретными делами и проектами. Инициировал и довел до конца установку в Одессе памятника Исааку Бабелю, организовал литературную премию его имени (в этом году уже пятый ее сезон), уже более двадцати лет редактирую журнал «Фонтан» и т. д.

– Вы – одесский представитель движения гражданской дипломатии (инициатор и автор проекта – Меэлис Кубитс, Таллинн). Расскажите об этом.

– Мне повезло. В 2011 году я встретился с совершенно удивительным эстонцем Меэлисом Кубитсом, которого я считаю человеком будущего. Его культурные инициативы, которые он задумал, осуществил и продолжает это делать в наше сложное время, настолько неожиданны и благородны, что я вижу в этом буквальные шаги в будущее. В будущее, которое уже стучится в наши двери, и такие люди, как Меэлис, помогают эти двери открывать.

– На сегодняшний день в вашей жизни уже было много яркого и интересного. А о чем вы больше всего любите вспоминать?

– Ну это легкий вопрос. Больше всего я люблю вспоминать как раз о ярком и интересном.

– А что предстоит, что вы еще задумали?

– Возраст такой, что особенно задумывать вперед уже сложновато. Но с другой стороны, чем больше задумываешь, тем больше времени образуется для его осуществления.

К слову, до конца января должна выйти моя книга «От Пушкина до Жванецкого». Это такой литературный дивертисмент, где я делюсь своими мыслями и чувствами о любви всей моей жизни – любви к литературе. А затем, уже в феврале, надеюсь увидеть

изданной и третью задуманную книгу. Она будет называться «Наш старый одесский двор» и посвящена памяти нашего с Леонидом Сущенко соавтора – Георгия Голубенко.

– У вас два творчески успешных сына. Вы им завидуете или…

– Что я могу сказать… Известно выражение «природа на детях отдыхает». В моей случае, думаю, получилось наоборот…

– А как вы относитесь к современному КВНу? Он эволюционировал или…

– Поскольку мы живем в Одессе, то я отвечу: «Или». А насчет современного КВНа – я его уже лет двадцать не смотрю. Так что, на мой взгляд, не просто эволюционировал… Деградировал…

– Одесский юмор – это миф или реальность? И жив ли он еще?

– Это все равно что спросить: «Одесса – миф или реальность?». Пока жива Одесса, жив и ее юмор. А если говорить, какой одесский юмор я люблю, то я люблю юмор литературный: Ильф и Петров, Бабель, Жванецкий… Из современных – Георгий Голубенко, Михаил Векслер…

– Вы – пример того, как чтобы стать знаменитым одесситом, не обязательно в Одессе родиться… Что для этого нужно?

– Будем считать, что одесситами не рождаются, ими становятся. Говорят, у меня это получилось.

– Как вы видите развитие Всемирного клуба одесситов?

– Клубу тридцать лет! Какое развитие? Сохранить бы то, что уже удалось развить. Впрочем, он задумывался одним, а получился другим. Тем, чего потребовала жизнь: защитником лучших одесских традиций. И, надеюсь, продолжателем…

– Раскройте секрет: кто будет новым президентом ВКО?

– Никакого секрета! Президентом Всемирного клуба одесситов был и остается на все времена Михал Михалыч Жванецкий…

Фото из архива В.И. Хаита

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Михайло Жук

280 Володимир Кудлач
Між світлом і тінню

307 Олена Яворська
Михайло Жук і Коцюбинські

312 Михайло Жук
Двоє

Володимир Кудлач*

Між світлом і тінню

Михайло Жук. Фото 1955 р. з автографом Ірині Михайлівні Коцюбинській. ЧЛММЗК

У культурному та науковому сенсах кінець 2024 року відзначився приємною новиною – виходом збірника матеріалів Першої всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Обранець муз: Михайло Жук – художник, літератор, викладач», підготовленого організаторами форуму – Одеським літературним музеєм (ОЛМ) та Одеською національною науковою бібліотекою (ОННБ).

Ще свіжі в нашій пам'яті враження від згаданого заходу з можливістю прямого діалогу представників різних географічно віддалених інституцій з його відкриттями та сподіваннями – як вже за кілька місяців ми тішимось виходом видрукуваного збірника, в якому розгорнуті тексти з кольоровими ілюстраціями різнопланових виступів. В оформленні використано маловідомі заставки та закінчення за авторства М.І. Жука з фонду

* Мистецтвознавець, художник, член НСХУ, НСЖУ.

музею. У назві збірника, як і заходу в цілому, використано модифікований заголовок статті одеського журналіста Г.С. Бурда**.

Нагадаю, івент відбувся за ініціативою Одеського літературного музею та під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій України й Департаменту культури, національностей, релігій та охорони об'єктів культурної спадщини ОДВА, чия підтримка відчувалася на всіх етапах, включно з фінансуванням виходу вищезгаданого видання.

Перш ніж перейти до змістовної частини збірника, хотілось би відзначити величезну роботу, зроблену науковцями музею та книгозбірні – закладів, які з 1980-х років зробили свій вагомий внесок у справу вивчення та популяризації творчості Михайла Івановича Жука (1883-1964). Ці напрацювання впродовж десятиліть значною мірою матеріалізувалися на сторінках каталогів, періодики, включно зі збірником «Дім князя Гагаріна».

Підготовкою видання опікувалася редколегія у складі Тетяни Ліптуги, директорки ОЛМ, Ірини Бірюкової, генеральної директорки ОННБ, Ліни Арюпіної, заступниці генеральної директорки ОННБ з наукової частини, та наукових співробітниць обох закладів – Олени Яворської (редакторка, укладачка), Ольги Барковської, Галини Закіпної та запрошеної Наталії Жукової (редакторки). Всього представлено двадцять дев'ять доповідей з номерною прив'язкою текстової частини до ілюстрованих вкладок. Полегшує прочитання та пошук наявність довідкового апарату з іменним покажчиком. З метою економії місця розміри та техніку виконання творів Михайла Жука, відтворених у збірнику, можна конкретизувати через онлайн-каталог.***

У запропонованому аналізі збірника не ставиться за мету вичерпна характеристика всіх публікацій. З огляду на мої особисті прерогативи перевага надається здебільшого мистецькому складнику досліджень чи повідомлень. Це не переказ тестів, а авторська рефлексія. Основна мета – стисло донести зміст текстів

** Бурд Г. Обранець двох муз // Вітчизна, 1968, № 8, с. 188-193.

*** Твори Михайла Жука в музейних та приватних колекціях України: онлайн-каталог [Електронний ресурс]: / Авт.-упоряд. В.А. Кудлач // Офіц. сайт МСМО (Події / Михайло Жук – Вісник Відродження). – Режим доступу: https://msio.com.ua/katalogjuk/

з акцентом на новизні матеріалу, виявити спільні тенденції, таким чином стимулювати інтерес до всебічного ознайомлення зі змістом збірника. Важливі також узагальнення та в окремих випадках ревізії. Розгляд відбувається за такими параметрами: внесок в українське мистецтво, впливи та діалоги культур, стилістика, громадянська позиція, нова атрибуція, нововідкриті твори, уточнення біографії, колекціонування, твори М. Жука і сучасний артринок.

Відкриває видання привітання авторитетного літературознавця, заступника директора з наукової та видавничої діяльності Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України Сергія Гальченка. Сергій Анастасійович знаний дослідник творчості П.Г. Тичини, власне, завдяки якому ще в 1970-ті він зацікавився постаттю Михайла Жука та нині всебічно сприяє її вивченню. Отже, Михайло Жук відкрив культурі Павла Тичину, а останній тепер відкриває світу свого чернігівського вчителя. Саме М. Жук, як відзначив науковець, високо цінував його ранню поезію, зокрема цикл «Сонячні кларнети»,* та зберіг рукопис першої поетичної збірки «Панахидних співів» (1914-1915), яку сам Тичина вважав втраченою. Також Михайло Іванович створив одне з найбільш оригінальних графічних зображень молодого поета.

* Мусимо відзначити одну прикру неточність у тексті, на яку в останній момент звернув увагу Сергій Анастасійович, однак її вже не встигли виправити: М. Жук не ілюстрував жодного з відомих випусків «Сонячних кларнетів», але П. Тичина дарував йому примірники книжки з присвятою. Ця помилка сталася через використання портрета П. Тичини роботи М. Жука в збірнику «Золотий гомін» (Львів – Київ, 1922), у який включено вірші зі збірки «Сонячні кларнети».

Присутні на конференції вже згадувані Тетяна Ліптуга, Ірина Бірюкова, а також відомий меценат Сергій Гриневецький звертаються до читача зі сторінок збірника, наголошуючи на неминущому значенні творів Михайла Жука, ролі українства в культурному житті міста. Якщо підсумувати вже зроблене, йдеться про важливість збереження культурної спадщини в умовах війни. Окремо сказано про визначну роль одеських колекціонерів, зокрема Сергія Лущика, у справі збереження та акумуляції творчого, насамперед літературного спадку М.І. Жука. У 2011 році завдяки меценатській підтримці С.Р. Гриневецького ОЛМ отримав у дарунок зібраний С.З. Лущиком особистий архів художника-літератора, що уможливлює подальше всебічне вивчення цих документів.

Є щось життєствердне у самому факті воскреслої пам'яті про напівзабуту особистість, яка на схилі життя, перебуваючи в депресії, розгублено дивилась на кипи ним намальованого та написаного, розпачливо запитуючи себе: «Кому це потрібно?..». Нині, оцінюючи зроблене та збережене майстром та його цінителями, розумієш приховані сенси життя – ніколи, ні за яких обставин не допускати у своє серце зневіри…

Внесок

Узагальнювальний характер має доповідь доктора мистецтвознавства, професора Людмили Соколюк (Харківська державна академія дизайну та мистецтв) «Михайло Жук та його внесок в українське мистецтво». На мою думку, використано лекційну форму, що робить матеріал цікавим як для спеціалістів, так і потенційно для студентів профільних вишів. У доповіді акумульовано власні багаторічні напрацювання автора монографії «Михайло Жук: митець-літератор» (2018), низки тематичних статей в спеціалізованих виданнях.

Використовуючи порівняльний аналіз, доповідачка робить акцент на універсалізмі Михайла Жука, який розвивався спершу під доброчинним впливом іншої «ренесансної» особи – його вчителя Станіслава Виспянського. Ці риси були притаманні сучасникам, з якими Жук контактував, наприклад Василю Кричевському

та Михайлу Бойчуку. Пані Соколюк робить також акцент на багатогранності таланту Жука, який крім традиційних малярських і графічних технік освоїв офорт (суха голка), а також крім прикладної успішно працював у галузі станкової графіки. У цьому, на думку доповідачки, його відмінність, скажімо, від Г. Нарбута чи послідовників Бойчука – С. Нелепинської-Бойчук, Івана Падалки.

Під час не дуже тривалого перебування в Києві, через свою заангажованість в літературно-мистецькому русі, зокрема, його провідної ролі в об'єднанні «Музагет», М. Жук єдиний з митців створив галерею портретів музагетівців: Д. Загула, Ю. Меженка, П. Тичини, О. Слісаренка та В. Ярошенка. Всі вони діячі «Розстріляного відродження», та їхні зображення, як і його пізніші портрети, донесли нащадкам галерею жертв цієї трагічної доби. Як вірно зауважила Л. Соколюк, на відміну від молодшого сучасника, А. Петрицького, який так само залишив нащадкам історичну галерею представників культури цієї епохи, вимушено знищивши частину зображень «неугодних», – М. Жук знайшов у собі мужність зберегти портрети.

Як зазначає дослідниця, наступний історичний внесок Жука-художника полягає в створенні офортної серії портретів видатних діячів української культури, до яких, наперекір імперській пропаганді, справедливо зараховано таких співвітчизників, як Д. Левицький, А. Лосенко та В. Боровиковський.

Головною подією 2023 року щодо вшанування митця став безпрецедентний проєкт Музею сучасного мистецтва Одеси у партнерстві з іншими інституціями, мистецтвознавцями та колекціонерами – «Михайло Жук – вісник Відродження».

Презентація відбулася в Національному музеї Львова ім. А. Шептицького. Про складники цього проєкту йшлося у виступі заступниці директора з розвитку МСМО Марини Марухнич: «Цим проєктом у стосорокарічний ювілей з дня народження Михайла Жука ми спробували відкрити його особистість для широкого загалу. Показати різноплановість митця, звернути увагу на його масштаб як викладача та одного з фундаторів Української академії мистецтв». Виставка об'єднала інші складники: розпис порцелянового посуду за нереалізованими ескізами М. Жука (Олена Жернова); репринтне відтворення двох проілюстрованих М. Жуком творів

з фонду ОЛМ – казки «Правда і Неправда» (1920) та п'єси «Мефісто» (1920). Випуск здійснено видавництвом «Антиквар».

Згодом цій події був присвячений вихід спецвипуску журналу «Антиквар». Четвертим складником даного починання став персональний онлайн-каталог «Твори Михайла Жука в музейних та приватних колекціях України» (Володимир Кудлач).

Проєкт реалізовано за підтримки Українського культурного фонду.

Діалог культур

Важливий сегмент доповідей – дослідження впливів та діалогу культур, у випадку з М. Жуком – між польською та українською. Цій темі присвячені виступи відомих київських дослідників та популяризаторів творчості нашого художника-літератора: Олени Кашуби-Вольвач, кандидатки мистецтвознавства, провідної наукової співробітниці Інституту проблем сучасного мистецтва та докторки мистецтвознавства, професорки Ольги Лагутенко (Національна академія образотворчих мистецтв і архітектури).

Термінологічна визначеність та відбірні порівняльні приклади з творчості М.І. Жука характерні для доповіді О. Кашуби-Вольвач «Михайло Жук: діалоги з «Молодою Польщею». Це приклад визначення термінів, зокрема, такого широкого поняття, як «український стиль». У контексті нової естетики кінця XIX – початку XX століття, наприклад, неоромантичного руху*, «український стиль» розглядається як синонім «національного відродження» – поєднання сецесії з фольклором та національними історичними мотивами (інша назва – «львівська сецесія»). Термін використано у світлі дискурсу початку XX століття.

Інший важливий аспект, на який звернула увагу доповідачка, пов'язаний з такою особливістю символізму та сецесії, як звернення до принципу «універсальної спорідненості», тобто синтезу

* Термін «неоромантизм» в польському літературознавстві як синонім «Молодої Польщі» вперше ввів поет, перекладач і літературний критик професор Львівського і Варшавського університетів Едвард Порембович (1862-1937).

мистецтв – поезії, живопису та музики. Серед українських митців цією проблемою переймалися М. Жук, Ю. Михайлів, В. Баранов-Россіне та інші (у молодості Михайло Іванович навіть носив нагрудний значок у вигляді кола та трьох квадратів, які символізували споріднені мистецтва).

«Діалог культур» – ще один кут зору, під яким розглядається феномен Жука художника та літератора. Завдяки діалогу з представниками «Молодої Польщі» М.І. Жук творить свій метод, який дозволяє виробити його «особливу образно-пластичну мову: посиленням лірико-поетичної складової як у портретах, так і в пейзажах, тяжінням до силуетної кольорової плями, виразність лінійних контурів, орнаментально-декоративні прийоми узагальнення натури». Внаслідок діалогу виникає синтезований варіант твору.

Цікавими є аналогії з сецесійною поліхромією та вітражами С. Виспянського в костелі Св. Франциска Ассізького в Кракові («Бог-Творець») та пастельним автопортретом-диптихом Михайла Жука 1908 року, а також серією українських пейзажів Я. Станіславського і пізнішими пейзажними офортами його колишнього учня. Як сильному боку Жука-художника приділяється увага розширенню арсеналу графічних технік (суха голка, акватинта).

Логічним продовженням та поглибленням теми діалогу культур і внеску М. Жука в українську культуру стала доповідь Ольги Лагутенко «Михайло Жук і Станіслав Виспянський: діалоги творчості крізь часи». Основний меседж однієї з провідних знавців творчості художника – з огляду на той факт, що він випав з художнього процесу більше ніж на півстоліття, полягає в необхідності переосмислення історії української культури ХХ століття з урахуванням «фактору Жука».

Наголошується на полістилістичності М.І. Жука впродовж його тривалої творчої еволюції: символізм – сецесія – конструктивізм – ар-деко; вирішальній ролі Кракова як «інтелектуального центру» Польщі (розділеної у той час між трьома монархіями). Проведено аналогії між творами Виспянського та Жука, які пов’язують культ краси, сприйняття природи як «райського саду», підвищений інтерес до флористичних мотивів, зв’язок з народним мистецтвом, застосування принципу декоративізму та подальше

використання «гербарію» в поліграфії, та, зрештою, сприйняття ролі митця як медіуму.

Як у випадку вище цитованого мистецтвознавця, Ольга Лагутенко також проводить паралелі з розписами С. Виспянського у францисканському соборі, наголошує на сміливому поєднанні в одній композиції рослинного та геометричного орнаментів – «як протиставлення логіки й примхливої природи квітів» – прийом, який згодом Михайло Жук використав у панно, портретах 1910-х – 1920-х років і пізнішій кераміці. Саме цей прийом уможливить появу в його творчості ознак ар-деко.

Локальний погляд на проблему впливів, запозичень чи синхронного зацікавлення певним мотивом пропонує кандидатка філологічних наук доцентка Оксана Левицька (Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, НАН України, Львів) у доповіді з доволі розгорнутою поетичною назвою: «Крізь білий цвіт виднілось синє небо»: міжмистецькі перегуки живопису та літератури (Вінсент ван Гог, Михайло Жук, Михайло Коцюбинський)». Науковиця розглядає проблему в широкому контексті світового мистецтва XIX – початку XX ст., спираючись на досвід колег і пропонуючи низку власних цікавих спостережень і резонних висновків. Авторка ставить за мету «осмислити інтертекстуальні та інтермедіальні зв'язки, простежити та проаналізувати джерела образу квітучої гілки, символіку, інтерпретації та трансформації мотиву в літературі й малярстві». У полі зору О. Левицької «Яблунева гілка» М. Жука (1903) – метафора щастя, відродження, чуттєвості, швидкоплинності, а також твори прямо чи опосередковано з нею пов'язані: прозовий етюд М. Коцюбинського, роботи С. Виспянського, серія робіт В. ван Гога, який зробив цей мотив надзвичайно популярним у постімпресіоністів і символістів. Простежуються джерела мотиву яблуневої гілки в ланцюжку: М. Жук – С. Виспянський – Ван Гог – Д.-П. Расселл – К. Хокусай. Враховуються або їхні особисті контакти, або опосередковані впливи через виставки, відтворення в каталогах і періодиці. Беруться до уваги й сучасні, у тому числі польські дослідження з цієї проблематики. Як висновок – сецесійний період творчості Михайла Жука представляється «яскравим прикладом

рецепції польського варіанту модерну в українському образотворчому мистецтві» (С. Демчук).

Попри майже одночасну з'яву в М. Жука та М. Коцюбинського цього мотиву, авторка цілком слушно вважає цей факт щасливим збігом, наслідком «синхронізації творчих пошуків».

Громадянська позиція

Низка доповідей дозволяє краще зрозуміти соціальне середовище, яке справило вирішальний вплив на формування політичної свідомості, морально-етичних та естетичних принципів молодого Жука. Після сім'ї, в якій культивувалась українська народна пісня, таким стали спершу київська школа М. Мурашка, а пізніше, як вже сказано, його українське та польське оточення в Кракові та Львові, насамперед вплив вчителя С. Виспянського, який входив до «Молодої Польщі». Згодом – коло М. Коцюбинського у Чернігові. Вже в 1899 році, тобто перед навчанням у Краківській АМ, це була цілком сформована людина, доказом чого стала відмова юнака продовжити студії в Москві з огляду на недемократичні порядки, казенщину, нівелювання особистості в тамтешньому середовищі.

Проблемі ідейних впливів присвячена стаття «Переступний час: 1905-й рік у житті та творчості Михайла Жука» професора Ярослава Поліщука (Познань, Польща). На основі відомих фактів біографії художника-літератора, ментальних засад, визначених родинним середовищем, автор окреслює історичне тло, досліджує вплив домінівного соціуму на етапах становлення і розвитку М. Жука. З огляду на обставини його особистого життя та історичних процесів, революційний 1905 рік з усіх боків став вирішальним: виселення владою з Києва до Чернігова «неблагонадійного» батька, непотрібність як художника, пошуки роботи, знайомство з М.М. Коцюбинським, «Просвіта». Після перебування в краківському та галицькому середовищах це не могло не закріпити в його свідомості національно-демократичні та гуманістичні цінності. Творча та громадянська позиції Михайла Івановича стали нероздільними: він з когорти митців, «що прагнули поєднати

національну ідею з символічним змістом новочасного мистецтва» (J. Popel). Як і батько, в Чернігові він перебував під таємним наглядом поліції.

Надзвичайно пізнавальна доповідь докторки філософії Валерії Пітеніної, викладачки Національної академії образотворчих мистецтв (Київ) – «Участь М. Жука в освітніх проєктах 1918-1920-х років». Вона не тільки розширила наше уявлення про громадську активність М. Жука, його заангажованість в освітніх проєктах доби УЦР, але й допомогла виявити низку раніше невідомих графічних творів художника, зокрема ілюстрації до читанки для учнів гімназій «Рідні колоски» (1918) Оксани Стешенко (донька М. Старицького і племінниця М. Лисенка по матері). Це рідкісне видання зберігається в такому знаковому для національної пам'яті місці, як Педагогічний музей, де колись засідала УЦР і проводилась пам'ятна виставка професорів Української АМ (1917), серед яких був і професор Михайло Жук. Унікальність цього посібника в тім, що він містить першу редакцію казки «Тхір-Тхорище» в її народній інтерпретації та більше десятка ілюстрацій, віньєток та графічних завершень за авторства М. Жука, позначених його характерною монограмою.

Важливим було повідомлення про участь Михайла Жука як члена комісії з підготовки видання букваря «Ярина» А. Волинця (1918-1919), тобто в «київський період», на основі справи з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. В його компетенцію входило, перш за все, затвердження ілюстративної частини підручника. Серед інших в оформленні книжки брав участь професор УАМ Г. Нарбут. Парадоксальність, чи швидше трагічність ситуації полягає в тім, що попри великий за тим часом наклад (триста тисяч примірників) і три перевидання, буквар «Ярина» на сьогодні є бібліографічною рідкістю.

Розширення біографії

Факти біографії так чи інакше присутні в більшості доповідей, але окремі їх деталізують і уточнюють, і саме на цих матеріалах збірника хотілося б зупинитись окремо.

Як зазначає краєзнавець Віктор Величко (Чернігів) у статті «Чернігівські адреси Михайла Жука», обидва «чернігівські періоди» надзвичайно інтенсивні у творчому плані, багаті на події, але ще недостатньо досліджені. Це стосується, зокрема, й атрибуції певних творів та рукописів.

Зокрема, краєзнавець повідомляє маловідомий факт про участь М. Жука в пересувній виставці польських художників, які ілюстрували твори Г. Сенкевича: С. Башовського, Теммепери, В. Яроцького, П. Стахевича. Виставка тривала з 3 по 9 квітня 1906 року в літньому приміщенні чиновницького клубу на Валу («Літній театр»).*

Характер, що конкретизує та систематизує, носить стаття іншої науковиці з Сіверського краю – Катерини Федько, головної зберігачки Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського (ЧЛММЗК), присвячена вивченню рукописів: «Епістолярії Михайла Жука з фондової колекції Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського». Між іншим, публікація К. Федько містить якісні фотографії та відтворені ілюстрації, які, як, наприклад, ескіз титулу до збірки «Дорога» (1908), раніше не публікувались. Авторка умовно ділить на дві групи епістолярій М.І. Жука: «листи, писані у період з 1908 до 1913 р., і листування художника з музеєм та Іриною Коцюбинською, що охоплює період від 1955 до 1957 р.». Листування розкриває й маловідомі деталі стосунків Жука з колом колег, видавців, меценатів.

Важливі відомості містяться в публікації краєзнавиці Вікторії Коритнянської, яка висвітлила малодосліджену тему діяльності М.І. Жука в період окупації Одеси. Науковиця окреслила джерела документів про цей період, обставини, за яких М.І. Жук залишився в Одесі з сім'єю (чекав на евакуацію), розширила кількісний показник виставок за участі Михайла Жука в період окупації (з трьох до чотирьох). Цікавими є дані про роль Жука як члена правління та художньої ради Одеської спілки художників, яку 29 серпня 1943 року було реорганізовано в Спілку художників Трансністрії. В останній він перебував як рядовий член.

* Хроника // Чернигов. губ. ведомости. 1906. 1 апр. (№ 74); 8 апр. (№ 78); 12 апр. (№ 81); Десна. 1906. 6 апр. (№ 19).

Цінними були дослідження щодо локацій праці М. Жука: звільнений окупаційною владою з училища – на той час Академія красних мистецтв, – він змушений був заробляти на життя як іконописець та експерт-оцінювач з мистецтва в комісійній крамниці. Адміністрація спілки, виставковий салон, а також Товариство піклувальництва нужденних художників та комісійна крамниця з антикварним відділом при ній знаходилися в найстарішому будинку Одеси І.М. Прокопеуса (1895-1896) на розі вулиць Катеринінської, 23, і Грецької, 32. Ці відкриття були проілюстровані рідкісними архівними матеріалами, зокрема періодикою.

Вікторія Коритнянська виступила в ще одній іпостасі: як старша наукова співробітниця Національного науково-дослідного реставраційного центру України. Вона спільно з колегами по Одеській філії – завідувачкою відділу Жанною Боровською та художницею-реставраторкою Інною Русіною, підготували доповідь про реставрацію ранньої роботи Михайла Жука краківського періоду. Йдеться про «Портрет матері» (1902), полотно, написане олією, та невідоме навіть колекціонерам. Як і інші експонати Одеського національного художнього музею, цей твір нині перебуває за межами України.

Тему життя-буття художника та педагога у період 1941-1944 років продовжила художниця, викладачка художньо-графічного факультету Світлана Крижевська. Її доповідь містила цікаві подробиці про Михайла Івановича, основані на спогадах її батька Григорія Крижевського, який свого часу очолював Одеське художнє училище. Згідно з повідомленнями Світлани Григорівни, у той час в училищі мовою спілкування була переважно українська, причому це було так природно, що над цим ніхто не замислювався. Слід додати, що згідно з деякими відомостями, М.І. Жук не випадково опинився в Одесі в 1925 році в період «коренизації-українізації». Тодішній нарком освіти у Харкові О.М. Шумський цим направленням визначав відповідну місію Жука як українізатора на посаді проректора Одеського політехнікуму мистецтв. Ця версія ще вимагає обґрунтування.

Знайомлячись із багатьма документальними джерелами біографії митця, переконуєшся в недостатній критичності окре-

мих дослідників, які, спираючись на спогади самого Михайла Жука*, підхоплені Юхимом Михайлівим та в повоєнний період укладачами альбому за авторством І. Козирода та С. Шевельова (1987), продовжують називати його учнем Миколи Ге. Не уникли цього й деякі учасники згаданої конференції. Слід нагадати, що сім'я Жуків переїхала до Києва тільки в 1896 році, коли Михайлу виповнилось тринадцять років, а М.М. Ге помер невдовзі після його травневих відвідин школи Миколи Мурашка в 1894-му, про що останній згадує у своїх спогадах.** У випадку М. Жука подібна містифікація сприймається як дежавю, або ж це художній прийом, переказ легенди, адже сам факт спокусливий та навіть тішить самолюбство. Думаю, що Михайло Іванович таким чином прагнув продемонструвати свою чуйність до новаторства і донести до нащадків передові педагогічні методи видатного майстра.

Стилістика, атрибуція

У публікаціях, присвячених творчості Михайла Жука раннього періоду, часто вживаються терміни «сецесія» чи «модерн». Я особисто поділяю погляд, що природно дотримуватися того терміну, який вказує на епіцентр формування стилю та домінівні стильові ознаки у творчості художника. Якщо відповідно впливи поширювалися з Відня, Петербурга чи Мюнхена/Берліна, то стосовно М. Жука, Ф. Кричевського – це сецесія; Г. Нарбута, В. Кричевського, В. Максимовича – модерн; І. Мясоєдова – югендстиль тощо. К. Сіхульський поєднував сецесію та ар-нуво. Звичайно, у цій класифікації є момент умовності, але такий підхід допомагає зрозуміти джерела. У цілому ж більшість мистецтвознавців схиляються до визначення української версії цього стилю як «сецесія», а вживання визначення «модерн» є більше російською традицією.

Про стилістику сецесії/модерну йдеться у доповіді іншої учасниці конференції, мистецтвознавиці Наталії Порожнякової (Одеський художній фаховий коледж) – «Мотив чорного і білого

* Спогади Михайла Жука про навчання у Київській школі Миколи Івановича Мурашка (Одеса, 1951-1952) // Сіверський літопис. 2010. № 4-5, с. 202-225.
** Мурашко М.И. Воспоминания старого учителя. – Киев, 1907, с. 209.

Михайло Жук. Біле і чорне. 1912-1914. Панно. Папір, акварель, гуаш, пастель. 207,0×310,0 см. МСМО

у стилістиці модерну на прикладі творчості Михайла Жука». Н. Порожнякова дає власну інтерпретацію панно «Біле і чорне»: «Всі зображені навколо них квіти об'єднані в єдиний потік музичного вихору, що виходить від сопілки, і нагадують формою ще одні крила. Але надто багато символіки смерті у цих рослинах. Можливо, це пов'язано зі своєрідною смертю любовних стосунків, на що вказує пустельний та безплідний пейзаж у порталі квіткового потоку за спинами головних героїв. Смерть, любов, невинність, хтивість, чорне та біле – тут усе разом оформлено в єдину естетичну субстанцію, що й характеризує стиль модерн. Суть цього явища за півстоліття до створення твору М. Жука висловив основоположник декадансу та символізму Шарль Бодлер у сонеті «Відповідності» зі збірки поезій «Квіти зла» (1857)».

Після цих слів на пам'ять приходять спогади М. Жука про реакцію Михайла Коцюбинського на надміру чорного в картині, особливо хворобливо вже тяжко хворий письменник сприйняв зображення квіток чорного маку…

Вже йшлося про синтез мистецтв, який у сецесійних творах мав часом програмний характер. На основі п'єси М. Жука «Легенда» стилістичні особливості вже літературних творів раннього періоду творчості художника-літератора розглянула інша доповідачка, докторка філософії Катерина Романова (Європейський ліцей м. Київ, Румунія). Наголос робиться на декоративно-флористичних мотивах, їхній символіці, схильності автора до міфотворчості, фантазії, що, на думку науковиці, розкриває «глибинні психологічні, екзистенційні та естетичних концепти», притаманні сецесії.

Ще один важливий сегмент з вивчення творчості М.І. Жука – його кераміка, в заняття якою він уклав увесь свій художній хист і набутий раніший досвід. Періодично звертаючись до цього виду мистецтва, переважно на стадії дизайну в 1910-ті роки, він сповна присвятив себе йому в останній одеський період життя (1925-1964).

Ми раді появі серйозного молодого дослідника в особі другого покоління колекціонерів – Євгена Маркова (Київ). Його доповідь «Михайло Жук – дизайнер кераміки та орнаменталіст» означена ґрунтовним знанням матеріалу, ерудицією, креативністю підходу. Принагідно зазначимо, що, готуючи доповідь, колекціонер-дослідник побував у музеях Одеси, Херсона та Чорноморська. Важливо, що простежено пізніші впливи на М. Жука, зокрема, представників коломийської керамічної школи (зв'язок із братами Білоскурськими) та московської. Останніх – під час перебування на підмосковних порцелянових заводах у Вербілках та Дульовому, де цінним було спілкування з В. Федуловим, раніше працівником фабрики Фаберже.

Методологія Маркова ґрунтується на вистеженні лінії наступності між ескізами для кераміки та ранніми флористичними замальовками, орнаментальними розробками для масового виробництва, зокрема в поліграфії та дизайні тканин. Важливими були також уточнення окремих фактів біографії періоду роботи в Одеському політехнікумі мистецтв.

Тему творчості Жука в галузі керамічного мистецтва на основі унікальної колекції Олександра Білого далі розвила Олена Сосновська – наукова співробітниця Музею образотворчих мистецтв (Чорноморськ), який має ім'я цього колекціонера.

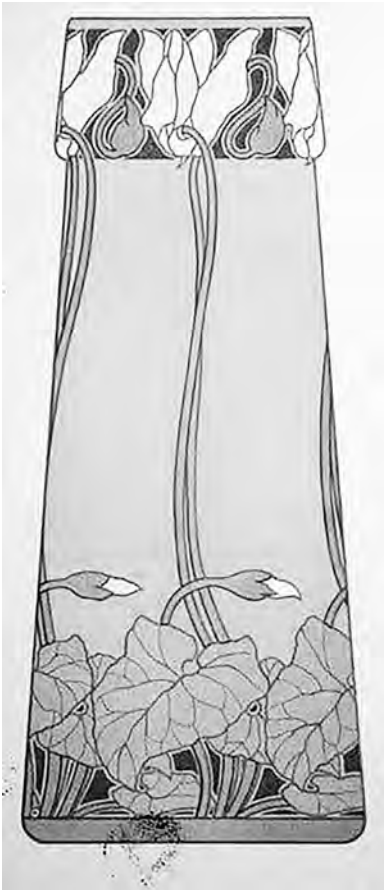

Алоїз Буда. Сецесійний мотив. 1903. Кольорова літографія. 36,0×15,0 см. Підпис друком / Signatura značka A. Bouda v tisku. Аукціон «Арт Консалтинг» в Празі. 16.02.2009

Михайло Жук. Ескіз до вази. 1913. Папір, акварель. 42,0×19,5 см. Колишні прив. зб. О. Маркова, Київ. Фото з сайта галереї «НЮ АРТ»

Узагальнювальний характер має стаття під назвою «Михайло Жук – засновник української школи художнього фарфору» за авторством докторки мистецтвознавства, професорки Ольги Школьної (Київський столичний університет ім. Б. Грінченка).

Доповідачка окреслює умови, в яких відновлювалося порцеляно-ве виробництво, відбувалася підготовка кадрів, персональну роль у цьому процесі М.І. Жука як педагога-організатора та методиста.

Набутий під час навчання в краківській академії цінний досвід художника-стилізатора та декоратора; організація керамічного відділення в Одеському політехнікумі мистецтв, а згодом в інституті й училищі; вивчення зразків народного мистецтва шляхом організації експедицій на північ Одещини; партнерство з музеєм «Степова Україна» – все це зробило Одесу одним із центрів розвитку керамічної справи в Україні. У тому факті, що в нашому причорноморському місті виникла керамічна школа, – значна, якщо не вирішальна заслуга Михайла Івановича Жука.

Щодо організації експедиції по Одещині та підготовки альбому «Степова Україна» (1928-1929), яким Жук сприяв як проректор політехнікуму, авторка посилається на доповідь М. Жука в Чернігівській губнаросвіті. Тут очевидна хронологічна нелогічність, адже в Чернігові він працював до 1925 року, тобто трьома роками раніше проведення згаданої експедиції (звірити це з документом, на який посилається доповідачка та який перебував у колекції Т.І. Максим'юка, на жаль, не вдалося).

Цінними є записані свого часу О. Школьною спогади учнів Михайла Івановича, зокрема, Я. Козлової, М. Бебешко-Криворукової, С. Голембовської, Д. Фруміної, М. Павлюка, Г. Вострова, в яких розкривають метод навчання, особливості викладання та пріоритети педагога. Названо імена художників-керамістів, чиї роботи нині зберігаються в Національному музеї декоративного мистецтва України, а також у корпоративних музеях при порцелянових заводах. Дається найповніший на сьогодні перелік керамістів – учнів М.І. Жука (понад вісімдесят), а також назви заводів, де вони працювали після набуття фаху в Одесі. Цікаво, що деякі з їхнього числа здобували досвід під керівництвом М.І. Жука під час роботи останнього на порцеляновому заводі у Вербилках у Підмосков'ї (1937).

Новим етапом щодо поглибленого наукового осягнення творчої спадщини М.І. Жука стала свого часу виставка з фонду Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (тепер ОННБ) і приватної колекції Сергія Лущика. Цій події присвячена доповідь заступниці генерального директора з наукової роботи (на той час

завідувачки відділу рідкісних видань і рукописів) Ліни Арюпіної та провідної бібліотекарки ОННБ Ольги Барковської «Виставка до 110-річчя Михайла Жука 1993 року в Одеській державній науковій бібліотеці». У статті розкриваються етапи популяризації та вивчення творчості Михайла Жука від перших статей і альбому 1920-х – 1930-х років до чергового спалаху інтересу до спадщини майстра у 1970-ті – 2020-ті роки. До цього були причетні колекціонери, бібліофіли та співробітники Одеського будинку вчених, ОХМ, ОЛМ, Одеського будинку-музею ім. М.К. Реріха та бібліотеки. Крім вже названих осіб в організації виставки активну роль відігравали С.З. Лущик та завідувачка відділу мистецтв Т.В. Щурова. До редагування каталогу були залучені редактори книгозбірні – Г.Д. Зленко та І.С. Шелестович. Посібник містить сто вісімдесят шість найменувань. Автори статті віддають належне піонерам справи збереження та популяризації спадщини М.І. Жука: С.З. Лущику, Т.І. Максим'юку, І.І. Козироду, С.С. Шевельову, В.А. Лісничому, Є.М. Голубовському та іншим. Виняткова роль ОННБ полягає в збереженні раритетних видань, на сторінках яких публікувався сам Михайло Жук, або є дописи про нього.

Про одне з таких видань йшлося у доповіді згадуваної Тетяни Щурової – «Публікації Михайла Жука в одеському часописі «Шквал» (1929)». Журнал був безплатним додатком до обласної газети «Чорноморська комуна» та виходив протягом 1924-1933 років. В умовах невпинно висхідної цензури та обмежень на друк прозових та поетичних творів на сторінках часопису Михайло Жук прагнув реалізувати свій літературний хист критика. Серед його публікацій нариси про художників, з якими він у різний час спілкувався: Василя Кричевського (який у середині 1920-х працював на Одеській кінофабриці), учня останнього Анатоля Петрицького, а також Олексія Шовкуненка, Софію Нелепинську-Бойчук, Віктора Пальмова, Олександра Мурашка. Це й нариси про його «біографа» Юхима Михайліва; про Миколу Бурачека та їхнього вчителя у Краківській АМ Яна Станіславського. Лише протягом одного року було оприлюднено більше десятка публікацій, які вимагають глибокого знання матеріалу.

Доповідь Тетяни Щурової містить цікаві деталі, характеристики М. Жука як сміливого критика, який писав про митців, які не підносилися новою владою, як, скажімо, у випадку з О. Мурашком,

який був підступно вбитий більшовиками. У сукупності це демонструє нашому зору маловідомі грані особистості Михайла Жука.

Цінність «Шквалу» за 1929 рік також у тім, що в окремих числах було вміщено публікації про самого Жука, а також відтворено низку його переважно портретних робіт.

Уточнення атрибуції

Уточнення атрибуції кількох примітних творів М.І. Жука стало можливим завдяки отриманню доступу до архіву одеського журналіста Григорія Бурда, автора нарису про М.І. Жука, який у 1960-ті листувався з донькою М.М. Коцюбинського Іриною Михайлівною. Її спогади про Михайла Івановича містять ряд важливих і маловідомих фактів, які дозволили по-новому атрибувати деякі портретні зображення. Цю тему у своїй доповіді розвила одна з організаторок даної конференції Олена Яворська. Вона обмежилася двома дуже популярними жіночими портретами – з фонду НХМУ та одеської приватної збірки В. Лісничого. У першому випадку «Портрет невідомої в брунатно-бузковій сукні» виявився зображенням пані Смирнової, дружини Й. Смирнова, службовця Статистичного бюро Чернігівської земської

Портрет Юрія Меженка. 1919. Папір, італійський олівець, туш, перо. 75,1×39,2 см. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

Портрет Віхман. Триптих. 1912. Картон, пастель. 49,2×64,5 см (центральна частина), 48,0×22,3 см (бічні частини). Колекція В. Лісничого

управи; у другому «Портрет Галини Журби» доказово є зображенням особи, пов'язаної з родиною Шрагів – пані Віхман (обидва 1912 р.). Зацікавлення викликає доказова база, особливо щодо останнього портрету.

Якщо продовжувати розмову про ідентифікацію творів, уточнення імен зображених, то автор цих рядків під час презентації вже згадуваного онлайн-каталогу, спираючись на те саме джерело – спогади І.М. Коцюбинської, уточнив атрибуцію «жінки у білій сукні», відомого як «Жіночий портрет» (1901) з Чернігівського обласного художнього музею ім. Г. Галагана. Картина написана Жуком під час навчання в Краківський АМ, можливо в Києві. На ній зображено «художницю Павловську». Чи це представниця української громади в Кракові, чи киянка – невідомо. Знайомство з майбутньою дружиною Настею Григорівною, у дівоцтві теж Павловською, відбулося в Чернігові тільки в 1908 році.

У частині статті, присвяченій ідентифікації, варто згадати ще одну повторну атрибуцію, пов'язану з уточненням іконографії дитячих портретів художника 1914-1915 та 1920 років. У цій справі допомогли сімейні фотографії та консультації з онукою художника Наталією Ловейко-Жук, до речі, яка теж була присутньою на конференції. Так, всупереч розповсюдженій атрибуції портретів синів художника з колекції родини Маркових, атрибутованих

Портрет старшого сина (Микола). 1914. Папір, пастель, акварель, олівець. 33,0×25,0 см. Колекція родини Маркових (Київ). Раніше колекція С. Лущика (Одеса)

Портрет молодшого сина (Георгій). 1915. Папір на картоні, пастель, акварель, олівець. 26,0×19,0 см. Колекція родини Маркових (Київ). Раніше колекція С. Лущика (Одеса)

в каталозі «Всевладність краси» (2011) як портрети старшого сина Миколи (1914) та молодшого Георгія (1915), усе виявляється з точністю до навпаки – на перших двох, пастельному та в змішаній техніці (останній нині в приватній колекції в Лондоні), зображений саме Георгій (1911-1984), а на портреті 1915 року – старший Микола (1909-1982), про що переконливо свідчать фотографії дітей 1915 (ЧЛММЗК) та 1916 років (зібрання Ловейко-Жук). Георгій білявий з хвилясто-кучерявим волоссям, Микола – шатен з прямим волоссям. Ця помилкова атрибуція портретів перекочувала і в монографію Л. Соколюк. Моє уточнення підтвердив і Євген Марков, посилаючись на ідентифікацію портретів колишнім власником Сергієм Лущиком, який зазначив імена зображених на зворотній стороні портретів.

На дитячому портреті з Національного художнього музею України на тлі вікна зображено, швидше за все, дев'ятирічного Георгія (1920). Існує й альтернативне датування портрета 1925 роком,

швидше за все з посиланням на альбом Юхима Михайліва (1930), в якому під цим роком згадується портрет «сина художника (італійський олівець і акварель»). Щоправда, у нашому випадку портрет створений у змішаній техніці. Слід також враховувати, що Михайлів працював над альбомом, листуючись із колегою, а також використовуючи фотографії.

Великим успіхом щодо збереження та вивчення творчого спадку художника стало виявлення одного з трьох портретів діячів української культури, а саме портрета літературознавця Юрія Меженка, виконаного Жуком для першого числа журналу «Музагет» (1919). Як і портрети П. Тичини та Д. Загула, цей артефакт вважався втраченим. Первісно він перебував у збірці письменника і видавця Павла Коменданта, а до інституту переданий разом з архівом шевченкознавця Ф.К. Сарани (1994). Завдяки контактам Одеського літмузею з уже згадуваним С.А. Гальченком та моїм особистим з О.О. Федоруком, нинішнім завідувачем відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури, вдалось оприлюднити цю унікальну знахідку.

Чоловічий портрет [Георгій Федорович Цомакіон]. 1935. Картон, пастель, олівець. 62,0×48,5 см. Колекція В. Лісничого

Професор Георгій Федорович Цомакіон (1884-1939). Фото у вільному доступі

Важлива атрибуція пов'язана з «Чоловічим портретом» 1935 року, на якому зображуваний дуже нагадував типаж, подібний до Хоми Михайловича Коцюбинського, брата письменника. Цю версію, висунуту колись Тарасом Максим'юком, ставила під сумнів Ірина Коцюбинська, а завдяки нещодавно випадково виявленій Є. Марковим фотографії одеського лікаря та художника-аматора професора Георгія Цомакіона, стало цілком зрозуміло, що саме образ останнього і зафіксував М. Жук на згаданому портреті. Знову посилаючись на Є. Маркова, принагідно зазначимо, що дружина Г.Ф. Цомакіона Марфа професійно займалася мистецтвом, входила до складу тогочасних творчих спілок, у тому числі за часів румунської окупації Одеси.

Портрет невідомої [портрет Ірини Коцюбинської]. 1924. Папір, гуаш, пастель. Приватна колекція. Раніше зібрання С. Лущика (Одеса)

Стосовно представленого онлайн-видання мушу визнати, що заявлений посібник викликав помітний інтерес у фахівців, які чекають виходу нової редакції каталогу.

Твори Михайла Жука на артринку

Звертаю увагу на участь закордонних колекціонерів та науковців, що свідчить про поступове зацікавлення творами Михайла Жука на європейському та американському артринках, у чому помітну роль відіграють вихідці з колишніх радянських республік. У цьому відношенні показовими є доповіді Леоніда Неймана (Нью-Йорк) про твори М.І. Жука в американському аукціонному просторі та Ірини Жваник (співробітниця аукціону «Tessier Sarrou»,

Париж) – на ринках Лондона, Праги та Києва. Спостереження та думки останньої акумулювались у розлогу багатоаспектну статтю: «Твори Михайла Жука на європейських аукціонах».

Об'єктом дослідження стали результати деяких західноєвропейських аукціонів до 2022 року з опорою на французьку онлайн-базу даних «artprice», та у період до 2023-го включно на українських (тридцять робіт).

Михайло Жук. Люся [Люся/Ольга Шамрай]. 1904. Папір, олівець, акварель, вугілля. 43,3×47,2 см. Приватна колекція, Каліфорнія (США)

Тезисно можна виділити наступні ключові моменти та спрямування думки шановної учасниці: універсальність художньої мови М.І. Жука та вплив на його стилістику французького, бельгійського ар-нуво та німецького югендстилю; аналіз стилістики та топологія творів нашого майстра, представлених на аукціонах; фактори, що впливають на ціноутворення, роль колекціонування у просуванні творів художника; важливість провенансу для підтвердження аутентичності робіт та прогнозування динаміки розвитку ринку з доробком М. Жука. У цьому сенсі гостя наголосила на важливості випуску персонального онлайн-каталогу творів митця. Авторка наводить відомості про дитячий портрет Жука «Люся» (Люся/Ольга Шамрай, 1904)*, який на артринку сьогодні є найдорожчим твором цього художника (€8476). Після появи на аукціоні Дж. Баттервіка (Лондон) у 2008 році він потрапив в приватну галерею Каліфорнії, а нещодавно знову засвітився у київському аукціонному домі «Goldens». Щодо колекціонування, то віддається належне внеску одеситів С. Лущика, Т. Максим'юка, В. Лісничого, киян – родині Маркових, М. Білоусова та іншим.

Навіть такий стислий виклад проблематики говорить на користь багатоаспектності даної доповіді. Відрадно, що у закордонних

* Про атрибуцію портрета див.: Кудлач В.А. Михайло Жук і родина Грушевських: від «Люсі» до «Кулюні» // Чорномор. новини. 2024, 28 лист., с. 3.

колег теж пробуджується інтерес щодо дослідження творчої спадщини художника-літератора, і цей інтерес, сподіваємося, матиме своє продовження.

Колекції

У першій такого роду конференції крім музеїв та вишів України взяли участь відомі колекціонери, які впродовж кількох останніх десятиліть не цуралися публічності та зробили багато для популяризації творчого доробку Михайла Жука. Крім вищецитованого представника знаної родини Маркових із Києва це, безумовно, одесити, яким належить пальма першості в цій шляхетній справі, – Тарас Максим'юк і Віталій Лісничий.

Доповідь Т.І. Максим'юка «Мандрівна виставка одного твору (2011-2020)» присвячена шедевру української сецесії, панно М.І. Жука «Біле і чорне». З 1972 року протягом пів століття в числі інших робіт майстра цей поліптих перебував у зібранні Тараса Івановича, який власним коштом на свій страх і ризик показував його у форматі «виставка однієї картини» географічно далеко від Одеси (вперше 1988, ОХМ) містами України аж до Нью-Йорка та Чикаго. Останній проєкт, назву якого винесено у заголовок статті, тривав дев'ять років і охопив чотирнадцять обласних центрів України, включно з Одесою («Тарасова колекція в уявному музеї», 2019, ОХМ). Тільки ковід і повномасштабна війна завадили ентузіасту охопити цим проєктом усі великі міста України.

Це безпрецедентний випадок у виставковій практиці не лише України, але й, можливо, світовій. Звичайно, традиція запрошувати публіку на оглядини нової картини існує з древніх часів, але вперше як виставковий проєкт, наскільки відомо, такий показ було започатковано в 1880 році презентацією пейзажу А. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі». У нашому випадку маємо саме мандрівний проєкт однієї картини, який зрештою став лебединим для колекціонера – у 2022 році сто тридцять шість творів М.І. Жука, включно зі згаданим панно, було передано на зберігання в МСМО, чим започатковано новий етап біографії знаменитого панно (торік панно було в музеях Відня й Братислави).

Учасники конференції «Обранець муз…». 2024. Фото з архіву ОННБ. Серед учасників: Світлана Крижевська, Жанна Боровська, Інна Русіна, Сергій Міланченко, Олена Сосновська, Ліна Арюпіна, Тамара Михайліченко, Тетяна Щурова, Віталій Лісничий, Олена Яворська, Вікторія Коритнянська. На першому плані: Тарас Максим'юк і Володимир Кудлач

Тарас Іванович зробив видатний внесок у популяризацію та вивчення цього панно, яке фактично з ним ментально пов'язане, і він заслуговує на те, щоб у провенансі до цієї картини завжди стояло його ім'я. Організація виставок, публікації в пресі, видання листівок, які мають назву, як і його уявний з двозначною назвою музей «Тарасів дім», – це його пристрасть, сенс життя. Нагадаємо, що 20 лютого 2004 року Т. Максим'юк ініціював встановлення пам'ятної дошки на будинку М.І. Жука (вул. Канатна, 76). На відкритті були колеги, у тому числі С.З. Лущик, якого Тарас Іванович вважає своїм вчителем.

Тексти доповідей, які прозвучали під час дводенної конференції, внаслідок того, що розглядали різну проблематику та були написані людьми різних професій, різняться й стилістично у діапазоні від сухого викладу фактів чи широких наукових узагальнень до особистісного тренду як безпосередньої емоційної сповіді.

Колекціонер у другому поколінні Віталій Лісничий, психолог за фахом, виклав власну історію колекціонування як родинного

захоплення і розповів про свій шлях до Михайла Жука. У колекціонуванні крім любові до мистецтва та бездоганного художнього смаку він найбільше цінує загальну культуру, ерудицію, що, власне, взаємопов'язано. Крім батька Антона Лісничого на його становлення як колекціонера значний вплив справив Сергій Лущик, який наблизив молодого чоловіка до творчості Михайла Жука, повідомивши вулицю проживання родини.

Відносини в середовищі колекціонерів складні, й для досягнення мети треба бути відчайдухом. Показово: аби потрапити у квартиру Жуків, конкретної адреси якої Віталій не знав, йому довелося заходити в кожен двір і довідуватися про художника – від початку вулиці й до будинку під номером 76.

Під час тогорічної конференції учасники висловлювали побажання щодо проведення вже наступної та, серед іншого, висловлювалася пропозиція доцільності розглядання теми внеску окремих колекціонерів і мистецтвознавців у справу вивчення творчої спадщини М.І. Жука: «Михайло Жук, колекції та колекціонери». Наприклад, про внесок С.З. Лущика (1923-2015), І.І. Козирода (1923-2024), С.С. Шевельова (1936-2007), тим паче, що є науковці, які особисто довгий час з ними співпрацювали.

Об'єм навіть журнальної публікації не дозволяє охопити всі статті збірника, тому деякі виступи, на жаль, залишилися поза увагою, але цей недолік, шановний читачу, ви легко виправите, звернувшись безпосередньо до статей цього актуального видання.

Олена Яворська

Михайло Жук і Коцюбинські

Двох Михайлів – Жука та Коцюбинського – поєднала доля у Чернігові. Стосунки їхні – не лише учня та вчителя, старшого і молодшого, а тісна дружба, родинами, саме Жук був призначений виконавцем заповіту, саме він, єдиний зі сторонніх, був присутній під час смерті Коцюбинського. І автографи Коцюбинського на книгах, подарованих Жуку, засвідчують розвиток цієї приязні, від «Високоповажному добродієві М. Жукові» у 1904 до «Дорогому Михайлові Івановичу Жукові» у 1911.

Залишилися спогади про знайомство художника з письменником. Писав про це і сам Михайло Іванович, і Орина Коцюбинська. Спогади дещо різняться, бо Жук згадував про це приблизно на початку 1950-х років, а Орина-Ірина майже двадцятьма роками пізніше.

Орина описує першу зустріч та теплі стосунки, що пов'язували Жука не лише з Михайлом Михайловичем, а й з усією родиною Коцюбинських:

«Пригадую, як Михайло Іванович Жук вперше прийшов до нашої господи. Це було в 1904 році. Задзвонив дзвоник. Служниця Явдося відчинила двері, і до передпокою ввійшло двоє: молодий чоловік з м'яким виразом обличчя, з трохи опуклими блакитними очима, з кучерявим білявим волоссям, яке почало вже трохи лисіти, відкриваючи високе чоло. Одягнений він був скромно, в сіренький костюм. З ним була огрядна енергійна жінка. На круглому засмаглому її обличчі виділявся широкий ніс і коло нього на скроні – бородавка.

Волосся темне, кучеряве було зачісане за модою того часу догори валиком й загорнуте кубликом зверху. <…>

Незнайомі рекомендувалися: Михайло Іванович Жук та його мати Параскева Микитівна Жук, яку ми згодом називали жучихою.

В той день батькові нездужалось, тому він приліг на ліжко в своїй спочивальні, скинувши черевики та піджака. Ліжко було застелено блакитною плюшовою ковдрою з синіми трояндами. Михайло Іванович залишився біля батька, сівши в крісло біля ліжка <…>

Михайлу Івановичу, який щойно закінчив Краківську художню академію, було в той час 21 рік. Він був учнем відомого польського художника Виспянського, запозичивши від нього манеру малювання. Прекрасно стилізував квіти, використовуючи їх як фон для портретів. Він був чудовим портретистом. Малював олією, але віддавав перевагу пастелі. Ніжні приглушені тони її якнайкраще передавали ліричний настрій молодого Михайла Івановича. Він був тихим, ввічливим і милим у поводженні на відміну енергійній владній і занадто балакучій його матері, за що її наша бабуня недолюблювала.

Михайло Іванович сподобався батькові і у них точилася довга цікава розмова про мистецтво, літературу та на інші теми.

Ми – діти, з цікавістю розглядали нових гостей <…>. Аж коли ми дізналися, що прізвище Михайла Івановича Жук, тут ми здивувалися ще більше. Невже людина може називатися Жуком, комахою?!!

І ось, насмілившись, ми вирішили заспівати йому пісеньку, яку недавно вивчили.

Цілою зграйкою: Юрко, Оксана і я вскочили до спочивальні батька і дзвінкими дитячими голосами заспівали:

Летів, летів жук, жук
Та й у воду пук, пук!
Прилетіла жука мати
Жука рятувати.
Ой жучку, жучку,
Подай праву ручку…
Полетів жук на сіно,
А жучиху щось із’їло!..

Михайло Іванович, граючись з нами, робив вигляд, що хоче спіймати, кидаючись за нами. А ми зі сміхом і галасом втікали з батьківської спочивальні. Дорослі теж сміялись з дитячої витівки

Таке перше знайомство дуже зблизило нас, дітей, з Михайлом Івановичем, і ми почували його нашим другом. Родина Жуків дуже тепло до нас ставилась. <…>

Михайло Іванович так близько зійшовся з Михайлом Михайловичем та його родиною, що майже щодня бував у нас.

Влітку він носив цілі оберемки квітів з нашого саду, малюючи їх на своїх величезних полотнах. На сеанси до нього ходив не тільки батько, а і ми, діти. Він малював Оксаночку в кремовій гофрованій шерстяній сукеночці з червоним шовковим поясом і таким же бантом в розпущеному кучерявому темному волоссі.

А мене – в синій сукеночці і рожевим фартушком, біляву і стрижену. <…>

Михайло Іванович добре фотографував. Пригадую, що в 1906 р. він прийшов до нас з фотоапаратом і сфотографував всю нашу родину у вітальні. Пам'ятаю, як він Юркові сказав: «розкрий вуста», бо він дуже щільно затискав їх. І ось Юрко розкрив рота і так і був сфотографований. Пізніше Михайло Іванович фотографував нас з батьком у садочку (1910 р.); окремо батька в садочку у фесці; батько з студентами на веранді. <…>

Михайло Іванович був дуже близькою людиною до нашої родини. Коли він був ще парубком, то за встановленою традицією ми на масниці готували красиві «колодки» та на строкатих стрічках чіпляли йому на плече, а він виплачував нам викуп горіхами та цукерками.

Жук завжди супроводжував нас у прогулянках, які ми всією родиною робили по навколишнім мальовничим місцям Чернігівщини».*

У спогадах Жука дещо інакше – перша зустріч з самим Коцюбинським, а вже друга – знайомство з доньками письменника:

* Коцюбинська І. Спогади про Михайла Івановича Жука 1883-1964 рр. Машинопис з правками І. Коцюбинської. 11.03.1968. З фондів ОЛМ.

«На тлі розчинених дверей на веранду з'явилася висока чоловіча постава в білому костюмі, з засмаглим обличчям, в червоному турецькому фезі на голові, що зверху зухвало був перетятий чорною шовковою китицею. Очі ласкаво усміхалися, а руки вже простягнені на привітання; і між чорних вусів також привітно ховається усмішка. Слова тихі, не шумливі, але настільки людяні, що їхня звичайність зовсім не повертає їх на уперту, банальну зустріч чужого з чужим.

– От і добре, що ви самі просто прийшли до мене познайомитись, не чекаючи на особливий випадок. Я вже чув про вас… Чув, що ви художник, поет… що вчилися за кордоном.

Він стинає мою руку двома своїми долонями і пильно вдивляється в мої очі. Я теж як художник звик дивитися в людські очі, але трохи здаю перед гострим лезом його погляду і почуваю, що його зір з досвідченістю вправного хірурга зразу ж розтинає тонкі перегородки, за якими ховається людина од людини. Мені, правда, нічого ховати од нього, але вже так побудована людська психіка, що своє внутрішнє вона уперто захищує не лише перед чужим, а навіть перед близькою людиною. Це триває коротенький момент. Коцюбинський зразу вловлює мій настрій і випускає зі свого ока».*

З родиною Коцюбинських він знайомиться під час другого візиту.

«Раптом з веранди до кімнати вбігло двоє дівчаток. В коротеньких сукенках, в білих сорочках з вишиваними рукавами (подільськими мотивами – чорне, з капочками червоного) і в жовтих парусинових капчиках на босу ногу. Одна з них чорнява – з червоною биндою на голові, а друга білява – з вінком із волошок.

Разом спинилися і мені же разом вклонилися.

– Це мої дівчатка… Оксана – до чорнявої, Орина – до білявої. А це Михайло Іванович. Привітайтеся, – познайомив нас Михайло Михайлович.

Вони подали свої руки швидко, одна за одною. Надбігли з двох боків до татка і щось похапцем прошепотіли йому у вуха – одна

* Жук М. М.М. Коцюбинський: Сіверянська вулиця // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. / Одес. літ. музей. Одеса, 2020. Вип. 9, с. 338-339. Рукопис зберігається у фондах ОЛМ.

з одного боку, а друга з другого. Посеред їхніх голівок лагідно всміхається обличчя Михайла Михайловича. Він одвів їх руками трохи на бік і з тою ж посмішкою промовив:

– Коли разом слухати на обидва вуха, то зрозуміти буває трудно… Та й при гостеві секрети неприпустимі…

– Ну тато, ну тато! – чорнява.

– Пхе! – білява.

Й випурхнули з кімнати так же швидко, як і з'явилися. В дальшому це моїх дві моделі, яких я малював – Оксану лише малою, а Орину малою й дорослою».**

В останньому листі до Ірини Коцюбинської 1957 року він згадує про ці два портрети (на жаль, вони не збереглися, лишилися тільки фотографії, зроблені самим письменником):

«Люба Орино!

Випадково знайшов останні два відбитки твого та Оксаниного портретів. Вони датовані 1905 роком. Самі портрети десь погинули. Мені здається, що тобі приємно буде мати ці документи давно минулого. Особливість їхня та, що вони дуже подібні.

Як твої спогади? Чи пишеш, чи збираєш матеріал, чи ще що. А згадати є що. Бабуня, Лідя, татко, мама… В плані такому, скажемо, як «История моего современника» В.Г. Короленка. Щоб увесь побут родинний повстав живим перед читачем. А хто ж може це зробити, як не ти, дитина своїх батьків, – тепло, чуло, сторінка за сторінкою. Серед того побуту оживе й той час громадського життя, яскравими уривками, тими уривками, що жила ними родина, – як раз період моїх портретів – Орини та Оксани.

Я тоді Вам багато казок оповідав. Багато з Вами забавлявся.

Є ще у мене коротеньке оповідання, що зв'язане з Вашою родиною: зветься воно «Двоє». Це недуга таткова. Він і його слабість – «Двоє». Як сприймається цей другий в родині. Як трагічно закінчується їхній шлях для обох – небуттям. Зрештою це треба прочитати, а не переказувати. Я це оповідання нігде не друкував. Воно лежить і лежить, як і багато робот моїх

** Жук М. М.М. Коцюбинський // Дім князя Гагаріна : зб. наук. ст. і публ. / Одес. літ. музей. Одеса, 2020. Вип. 9, с. 343-344. Рукопис зберігається у фондах ОЛМ.

лежить, поки якийсь випадок не знищує їх, скажемо, як Ваші портрети. Глупо, правда?

Щиро стискаю твою руку й міцно цілую тебе.

Мих. Жук».*

Це коротеньке оповідання, написане ще за життя Коцюбинського, пізніше, у середині двадцятих, Жук переробив, збільшивши чи не вдвічі. У другому варіанті згадуються інші члени родини, описана смерть хворого чоловіка. Але з літературного боку більшу цікавість становить саме перший варіант.

Рукопис, як і більша частина літературного спадку Михайла Івановича Жука, зберігається у фондах Одеського літературного музею. Літературний архів Жука було збережено Сергієм Зеноновичем Лущиком, одним із перших дослідників творчого спадку Жука, та передано до музею завдяки допомозі Сергія Гриневецького.

Оповідання публікується вперше, зі збереженням авторської орфографії.

Михайло Жук

Двоє

Темна осіння ніч. Холодні, порожні вулиці. Провінція позашивалася у маленькі будиночки, і невідомо, що робить: може спить, може пошепки пересуджує своїх знайомих, може грає у карти або надмірно позіхає і каменіє од неможливості якої-небудь роботи. Електричне світло так рідко порозставлене, що пітьма, вловлена

* Жук М. Лист до І.М. Коцюбинської від 6 лютого 1957 р. – З фондів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського. Опубліковано: Федько К. Епістолярії Михайла Жука у фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М.М. Коцюбинського. / Обранець муз : Михайло Жук – художник, літератор, викладач : Матеріали Першої всеукраїнської конференції з міжнародною участю. 12-13 вересня 2024 року. Одеса / ред. О. Барковська, Г. Закіпна, О. Яворська ; укл. О. Яворська. – Одесса, 2024, с. 126.

з двох кінців поміж ліхтарями, загускла ще більше і жадібно хапає жертви у свої обійми.

– Обережно, голубчику, обережно… турбується жінка… ти ж знаєш, які тут хідники… Спочинь та оддихайся трохи!..

І згорблена, висока постава мущини, щільно запнута у довге пальто, безвольно спиняється. Дівчатко, літ 10-11, що йде попереду і держиться за руку знайомого студента, здригається і налякано шепоче: «Татові погано… він слабий… Коли ми йшли до вас – він так само спинявся…»

І вона якось нервово притискає руку студента, озирається на тата. Щось невідоме, щось страшне бачать її очі: той самий тато, такий знайомий, такий коханий, але от зараз з ним є ще хтось другий, що рідну і дорогу татову поставу перевертає у якусь тінь, аж холодить у потилицю, аж ноги не можна посунути уперед. Катруся помітила ще два роки тому, коли у тата зробилось щось тісне у грудях і він цілу ніч викричав. Потім ще серце тріпалось так сильно, що ковдра ворушилась, а після того він ледве ходив по хаті, зовсім знесилений, і з ним стучався вона відчула – хтось непомітний, невідступний.

Вона почала боятися тата якимось незрозумілим жахом. Часто потихеньку придивлялась до його, слухала уважно його голос і ловила щось таємне для себе. Хочеться їй попустувати – вона розбіжиться у кабінет до тата рум'яна і весела, тіло її радісно тягнеться до його, очі сміються, а на порозі вона раптом спиняється – зігнута постать над столом повертає голову до неї, очі дивляться, осміхаються вуста і він питає: «Що, моя дитино? Іди сюди, пустушко!» І тут пропадає сміх у Катрусі, бо се хтось інший звертається до неї.

– Чи ти здоровий, татусю? – питає вона у нього.

– А чому б я не мав бути здоровим? Ти от мені скажи чи ти вивчила лекції на завтра до школи?

– Я вже усе поробила… усе… Навіть прочитала половину тої книжки, що ти дав мені учора.

А сама стоїть біля дверей і не може рушити далі: щось держить її і не пускає ближче, хоч тато такий приязний і їй так хотілось попустувати з ним.

– Ху, зовсім дух забиває! – Промовив раптом мущина.

– Ти спинись, не поспішай так… потім не розмовляй на вулиці, а то ще гірше пошкодить… – хвилювалася жінка і піддержала його за лікоть.

Катруся знов перелякано озирнулася і знову не тато, а якась тінь вразила її напружену уяву. Студент також мабуть зрозумів настрій дитини і почав голосно щось розповідати, щоб розігнати і тіні ночі, і тишу порожньої вулиці, і турботу жінки, що клопоталась біля слабого чоловіка.

– А се ваша панамка? – щебетала Катруся до студента. – А чому на кінчику прироблено залізо? Тук-тук! Бачите, як вона стукає… А вам хіба подобається, як воно стукає?

Студент тільки поспівав мугикати у відповідь. Так вони дійшли до самої хати. У передпокої сконцентрувалося усе на слабому – йому пособили роздягнути пальто, запалили свічку у спальні, а студент пішов до кабінету. Він почував себе ніяково – піти до дому видавалося чомусь незручним, лишитися – явно заважати усім, бо примушені піклуватися і про гостя. З такими думками він ступав по кабінету і тілько полохав світло од свічки на столі та силу тіней, що позалізали у кожну шпару по кімнаті.

Катруся старанно допомагала мамі – приладжувала мішечок з льодом, приносила воду, капала у чарочку якісь ліки.

Мущина стогнав, піт виступав у нього на високому чолі, запалі очі він заплющив, а тьмяне світло од свічки поклало туди тіні, що підкреслювали нестерпний біль.

Катруся усе виразно чула, якось надзвичайно виразно… Он там у сусідів бреше собака, а в столовій служниця ставляє на стіл самовар і за стінкою – Василь Трохимович, студент, ходить по хаті, часами спиняється, навіть вона може сказати, де він зараз спинився – біля татового столу… Тілько от коли мама виходить чого до другої хати, а вона лишається на хвилину тілько з татом, то тоді Катруся нічого не чує – дивиться усе у той бік, на канапу на зблідле лице з загостреніми рисами і не впізнає… «І хто він такий, що так одмінив його лице?» – наче питала душа дитини.

Тілько через півгодини мущина трохи заспокоївся і почав дрімати.

– А ви ще тут, Василь Трохимович? – якось здивовано питала жінка. Потім зрозуміла незручність такого запитання і почала ви-

рівнювати. – Вибачте, будь ласка, але я мусіла… навіть забула про вас… вибачайте! – зовсім сплуталася вона… – Ходімте чаю випити… Ні… не хочете. Чому?

Василь Трохимович кланявся і балакав щось таке, чого і сам гаразд не розумів. Потім спиною він почав одступати до дверей, знайшов пальто, шапку, і сказавши ще кілька порожніх слів, сам лютий на себе, попрощався і нарешті вийшов.

Катрусю посилала мама спати. Вона роздягнулася, кільки разів позирнула на чорні шибки вікна і швиденько пірнула під ковдру. Тут почувала себе безпечно. Найбільший страх, коли вона щільно загорталася, зменчався до найменчого. Навіть чорні шиби її зовсім не лякали, коли лежала під ковдрою, а звичайно їй видавалося, що там хтось стоїть і уперто стукає сухорлявим пальцем до хати. «А чого йому треба у хаті?» – не раз думала про нічного, таємного гостя. Зараз мамине ліжко стоїть порожнє, тілько приготоване до сну. Катруся розглядає ліжко і думає про тата і непомітно засинає… І тілько лампа з зеленім абажуром чекає на маму серед ночної тиші.

На другий день Катруся повертала з гімназії з двома подругами і вони гаряче сперечалися про несправедливість учительки по історії. Суперечка ні на чому не скінчилася, а на ріжку однієї вулиці вони розпрощалися, бо кожна з них поспішала додому. До самої хати Катруся нічого не думала про тата і тілько у предпокою на неї війнув знайомий дух чогось такого, що завсігди примушував її мале серце з острахом стискатися. Вона кинула книжки у куточку на підлозі, скинула швиденько капелюшок… У сей саме час стурбовано пробігла мама і кинула до неї «Іди швиденько: тато тебе чекає!» і сховалася за дверима спальні. Катруся, у пальто, швидко побігла за мамою.

Мущина сидів на канапі у нижньому одінні, зі схиленою на груди головою. Руками безсило спирався на край матрацу, і якась гірка посмішка кривила його уста. Перший раз Катруся побачила тата у такому вигляді. Звичайно тато старанно одягався – високі комірчики, свіжий костюм, білі блискучі маншети. Вуса і волосся на голові гладко зачісані. А тепер вона бачить сухі, пожовклі ноги, тонку шию і груди, що так і ходять од важкого віддиху. Жах моментально обхопив її істоту… Вон скрикнула, але

не могла рушитися, хоч їй хотілось втекти кудись і сховатися далеко-далеко. Мама обернулася, бо щось робила біля вікна, тато хотів підвестися… але вона бачила, як його очі, що дивилися мінуту на неї, тікають кудись угору, одчинені вуста ловлять повітря і тільки вона чує «Тотго! го» страшний уривчатий згук. Тато падає… мама зблідла і хапає його на свої руки…

Один момент і дитина тікає прожогом у двері, натикається по дорозі на різні річі і спиняється тілько у куточку саду… Падає на землю, лицем униз, скулюється… Вона боїться глянути куди-небудь, вона знає, що зустріне той страшний погляд того «чужого», що так зараз ясно заволодів татом. Він зробив тата страшним, він не пускає її до його. Серце Катрусі ворушиться так сильно, наче вона придушила собою щось живе, що намагається вибитися з під неї.

Катруся довго і гірко плаче з заплющеними очима. А соняшний і тихий осінній день кидає золоті краплі навколо і непорушна чиста блакить дивиться тихо на все своїм кришталевим поглядом.

Чернігів, 1911 2/XI

Скарби зі скарбниці

318 Тетяна Щурова
Чара майстра сценографії

Тетяна Щурова

Чара майстра сценографії

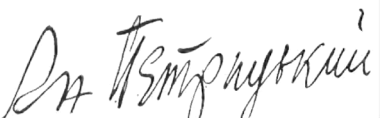

Календар знаменних дат цього року нагадав про стотридцятиріччя з дня народження Анатолія Галактіоновича Петрицького (1895-1964), «феєрично талановитого» українського художника.

Анатоль Петрицький – дійсно знакова постать в історії національної культури першої половини минулого століття, яскравий та самобутній живописець, портретист, сценограф-новатор, митець-авангардист, а ще художник книги та педагог. Він писав: «Я темпераментно відчуваю життя, люблю людей з характерними обличчями й фігурами, люблю залізо, камінь, скло та матеріали, серед яких живу, відчуваю динаміку життя». Його шлях у мистецтві проходив двома напрямками: живопис і театр. У молоді роки, щоправда, художник у «Автобіографії» (1921 р.) писав, що «…основна галузь праці малярство станкове, але в революційний час був примушений працювати головним чином у театрі…». Проте згодом виявилося, що в історії образотворчого мистецтва Петрицький

ЧКІ ХУДОЖНИКА

АНАТОЛЬ
ПЕТРИЦЬКИЙ

(Продовження—далі).

залишився насамперед художником театру. Театр став тим середовищем, де сформувався його унікальний талант, панували безмежна фантазія та «надзвичайно радісні барви» – про його «колористичну емоціональність та творчу винахідливість» багато написано.

2. Костюми для опери „Турандот", посередині — декорація „Турандот", угорі — костюм для опери „Сорочинський ярмарок".

Все це не дивно, бо талановитий хлопець після важкого дитинства став учнем відомого художника Василя Кричевського, паралельно навчався у студії Олександра Мурашка, відвідував школу Олександри

Екстер та майстерні Михайла Бойчука. Дев'ятнадцятирічним Петрицький почав експонувати свої роботи, а в 1916 році відбувся його дебют як театрального художника. Він наполегливо вчився на кращих зразках класичного та авангардного мистецтва, водночас захоплюючись українським образотворчим мистецтвом «з глибин давніх часів». Цікаві шукання художника на базі народного українського мистецтва дійсно мали чудовий результат і, як писав письменник, художник та педагог Михайло Жук, «він творив нове для нового…», дивився на мистецьку народну культуру «не як на мертву етнографію, а як на ніколи невмируще джерело ще невичерпаних можливостей…» (одеський часопис «Шквал», 1929).

Конструктивно-експресивна манера сценографа привернула увагу Леся Курбаса, і він запросив Анатоля Петрицького до співпраці з «Молодим театром» (1917-1919). Репертуарна програма прогресивного театрального колективу сприяла творчому зростанню молодого майстра, стала школою досвіду у розумінні проти театральної рутини. Разом із режисером і талановитими акторами художник намагався вивести українське театральне мистецтво на рівень європейської культури

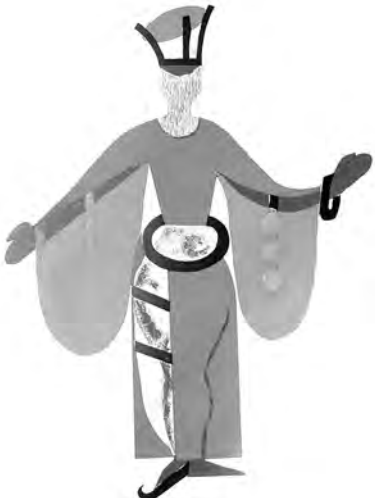

на прикладах шедеврів світової драматургії, старого українського вертепу, національної класики та творах сучасних авторів.

Почалося бурхливе та насичене творче життя митця. Він працював головним художником у найвизначніших новостворених у 1920-ті рр. українських драматичних і му-

зичних театрах Києва і Харкова, займався художнім оформленням книжок і журналів. Окрім сценографії Петрицький створював станкові й монументальні роботи, працював над плакатами, ілюстрував книжки та журнали, написав близько ста портретів своїх сучасників – представників української інтелігенції 1920-х – 1930-х рр., серед них відомий портрет Василя Василька. Він експериментував, поступово ставав вагомою творчою особистістю, завжди залишаючись глибоко національним художником.

Готуючись до нових постановок у театрі, особливо пов'язаних з історичними матеріалами, Петрицький завжди «заривався у музейні скарби, шукав духу потрібного мистецького стилю», при цьому намагався не повторювати сценографію та строї. Наприклад, у другій половині 1920-х рр. він працював практично водночас над трьома постановками опери «Князь Ігор» у театрах Києва, Харкова та Одеси. Дослідники творчості митця пишуть, що він змінював акценти в кожній роботі, грав нюансами, і його сценографічна режисура, творчі винаходи нерідко ставали головним креативом постановки. Наприклад, в одеському спектаклі 1926 року художник дав специфічне трактування –

то була стара князівська Україна. Він знайшов переконливі художні рішення та примусив глядача повірити у по-новому подану реальність XII століття, особливим чином відтворив дух старої козацької доби України-Русі в декораціях і костюмах.

У сезоні 1930-1931 рр. Петрицькому знов довелося попрацювати в Одесі. В Театрі Революції йому разом із режисером Марком Терещенком доручили першу постановку п'єси Івана Микитенка «Кадри». Але змінився час. На початку 1930-х років спостерігалася зміна «лівих» уклонів і повернення до реалістичного мистецтва. Це

була загальна тенденція, пов'язана з ідеологією радянської держави, що наполегливо втискувала митцям соціалістичний реалізм як єдиний гідний художній метод.

Що ж, талановиті театральні майстри зробили урочисту виставу «Кадри», яка мала добру пресу та увійшла в історію українського театру. Загальна оцінка відмітила «строгу реалістичну правдивість та загальний дух оптимізму». Роботу художника було позначено етапною, вона мала вплив на подальший розвиток сценографії в Україні, зокрема на метод роботи з режисером, коли художник

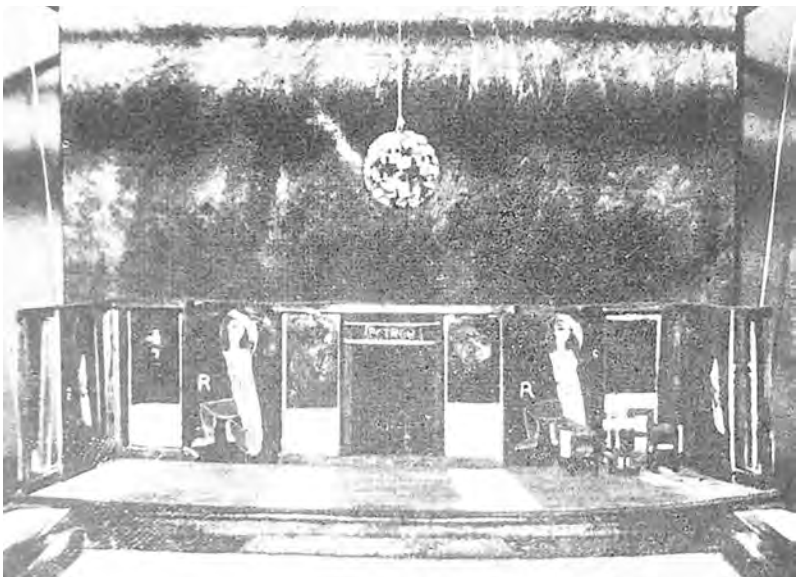

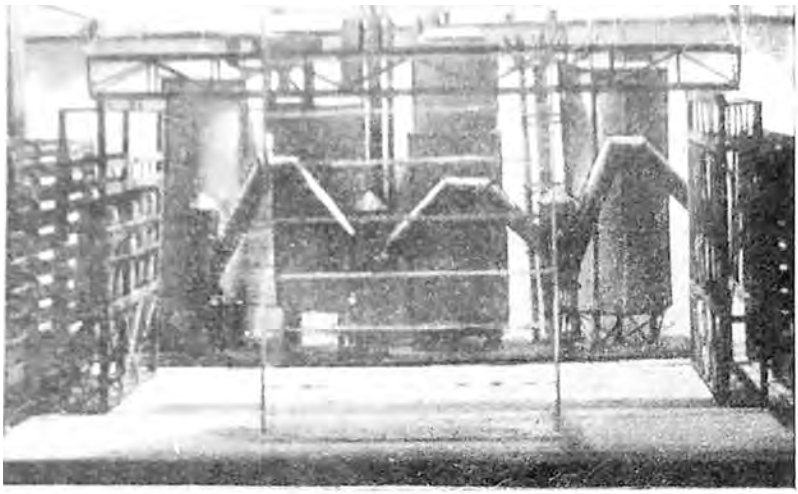

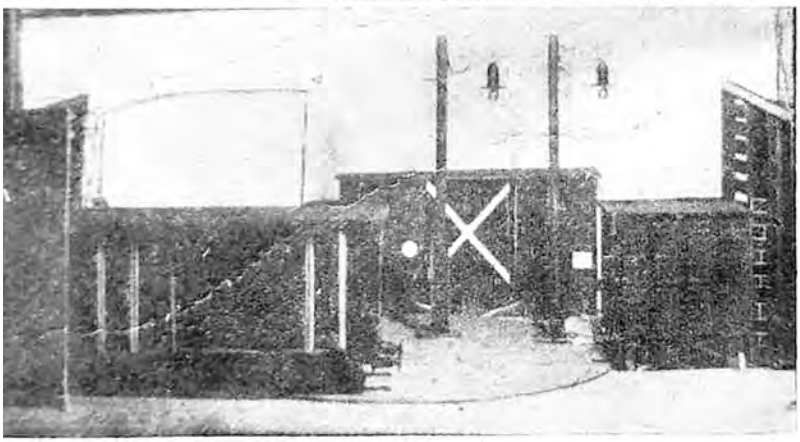

Макети до постави „Кадри", роботи худ. Л. Петрицького

ШКВАЛ

ставав повноправним творцем вистави. Позаду були «кубістичний» період, захоплення конструктивізмом. На позиції реалізму Петрицький продовжував оновлення національного декораційного мистецтва, мав

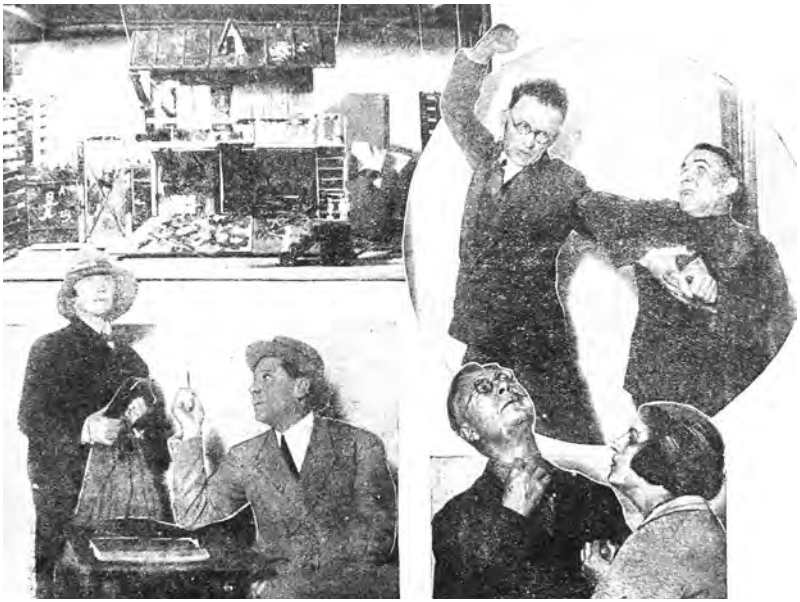

свій індивідуальний стиль, багато малював, опікувався педагогічною діяльністю, бо треба визнати, що кожний період народжує своїх талановитих художників: вони відображають особливості життєвої середи, де живуть і працюють. І творча доля Анатолія Галактіоновича Петрицького, видатного українського живописця, графіка, сценографа, професора Київського художнього училища, народного художника СРСР, лауреата Сталінської премії (1949, 1951), дуже показова як «портрет на фоні часу»…

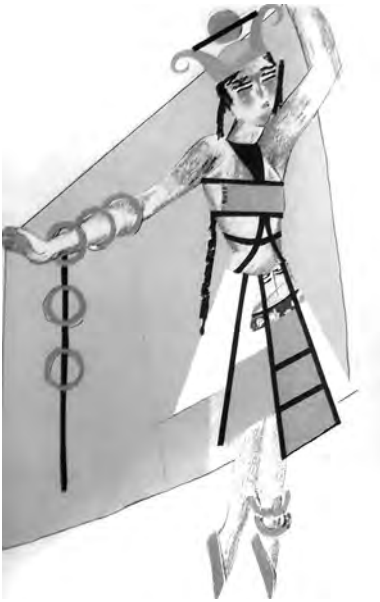

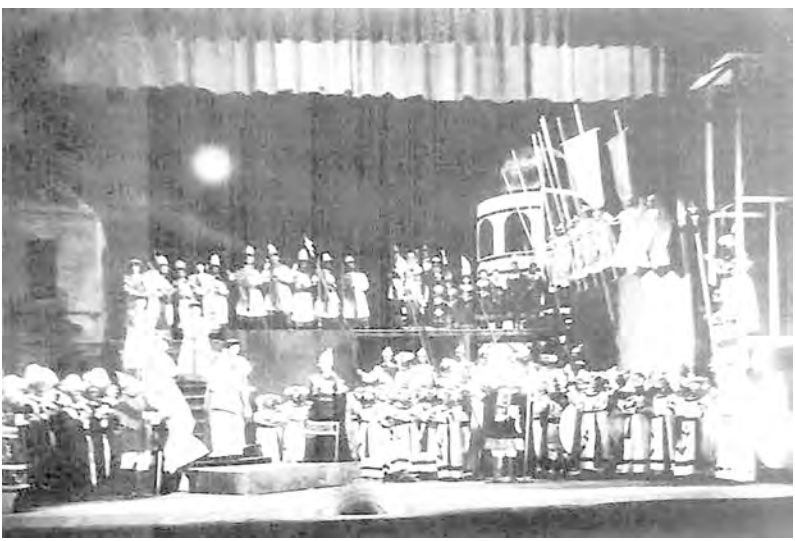

Фонди Одеської національної наукової бібліотеки мають можливість надати користувачам доволі повну інформацію про життя та творчість художника. Дослідження Дмитра Горбачова, Тетяни Павлової, Павла Цибенка, Олени Ковальчук, Елеонори Соловей чимало розповідають про складний, яскравий, багато в чому драматичний творчий шлях Петрицького. Є в нашій книжковій скарбниці також рідкісне видання 1929 року – альбом «Анатоль Петрицький. Театральні строї». Про нього хочеться розповісти окремо.

У 1929 році художник був у зеніті своєї молодої художньої зрілості, про нього вже писали, його творчістю захоплювалися далеко за межами України. Він доволі швидко став відомим і популярним, багато працював, дивуючи навколишніх колег знаннями та невичерпною фантазією. Тому цілком зрозуміла поява цього видання, що тепер вважається пам'яткою авангардного

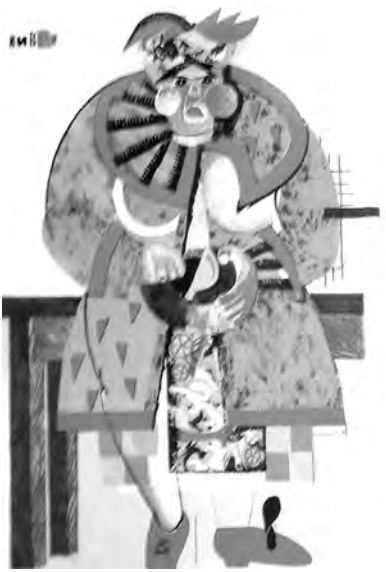

ЧЕРЕВИК
КІРМА

українського мистецтва, раритетом і, як не дивно, «живим мистецьким явищем». Альбом вийшов у Харкові накладом 1500 примірників і був присвячений театральним роботам Петрицького 1920-х рр.

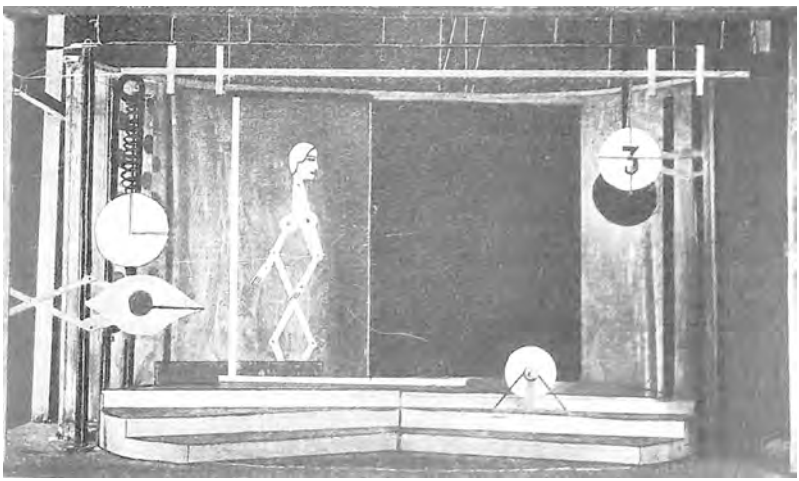

Він містить п'ятдесят шість репродукцій театральних костюмів художника до опер «Сорочинський ярмарок», «Турандот», «Вільгельм Тель», балетів «Червоний мак», «Корсар», «Нур та Анітра», комедії «Вій», серію театральних строїв «Ексцентричний танок» для постановок балетмейстера-новатора Касіяна Голейзовського, світлини сцен до спектаклів. Книгу прикрашають вишукані заставки. Тексти в альбомі подані двома мовами, українською та німецькою.

Змістовний текст передмови написав В. Хмурий (Василь Бутенко, 1896-1940), журналіст, мистецтвознавець і театральний критик, один з перших дослідників українського авангардного мистецтва, автор книг та численних публікацій, присвячених діячам українського мистецтва. На жаль, він став жертвою сталінського терору…

В. Хмурий розумів, що цей альбом не тільки видавнича подія, а «заявка на визнання українського театру та сценографії… Своєю роботою Петрицький поклав перший камінь декоративного майстерства в українському театрі, бо до нього наш театр зовсім не мав художника, що зумів би стати в нім потрібним елементом… В мистецтві театральних строїв Петрицького ще ніхто в нас не здолав перевищити…». Відмічалося, що митець створює образи виразно індивідуалізованими, малює не тільки костюм, а й характери, грим, «іронізує, симпатизує чи безжально саркастичний… Балетним строям притаманна акцентована пластика й динаміка…». Тому, мабуть, в альбомі й сьогодні відчувається неймовірна енергетика. Безумовно, таке видання є неоціненний матеріал для дослідників.

У 2012 році до видань про творчість Анатоля Петрицького було додано новий чудовий альбом: «Анатоль Петрицький. Театральні строї та декорації: зі збірки Музею театрального, музичного та кіномистецтва України / упоряд. Тарас Лозинський, Тетяна Руденко. – Київ – Львів. – 342 с. У музеї зберігається понад п'ятсот театральних робіт митця. До альбому увійшли ескізи костюмів та декорацій, які датуються 1916-1960-ми рр. Більша частина з них друкується вперше, є частина, знайома з раритетного видання 1929 року. Знову процитуємо В. Хмурого: «Буйна вигадка, колористичне багатство, нестриманий

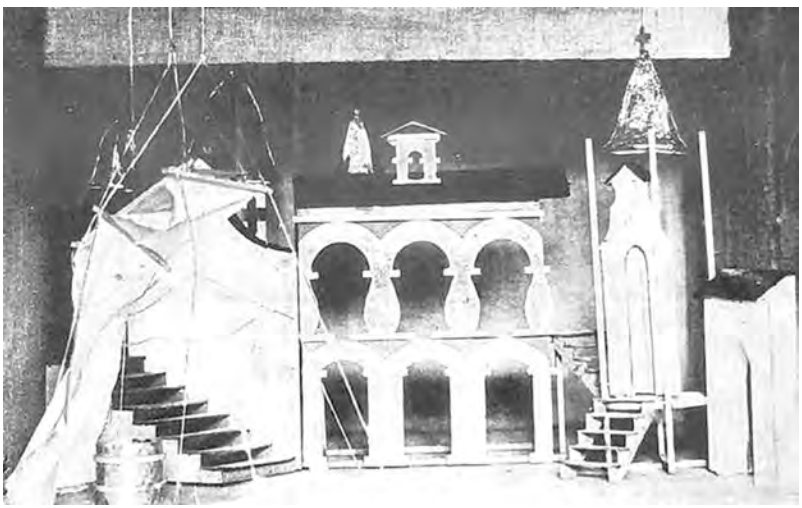

темперамент, поєднання минулого і сучасного, фантастики і реальності… Абсолютна творча розкутість…». Таку чудову спадщину ми отримали від майстра, якого мистецтвознавець Дмитро Горбачов називає «генієм українського авангарду».

Про невтомний і невичерпаний талант Анатоля Петрицького, що підніс сценографію на новий модерний рівень, багато добрих слів залишили його сучасники. Наприклад скульптор Василь Бородай дав точну оцінку його творчості: «Петрицький був не наслідувачем, а творцем, був з тих, хто прокладає для мистецтва нові неторовані шляхи, сміливо ламав канони і догми, створював свою правду і власні формули краси».

1981 року в Києві видавництво «Мистецтво» випустило цікаву збірку «Анатолій Петрицький: спогади про художника» (упоряд. Л.М. Петрицька, Д.О. Горбачов), в якому друзі-митці склали мозаїчний портрет свого товариша. Серед цих текстів зокрема є короткі, але дуже змістовні спогади Василя Василька та Поліни Нятко.

Василь Василько

Ентузіаст театру

З Анатолієм Галактіоновичем Петрицьким я зустрівся ще 1918 року в «Молодому театрі» в Києві, де він працював головним художником. Це так говориться «головним», а насправді грошей тоді у нас не було і все доводилось робити власними руками. Анатолій Галактіонович, як і всі ми, був ентузіастом нашого театру і все малював сам. Вночі на сцені простеляли полотно, і Петрицький брався до роботи. Я згодився бути його помічником: подавав воду, мив пензлі, тер фарби, а часом за дорученням художника замальовував окремі частини полотна. І робив це з насолодою.

Цілими ночами розмовляли ми про мистецтво, про театр. Досі з великою вдячністю згадую ці розмови. Вони були ніби моїм університетом щодо пізнання ролі й місця художника в театрі.

Петрицький вже тоді був митцем з власними переконаннями, зі своєю манерою письма, дуже сміливою і самобутньою: його декорації до «Горя брехунові», «Затопленого дзвону», «Тартюфа», «Вертепу», зроблені кожна в іншому принципі, в іншій манері, були для мене справжнім відкриттям.

Так, у «Вертепі» він точно відтворив на сцені храмину лялькового вертепу, збільшену до таких розмірів, у яких на кожному поверсі могли діяти живі актори. Оздоблення було зі срібної і золотої фольги й іншого блискучого та кольорового паперу. З боків два криласи – місця для хору, що супроводив дію поясненням.

Якось Петрицький зауважив: «У малюнку лінія повинна співати» Я подумав, що це стосується лише живопису. Але чим більше замислювався над заувагою великого майстра, тим глибше переконувався, що Анатолій Галактіонович, по суті, визначив і один із законів сценічного мистецтва. Адже художній театр не може бути мозаїкою, калейдоскопом окремих елементів. Вони повинні органічно зливатись в єдине ціле. Скажімо, жести повинні переходити один в один, як у співі одна нота переливається в іншу, тобто повинні «співати»!

Я навчився тоді у Петрицького чимало такого, що стало мені в пригоді в подальшій творчості.

Василько В. З корифеями поруч. – К. : Вітчизна, № 4, 1978, с. 171

Василько В. Фрагменти режисури. – К. : Мистецтво, 1967

Поліна Нятко

Невгамовний Анатоль

З іменем Анатолія Галактіоновича Петрицького у пам'яті постають далекі часи юності 1918 року, коли я вперше побачила й познайомилась з Анатолем Петрицьким. Саме «Анатоль» – так актори називали тоді талановитого юнака-художника «Молодого театру», що містився на Прорізній вулиці міста Києва (тепер там кінотеатр «Комсомолець України»).

Анатоль Петрицький почував себе членом цієї великої мистецької родини. Тоді ще зовсім юний, він скидався більше на рухливого, гомінкого, худорлявого хлопчину у коротких вузеньких старих штанях, з яких, здавалось, виріс, у завеликих, нечищених зроду черевиках; підстрижене чолкою волосся надавало округлим сіро-голубим очам дитячого виразу. Часто можна було спостерігати, як Анатоль бігав по залу для глядача з пензлями і слойками фарб, схилявся над шматками розісланої на підлозі мішковини, розмашисто малював і голосно «сперечався» з Курбасом. Голосу Леся Степановича не було чути, бо він взагалі ніколи не підвищував тону, тому складалось враження, що «Анатоль гримає на Леся». Тільки так називали вони один одного. До речі, усіх членів колективу називали лише по імені, жінок ласкаво – Полюсько, Сонечко, Ганнусе, чоловіків – Лесю, Гнате, Марко, Олексо…

Курбас і Петрицький були щирими друзями, митцями-однодумцями, вони любили й шанували один одного, хоч і були зовсім протилежні за вдачами: вихований, стриманий Курбас і гарячково-темпераментний, завжди творчо-збуджений, невгамовний, безпосередній і прямий Петрицький. Таким знав і любив його колектив, з ним жив дружною родиною, ділив горе і радість, успіхи і зриви. Усі свята в театрі провадились разом, невимушено, весело, тепло, хоч і бідно, без розкошів.

На сцені, у виставах, художник завжди «проходив» святково: його барви співали, райдужно мінились, грали усіма кольорами, бризкали промінням сонця, викликали радісну усмішку у глядачів.

Яскравим, незабутнім спогадом лишився вечір Павла Тичини в «Молодому театрі» – «Сонячні кларнети». Спочатку чути було мелодійні звуки «аквамарини» (на ній дуже гарно грав Павло Григорович), в музику впліталися ніжні слова вірша:

Прибіг зайчик,
дивиться – світанок!
сидить, грається,
ромашкам очі розтулює…

І на сцені ромашка Петрицького з великими білими ніжними пелюстками, а в ромашці Соня Мануйлович задушевно мріє словами поета… І на ромашку, і на актрису ллється сніп сонячного проміння…

А чи можна забути залиту «сонцем Петрицького» купу соломи на сцені того ж таки «Молодого театру» на вечорі пам'яті Т.Г. Шевченка, де я, сидячи під «палючими променями сонця», промовила свої перші слова на сцені у вірші «На великдень»: «А я в попа обідала, – сирітка сказала…»? Я була безмежно щаслива цього першого дня свого виступу в театрі!

Двічі в житті мені пошастило разом з Анатолієм Галактіоновичем одержати звання лауреата Державних премій СРСР за вистави, які він оформив в театрі Франка – «Макар Діброва» (я виконувала в ній роль Марії Смереки) та «Калиновий гай» О.Є. Корнійчука (я виконувала роль Аги Щуки). Щиро привітав мене художник з великою нагородою, а у відповідь на моє сердечне вітання лише махнув рукою і, як завжди, щось «буркнув». Великому народному художникові властива була найлюдяніша риса – скромність.

9 жовтня 1977 р.,
м. Київ.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Бібліотеки

340 Олена Клочкова
Містика, магічний реалізм,
детективи та невмируща класика

Олена Клочкова

Містика, магічний реалізм, детективи та невмируща класика

Що читають одесити під час війни?

Війна, яка увійшла до нашого життя три роки тому, безумовно змінила й українське суспільство, і кожного з нас. Змінилися пріоритети та цінності, ставлення до багатьох подій та речей, змінився наш побут, змінилися навіть літературні вподобання. Бібліотекарі, які постійно працюють із читачами, уважно стежать за цими змінами. Адже від того, які автори та твори сьогодні цікаві читачам, залежить і наповнення бібліотек. Сучасна бібліотека – це не застиглі фонди, а жива система, яка поповнюється відповідно до запитів та літературних уподобань містян.

Щороку співробітники Централізованої бібліотечної системи для дорослих, до якої входить двадцять одна філія, та Центральна міська бібліотека імені Івана Франка обслуговують понад вісімдесят тисяч читачів, тож мають достатньо інформації та можуть робити компетентні висновки стосовно того, чим цікавляться одесити. Наприкінці кожного року бібліотекарі збирають всі відомості воєдино та створюють рейтинг найбільш популярних та зажаданих книг. Цього разу рейтинг мав певні особливості. По-перше, виявився дуже різноманітним та різножанровим: від класики до сучасних бестселерів, від детективів до містичних романів. По-друге, в ньому з'явилося дуже багато творів сучасних українських письменників, які за роки війни та відмови від російських авторів уже встигли полюбити одесити. Крім того, читачі з великим інтересом повернулися до української класики, вони наново відкривають для себе безсмертні українські імена.

– Я хочу дізнатися більше про Тараса Шевченка, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, – каже читачка бібліотеки Франка пен-

сіонерка Тетяна Павлівна. – Це допоможе мені відчути справжню красу української мови, зрозуміти, хто ми, українці, та що відбувається з нами сьогодні.

Молодих читачів приваблюють багатогранність, різноманітність, суміш жанрів, стилів сучасної української літератури, коли, наприклад, у детективний роман тонко вплітаються містика, загадки минулого, магічний реалізм. А ще їх цікавлять нові дослідження, які часом ламають стереотипи.

– Я люблю романи, де є нові підходи та факти в історичних дослідженнях, – ділиться читач бібліотеки Франка студент ОНУ імені Мечникова Роман. – Це допомагає не тільки дізнатися про минуле, а й зрозуміти багато сьогоднішніх проблем у суспільстві.

Бібліотекарі зізнаються, що багатьом літнім читачам, які все життя читали книги російською мовою, важко відразу перейти на українську. Але інтерес до нових українських книжок безумовно є. Люди, які звикли постійно читати, відвідувати бібліотеку, не можуть уявити себе без цього, поступово знайомляться з новими авторами, продовжують читати.

Враховуючи різні вподобання одеситів середнього віку та молоді, бібліотекарі склали два окремих рейтинги. Дещо в них перетинається, а дещо зовсім не сходиться. Тож, будь ласка, знайомтеся, відкривайте нове, знаходьте щось своє.

Читачі середнього віку:

1. Андрій Кокотюха. Серія ретророманів («Життя на карту», «Адвокат з Личаківської», «Автомобіль з Пекарської»). Серія «Вигнанець» («Вигнанець і шляхетна полонянка», «Вигнанець і грішниця», «Вигнанець і перевертень»). Серія містичних романів («Лиха година», «Лихе око. Павутиння мороку», «Розбите дзеркало»).
2. Ілларіон Павлюк. «Я бачу, вас цікавить пітьма».
3. Володимир Лис. «Графиня», «Століття Якова».
4. Світлана Талан. «Осіння весна», «Помилка».
5. Оксана Кір'ян. «І гойдалка злітає знову», «На роздоріжжі долі».
6. Ліна Костенко. «300 поезій».
7. Тарас Шевченко. «Кобзар».

8. Іван Франко. «Захар Беркут».
9. Генрик Сенкевич. «Потоп».
10. Агата Крісті. «Побачення зі смертю».
11. Еріх Марія Ремарк. «Тріумфальна арка»», «На Західному фронті без змін».
12. Артур Конан Дойл. «Нотатки про Шерлока Холмса».
13. Фредрік Бакман. «Чоловік на ім'я Уве», «Тривожні люди», «Ведмеже місто».
14. Дорж Бату. «Моцарт».
15. Віталій Рогожа. Цикл «Запороги».
16. Жан-Крістоф Гранже. «Обраниці».
17. Майкл Ондатже. «Світло війни».
18. Мілан Кундера. «Вальс на прощання».
19. Клод Ане .«Майєрлінг».
20. Елена Ферранте «Моя неймовірна подруга», «Історія втечі та повернення».

Молодь:

1. Валер'ян Підмогильний. «Місто».
2. Пантелеймон Куліш. «Чорна рада».
3. Леся Українка. «Бояриня».
4. Микола Хвильовий. «Я (Романтика)».
5. Ілларіон Павлюк. «Я бачу, вас цікавить пітьма», «Білий попіл», «Танець недоумка».
6. Сергій Жадан. «Інтернат», «Антена».
7. Макс Кідрук. «Нові темні віки. Колонія», «Там, де немає Бога».
8. Стівен Кінг. «Воно», «11/22/63».
9. Джордж Орвелл. «1984», «Колгосп тварин».
10. Франц Кафка. Романи.
11. Ребекка Кван. Цикл «Полум'яний Бог».
12. Донна Тартт. «Щиголь».
13. Анджей Сапковський. «Відьмак».
13. Клайв Стейплз Льюїс. «Хроніки Нарнії».
14. Сара Джіо. «З Лондона з любов'ю».
15. Делія Овенс. «Там, де співають раки».

16. Габріель Гарсіа Маркес. «Сто років самотності».
17. Вільям Теккерей. «Записки Баррі Ліндона».
18. Іван Багряний. «Тигролови».
19. Сюзанна Коллінз. «Голодні ігри».
20. Айн Ренд. «Атлант розправив плечі».

Як бачите, багато творів та імен з цих списків не потребують представлення. Це відомі романи чи поезії, що давно стали класикою. Проте є й такі, про які одеситам, можливо, поки мало що відомо. Тому співробітники бібліотеки постійно роблять спеціальні огляди, презентуючи нові книги читачам. Деякі з оглядів книг, що увійшли до рейтингу, хотіла б запропонувати.

Шедевр, який просто необхідно мати

«Щиголь» – третій роман сучасної американської письменниці **Донни Тартт**, опублікований у 2013 році. Книга стала лауреатом багатьох нагород, зокрема Пулітцерівської премії. Вона починається з трагедії. У нью-йоркському Метрополітен-музеї, куди буквально на годину заскочили тринадцятирічний Теодор Декер та його мати, стався вибух. Мама Тео гине, а він дивом вибирається з-під руїн, випадково прихопивши з собою шедевр живопису – картину «Щиголь» голландського художника Карела Фабріціуса, яка тепер для нього перетворилася водночас на вічне джерело тривоги, пам'ять про найдорожчу людину та радість відчуття прекрасного. На картині – невеличка пташка,

прикута ланцюжком за лапку до годівниці. (За часів Фабріціуса у XVII столітті щиглі були популярними домашніми істотами, оскільки їх можна було навчити різних хитрощів, як, наприклад, черпати воду з миски за допомогою мініатюрного відра.) Отже, Тео твердо усвідомлює, що колишнє ідеальне життя, яким воно було поруч із мамою, втрачене безповоротно. «Чи було можливо так сумувати за кимось, як я сумував за своєю матір'ю? Я так сумував за нею, що мені хотілося померти: то була тяжка фізична туга, схожа на страждання без повітря під водою. Не в змозі заснути, я намагався пережити всі свої найкращі спогади про неї – заморозити її у своїй свідомості, щоб ніколи не забути про неї, але замість днів народження та щасливих часів я пам'ятав про всілякі дрібниці: наприклад, як за кілька днів до своєї смерті вона зупинила мене в дверях і скинула нитку з мого шкільного піджака», – із сумом згадує головний герой. Ще й покинутий батьком, без єдиної рідної душі на всьому світі, він поневірятиметься по прийомних будинках та чужих сім'ях – від Нью-Йорка до Лас-Вегаса, і єдиною втіхою, яка ледве не призведе до його загибелі, стане цей викрадений з музею старий шедевр голландського майстра. «Ви можете дивитися на картину тиждень і потім жодного разу не згадаєте про неї. А можете дивитися на картину секунду й потім думати про неї все життя», – каже нам авторка. Перед читачем постає суміш сімейної саги й детектива, роман про дорослішання, самотність, втрату, ілюзії, наркозалежність, тероризм, смерть, стосунки у родині, дружбу, любов і магію мистецтва. Через психологічну глибину, детальний аналіз характерів героїв, філософські роздуми Донну Тартт часто порівнюють із Дікенсом, Гюго та Достоєвським. У 2019 році цей бестселер було екранізовано ірландським режисером Джоном Краулі. У головних ролях знялися володарка премії «Оскар» Ніколь Кідман та лауреат «Золотого глобуса» Джеффрі Райт. Роман і є роман. Насправді ж у Метрополітен-музеї, на щастя, ніколи не було терористичного акту, а шедевр забутого генія, одного з найталановитіших учнів Рембрандта і вчителя Вермеєра Карела Фабриціуса перебуває в колекції музею Мауріцхейса в Гаазі, куди він потрапив у 1896 році.

Втім, приймемо як керівництво до дії пораду іншого видатного письменника сучасності Стівена Кінга: «Звільніть на полиці

з книжками про улюблені картини місце для шедевра Донни Тартт про крихітний шедевр Карела Фабриціуса!».

Стара історія з можливого завтра

«Нові темні віки. Колонія» – науково-фантастичний роман відомого українського письменника **Макса Кідрука**, надрукований у 2022 році. Саме тоді автор разом із дружиною заснував власне видавництво «Бородатий Тамарин», а цей роман став першим його виданням, яке, попри всі переживання письменника, з шаленою швидкістю розійшлося у продажу і має великий попит читачів. На думку провідних вітчизняних критиків, найкращий у цьому жанрі за всю історію незалежності України.

2141 рік. Земля пережила страшну пандемію хвороби клодис. Навколо нашої планети вчені фіксують невідомі нейтринні спалахи. І… Знову її охоплює дуже небезпечна інфекція, яка смертельно вражає вагітних жінок. До того ж Земля виснажена, перебуває на межі кліматичної катастрофи, яку люди продовжують ігнорувати. Водночас на Марсі існує колонія землян, багато мешканців якої вже народилися тут, але виживати їм у місцевих несприятливих умовах дуже важко. За місце під марсіанським сонцем між землянами та мешканцями Червоної планети відбуваються страшні конфлікти та війни. «Колонію» Кідрука часто порівнюють із «Грою престолів» – «Піснею льоду та полум'я» американського письменника Джорджа Мартіна. Такі ж інтриги,

угоди, змови, зради, жертви… Тільки замість вигаданих королівств Вестеросу існують реальні Україна, США, Росія та інші земні держави, які також борються за власні інтереси, сфери впливу та втілення свого розуміння майбутнього людства. В романі немає однозначно позитивних героїв, навіть вчинки української діаспори на Марсі інколи викликають наше здивування. Тобто, на думку Кідрука, земляни XXII століття, які активно засвоюють Сонячну систему, по суті своїй не змінилися. Космічна експедиція на Марс давала людству надії на початок нового життя, але перетворилася на жорстоку та дику боротьбу за виживання, в якій панують дискримінація, насильство, розправи, конфліктують технології та амбіції. На героїв чекають серйозний моральний вибір, відчайдушні рішення та виклики космосу, та вони у своїх вчинках далеко не завжди керуються поняттями добра та сумління. Як і в інших своїх творах, письменник скрупульозно виписує деталі: дуже цікаво читати сторінки про життя поселення на Марсі, політичні ігрища на Землі. Але щодо внутрішньої суті людства, Кідрук, думаю, скоріше за все правий. І цей песимістичний авторський прогноз нашої відчайдушної земної боротьби під марсіанським сонцем насторожує та лякає вдумливого читача.

Айн Ренд: тримайте небо на плечах

Айн Ренд – американська письменниця та філософиня російського походження. Її справжнє ім'я Аліса Розенбаум, і до 1926 року вона жила у Петрограді – Ленінграді. Виїхала на навчання в США і до Радянського Союзу вже ніколи не поверталася. Перш ніж стати авторкою всесвітньо відомих творів, майбутня письменниця була переселенкою, яка докладала титанічних зусиль, щоб адаптуватися в незнайомому капіталістичному світі. Вона вивчила англійську добре настільки, що змогла працювати нарівні з американськими письменниками та писала сценарії для голлівудських мелодрам, бойовиків та не дуже успішні п'єси для Бродвею. Але найголовніше – працювала над собою, над своїм світоглядом, над ідеями, авторським стилем. Нарешті у 1957 році Ренд написала книгу, яка перевертає світогляд багатьох людей по всьому сві-

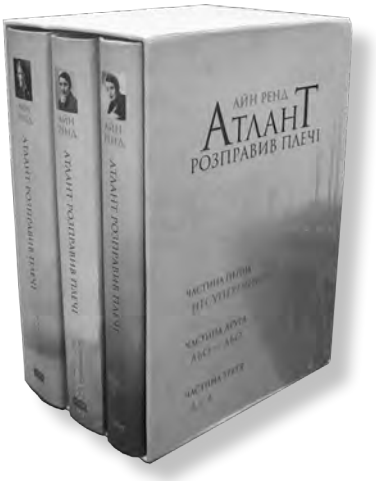

ту. Це був роман **«Атлант розправив плечі»**. Українською він був перекладений лише у 2015 році. Відразу скажемо: Ренд – засновниця філософії раціонального індивідуалізму, якою, власне, пронизані всі її твори. Так, у трилогії «Атлант» авторка виводить свій ідеал людини-творця. Ця людина живе виключно завдяки своїм творчим здібностям і таланту та прагне знайти власне щастя. Філософія Ренд протистоїть колективізму. А ще письменниця – палка прихильниця невтручання держави в економіку. Ось і її герої – Хенк Ріарден, керівник компанії з виробництва металевих конструкцій, Дагні Таггерт, директорка однієї з провідних транспортних компаній світу, Джон Голт, геніальний інженер та винахідник, – дотримуються цієї концепції. Всі вони вільні незалежні люди, які ухвалюють рішення, засновані на власному світогляді, а не на загальноприйнятих стандартах, принципові та успішні лідери, чесні у своїх переконаннях. «Наслідуйте їхній приклад, щоб отримати блискучі результати в бізнесі, розправте плечі, станьте Атлантами у своїй справі», – закликає Айн Ренд. А якщо люди перестануть творити («тримати небо на плечах»), світ завалиться.

Фентезійний світ Ребекки Кван

Ребекка Кван – китайсько-американська письменниця, перекладачка, володарка стипендії Маршалла, яку отримують найталановитіші студенти США. Ребекка здобула ступінь магістра китаєзнавства в Кембриджі та магістра сучасного китаєзнавства в Оксфорді. Наразі працює над докторською дисертацією

в Єльському університеті. Її фентезійна трилогія **«Макова війна», «Республіка Дракона» та «Полум'яний Бог»**, надрукована у 2018 році, має престижні міжнародні літературні нагороди. Романи натхненні кривавою історією Китаю XX століття. Описані події розгортаються в стародавній державі X-XIII століть періоду правління імператорської династії Сун. Проте сюжетна лінія має конкретні асоціації з другою китайсько-японською війною, а також з громадянською за часів Чан Кайши. Ребекка Кван склала карту своєї фентезійної планети. Якщо поглянути на неї, можна чітко простежити подібність з реальним світом. Так, Нікарська імперія – це Китай, Федерація Муґ'ень – Японія, а відокремлений острів Спір дуже нагадує Тайвань. Головна героїня «Макової війни» – сирота Рін. Названі батьки хочуть видати дівчину заміж із вигодою для себе, але така доля не влаштовує Рін, і вона докладає всіх зусиль, аби вступити до найпрестижнішої академії імперії. Успіх дівчини дивує всіх, але під час навчання їй доведеться поставати перед великими труднощами. Вона єдина селянка, решта учнів

походить зі знатних родів, які ще змалку готують своїх спадкоємців до вступу. Словом, Ребекка Кван створює величний фентезійний світ, населений майстрами бойових мистецтв, філософами-генералами та богами, де магія переплітається з жорстокістю війни.

Саме той Моцарт: паскудник

Дорж Бату (справжнє ім'я Андрій Васильєв) – український письменник бурятського походження, за спеціальністю історик-сходознавець, фахівець з історії Китаю. З 2011 року живе та працює в США. Тепер без перебільшення можна сказати, що всі його твори в Україні стали бестселерами, зокрема й музично-фантастично-філософський роман **«Моцарт 2.0.»**. Чому саме таке визначення? Після смерті 5 грудня 1791 року у віці тридцяти п'яти років Вольфганг Амадеус Моцарт приходить до тями у парку Нью-Йорка 5 грудня 2018 року. Там його й знаходять поліціянти та привозять до відділку. Моцарт погано розмовляє англійською та ще гірше розуміє акцент детективів, тому ті викликають на допомогу перекладачку з німецької. Стейсі – уродженка України, її справжнє ім'я Станіслава Незгода, і вона нелегалка, яка працює в ресторані офіціанткою та допомагає детективам відстежувати злодія-наркобарона. Зрозуміло, що Моцарта у Нью-Йорку XXI століття вражає та дивує все: метро, міський шум, багатотисячний натовп, одяг, зокрема жіночий, спосіб життя, звички та манери людей... Саме Стейсі стане для зляканого й зовсім розгубленого у цьому для нього дивному світі Моцарта янгелом-

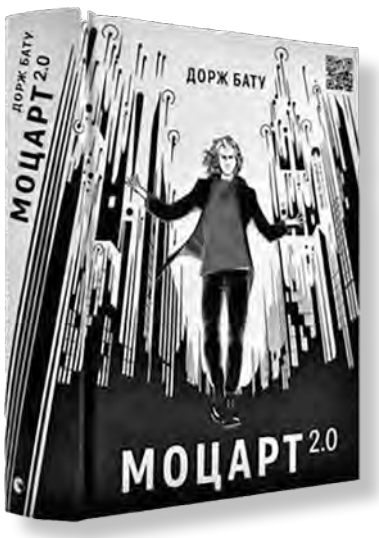

охоронцем. А ще йому допомагає Велика мадемуазель Коко Шанель. У книзі багато гумору, кумедних, іскрометних моментів. І написана вона просто, весело та щиро! На думку автора, «Вольфі – зовсім не нудний пафосний чувак у перуці, а веселун і паскудник». Словом, Дорж Бату у фентезійній формі пропонує нам незвичний свіжий несподіваний погляд на великого композитора. Я б сказала, глибокодумний і філософськи зважений погляд, який ламає наші стереотипні уявлення про генія.

Щемлива ода природі

Американська письменниця **Делія Овенс** – просто приклад того, що обдарованій людині ніколи не запізно домогтися визнання на творчій ниві. Свій дебютний роман **«Там, де співають раки»** вона написала у сімдесят (!) років. Більшу частину життя Делія, зоолог за освітою, присвятила захисту тварин і багато подорожувала зі своїм чоловіком Марком. Разом вони видали мемуари про життя в Африці. А її перша й поки що єдина художня книга, до речі, шалено популярна у різних країнах, – розповідь про події життя на болотах південного сходу Сполучених Штатів, яка читається легко, як то кажуть, на одному диханні. Це зворушлива, сумна, щемлива історія про самотність – дуже камерна, атмосферна, яскрава. Героїня – дикунка, але з величезним серцем, яке і хотіло б любити, але після низки невдач навряд чи здатне на це. Кії було лише сім років, коли мати у синій сукні

з валізою в руках, не попрощавшись навіть із дітьми, пішла з дому. А потім пішли один за одним старші брати й сестри. Пішов і нікчемний п'яниця батько. «Найгірші дні в її житті (точних дат вона не знала) – коли йшли стежкою геть від дому її рідні. Біла косинка в гущі листя. Купа шкарпеток на матраці», – пише про цю родинну зраду авторка. Кія залишилася у хатині сама. В лісі. На болотах. Важке дитинство, ізольованість разом із необхідністю виживати у важких умовах перетворили дитину на обережне недовірливе звірятко, розчароване в людях, натерпіле від них образ і принижень, готове все життя провести в глухомані й тиші, ловлячи мідії, міняючи їх на продукти та малюючи звірів, птахів, комах. Але, як це часто буває, однолітки, зваблені цікавістю чи зловмисними почуттями, не можуть дати спокій тим, чиє життя їм здається дивним. І Кія заводить нові знайомства, багато з яких принесуть їй любов, добро, але також і страх, і біль. Роман знаменитої зоологині Делії Овенс – справжня ода природі, він про зв'язок людей, про те, чи потрібні люди взагалі одне одному. Водночас у творі є темна загадкова історія з убивством «золотого» хлопчика Чеза, яке чи то було, чи то ні, і в якому запідозрили Кію…

Чи то вбивця, чи то міраж

Усім поціновувачам детективу ми рекомендуємо французький історичний трилер **«Обраниці»**. **Жан-Крістоф Гранже** – французький письменник, сценарист і один з найвідоміших журналістів міжнародного рівня. Як спеціальний кореспондент співпрацював із періодичними всесвітньо відомими виданнями «Парі Матч», «Санді Таймс» і «Нешнл Джиогрефік» та об'їздив практично весь світ – від Африки до Північного полюса. Він заснував власне агентство як незалежний журналіст, побував у багатьох «гарячих точках». Його репортажі-викриття мафіозних організацій, нариси про життя мешканців американської глибинки, кочових племен (ескімосів та циган) вибороли низку престижних премій агенцій «Рейтер» і «Ворлд Прес». І, безперечно, надали автору багатий матеріал для написання романів.

Тепер Жан-Крістоф Гранже вважається визнаним метром європейського детектива. У 1998 році великий літературний успіх йому приніс трилер «Багряні ріки», відразу блискуче екранізований французьким кінорежисером Матьє Кассовітцем. У головних ролях у фільмі знялися знамениті Жан Рено та Венсан Кассель. Сьогодні ж мова про його історичний трилер «Обраниці».

Нацистська Німеччина 1939 року. У Берліні одне за одним відбуваються жорстокі вбивства жінок – дружин високопоставленої верхівки Третього рейху. Розслідування низки злочинів доручають таємній поліції, але вона перебуває у повній розгубленості. Їй лише відомо, що всі вбиті належали до вищого суспільства, відвідували дуже вишуканий закритий жіночий клуб, і всім незадовго до загибелі снилася зловісна Мармурова людина – чи то вбивця, чи то міраж, чи то привид. Серійні вбивства треба розслідувати за будь-яку ціну, невдача загрожує покаранням аж до розстрілу. І від такої безнадії слідчий Франц Бівен, який не вміє розкривати реальні злочини, зате вміє вибивати зізнання з невинних людей, об'єднує свої зусилля з двома цивільними спеціалістами – психоаналітиком Симоном Краусом (шахраєм та шантажистом) і психіатром Мінною фон Гассель, яка страждає на алкоголізм. Пошуки маніяка поведуть цю дивну компанію вкрай заплутаними та хибними стежками. Разом із «огидною трійкою» читач неодноразово побуває в глухому куті та зрештою відшукає правду в дуже страшних краях. Ця книга про злочини маніяка-вбивці та головних героїв, про злодіяння нацистського

режиму. Жан-Крістоф Гранже майстерно описує важку задушну атмосферу передвоєнного Берліну, в якому панують параноя та ненависть до всього не арійського. Беззаперечно, письменник виконав величезну роботу з вивчення життя Німеччини того часу, оскільки дуже вірогідно ним подаються навіть найдрібніші деталі не дуже й далекого від нас минулого. Словом, цей детективний історичний роман справляє сильне враження!

Він впевнений: вас цікавить пітьма

Ілларіон Павлюк – відомий український письменник, журналіст, військовий. У 2015 році у складі добровольчого батальйону брав участь у російсько-українській війні, а від початку повномасштабного вторгнення вступив до розвідувального підрозділу ЗСУ. Тепер обіймає посаду начальника Управління преси та інформації Міністерства оборони. Літературну славу йому принесли відразу два романи – дебютний у стилі нуар «Білий попіл» і науково-фантастичний «Танець недоумка». Але, на одностайну думку критиків, однією з найбільш обговорюваних книжок в українському медійному просторі останніми роками, лідером продажів і без перебільшення супер бестселером стала третя робота – містичний трилер **«Я бачу, вас цікавить пітьма»**, надрукований у 2020 році у Видавництві Старого Лева.

Київський кримінальний психолог Андрій Гайстер отримує завдання взяти участь у розслідуванні справи Звіра – серійного маніяка, який вбиває жінок у богом забутому селищі Буськів Сад. До того ж там зникає маленька дівчинка. Андрій приїжджає на місце трагедії, щоб допомогти слідству знайти маніяка. За певний час виявляється, що пошуки дитини та розслідування обставин події, крім нього, майже нікого не цікавлять. Сам Буськів Сад – ніби підземелля людських пороків. У переважній більшості мешканців в душі царюють… пітьма та брак сумління. І якщо людина не припиняє цікавитися пітьмою, тобто вчиняє брудні непорядні вчинки, то вона, пітьма, безсумнівно, перебуватиме поряд, – такий сумний висновок робить головний герой та сам автор. І ще буквально кілька його ключових висновків: «Не можна стати людиною о сьомій, якщо ти не був нею до сьомої. Цей принцип діє щодо будь-якого часу доби». «Якщо ви цікавитеся пітьмою, то й пітьма, безумовно, цікавиться вами!» Поєднання містики й детективу у книзі всякчас тримає читача в напрузі. Для цього в книзі є все: загадкові злочини, туманні спогади, ігри з пам'яттю та хитрий невловний злодій. Роман містить багато відсилань до творів класиків та біблійних мотивів. Поціновувачі творчості письменника, ті, хто вже ознайомився з романом, часто радять прочитати цей захопливий та неординарний детектив вдруге для того, аби розшифрувати всі загадки, які між рядками майстерно заховав його автор Іларіон Павлюк.

Світло і тіні Ондатже

Майкл Ондатже – канадський письменник і поет, лауреат Букерівської премії та володар інших престижних літературних нагород. «Золотого Букера» він отримав за бестселер «Англійський пацієнт». За цим романом, як відомо, у 1996 році було знято однойменний фільм, нагороджений дев'ятьма преміями «Оскар». У ньому знялися зірки кінематографа світового рівня: Ральф Файнс, Жульєт Бінош, Крістін Скотт Томас, Колін Ферт та Віллем Дефо. Цього разу новий літературний шедевр всесвітньо відомого письменника **«Світло війни»** – глибокий

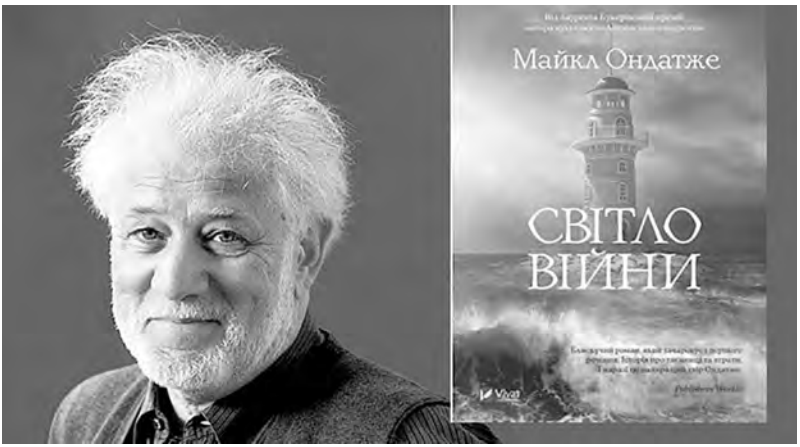

та емоційний роман, що розповідає про життя двох підлітків Натаніеля та його сестри Рейчел у Лондоні після закінчення Другої світової війни. Батьки несподівано повідомляють, що їдуть на рік до Сінгапуру, залишаючи їх в Англії під наглядом свого давнього знайомого – дивної тихої людини, якій вони з Рейчел дають прізвисько Метелик. На перший погляд, той видається дітям сумлінним опікуном. Однак поступово вони відкривають його справжню натуру та розуміють, що він пов'язаний з не цілком законним світом. Завдяки Метелику вони знайомляться з іншими колоритними особами. Один тип на прізвисько Стрілець втягує Натаніеля у ризиковані махінації з незаконного ввезення в Англію тварин. Скільки жорстоких драматичних історій через це доведеться пережити хлопцю! «Але ваша історія – лише одна з багатьох і, можливо, не найважливіша. Ви не головне, що є на білому світі», – вимовляє дітям пророчу фразу ексцентрична жінка-етнограф, знайома Стрільця. Через десять з лишком років після описаних у першій частині роману подій вже дорослий Натаніель, клерк в одному з департаментів міністерства закордонних справ, вирушає на пошуки свого минулого, яке його не відпускає. «Ми впорядковуємо наше життя за допомогою зшитих на живу нитку історій. Немов заблукали в незрозумілій

місцевості та намагаємося вхопити те, що було невидимим і невисловленим», – стверджує нам автор. І керує своїм героєм, який хоче дізнатися, якою людиною була його мати, чому вона залишила їх із сестрою з чужими людьми, що ж насправді відбувалося на рідній вулиці Рувіні-Гарденс. А дізнавшись, переосмисливши свої відносини з батьками, визнає, що, як і казала десять років тому жінка-етнограф, його історія – лише одна з багатьох, і, на жаль, не найголовніша. Натаніель розуміє, що під час війни є люди, яким доводиться нехтувати життям рідних заради мирного життя країни та мільйонів її громадян. Саме такий непростий вибір і зробила їхня з Рейчел мати.

Дякую за допомогу у написанні матеріалу завідувачці сектору ЦМБ імені Івана Франка Наталії Бутт та бібліотекарці ЦМБ імені Івана Франка Світлані Оніщенко.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Молодь

358 Ніколас Радішевський
Мрійники

Ніколас Радішевський

Мрійники

Одеса, місто з великою історією та багатою творчою енергією, завжди було відоме як колиска талантів та джерело натхнення для багатьох поколінь художників.

Сьогодні тут існує декілька вишів, які готують майбутніх митців. Однак у становленні славетної одеської художньої школи особливу, ключову роль завжди відігравав найстаріший в Україні художній коледж (колишнє училище) імені Грекова. Саме тут навчалися такі визначні майстри, як Сергій Лукін, Василь Рябченко, Валентин Хрущ, Віктор Маринюк та багато інших.

Невипадково ті, хто серйозно хоче стати справжнім художником і творцем, починають свою освіту в Одесі саме з Греківки. Там починав і я разом із моїми товаришами та однокурсниками. Це були найкращі, плідні та найцікавіші часи в житті. Однак ця стаття не про те.

Здобути класичну базову освіту – це ще не все для художників-початківців. Сучасні реалії ставлять перед молодими майстрами, які мріють створювати нові витвори мистецтва, непросте завдання: пристосовуватися до нинішніх умов або залишатися вірними своїм ідеалам попри всі труднощі. А труднощі, з якими зіткнулося наше покоління, відомі: пандемія ковіду, розвиток штучного інтелекту, який суттєво вплинув на попит на послуги художників, зниження інтересу суспільства до образотворчого мистецтва і, звичайно ж, війна! Все це поступово змінювало, і сьогодні вже практично змінило реальність, в якій раніше для таких, як я, і тих, про кого далі йтиметься, мистецтво було сенсом життя

та основою існування. Тепер для багатьох із нас воно стало лише віддаленою мрією.

Як випускник Одеського художнього коледжу імені Грекова 2019 року, я хочу розповісти про те, як склалися долі деяких моїх ровесників, представників покоління, що зіткнулося з непростими випробуваннями. Чиї очікування багато в чому виявилися зруйнованими, а ідеали та цінності зазнали трансформації. Я зібрав історії кількох людей, з якими мені довелося вчитися та працювати. Їхні долі зовсім різні, але через них, мені здається, проглядає портрет сучасної творчої молоді нашого міста. Однак для розуміння загального контексту я хочу почати з власної історії, в якій, сподіваюся, ви також знайдете сенс.

Я

Моя особиста історія, я вважаю, безпосередньо не пов'язана ані з пандемією, ані з війною, ані з переосмисленням ролі образотворчого мистецтва у суспільстві. Однак вона є відображенням шляху дорослішання – того складного неминучого процесу, в якому кожен із нас стикається з власними помилками, сумнівами та пошуком самого себе.

Ця історія бере свій початок у роки, коли я був студентом третього курсу декоративного відділення Одеського художнього коледжу. Тоді мій шлях художника ще ледь позначився, а батько стримано спостерігав мої спроби знайти себе, не бачивши в цьому серйозної перспективи. Його скептицизм, як якась тінь, завжди слідував за мною, підштовхуючи до пошуку способів довести свою спроможність. Я вирішив, що настав час вразити його своєю здібністю заробити собі на життя. Саме на той момент доля підкинула мені перший шанс. Компанія, яка займалася обробкою мармуру, звернулася до коледжу з пропозицією. Вони шукали тих, хто швидко опанує техніку художньої мозаїки для виконання великого замовлення з Китаю. Я записався до числа добровольців. Це було випробування на міцність – як фізичну, так і творчу. Я вперше відчув себе потрібним не як чийсь син, а як людина, здатна залишити слід. Нехай цей слід був складений

із крихітних шматочків мармуру, склеєних на загальній основі. Зарплата, що ледве покривала проїзд, здавалася незначною платою за те, щоб утвердитися у своїй значущості. Через кілька місяців замовлення було завершено. Пропозицію залишитися я відкинув, вирішивши, що моя мета досягнута: батько нарешті побачив мою працю в іншому світлі. Щобільше, він запропонував мені та моїй тодішній дівчині, також художниці, розписати стіни в його ресторані. Він показав приклади – прості контурні малюнки, які не претендують на глибину, зате підходять для інтер'єру. Ми з ентузіазмом взялися за роботу. Виконали її з душею. Сім'я була у захваті. З'явилися інші замовлення. Проте з кожним новим замовленням я дедалі гостріше відчував, як розпис стін перетворюється на механічну працю, позбавлену тієї духовної глибини, яку я шукав, вступаючи до коледжу.

Тоді в мене з'явився час для роздумів. Здавалося, що одного полотна мені недостатньо для вираження всіх емоцій та думок, що накопичилися всередині. Я вирішив спробувати себе у створенні анімації. Читав книжки зі сценарної майстерності, малював розкадрування та залучив до проєкту свою дівчину. Ми працювали як команда: вона краще за мене знала анатомію та займалася деталями, а я вибудовував загальну концепцію. Ми хотіли створити щось ідеальне, але цей перфекціонізм обертався нескінченними переробленнями. Кожні два місяці ми починали з чистого аркуша, що, можливо, і стало однією з причин, чому у 2020 році ми розлучилися, і з закінченням цих відносин впала й моя мрія про спільну роботу. Я більше не міг займатися анімацією. Після розставання я рік не торкався пензля. Моя творчість наче застигла під шаром пилу. Я влаштувався працювати в бібліотеку, захопився музикою та намагався осмислити свої почуття.

Тільки через кілька років я повернувся до живопису. Тепер це був мій особистий світ без очікувань на інших, без чужих поглядів. Я зрозумів, що творчість – це не професія, а спосіб бути чесним із самим собою. Зараз я працюю в бібліотеці, організую мистецькі виставки та знайшов команду однодумців. Моя нинішня дівчина вчиться на режисера, і я іноді допомагаю їй розбиратися в кольорознавстві та логіці розповіді. Нещодавно один із читачів попросив мене намалювати його портрет. За-

Ніколас Радішевський та його дипломна робота

звичай я відмовляю, але цього разу погодився. Малюнок, який вийшов, був простий, але передав емоцію. Ця людина запропонувала мені долар на знак подяки, і я несподівано зрозумів, що вперше за довгий час знову заробив гроші своєю професією. Це усвідомлення мене розсмішило. Тепер я знаю, що мистецтво для мене – це особистий простір, де я можу бути справжнім. Я перестав шукати в ньому заробіток чи визнання і просто творю для себе. Раніше я зневажав таких людей, але, мабуть, це було бажання щось комусь довести. Десь у глибині душі задовго до вступу до художнього училища, бувши дитиною, я носив у собі невимовне бажання сказати людям щось важливе. Але я досі не знайшов правильної форми, щоб передати цю думку. І все ж я сподіваюся і вірю, що одного разу зможу

знайти потрібну інтерпретацію, і готовий поділитися нею. Просто з роками розумієш, що є речі, яких неможливо не робити, яких не можна зректися. Це мета, любов, Бог – щось, що існує всередині тебе як незаперечна істина.

Нікіта Сенкевич

У той момент, коли розпис стін перестав розбурхувати мою уяву, а сарафанне радіо так само вперто виконувало свою роботу, до мене надійшло замовлення, від якого було важко відмовитися. Вигода надто очевидно переважувала сумніви. Тоді я вирішив спитати свою подругу-художницю, чи не хоче вона взятися за цю справу. Вона виявилася зайнятою, але порекомендувала мені одного перспективного студента четвертого курсу – Нікіту Сенкевича. Коли я глянув на його роботи, у мене виникло майже миттєве відчуття: цей хлопець не просто володіє відмінною технічною базою, він має рідкісний дар – вміння фантазувати та, головне, відчувати. Для мене це завжди було найвищою рисою справжнього художника. У його роботах я бачив глибину та щирість, які стосувалися чогось внутрішнього, невловимо важливого. Саме тому ідея запропонувати йому розмалювати стіни кав'ярні зеленим пальмовим листям здалася майже святотатством. У цьому не було ніякої духовності, лише банальна утилітарність. Але я все ж таки запропонував йому проєкт, взяв на себе контроль над процесом і простежив, щоб усе пройшло гладко. Нікіта впорався блискуче. За кілька днів стіни кав'ярні відповідали заданій стилістиці. Але коли ми зустрілися із замовником, той з виразом невдоволення вказав: «Лінії не доведені до країв». Це прозвучало як докір, і я одразу відреагував звичним: «Прийнято. Виправимо до вечора». Я досі пам'ятаю погляд Нікіти в той момент – сповнене болю та розчарування мовчання, яке кричало голосніше за слова. Коли замовник пішов, він нарешті запитав мене: «Навіщо ти погодився? Адже очевидно, що доведені до кінця лінії лише зіпсують композицію. Картина почне вилазити зі стіни, руйнуючи її цілісність». І Нікіта мав рацію. Я це чудово розумів, але

Нікіта Сенкевич і його робота

на той момент моя внутрішня філософія вже непомітно спростилася до примітивного рівняння: якщо замовник задоволений і платить, то навіщо сперечатися? Зрештою, своє ім'я на цій роботі ніхто не залишить.

Згодом ми з Нікітою почали доволі тепло спілкуватися, і мені запам'яталося, як глибоко його вражав руський реалістичний живопис. Сьогодні він пояснює це так: «Це завжди було пов'язане з тим, що я православний, я – людина, яка вихована у культурній парадигмі, де чуттєве переважає над аналітичним. Але все змінилося, коли розпочалася війна. Світ розірвався на два табори, а ікони моїх почуттів опинилися за кривавою стіною. Тоді я зрозумів, що мені необхідно переглянути свої погляди, змінити свій внутрішній устрій – свою прошивку. Саме тому я, аби продовжити освіту, вступив до Akademie der Bildenden Künste München, художнього вишу в Німеччині. Я розумів, що попереду на мене чекає непростий шлях. Різниця в підходах до мистецтва та його ролі

в суспільстві виявилася приголомшливою. І все ж, як не дивно, мова так званого метамодерну, концепції, про яку багато говорять, але рідко хто до кінця розуміє, виявилася напрочуд простою у своїй суті. Принаймні у контексті сприйняття мистецтва як художником, так і глядачем».

Серед митців мого покоління успішних – одиниці. Нікіта, який сьогодні виставляє свої роботи у престижних галереях Європи, – рідкісне явище. Ось тільки невеликий перелік виставок, з останніх, у яких він брав участь:

2022 Karin Kneffel Klass student exhibition «Rote Reiter» Munich
2024 «1 euro shop» Künstlerhaus Munich
2024 Early exhibition «Float with me»
2024 «Cobra12 ×1 euro shop» space NN Munich

Про сучасний арт світ він міркує так: «Відвідуючи ярмарки в Нью-Йорку, Венеціанські бієнале або «Art Cologne», розумієш, що теми, які обговорюються, скрізь схожі: ідентичність, відчуженість. Мистецтво тут не прагне боротися проти чогось, воно виступає за ліберальні цінності, толерантність тощо. Багато хто обговорює штучний інтелект, але часто не бере до уваги, що його завдання принципово відрізняються від завдань мистецтва. Штучний інтелект ілюструє ідеї, тоді як мистецтво творить їх, наповнюючи смислами. Мистецтво не прагне бути ілюстрацією».

На мою думку, секрет успіху Нікіти – у його чесності. Багато хто з нас намагався підлаштуватися під нові реалії, обираючи актуальні теми, найчастіше на шкоду щирості та глибині. Але такі компроміси рідко приносять задоволення чи стабільність. Не кожному під силу прийняти реальність чи змінити себе. Я вважаю, що поєднання знань, майстерності та чесності, яке має Нікіта, – це справжнє досягнення. Щирість рідко стає затребуваною, але саме вона дозволяє Нікіті не лише тонко відчувати, а й вміло інтерпретувати, залучаючи глядача до діалогу. І все-таки при його блискучій техніці та любові до реалістичного мистецтва важко уявити, якою була б зараз його творчість, якби не гостра потреба, як він сам висловився, «міняти прошивку».

Тарас Шевченко

Ми з Тарасом познайомилися на вступних іспитах до коледжу. Я вступав до декоративного відділення, а він на скульптуру. У групі, де хлопців можна було перерахувати на пальцях, ми швидко знайшли один одного. Навіть зовні були схожі: обидва невисокі та худорляві. Пригадую, як Тарасові спочатку було непросто. Він приїхав із села та, опинившись серед ексцентричної та самовпевненої молоді, не знав, як порозумітися з цим світом, де мистецтво здавалося більше позою, ніж змістом. Але згодом саме ця його щирість, непідробна простота стали його силою. На четвертому курсі Тарас став улюбленцем дівчат та одним із найперспективніших студентів нашого потоку. Простота в ньому була не приземленою, а якоюсь глибокою, навіть мудрою, ніби він знав щось, що нам усім ще треба було зрозуміти. Тоді, у студентстві, ми думали, що творимо не лише заради оцінки, а й заради майбутнього, яке неодмінно мало належати нам. Мистецтво для більшості з нас було працею та викликом, способом довести собі та іншим свою спроможність. Для Тараса це було зовсім інакше. Він жив творчістю, як живуть повітрям чи світлом. Поки ми пишалися, що провели зайву годину за мольбертом, він просто продовжував працювати – не заради виставки, не заради похвали, а тому, що інакше не міг. Він знав бібліотеку коледжу, як свої п’ять пальців. Там, де більшість студентів з’являлися двічі – під час реєстрації та закриття абонемента, – він прочитав усе, що могло його надихнути. Вже до кінця першого курсу він працював над мармуровими кахлями, а на момент випуску мав за плечима досвід серйозної

реставрації. Ніхто не сумнівався, що він піде далеко, а разом у своїх мріях ми уявляли себе новими передвижниками, які перевернуть світ мистецтва. Нам здавалося, що життя буде набагато кращим і світлішим, ніж виявилося на ділі.

Коли почалося повномасштабне вторгнення, Тарас одним із перших записався добровольцем до ЗСУ. Йому було двадцять з лишком – не призовного віку, міг би й досі спокійно жити та працювати, але не захотів. Ми втратили зв'язок, лише іноді вдавалося отримати найважливішу інформацію – він живий. Але через два з половиною роки майже випадково ми зустрілися в Одесі. Його погляд, його постать казали більше, ніж слова. Він розповів, що пережив, як боліла спина під вагою кулемета, як страшно бувало вночі, коли тиша здається лише прелюдією до чогось жахливого. Він говорив про те, як рятувався фантазіями, намагаючись забрати себе у вигадані мири. Але були речі, про які він промовчав, і в цьому мовчанні було більше істини, ніж у словах. Я згадував наші вечори, коли ми сиділи за роботою в майстерні, оточені людьми, які розуміли та любили мистецтво. У стінах рідного коледжу критика була чесна, а похвала цінувалася, тому що виходила від рівних. Ми вірили, що мистецтво – це наш спосіб зрозуміти та пояснити світ, і ця віра об'єднувала нас.

«Мені ніколи не подобалося ліпити заради ліплення, – сказав він мені в Одесі. – Я любив творити світи. Наповнювати їх людьми, вигадувати їм характери, подробиці. Пам'ятаю, як ліпив солдатиків у дитинстві. Якби тоді я знав, що це все означає насправді…»

На жаль, йому довелося дізнатися, що означає справжня війна. Він пішов туди хлопчиком, що ліпив солдатиків, і зіткнувся з реальністю, яку ніхто не повинен переживати. Я спитав, що він робитиме, коли та якщо повернеться до мистецтва. Він відповів тихо, без колишньої впевненості: «Я поки що не хочу думати про великі ідеї. Зараз мені близькі прості образи, добрі та людяні. Є одна ідея: мабуть, зроблю серію робіт для виставки, але не впевнений, що хтось сприйме це серйозно».

Тарас, як і багато хто тепер, не женеться за успіхом. Йому важливо лише одне – творити, не заради слави, а заради життя, саме того, яке він так відчайдушно захищає!

Роботи Тараса Шевченка

Коли номер уже було зверстано, сталося непоправне – мій друг Тарас Шевченко загинув. Незадовго до того ми обговорювали з ним матеріал. Він був збентежений, що я надто втішно про нього відгукнувся. Він хотів прибрати згадку про свою любов до бібліотеки училища і про те, що на четвертому курсі подобався дівчатам. У результаті мені вдалося його переконати.

Страшна трагедія... Мабуть, він був єдиною людиною, про яку я міг би сказати: «Ми були на одній хвилі».

Мені здається, такі люди, як Тарас, потрібні нашому світу як повітря, але, на жаль, саме таких ми й втрачаємо першими. Через їхню чесність, безкомпромісність, вірність своїм ідеалам, нездатність хитрувати та ховатися за спинами інших.

Вічна пам'ять Тарасові! Мої глибокі співчуття його рідним.

Любов Амбросімова

Перед тим як перейти до суті, не можу знову не згадати свого часу в Греківці. Коли я вступив туди, серед студентів ходила звична фраза: «Греківка вже не та». Казали, що найкращі викладачі йдуть, що рівень студентів падає. Тоді це звучало боляче: я ж опинився в легендарному місці, де кожен куточок дихав історією. Скрипучі дерев'яні підлоги, коридори-лабіринти, які лякають вечорами, картини невідомих мені старих випускників на стінах – все це було просякнуте духом творчості та якоїсь містерії, що навіть збурює. Але прикро було чути, що «справжнє» залишилося десь у минулому. Одного разу я поділився своїми думками з викладачем, розповів, як важко усвідомлювати, що я нібито застав не найкращі часи коледжу. І він відповів: «І в роки, коли тут навчався я, років десь двадцять тому, казали те ж саме».

Тоді мені стало легше, але сьогодні здається, ці неприємні слова про Греківку все-таки, можливо, мають сенс. А як можна бути «чимось тим», якщо очевидно, весь світ вже не той?

Влітку 2024 року до мене звернулися колеги з проханням знайти художника для роботи у бібліотеці. Пошуки зайняли чимало часу, бо я поставився до справи максимально серйозно. Я вивчав резюме на work.ua, телефонував знайомим, шукав рекомендації. Тож ось після довгих роздумів мій вибір зупинився на Любові Амбросімовій – молодій випускниці тієї самої Греківки. Її академічні роботи вражали точністю, а також вона володіла digital, що обов'язково для створення афіш і креативів, необхідних бібліотеці. Втім було й щось більше. Люба справила враження щирої, чуйної людини, здатної надихати. Їй двадцять років, і попри юний вік вона, як і всі ми, вже встигла пережити багато чого. Пандемія та війна наклали відбиток на всі роки її навчання.

Якось обідньої години нам довелося розмовляти про студентське життя. Я ділився історіями про свій час навчання, про вечірні малюнки, про атмосферу майстерень, де ми залишалися допізна, спілкувалися, жили мистецтвом, а в її очах я помітив смуток. І це зрозуміло, адже вона ніколи не мала нічого подібного. Тоді я поцікавився, і Люба розповіла, як на самому початку її студентства пандемія позбавила їх звичного нам навчального життя.

Робота Любові Амбросімової

Загальноосвітні предмети вони вивчали вдома, для занять з живопису та малюнку приходили до коледжу. Композицію також опрацьовували самостійно, приходячи лише на консультації.

А потім почалася війна, і стало ще важче. Тривоги змушували їх постійно спускатися до підвалу, де знаходилася майстерня скульпторів.

«Там було холодно, світло тьмяне, іноді доводилося сидіти там годинами, що здавалося неможливим. Але вибору не було. Іноді можна було встигнути захопити з собою планшет, щоб зайнятися малюнком», – розповідає дівчина.

Зараз Люба продовжує навчання у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського та працює у бібліотеці на посаді художника.

При всіх описаних труднощах можна відзначити, що Люба завжди була вірна своїм ідеалам. Вона дивиться у бік digital art, та її ніщо не зупинить. Вона позитивна та дуже старанна. Я навіть не пам'ятаю, як вона виглядає без блокнота, в якому всякчас щось малює. Тож впевнений: у Люби все вийде. Головне, щоб повернулося наше нормальне мирне життя.

ДЕРИБАСІВСЬКА РІШЕЛЬЄВСЬКА

Ах, Одеса

372 **Тамара Каганович**
Скарб зі Староконки

376 **Александр Виноградский**
«Семь сорок» для президента

378 «Барабулька & Co»

Тамара Каганович

Скарб зі Староконки

«Можна померти в будь-який момент, і нічого з того, що було тобі дорогим, уже не буде важливим для інших. Просто прийдуть чужі люди, затопчуть твої сліди…»

Поліна Санаєва

Мабуть, це був перший теплий і сонячний ранок тієї весни. До Песаха в Одесі завжди холодно й дощить – а тут!..

Вихідний день, і сонце вигнало на вулицю, на Божий світ, здається, все населення міста. Чому ми вирішили прогулятися саме на Староконку, одному Богу відомо. Здається, Кості знадобилися якісь особливі свердла чи шурупи, а мені захотілося поритися в старих фотографіях, книгах і різному антикварному барахлі, яке суботами та неділями продавці викладають просто на асфальт. Не подумайте, що перед вами звичайний блошиний ринок, яких багато в кожному місті. Староконний – легендарне місце в самому серці Молдаванки, найстаріший з одеських базарів. Щоправда, при його заснуванні у 1833 році його назвали менш доброзвучно – Скотський. Тут колись, ще за графа Воронцова, торгували кіньми для знаменитих Новоросійських перегонів. Тепер, звісно, часи змінилися, і замість коней на Староконці ви швидше придбаєте морську свинку, папугу чи рибок, а котика чи песика наприкінці базарного дня можете забрати біля місцевого смітника зовсім безплатно.

Тільки на вихідних ринок розливається за свої межі, захоплюючи кілька кварталів навколо. Два дні на тиждень тут панують продавці старовини, колекціонери та перекупники.

У гарні дні галасливі й строкаті хвилі блошиної торгівлі сягають аж Старопортофранківської вулиці.

Виходячи з трамвая № 5, ти одразу потрапляєш у цей вир. Вибратися з нього неможливо, чинити опір безглуздо. Рухайся вперед, віддавши себе на волю хвиль, прямо вулицею Ясинівського, повз легендарну французьку школу № 10, повз виробничий комбінат оперного театру (так, у тій високій будівлі без вікон у величезній залі художники розписують декорації для майбутніх вистав, а поруч у своїх майстернях працюють костюмери, шевці й бутафори, але ніхто цього не бачить і не знає). Пливи далі, не намагаючись знайти берег – його немає. Ліворуч жінки невизначеного віку продають дитяче взуття, іграшки та одяг. Як морські сигнальні прапори, на натягнутих мотузках розвішані блузки, спідниці, сорочки, іноді навіть бюстгальтери всіх кольорів і розмірів. Праворуч продавці посуду розклали свій товар, потіснивши скромного продавця годинників і сковорідок. А там, далі, продають новий унітаз, протигаз і старі мобільні телефони. Не пропустіть поворот на вулицю Сєрова – він одразу за торговцем годинниками й пластинками. Якщо вас не цікавить будильник часів молодості вашої бабусі чи вініл із концертом Карела Гота, пливіть далі – там найцікавіше: книги, порцеляна і, якщо пощастить, старі фотографії.

Продавці – це окрема тема. Досвідчене око завсідника Староконки одразу відрізнить перекупника від власника чи новачка від аборигена блошиного світу. Перекупників цікавлять гроші. Нічого особистого – просто бізнес, як казали італійські гангстери в американських фільмах. З ними можна торгуватися. Можна піти, потім повернутися, торгуватися ще раз і врешті щось купити, навіть якщо воно вам не потрібне. Але хіба можна не придбати щось у такого милого чоловіка, який розхвалює свій товар, як шадхен безприданницю!

Зовсім інша справа – власники! Вони свій товар абикому не продадуть. Спочатку поспостерігають за вами з боку, потім заведуть розмову, з'ясовуючи серйозність ваших намірів. Батько нареченої так не придивляється до жениха, як власник-колекціонер до свого потенційного покупця:

– Скажіть: скільки коштує ця книга?

– Яка?
– Ось ця, про Одесу.
– У мене тут усі книги про Одесу.
– І зібрання творів Леніна?
– Звісно!
– Але ж Ленін в Одесі не був!
– А ви, бачу, розумієтеся. І яка книга вас цікавить?
– Ось ця.
– Ця не продається.
– А чого ж вона тут лежить?
– Вона обмінюється.
– На що?
– На портрети американського президента.
– Чому так дорого?
– Яке дорого! Портрети ще намалюєте, а ця книга у мене одна. І взагалі в усій Одесі одна.
– Так чого ж ви її на Староконку принесли?
– Щоб усі позаздрили.

І він має рацію! Часто колекціонери приносять свої скарби на Староконку не для продажу, а для спілкування. Книги й фотографії, монети й марки, платівки й годинники, портсигари, листівки, навіть дитячі солдатики – це гордість їхнього власника й величезна частина його життя. Хіба таке можна продати? У крайньому разі обміняти на щось для себе ще більш цікаве.

Продають свої колекції такі власники лише у випадку крайньої потреби. Один Бог знає, які страждання переживає душа колекціонера, змушеного розлучитися зі своїм скарбом, своїм сенсом життя. Якось я була свідком такої сумної ситуації. Один дідусь продавав книги, любовно розставлені не на землі, а на валізі, в якій вони, очевидно, і приїхали на Староконку. Це були не пошарпані старі томи, а охайні видання, від яких ще пахло домашньою бібліотекою. Господар – один із найстаріших одеських книголюбів – відірвав їх від серця, щоб роздобути гроші на ліки для дружини.

Торгівля в нього йшла погано, товар був специфічний і не ходовий – здебільшого спеціальна література, критика й мемуари першої половини XIX століття. Напевно, того дня я була його

єдиним покупцем. Ми трохи поговорили, він розпитував, хто я і чим займаюся. Дізнавшись, що я філолог і журналіст, помітно заспокоївся, але все ж довго не хотів віддавати мені в руки невеликий томик «Бібліофіли пушкінської пори» – гладив, прощався з ним. А потім раптом сам запропонував: «Хочете, я вам підпишу?». І вивів розмашисто: «На згадку. З бібліотеки Мирона Бельського».

Далі буде

Александр Виноградский

«Семь сорок» для президента

Мой шурин Григорий Бужорский работал грузчиком на том же предприятии, где трудилась мама будущего Президента. Гриша был человеком музыкально одаренным, влюбленным в песню вообще и в еврейскую особенно. Часто в семейном кругу он пел песни на идиш, получая заслуженную порцию оваций от благодарных членов мышпухи, истосковавшихся по родным мелодиям, по родному слову. А у нас в семье песню любили все. Пела мама, которая знала огромное количество песен на идиш, пели мои сестры – особенно это удавалось моей сестричке Бронечке, не отставал от них и я, между делом вставляя свои «пять копеек». В большинстве своем это были городские песни.

Но Гриша, в отличие от нас, одесситов, родившийся в Кишиневе на Скулянке, знал и песни на румынском, чего не знали мы, рожденные на Молдаванке. В те голодные послевоенные годы он мог на Староконке, на Толчке вместо буханки хлеба удачно выторговать и купить пластинку Лещенко или Вертинского, за что встречаем был теплым укоризненным взором моей тихой сестры Бети, поджидавшей его с хлебом и кулечком муки, дабы соорудить затирушку для семьи и маленького сына. Подобное так и случилось в один прекрасный день, когда он с сияющими очами принес купленную им за двести рублей старую пластинку. Ушел он на Толчок в пиджаке, который именовал жакетом, воротился же в майке, а пиджак, по его выражению, загнал, дабы приобрести пластинку. И молвил он:

– Бетя, ты только взгляни на эту прелесть! Это же что-то особенного! Я когда услыхал – онемел! С одной стороны – «Купите папиросы!», а с другой – ты не поверишь! – настоящие «Семь со-

рок»! И это же не на какой-то пленке на костях, а варшавская фирма «Сирена-Рекорд»! Этот чудак просил за нее триста, а уступил почти даром – за двести! А без жакета я как-нибудь перебьюсь, тем паче что на дворе лето!

Так появилась в нашей семье эта редкая пластинка. И часто звучала она в будни и праздники, и часто просили обитатели жилья на Картамышевской, четырнадцать, на Молдаванке, сначала накрутить патефон, а позднее – поставить радиолу, чтобы услышать и потанцевать под звуки настоящих «Семь сорок».

В девяностые годы случилось мне служить в Одесском обществе еврейской культуры на Малой Арнаутской. Тогда там собралось великое множество достойных людей, но об этом – отдельный разговор. И вот в первых числах марта 1994 года подходит ко мне ответственный секретарь общества Александр Юлиевич Розенбойм, замечательный писатель, творивший свои произведения под псевдонимом Ростислав Александров, и говорит, что накануне к нему обратился с просьбой Евгений Михайлович Голубовский и попросил помочь подобрать неординарный подарок к юбилею президента Всемирного клуба одесситов Михаила Михайловича Жванецкого. И тут меня осенило, и я с интонацией вождя, благо картавость у меня врожденная, воскликнул: «Есть такой подарок!». Остальное было делом техники. Я при этом не был, но Женя Голубовский впоследствии рассказывал, что юбиляр по достоинству оценил подарок-раритет и, узнав имя хозяина пластинки, Жванецкий воскликнул:

– Отлично, Григорий!

– Нормально, Михаил! – ответствовал Голубовский.

«Барабулька & Со»

В Одесі вийшов перший дитячий журнал «Барабулька & Со» українською мовою. Це не просто журнал, а гра. Діти, виконуючи завдання, заробляють бульки-монетки. Журнал названий на честь мешканки Чорного моря рибки барабульки. Цю назву запропонував дитячий письменник, лауреат Всеукраїнської літературної премії ім. Т.Г. Шевченка Володимир Рутківський, ініціатор створення об'єднання дитячих письменників.

31 жовтня день пам'яті Володимира Рутківського, який зробив величезний внесок в українську дитячу літературу. І його справу продовжують. Під його керівництвом було випущено збірки творів одеських дитячих письменників. А сьогодні журнал «Барабулька & Co» завоював увагу юних читачів. У журналі представлені казки, вірші, загадки, кросворди, ребуси, завдання дитячих письменників. Журнал уже було презентовано в одеському зоопарку, бібліотеках, школах, команда виїжджала на гастролі до міста Чорноморська, до Вроцлава (Польша). Зі своїми творами виступили одеські письменники: Інна Іщук, Олена Гуляк, Олексій Надемлинський, Олександр Макаров, Любов Купцова, Олена Карачевська, Галина Верд та інші.

Журнал «Барабулька & Co» – це круто!

Зміст

Від редактора 3

Під звуки повітряної тривоги

Олег Ладиженський
Із циклу «Балада солдатів» 6

Інна Квасивка
Перекричи сирену... 12

Кларисса Ярошевич
Кружат стервятники над головою. 14

Виктория Коритнянская
Миллион поводов для счастья 17

Семен Абрамович
Войны пугающие муки 20

Володимир Крижанівський
Вірний завжди. 21

Одеса багатокультурна

Елліни Чорного моря 32

Єлизавета Кузьминська (Поліхроніді)
Іван Амвросійович Амвросіо (1770 (?) – 1852) 34

Єлизавета Радішевська
Хрістос Захаропулос: «Я мав можливість дізнатися, чому одесити так пишаються своїм містом». 46

Єлизавета Радішевська
З Одесою в серці 50

Історія, краєзнавство

Олександр Сурілов
Одеське небо французьких асів 56

Михаил Пойзнер
Море и вся жизнь 62

Валерій Шерстобітов
Одесит Макс Авелійович Кюсс – людина-легенда 78

Владислав Китик
Вторая жизнь «Лоцмана на трубе» 89

Проза

Генрі Лайон Олді
Союзники 94

Ганна Міхалевська
Всупереч усьому 118

Рафаэль Айзенштадт
«Fielmann» 127

Григорий Барац
Михайлов день 154

Імені Шолом-Алейхема
Євгенія Бережок
Вітаємо лауреата! 163

Леонід Лейдерман
Рівчик 165

Поезія

Ілля Камінський
Ми жили щасливо під час війни 186

Владислава Ільїнська
Світанок ллє сріблястий дим 192

Анна Стремінська
Вночі виходиш – навкруги світло 194

Валерий Сухарев
Кружит волчок припоминаний 197

У Анатолія Глущака ювілей
Фелікс Кохріхт
Візерунки мови 200

Галина Закіпна
Вартовий душі: враження від збірки поезій
«Варта. Ватра. Трава» поета Глущака 201

Анатолій Глущак
З ювілейної збірки 205

Пам'яті Бориса Нечерди

Анатолій Глущак
Феномен Нечерди 208

Тетяна Заярна
Хто хоче жити, не сміє займатися мистецтвом 216

Мистецтво – життя – мистецтво

Олена Нуньєс
Український соловейко з гнізда Тобілевичів 222

Галина Скляренко
Гаряча хвиля Чорного моря 230

Наша спадщина
Фелікс Кохріхт
Одеса – музичне місто 246

Галина Семыкина
«Память древности светлой, величие Понта, беседы…» 254

Эдуард Амчиславский
Неизвестный Кирсанов?! 264

Ганна Коренєва
Степан Алекян. Фотопортрет 272

Памяти Валерия Хаита
Валерий Романов
Одесситами не рождаются 274

Михайло Жук

Володимир Кудлач
Між світлом і тінню 280

Олена Яворська
Михайло Жук і Коцюбинські 307

Михайло Жук
Двоє 312

Скарби зі скарбниці

Тетяна Щурова
Чара майстра сценографії 318

Бібліотеки

Олена Клочкова
Містика, магічний реалізм, детективи та невмируща класика 340

Молодь

Ніколас Радішевський
Мрійники 358

Ах, Одеса

Тамара Каганович
Скарб зі Староконки 372

Александр Виноградский
«Семь сорок» для президента 376

«Барабулька & Co» 378

Літературно-художнє видання

Дерибасівська – Рішельєвська

Одеський альманах
Книга 97

Derybasivska – Rishelievska

Odesa almanac
Book 97

Видається з 2000 року

Верстання, коректування Тетяна Коцієвська

Підписано до друку 12.03.2025
Папір офсетний PAMO SUPER 80 г/м

Друк офсетний. Гарнітура Cambria. Формат 60×84/16
Фіз. друк. арк. 20,75. Умовн. друк. арк. 19,2
Замовлення № .... Наклад 300 прим.

Всесвітній клуб одеситів
65014 Одеса, Маразліївська, 7
Україна
Тел.: +38 (048) 725-45-67

Worldwide Club of Odesyts
7 Marazlievska Str. 65014 Odesa
Ukraine
Tel.: +38 (048) 725-45-67

Надруковано з готового оригінал-макета у типографії «ТакіБук»
Україна Одеса, ФОП Карпенков О.І.
Свідоцтво ОД № 121 від 20.01.2003 р.
E-mail: takibook.odessa@gmail.com. Тел.: +38 (067) 486-20-34
www.takibook.od.ua